

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi
TÜRKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences

TÜRKAV KYE-SBD

Cilt 4, Sayı 2, Kış/ Aralık 2024

Volume 4, Number 2, Winter/December 2024

Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı
Development and Solidarity Foundation of Public Employees of Türkiye

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi
TÜRKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences
TÜRKAV KYE-SBD

Cilt 4, Sayı 2, Kış/Aralık 2024
Volume 4, Number 2, Winter/December 2024

ISSN 2791-9684
E-ISSN 2792-0038

SAHİBİ/OWNER

Ebubekir S. KORKMAZ
Türkiye Kamu Çalışanlar Vakfı (TÜRKAV) adına

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ/MANAGING EDITOR

Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Yayın Türü/Type of Publication: Süreli

Yayın Sıklığı/Publication Frequency: Yılda iki sayı

Yayın Konusu/Subject of Publication: Sosyal Bilimler

Yayın Dili/Publication Language: Türkçe, İngilizce, Rusça

Adres/Address: Türkiye Kamu Çalışanları Vakfı Kamu Yönetimi Enstitüsü
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No: 95/7 Çankaya/ANKARA

Web/Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkav>
www.kyesosyalbilimlerdergisi.com

E-posta/e-mail: turkavsosyalbilimlerdergisi@gmail.com

Telefon/Phone: 0312 433 80 70

SAHİBİ /OWNER
EBUBEKİR KORKMAZ

Türkiye Kamu Çalışanları Vakfı- Kamu Yönetimi Enstitüsü adına

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ VE BAŞ EDITÖR / EDITOR in
CHIEF

Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Ankara / Türkiye

<https://orcid.org/0000-0001-8061-4480>

tubatombuloglu@hotmail.com

SAYI EDITÖRLERİ / EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KORKMAZ

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / Burdur / Türkiye

<https://orcid.org/0000-0001-8652-6203>

ahmetkorkmaz1040@gmail.com

Dr. Fatih BOSTANCI

Harran Üniversitesi / Şanlıurfa / Türkiye

<https://orcid.org/0000-0001-8652-6203>

bostanci.fatih@gmail.com

EDİTÖR YARDIMCISI / CO-EDITOR

Öğr. Gör. Mustafa TEKELİ

Milli Savunma Üniversitesi / Ankara / Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-6095-1153>

mitekeli@gmail.com

HALKLA İLİŞKİLER / PUBLIC RELATIONSHIP

Doç. Dr. Elvin YILDIRIM

İstanbul Aydın Üniversitesi / İstanbul / Türkiye

<https://orcid.org/0000-0001-7529-1875>

elvinyildirim@aydin.edu.tr

ETİK EDİTÖRÜ / ETHICAL EDITOR

Doç. Dr. Fuat Serkan SAY

Mersin Üniversitesi / Mersin / Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-0917-8660>

serkansay@mersin.edu.tr

TÜRKÇE EDİTÖR / TURKISH LANGUAGE EDITOR

Doç. Dr. İsmail YAVUZÖZTÜRK

Mersin Üniversitesi / Mersin / Türkiye

<https://orcid.org/0000-0001-6256-4387>

iyavuzozturk@mersin.edu.tr

RUSÇA EDİTÖR / RUSSIAN LANGUAGE EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf KILIÇASLAN

Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi / Balıkesir / Türkiye

<https://orcid.org/0000-0001-9056-777X>

kilicaslan670@hotmail.com

İNGİLİZCE EDİTÖR / ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Dr. Musa TÖMEN

Anadolu Üniversitesi / Eskişehir / Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-7351-2440>

mtomen@anadolu.edu.tr

TEKNİK SORUMLULAR ve SEKRETERYA
TECHNICAL SUPPORT and SECRETARIAT

Dr. Umut YOLSEVER

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Eskişehir / Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-7035-4328>

umutyolsever44@gmail.com

Halil Can AKGÜN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Muğla / Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-4828-4052>

halilcanakgunn@gmail.com

İsmail Hulusi ŞENYİL

Aksaray Üniversitesi / Aksaray / Türkiye

<https://orcid.org/0000-0003-0814-3156>

ismailhulusisenyil@gmail.com

Onur YILDIZ

Aksaray Üniversitesi / Aksaray / Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-5098-4728>

yldz10ur@gmail.com

YAZIM EDİTÖRLERİ / TEXT EDITORS

Arş. Gör. Metehan DEMİRÇİ

Yozgat Bozok Üniversitesi / Yozgat / Türkiye

<https://orcid.org/0009-0004-2121-5091>

metehan.demirci@yobu.edu.tr

Ali ÖZDEMİR

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Ankara / Türkiye

<https://orcid.org/0009-0004-8759-2447>

aliozdemr26@gmail.com

Efe OKCU

Ankara Üniversitesi / Ankara / Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-0680-9252>

efeokcu98@gmail.com

Kader KARAKUŞ

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Ankara / Türkiye

<https://orcid.org/0009-0009-0127-9764>

karakuskdr_0612@hotmail.com

Merve ŞAHİN

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Ankara / Türkiye

<https://orcid.org/0009-0009-4422-7008>

mervesahinn614@gmail.com

Mustafa TOPAL

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Ankara / Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-6573-1125>

mustafatopal014@gmail.com

Alan Editörleri / Field Editors

Arkeoloji

Prof. Dr. Remzi KUZUOĞLU-Aksaray Üniversitesi

Coğrafya

Prof. Dr. Ufuk KARAKUŞ - Gazi Üniversitesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Prof. Dr. Cemile Kınacı BARAN - AHBV Üniversitesi

Eğitim Bilimleri

Prof. Dr. Hakan AKDAĞ - Mersin Üniversitesi

Felsefe

Prof. Dr. Ferhat AĞIRMAN - Pamukkale Üniversitesi

Filoloji

Doç. Dr. Hasan Kazım KALKAN - Milli Eğitim Bakanlığı

Güzel Sanatlar

Prof. Dr. Mehmet ÖZKARTAL- Süleyman Demirel Üniversitesi

Hukuk

Dr. Öğr. Üyesi Fevzi Fırat GÖZÜYEŞİL - AHBV Üniversitesi

Kamu Yönetimi

Doç. Dr. Hakan Alp TÜRKER-Mersin Üniversitesi

İlahiyat

Doç. Dr. Şahin KIZILABDULLAH - Ankara Üniversitesi

İletişim Bilimleri

Prof. Dr. Bünyamin AYHAN - Selçuk Üniversitesi

İşletme

Doç. Dr. Muhammet SAYGIN-Mersin Üniversitesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Prof. Dr. Erol TURAN - Kastamonu Üniversitesi

Sosyoloji
Prof. Dr. Bülent ŞEN - Tarsus Üniversitesi

Tarih
Prof. Dr. Kürşat YILDIRIM- İstanbul Üniversitesi

Turizm
Doç. Dr. Hakan ÇETİNER - AHBV Üniversitesi

Türk Dili ve Edebiyatı
Prof. Dr. İhsan KALENDEROĞLU-Gazi Üniversitesi

Türk Halk Bilimi
Prof. Dr. Nedim BAKIRCI - Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Uluslararası İlişkiler
Dr. Öğr. Üyesi Kürşat KORKMAZ - Kırıkkale Üniversitesi

Yayın Kurulu / Science Board

- Prof. Dr. Ali TİLBE – İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Prof. Dr. Alpaslan DEMİR – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Burhan SAYILIR-Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU – Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU-Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Dinçer KOÇ- İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan GÖKSU – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Eşref BUHARALI - Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Gaybullah BABAYAR - Institute of Archaeology of Uzbekistan
Academia of Science / Özbekistan-Taşkent
Prof. Dr. Hakan AKDAĞ-Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL -TBMM
Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI – Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Kürşat YILDIRIM-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet GÜNAL - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet KOÇAK - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Musa Şamil YÜKSEL- Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Çağrı ÇETİN- Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ARSLAN - Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Neslihan DURAK-İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Faruk SÖNMEZ – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Ruhi ERSOY – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ -Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfullah YILDIRIM – Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Üçler BULDUK -Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz YEŞİL - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Zsombor Tibor RAJKAI - Ritsumeikan University / Japonya-Kyoto
Doç. Dr. Ali ARI-İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Ali YURDDAŞ- Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Elvin YILDIRIM- İstanbul Aydın Üniversitesi
Doç. Dr. Esmâ ÖZDAŞLI- Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Farhod MAKSUDOV -Institute of Archaeology of Uzbekistan
Academia of Science / Özbekistan-Taşkent
Doç. Dr. Fatih Çağatay BAZ - Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU- Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Halit YILDIRIM – Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ- İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Selim Serhan YILDIZ- Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan KEKEVİ-Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Tülay Yürekli- Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Zeki SEVEROĞLU - Marmara Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Ali AHMETBEYOĞLU-İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elnur PAŞA - Milli Savunma Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Hüseyin ŞEN- İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Turan ŞENER – Akdeniz Üniversitesi
Dr. Adem ÇETİN - Ankara Üniversitesi
Dr. Durdona Murodova - Özbekistan Fanlar Akademisi Milli Arkeoloji
Merkezi
Dr. Levent GÖNÜLTAŞ - Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Feruza DJUMANİYAZOVA - Ebu Reyhan Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü /
Özbekistan - Taşkent
Dr. Ganbat LKHUNDEV - Mongolian Academy of Sciences / Moğolistan-
Ulanbatur
Dr. Malika Toxtayeva - Özbekistan Fanlar Akademisi Milli Arkeoloji
Merkezi
Dr. Rahmonali Murodaliyev - Özbekistan Fanlar Akademisi Milli Arkeoloji
Merkezi
Dr. Sirojiddin USAROV - Semerkant Devlet Üniversitesi / Özbekistan -
Semerkant
Dr. Zelfira ŞÜKÜRÇİYEVA - Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi
/Kırım-Simferpol

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER/ INDEX

EBSCO – Central & Eastern European Academic Source (CEEAS)

ProQuest | Ulrich's Periodicals Directory

ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities)

MLA International Bibliography

EDİTÖRDEN / EDITOR'S NOTE

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin değerli danışma kurulu üyeleri, hakemleri ve okuyucuları;

TÜRKAV bünyesinde faaliyetlerini sürdüren Kamu Yönetimi Enstitüsü, 2021 yılında önemli bir adım atarak Sosyal Bilimler Dergisi'ni yayımlama kararı almıştır. Bu girişimin temel amacı, literatüre katkı sağlamak ve Türk üniversitelerinin Dünya Üniversiteleri Akademik Sıralamasındaki yerini güçlendirmektir. Dergimiz, sosyal bilimler alanında yayımladığı makalelerle bilgi birikimine katkı yapmayı ve elde edilen bilgi ve bulguları sosyal bilimlere ilgi duyan okuyuculara ulaştırmayı hedeflemektedir.

Büyük bir heyecan ve kararlılıkla sürdürülen bu çalışmalar sonucunda, TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, mevcut sayıya kadar toplam altmışa yakın özgün araştırma ve inceleme makalesi ve bir de kitap tanıtımı yayımlamıştır. Aralık 2024 itibariyle ise Dergipark sisteminde 22.000'i aşan görüntülenme ve 24.000'i aşan indirme sayısına ulaşmıştır. Bu başarı, dergimizin kuruluş amacını gerçekleştirme yönündeki azim ve gayretini açıkça göstermektedir.

Dergimizin görünürlüğünü ve yayın kalitesini daha da artırmak amacıyla, TR Dizin ve diğer uluslararası dizinlere başvuru sürecine başlamış bulunmaktayız. Bu süreçteki gelişmeleri ve elde edilen başarıları siz değerli okuyucularımızla paylaşmaktan mutluluk duyacağız.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin 4. Cilt, 2. Sayısında 11 özgün araştırma makalesine yer verilmiştir.

Bu sayımızın ortaya çıkmasını sağlayan yazarlarımıza, hakemlerimize, alan editörlerimize, bilim kurulumuzdaki hocalarımıza, dil editörlerimize ve her daim desteğini bizden eksik etmeyen TÜRKA V Genel Başkanı Ebubekir S. Korkmaz Bey'e müteşekkiriz. Son olarak, Yüce Türk milletine hizmet etme ülküsüyle, hiçbir maddi beklenti içermeksizin, sekreterlik, ön kontrol ve son okuyucu görevlerini üstlenen değerli arkadaşlarımıza da özel bir teşekkür borçluyuz.

BAŞ EDITÖR

Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU

SAYI EDITÖRLERİ

Dr.Öğr. Üyesi Ahmet KORKMAZ

Dr. Fatih BOSTANCI

ARALIK 2024, ANKARA

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Arş. Gör. Ahmet CÜLÜK

Araştırma Makalesi • Research Article

Çatışma Sonrası Başarısız ve Kırılğan Devletlerde Tepeden Aşağı Devlet İnşası: Irak ve Somali Örneği - Top Down State Building in Post Conflict Failed and Fragile State: Iraq and Somalia Cases 315-343

Nusaba YAQUBOVA

Araştırma Makalesi • Research Article

19. Yüzyılın Başında Almanların Güney Kafkasya'ya Göçürülmesi - Migration of Germans to the South Caucasus at the Beginning of the 19th Century..... 345-367

Umut BAŞAT

Araştırma Makalesi • Research Article

Antakya Surlarında Bir Norman: Taranto Kontu Bohemond – A Norman on the Walls of Antioch: The Count Bohemond of Taranto369-384

Arkin ÖZKAN – Doç. Dr. Cengiz ÇUHADAR

Araştırma Makalesi • Research Article

İşitme Yetersizliği Olan Öğrencilere İbadet, Sure ve Kur'an-ı Kerim Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşleri - Teachers' Opinions On Teaching Worship, Surah and Quran to Students with Hearing Deficiency386-413

Dr. Fatih AYDEMİR – Ayşenur AKGÜL

İnceleme Makalesi • Review Article

Adıyaman'da 1957 Milletvekili Genel Seçimi ve Adıyaman Milletvekilleri - 1957 General Elections in Adıyaman and Adıyaman Members of Parliament414-443

Abdullah KUBAT

Araştırma Makalesi • Research Article

Nüveyrî'nin Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb Adlı Eserine Göre Gazan Han ile Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed Mektuplaşmaları - Correspondence between Ghazan Khan and Sultan al-Malik al-Nâsir Muhammad according to al-Nuwayrî's Nihâyat al-arab fi funûn al-adab445-476

Dr. Umut KANSOY

Araştırma Makalesi • Research Article

Geçmişten Günümüze Fil Sirtında Lüks, Konfor, İhtişam ve Eğlence Arttırıcı Hizmet Vasıtaları - Manuscript Title Service Vehicles That Increase Luxury, Comfort, Magnificence and Fun on The Back of Elephant From Past to Present.....477-546

Karimova ERMANOVNA

Araştırma Makalesi • Research Article

Çin'deki Timurlu Elçilikleri Hakkında Ming Shilu'da Yer Alan Bilgiler - Information Contained in the "Ming Shilu" on the Timurid Embassies to China547-562

Pınar TOKAŞ- Prof.Dr. Mehmet PINAR

Araştırma Makalesi • Research Article

Amerikan Arşiv Belgeleri Işığında Yusuf Hikmet Bayur'un Dış Politika Anlayışı - Yusuf Hikmet Bayur's Understanding of Foreign Politics in The Light of American Archive Documents563-590

Dr. Rakkuş KARADUMAN

Araştırma Makalesi • Research Article

Moğol İmparatorluğu Haber Teşkilâtında Tacirlerin Rolü - The Role of Merchants in the News Organization of the Mongol Empire.....591-608

Öğr. Gör. Dr. Selin S. KORKMAZ – Öğr. Gör. Dr. Ömer F. KORKMAZ

İnceleme Makalesi • Review Article

Uluslararası Ticarete Yeni Ödeme Platformlarının Kullanımı: Merkez Bankası Dijital Paralarına Dayalı Projeler ve Nexus - The Use of New Payment Platforms in International Trade: Projects Based on Central Bank Digital Currencies and Project of Nexus609-631

Bilgi Notu: TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi yayın kurulu olarak çevreye duyarlı bir yayıncılık faaliyeti yürütmekteyiz. Bu bağlamda dergimizin basılı nüshasında kâğıt israfını azaltmak ve bir ağaç dahi olsa gelecek nesillere bırakmak üzere sembolik olarak beş makaleyi yayımlamaktayız. Cilt 4, Sayı 2'de yayımlanan bütün makalelere <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkav> adresinden ulaşabilirsiniz.

[DOI: 10.71138/turkav.1576684](https://doi.org/10.71138/turkav.1576684)

Çatışma Sonrası Başarısız ve Kırılgan Devletlerde Tepeden Aşağı Devlet İnşası: Irak ve Somali Örneği

Arş. Gör. Ahmet CÜLÜK | [0000-0001-7888-3876](https://orcid.org/0000-0001-7888-3876) |
aculuk@kho.msu.edu.tr

Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/010t24d82>

Öz

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, yalnızca Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla sonuçlanmamış; aynı zamanda liberal dünyanın neredeyse tüm rekabet alanlarında zaferini ilan etmesini sağlamıştır. Bu zafer, 21. yüzyılın başlangıcında politikadan ekonomiye, teknolojiye sosyolojiye her alanda etkisini gösteren yeni bir anlayışı beraberinde getirmiştir. Bu süreçte ulus devletin yapısı ve devletler arasındaki ilişkilerde de değişiklikler yaşanmış, karşılıklı ilişkilerde uluslararası örgütlerin ve organizasyonların rolü artmıştır. Bu doğrultuda liberal devletlerin amacı artık çıkarlarını ulusal sınırların dahilinde korumanın ötesine geçmiş ve tehdit olarak görülen problemler sahalarında küresel çapta müdahale anlayışının önü açılmıştır. Başarısız ve kırılgan devletler, meşru şiddet tekelinin devletin kontrolünden çıktığı, alt ve üst yapıları çöküş yaşayan, devlet kurumlarının çalışmadığı, öngörülemez yapılarıyla 21. yüzyılın liberal düzeni için önemli problem alanlarından biri haline gelmiştir. Bu nedenle özellikle Batılı devletler, liberal müdahalecilik anlayışıyla başarısız ve kırılgan devletlere müdahalelerini artırmış, söz konusu ülkelerde yeniden devlet inşası sürecine dair örnekler çoğalmıştır. Devlet inşası sürecinde farklılık gösteren anlayışlar ve politikalar bulunmakla birlikte, tepeden aşağı yaklaşım ile devlet inşası sıklıkla uygulanan bir politika olmuştur. Bununla birlikte genellikle savaş ya da iç savaş gibi çatışma sonrası dönemlerde Batı'nın müdahalelerini artırdığı ve yeniden devlet inşası sürecini başlattığı tepeden aşağı devlet inşası örneklerinin tamamı benzer şekilde sonuçlanmamıştır. Bu çalışmada Batı tipi demokrasi ve kurumlara sahip olmayan iki ülke olan Irak ve Somali'de çatışma sonrası dönemde Batılı devlet ve uluslararası örgütlerin gerçekleştirdiği tepeden aşağı devlet inşası örnekleri incelenmiştir. Bu kapsamda örnek devlet inşası girişimleri çatışma sonrası dönemlerde gerçekleştirilen girişimler ile sınırlandırılmış, söz konusu girişimlerin başarısızlığının ardındaki anlaşılmalı çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tepeden Aşağı Devlet İnşası, Başarısız Devlet, Kırılgan Devlet, Irak, Somali.

Atf Bilgisi

Cülük, Ahmet, "Çatışma Sonrası Başarısız ve Kırılgan Devletlerde Tepeden Aşağı Devlet İnşası: Irak ve Somali Örneği". TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 4/2 (Aralık 2024), 315-343.

Top Down State Building in Post Conflict Failed and Fragile State: Iraq and Somalia Cases

Rsc. Ast. Ahmet CÜLÜK / [0000-0001-7888-3876/](https://orcid.org/0000-0001-7888-3876/)
aculuk@kho.msu.edu.tr

National Defense University, Turkish Military Academy,
Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/010t24d82>

Abstract

The end of the Cold War not only resulted in the collapse of the Soviet Union, but also enabled the liberal world to declare its victory in almost all areas of competition. At the beginning of the 21st century, this victory has brought with it a new understanding that has had an impact in every field from politics to economy, from technology to sociology. In this process, the structure of the nation state and the relations between states have also changed, and the role of international organisations and organisations in mutual relations has increased. In this direction, the aim of liberal states has now gone beyond protecting their interests within national borders, and the understanding of global intervention in problematic areas that are seen as a threat has been paved the way. Failed and fragile states have become one of the important problem areas for the liberal order of the 21st century with their unpredictable structures, where the monopoly of legitimate violence is out of the control of the state, their infrastructures and superstructures are collapsing, state institutions are not functioning. For this reason, especially Western states have increased their interventions in failed and fragile states with the understanding of liberal interventionism, and examples of the process of state reconstruction have increased in these countries. Although there are different understandings and policies in the process of state-building, state-building with top-down intervention has been a frequently applied policy. However, not all examples of state-building through top-down intervention, in which the West increases its interventions and initiates the process of state-building in post-conflict periods such as war or civil war, have ended in a similar way. In this study, examples of top-down intervention and state-building by Western states and international organisations in the post-conflict period in Iraq and Somalia, two countries that do not have Western-type democracy and institutions, are examined. In this context, the sample state-building initiatives were limited to the initiatives carried out in the post-conflict periods, and the reasons behind the failure of these initiatives were tried to be understood.

Keywords: Top-Down State Building, Failed State, Fragile State, Iraq, Somalia

Citation

Cülük, Ahmet, "Top Down State Building in Post Conflict Failed and Fragile State: Iraq and Somalia Cases". TÜRKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences, 4/2 (December 2024), 315-343.

Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte küresel siyasette hakimiyetini ilan eden liberalizm, politik, ekonomik, askeri ve diğer birçok alanda etkisini göstermiştir. Soğuk Savaş esnasında ortaya çıkan başarısız devlet ve kırılgan devlet gibi kavramlar ise dönemin ruhunu yansıtan ve literatürde daha sık kullanılır hale gelen kavramlar olmuştur. Bu doğrultuda savaş veya iç savaş gibi çatışma sonrası yeniden inşa dönemi yaşayan başarısız ve kırılgan devletler, Batı'nın devlet inşası perspektifinden etkilenmiştir. 20. yüzyılın sonunda Bosna veya Kosova gibi örneklerde görüldüğü üzere uluslararası kurumların ve devletlerin devlet inşasına yönelik müdahaleleri, dönemin hâkim anlayışı çerçevesinde daha çok tepeden aşağı bir yaklaşım ile şekillenmiştir. Tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımında temel aktörler olarak devletlerin yanı sıra Birleşmiş Milletler (BM), insani yardım kuruluşları, diğer uluslararası organizasyonlar ve kuruluşlar öne çıkan aktörler olmuştur. Bu süreçte liberal kurumsalcılığa dönüş yapılırken liberal normlar, yasalar ve kurumlar önem kazanmıştır. Politik dinamiklerde yaşanan değişikliklere ek olarak sosyal ve ekonomik dinamiklerdeki değişiklikler de dikkat çekmiştir. Ekonomik dinamikler, çatışma sonrası yeniden inşa sürecinde olan devletlerde neoliberal bir çerçevede değişiklik yaşamış, bununla birlikte merkezi kurumlar aracılığıyla maddi kaynakların kullanılması esas alınmıştır. Bu noktada Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi kurumlar aracılığıyla ekonomik reform ve müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Bu gelişmeler, liberal barış yaklaşımı ile yeniden inşa sürecinde olan devletlerin uluslararası topluma dahil olmaları kapsamında formüle edilmiştir. Bu doğrultuda güvenlik, kurumsal, anayasal ve sivil dinamiklerin de sürece uyum sağlaması amaçlanmıştır.¹

Devlet inşası sürecinde dönemin yeni değişkenlerini formüle eden söz konusu uluslararası yaklaşımın çıkış noktası olarak liberal müdahalecilik veya liberal enternasyonalizm kavramını göstermek mümkündür. David Lipsey, liberal müdahalecilik veya liberal enternasyonalizm kavramını, ülkelerin bireysel ya da kolektif olarak diğer devletlerin içişlerine müdahalede bulunma kararlarıyla ulusal

¹ Oliver P. Richmond, "Failed Statesbuilding Versus Peace Formation", *Cooperation and Conflict*, C.48, S.3, New York 2013, s. 378-385.

ve uluslararası hedeflerde ilerleme kaydedebileceğine dair anlayış olarak tanımlamaktadır. Bu tür bir müdahalecilik sadece müdahale eden güç ya da ülke halkının çıkarları söz konusu olduğunda haklı görülmektedir. Kavram, özellikle baskıcı devlet otoriteleri tarafından ya da iç çatışmanın bir sonucu olarak insan hakları ihlalleri gerçekleştiğinde müdahalenin doğru olduğunu iddia etmektedir. Liberal müdahalecilik kavramı bu yaklaşımı benimseyenler tarafından sadece “kötü” olduğu iddia edilen rejimlerle başa çıkmak için güç kullanımını savunmanın ötesinde değerlendirilmektedir. Bu noktada Milletler Cemiyeti (MC) ya da BM gibi küresel uluslararası örgütlere bağlılık ve çatışmanın önlenmesi önem kazanmaktadır.²

Bu çalışmada, tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımının ortaya koyduğu anlayışın çatışma sonrası dönemde başarısız veya kırılğan olarak atıfta bulunulan ve Batı tipi bir politik ve sosyolojik geçmişe sahip olmayan devletlerde ne tür sonuçlar doğurduğu tartışılacaktır. Bu çerçevede öncelikle devlet inşasına dair kavramsal ve tarihsel çerçeve incelenmiş, ardından devlet inşasında tepeden aşağı yaklaşımın üzerinde durulmuştur. Kavramsal ve tarihsel tartışmaları müteakiben örnek vakalar kapsamında ilk olarak ABD işgali ve Saddam Hüseyin rejiminin yıkılmasının ardından ilk yıllarda Irak’taki tepeden aşağı devlet inşası girişimi incelenmiştir. Ardından diktatör Barre rejiminin yıkılmasının ardından Somali’de gerçekleştirilmeye çalışan devlet inşası girişimlerine dair değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Irak ve Somali örneklerinin seçilmesinin nedeni, her iki devletin de Batı coğrafyasında yer almaması, Batı ülkelerinin edindiği tarihi tecrübeleri yaşamamış olmaları ve bu nedenle politik ve sosyolojik altyapılarının Batı ile benzerlik göstermemesidir. Her iki ülkede de aşiretler ve kabileler gibi feodal dönemin karakterini barındıran, Batı’nın uzun yıllar önce yaşadığı devrimlerle izlerini sildiği fakat söz konusu ülkelerde yerel otoriteler olarak dikkat çeken yapılar bulunmaktadır. Coğrafyası ve tarihi serüveni Batı’dan oldukça farklı bir seyir içerisinde olan, politik kültür, ekonomik altyapısının temelleri, sermaye sahipleri, dini inanış, sosyal kültür ve diğer birçok alanda Batı’dan ayrılan her iki devlet de yeniden inşa süreci öncesinde diktatörler tarafından idare edilmiş, ardından

² David Lipsey, “Liberal Interventionism”, *The Political Quarterly*, C.87, S.3, Oxford July-September 2016, s.416-418.

Batı'nın askeri, politik ve ekonomik müdahaleleri gerçekleşmiştir. Her iki örnek de çatışma sonrası dönemi yansıtmakla birlikte Irak örneği işgal ve savaş sonrasında gerçekleşen devlet inşası sürecini incelemekte, Somali örneği ise diktatörlüğün yıkılmasının ardından ortaya çıkan kaos ve iç çatışmalar ile devlet inşası sürecini incelemektedir. Çalışma, yalnızca Batı tipi liberal değer ve normlara dayanan, devlet inşası gerçekleştirilmesi amaçlanan bölgedeki yerel dinamikleri göz ardı eden, başarısız ve kırılgan devletleri Batı için tehlike olmaktan çıkarıp uyumlu hale getirmeyi amaçlayan ve dayatmacı bir anlayış ile hareket eden tepeden aşağı yaklaşımla devlet inşası girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlandığını savunmaktadır.

1. Devlet İnşasına Dair Kavramsal ve Tarihsel Çerçeve

Devlet inşası kavramsal olarak literatürde köklü bir geçmişe sahip olmasa da 20. yüzyılda farklı yapı ve politikalarla çeşitli coğrafyalarda örneklerine rastlanılan bir olgu olmuştur. Kavramsal olarak ise hem kalkınma çalışmalarında hem de uluslararası ilişkiler literatüründe önemli bir yere sahip olmuştur. 1950 ve 1960'lı yıllardaki çalışmalarda devlet inşası, ulus inşası kavramı ile bağlantılı bir kavram olarak değerlendirilmiş ve modernleşme teorisiyle ilişki kurulmuştur. Soğuk Savaş'ın yarattığı konjonktürde devletlerin bağımsız dış politikası ve ulusal güvenliğine sınırlı bir vurgu yapılırken devlet inşası ve ulus inşası kavramları daha çok ideolojik saiklerle bloklar arası çatışmadaki nüfuz alanlarına göre şekillendirilmiştir. 1970'li yıllarda ABD'nin Vietnam Savaşı'nda yaşadığı başarısızlığın da etkisiyle Batı'nın konuya ilgisi azalmış, 1980'li yıllarda ise neredeyse tamamen gündeminden çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından liberalizm zaferini ilan etmiş; devlet inşası, gelişmekte olan ülkelerin devlet kapasitelerini ve yapılarını geliştirmeye odaklanan yönetim çalışmalarının yanı sıra kalkınma politikalarında da yeniden gündeme gelmiştir. Özellikle Yugoslavya'nın dağılması ve yaşanan iç savaşla birlikte ortaya çıkan yeni devlet yapılarında temel tartışma konularından biri haline gelmiştir.³

Devlet inşası, en genel tanımı ile yeni kurumların ortaya çıkarılması, organize edilmesi ve mevcut kurumlarda eksikliklere

³ Heather Marquette, Danielle Beswick, "Introduction to State Building, Security and Development: State Building as a New Development Paradigm?", *Third World Quarterly*, C.32, S.10, New York 2011, s.1703-1705.

sahip olanların güçlendirilmesi anlamına gelmektedir.⁴ Devlet inşası için daha kapsamlı bir tanım yapıldığında ise ulusal veya uluslararası aktörler tarafından kapasite ve meşruiyet gibi devletler açısından önemli noktaların ciddi şekilde aşıldığı veya eksik olduğu devlet kurumlarında reform yapmak ve güçlendirmek için istenilen eylemler dizisi şeklinde tanımlamak mümkündür.⁵

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma örgütü (OECD), devlet inşasını; toplumun kapasitesini, kurumlarını ve meşruiyetini arttırmaya yönelik içsel bir süreç olarak değerlendirmektedir. Bu kapsamda pozitif devlet inşasına yönelik süreçler, vatandaşlarına hizmet sunan bir devlet yapısı ile kendi devletiyle yapıcı bir ilişki kuran sosyal ve politik gruplar arasındaki ikili ilişkiyi yansıtmaktadır. Savaş ya da iç savaş sonrası süreçte barış inşasının birincil amacı, şiddetin tekrarlanmayacağı koşullar yaratmak iken devlet inşasında asıl vurgu, hukuka ve genel rızaya dayalı etkili bir hükümet organizasyonu inşa etmek üzerinedir. Devlet inşası, doğrusal bir yol izlemeyen uzun vadeli politik bir süreç olabilmektedir. Bu nedenle OECD, dış aktörler, reformlar için elverişli bir ortamın kolaylaştırılmasında rol oynayabilmesine rağmen, bu süreçlerin katılımcı olması ve esasında içerden yönlendirilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır.⁶

Francis Fukuyama, devlet inşasının uluslararası toplum açısından en büyük problemlerden birisi olduğu iddiası ile sürecin önemine dikkat çekmektedir.⁷ Devlet inşası hakkında birçok bilgi ve tecrübe olmasına rağmen bilinmeyen birçok değişken de bulunmaktadır. Kaynaklar, insanlar ve teknoloji, kültürel sınırlar arasında aktarılabilen, küresel bir dünyada söz konusu değişkenlerin benimsenmesi nispeten daha kolay olabilmektedir fakat kurumsal organizasyon ve kurum kültürünün aktarımı esas mesele olarak ortaya çıkmaktadır. Karmaşık şekilde işleyen kurumlar, belirli

⁴ Mesut Can Akçay, “Devlet İnşası: 21. Yüzyılda Yönetişim ve Dünya Düzeni” *Liberal Düşünce Dergisi*, C.25, S.97, Ankara 2020, s. 249

⁵ Verena Fritz, Alina Rocha Menocal, “Understanding State-Building from a Political Economy Perspective”, Overseas Development Institute, London 2007, s.13.

⁶ Huma Haider, “Statebuilding and Peacebuilding in Situations of Conflict and Fragility”, Governance and Social Development Resource Centre, University of Birmingham, Birmingham 2014, s.4.

⁷ Francis Fukuyama, “The Imperative of State-Building” *Journal of Democracy*, C.15, S.2, Baltimore 2004, s.17.

alışkanlıkları ve gelenekleri beraberinde gerektirmektedir. Fukuyama'ya göre yoksulluk, uyuşturucu, terör ve daha birçok problemin temelinde başarısız ya da kırılgan devletler bulunmaktadır. Zira dünyadaki başarısız ya da kırılgan devletler, ortaya çıkan ciddi problemlerin kaynağı olmaya devam etmektedir. Devletin kurumlarının zayıflığı ve inşası sorunu ise yeni bir sorun olmamakla birlikte 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından daha çok öne çıkmıştır.⁸

Fukuyama'nın üzerinde durduğu başarısız devlet, ilk kez Gerald Helman ve Steven Ratner tarafından ortaya atılmış bir kavramdır. Kısa ve genel bir tanım ile başarısız devlet, mevcut yapısıyla tek başına uluslararası toplum içerisinde ayakta kalamayan devlet yapısı olarak özetlenmektedir.⁹ Bu kapsamda mevcut devlet kurumlarının gerekli yapıyı inşa edemediği, meşru olarak görülmeyen hükümet yönetimlerinin bulunduğu, kişi ve kurumların güvenliğinin sağlanamadığı devletleri başarısız devlet sınıflandırmasına sokmak mümkündür.¹⁰ Kimi akademisyenler tarafından başarısız devlet ile eş anlamlı olarak kullanılan, son yıllarda başarısız devlet kavramı yerine kullanımı artan zayıf ya da kırılgan devlet ise politik yozlaşmaları, insan hakları ihlallerini barındıran, devletin meşru şiddet kullanma tekeli yitirdiği, ulaşım ve iletişim altyapılarının yıkıldığı devlet yapısı olarak tanımlanmaktadır.¹¹ Başarısız devlet kavramından kırılgan devlet kavramına yaşanan geçişte kavramların kapsayıcılığı etkili olmuştur. Başarısız devlet kavramı, devlet yapısının egemenliği ve şiddet kullanma tekeli üzerine daha çok odaklanırken kırılgan devlet kavramı ise başarısızlığın temelinde güvenlik temelli nedenlerden ziyade devlet kurumlarının ve yönetim kademesinin başarısızlığı, refah seviyesinin düşük olması, eğitim ve sağlık altyapısının yetersiz olması gibi problem alanları üzerine eğilmektedir.¹² Söz konusu tanımlardan, başarısız veya kırılgan devletlerin çoğunluğunun savaş

⁸ Fukuyama, *age*, s.17-20.

⁹ Gerald B. Helman, Steven R. Ratner, "Saving Failed States", *Foreign Policy*, S.89, Washington D.C. Winter 1992-1993, s.3.

¹⁰ Charles T. Call, "The Fallacy of the Failed State", *Third World Quarterly*, C.29, S.8, New York 2008, s.1491-1507.

¹¹ Uğur Pektaş, Davut Ateş, "Uluslararası İlişkilerde Kırılgan Devlet Söylemi: Nedenleri ve Yaklaşımlar" *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.39, Konya 2018, s.1-7.

¹² Seth Kaplan, "Identity in Fragile States: Social Cohesion and State Building", *Development*, C.52, S.4, 2009, s.466-467.

ve çatışma geçmişi olduğu, devlet kurumlarının sağlıklı bir şekilde genel işleyişini sürdüremediği, güvenlik, alt yapı ve üst yapıda yaşanan problemlerin yaşandığı ve yönetimin otoritesinin ve meşruiyetinin tartışmalı hale geldiği çıkarımını yapmak mümkündür.

Başarısız ve kırılğan devletlerden yola çıkıldığında devlet inşası ile ilgili ana iddia zayıf ya da yok olmuş otoritenin çatışma olasılığını arttırabildiği ve bu durumun uluslararası toplumu tehdit ettiği üzerine kuruludur. Kurumların otoritesinin yok edildiği ya da bozulduğu, savaşın yıkımı getirdiği ülkelere müdahaleler oldukça zordur. Bununla birlikte her halükârda savaş durumundan barış durumuna geçen başarısız ve kırılğan devletlerin kurumlarının yeniden yaratılması veya güçlendirilmesi elzem hale gelmektedir.¹³ Oran Young, Fukuyama ile kurumların güçlendirilmesinin elzem olduğuna dikkat çeken bir diğer önemli isimdir. Young'a göre kurumlar, sosyal pratiklerdir. Kurallara ve sözleşmelere sahiptirler. Bu kurallar ve sözleşmeler ilişkileri belirlemektedir ki; böylece kurumların üst yapısı oluşmaktadır. Bu kapsamda kurumlar bazı haklara ve davranış kalıplarına sahiptir.¹⁴ Fukuyama ve Young'ın penceresinden bir okuma yapıldığında genel eğilim, kırılğan veya zayıf devletlerin kurumlarının yeniden yapılandırılması ve güçlendirilmesi ile kurumların belirli davranış kalıplarına sahip olacağı; böylece uluslararası toplum için ortaya çıkan tehditlerin önüne geçebileceği olmaktadır. Bu anlayış, devlet inşasının önemini arttırmaktadır.

Görüldüğü üzere liberal kurumsalcılık, başarısız ve kırılğan devletleri tehlikeli kılanın diğer devletlere doğrudan zarar verme kapasiteleri değil, sınırları içerisinde yer alan sorunların yayılma potansiyeli olduğunu iddia etmektedir. Bu anlamda devletlerin kırılğanlığının yarattığı riske karşı devlet inşası panzehir olarak görülmüştür. Bu doğrultuda devlet inşası, bu tür güvenlik sorunlarının potansiyel olarak ortaya çıkarılmasını, yayılmasını ve nihayetinde ortaya çıktıkları varsayılan problemlerli sahaların ötesine

¹³ Haider, *age*, s.5.

¹⁴ Oran R. Young, "Environmental Governance: the Role of Institutions in Causing and Confronting Environmental Problems", *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, C.3, S.4, 2003, s.377-393.

taşınmasını önlemek için tasarlanmış bir risk yönetim biçimi olarak değerlendirilmektedir.¹⁵ Bu nedenle Soğuk Savaş'ın ardından devlet inşası sürecinde müdahale gerçekleştiren devletlerin, uluslararası örgütlerin ve organizasyonların, müdahalede buldukları devletlerin rejim ve kurumlarını mevcut küresel sisteme uyumlu bir yapıya dönüştürmeye çalıştıklarını söylemek mümkündür. Bu çerçevede liberal enternasyonalizm veya liberal müdahalecilik olarak adlandırılan, uluslararası toplumun barış ve devlet inşasına yönelik yaklaşımlarının büyük ölçüde pragmatik neoliberalizm tarafından yönlendirildiği ifade edilebilir.¹⁶

John Ikenberry, liberal bir düzen inşa etme projesinin geçmişi incelendiğinde 19. yüzyılda liberal enternasyonalizm veya liberal müdahaleciliğin, Birleşik Krallık'ın serbest ticaret ve denizlerde özgürlüğü savunma anlayışında kendisini gösterdiğini ifade etmektedir. 20. yüzyılda ABD gelişen ticaret ağı ile liberal düzende söz sahibi olmuş, Woodrow Wilson ve diğer liberaller, devletlerin bölgesel bir barış sistemini korumak için birlikte hareket edeceği kolektif bir güvenlik organı olarak Milletler Cemiyeti etrafında örgütlenmesini talep etmiştir. İki savaş arası kapalı dönemde liberal düzen deneyi başarısız olsa da İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD Başkanı Franklin Roosevelt, açık bir ticaret sistemi ve büyük güçlerin barışı korumak için iş birliği yapacağını öngördüğü küresel bir örgüt olan BM vizyonunu benimseyerek yeniden bir liberal düzen inşa etmeye çalışmıştır.¹⁷ Savaşın ardından Marshall Planı gibi süreçlerde de görüldüğü üzere devlet inşası, kurum ve örgütsel yapılanmaya odaklanmıştır. Neoliberal ekonomi politikalarına dayanan Washington Konsensüsü, başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler ve G-8 ülkeleri tarafından kabul edilen IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların, gelişmekte olan ülkelere uygulanması amacıyla neoliberal ekonomiye dayanan politikalarını

¹⁵ Shahr Hameiri, "The Crisis of Liberal Peacebuilding and the Future of Statebuilding", *International Politics*, C.51, S.3, s.326-327.

¹⁶ Dominik Balthasar, "Peace-building as State-building? Rethinking Liberal Interventionism in Contexts of Emerging States" *Conflict Security & Development*, C.17, S.6, London 2017, s.475-476.

¹⁷ G. John Ikenberry, "The Future of the Liberal World Order: Internationalism After America", *Foreign Affairs*, C.90, S.3, New York May/June 2011, s.59-60.

beraberinde getirmiştir.¹⁸ Ayrıca Soğuk Savaş esnasında iki kutuplu dünyanın getirileri nedeniyle yavaş bir ilerleme kaydeden liberal enternasyonalizm, BM ve İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinde yer alan evrensel insan haklarının detaylandırılmasını sağlamıştır. Bu gelişmeleri, birey, egemenlik ve küresel düzen konusunda yeni bir vizyon oluşturmaya çalışan yeni sözleşmeler ve antlaşmalar izlemiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ise yaygınlaşan bir kavram haline gelen “*the responsibility to protect*” (koruma sorumluluğu) anlayışı, uluslararası topluma egemen devletlerin işlerine müdahale etme konusunda yasal hak ve yükümlülükler vermiştir. Bu süreçte Özellikle ABD, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle hem güvenlik hem de ekonomi alanında yeni taahhütler ve işlevsel roller benimseyerek sistemin kontrolünü ele geçirmiştir. Kendi ekonomik ve politik sistemi, giderek daha geniş liberal hegemonik düzenin merkezi bileşeni haline gelmiştir.¹⁹

Kavramsal ve tarihsel çerçeveden anlaşıldığı üzere devlet inşası ve yönetim yakından ilişkilidir. Başarısız veya kırılğan bir devlette gerçekleştirilecek reformların sağlam bir zemin üzerinde yükselebilmesi için reformların uygulandığı ülkelerdeki kurumlar oldukça önemli hale gelmektedir. Zira güçlü kurumlar ve iyi bir yönetim olmadığı takdirde reformlar başarısızlıkla sonuçlanabilmektedir. Bu noktada devlet inşasının önemi artmakta; birçok yönden öncül bir görev üstlenmektedir. Devlet inşası, birçok konuyu kapsayan daha bütüncül bir çabadır. Bir başka deyişle devlet inşası, hükümetin temelini inşa etmekle ilgilenmektedir. Yönetimin inşası gerçekleşmeden yönetimin gerçekleştireceği müdahalelerin yalnızca sınırlı bir etki yaratması muhtemeldir. Hükümetin işleyişini ve bütünlüğünü sağlamak ise yeni veya yeniden ortaya çıkan bir devletin en temel dayanak noktalarından biri olan meşruiyetinin oluşturulması da dahil olmak üzere devlet inşası sürecinin en önemli noktalarından birisidir.²⁰

¹⁸ John, Williamson, “The Washington Consensus as Policy Prescription for Development”, *Development Challenges in the 1990s: Leading Policymakers Speak from Experience*, ed. Timothy Besley, Roberto Zaghera, Oxford University Press, Washington D.C. 2005, s.33-52.

¹⁹ Ikenberry, *age*, s.59-60.

²⁰ Fritz, Menocal, *age*, s.13.

2. Devlet İnşasında Tepeden Aşağı Yaklaşım

Devlet inşası, 1990'ların sonunda ve 2000'lerin başında etkili ekonomik ve siyasi kurumların varlığı üzerine inşa edilmiş istikrarlı bir barışı öngören liberal barış fikrinin işaret ettiği üzere uluslararası barış inşasının merkezi haline gelmiştir. Bu süreçte liberal kurumların yokluğunun veya zayıflığının küresel çağda silahlı çatışmalara neden olan az gelişmişliğin ve güvensizliğin ana nedeni olduğuna dair fikirler hâkim görüş olmaya başlamıştır. Bu mantık çerçevesinde devlet inşasının, söz konusu bakış açısına uygun yeni kurumların oluşturulması veya var olanların güçlendirilmesi şeklinde yapılması temel politika haline gelmiştir.²¹

Savaş ya da iç savaş yaşanan coğrafyalardaki devlet inşasında Batı, tarihsel süreç içerisinde ayrıcalıklı bir rol üstlenmiştir. Özellikle 1990'larda yaşanan Bosna Savaşı gibi çatışma sonrası örnekler devlet inşasında Batı'nın gerçekleştirdiği "top-down" olarak adlandırılan tepeden aşağı devlet inşası sürecini öne çıkarmıştır.²² Zira, Fukuyama'nın kırılgan ve başarısız devletlerin uluslararası topluma olan zararlı etkilerine yönelik eleştirileri ve Sovyetler Birliği'nin yıkılarak Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından liberal anlayışın ve kurumların küresel manada bir zafer kazandığına yönelik hakim görüş, tüm dünyada liberal bir ekonomik ve politik yapının olması gerektiği, bu yapının küresel barışı inşa edeceği, bu yapı içerisinde yer almayan başarısız ve zayıf devlet kurumlarının ise uluslararası toplum açısından tehlike yaratacağı düşüncesi üzerine kurulmuştur. Kısaca liberal ekonomi ve politikaya uygun devlet kurumlarına sahip olan ülkelerin politik ve ekonomik olarak herhangi bir tehdit teşkil etmediği, uymayan devletlerin ise tehdit teşkil ettiği işaret edilmektedir. Bu devletlerin çoğunluğunun genellikle başarısız ya da zayıf devletler olduğu ve çatışma koşullarından çıkan devletler ile ele alındıklarında devlet inşası süreci ile birlikte neoliberal ekonomi ve

²¹ Vesna Bojicic-Dzelilovic, Denisa Kostovicova, David Rampton, "State-building, Nation-building and Reconstruction", *The Handbook of Global Security*, ed. Mary Kaldor, Iavor Rangelov, Wiley Blackwater, Oxford 2015, s.265-281.

²² Roberto Belloni, "Civil Society and Peacebuilding in Bosnia and Herzegovina", *Journal of Peace Research*, C.38, S.2, Mar. 2011, s.167-174.

politikalara uygun kurumların yaratılması, olanların ise güçlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.²³

1990'ların ardından devlet inşası kavramı, müdahale etmek isteyen güçlerin, zayıf ve kırılgan devletler ile başa çıkma girişimlerinin aracı haline gelmiştir. Bu süreçte atıfta bulunulan ideal ise hem teorik hem de pratikte Weberci anlayış olmuştur. Weberci/Vestfalyan ulus devlet modeli, başarısız ve kırılgan devletlere bir çözüm olarak görülmeye başlanmıştır. 1990'ların sonundaki müdahaleler, güç kullanımı ve kontrol vurgusu ile tepeden aşağı, merkezleştirilmiş bir yapıyı savunan çözümlerle karakterize edilmiştir. Bu süreçte gayri resmî kurumların, kültürün ve kimliğin oynadığı rol ise daha önemsiz gösterilmiştir.²⁴ Fukuyama, kurumların ülkelerin ekonomik kalkınmaları için önemini ne derece fazla olduğu ve buna yönelik planlamanın hangi yollarla yapılması gerektiğine ilişkin dört temel konuyu öne çıkarmaktadır. Bu noktaları organizasyonel planlama ve planlamanın yönetimi, politik sisteme ilişkin planlama, meşruiyetin temel dayanakları ve kültürel ve yapısal unsurlar olarak özetlemek mümkündür.²⁵

Tepeden aşağı devlet inşası, güçlü bir merkezi hükümet sistemi yaratmayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşımda güvenlik kuvvetleri, yargı, bankacılık sistemleri ve altyapının güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu merkezi sistemde liberal barış anlayışı çerçevesinde en azından teorik olarak çoğu daha önce hiç oy kullanmamış vatandaşların oy kullanacağı ve yine en azından teoride kamu malları ve hizmetlerinin topluma ulaştırılacağı düşünülmektedir. Tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımı, Fukuyama ve benzer görüşlere sahip kişilerin işaret ettiği şekilde başarısız ve kırılgan devletlerin çoğunu kapsamaktadır. Zayıf ve kırılgan devlet yapısının aksine işleyen ve hesap verebilir bir bürokrasi, devletin meşru şiddet kullanımı üzerindeki tekeli ve devletin topraklarında ikamet eden vatandaşlarına temel hizmet sunma kapasitesini arttırmayı amaçlayan bir devlet inşası yaratma

²³ Robert A. Pastor, "Building a Democratic State: Is It Possible?", *Journal of International Affairs*, C. 58, S.1, New York Fall 2004, 251-254.

²⁴ Lucy Morgan Edwards, "State-building in Afghanistan: A Case Showing the Limits?", *International Review of the Red Cross*, C.92, S.880, Cambridge 2010, s.967-972.

²⁵ Akçay, *age*, s.250.

düşüncesinin mümkün olduğu savunulmaktadır.²⁶ Tepeden aşağı devlet inşasının, işaret edilen özellikler ile doğrusal bir ilişkiye sahip olduğu varsayıldığında teknokratik yönetim yapılarını desteklediği sonucuna çıkmak mümkündür. Washington Konsensüsü ile bağlantılı olarak da düşünüldüğünde IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal uyum programları doğrusal bir gelişim modeline dayanmaktadır.²⁷ Bu doğrultuda süreci belirli kuralların dayatıldığı, esnek olmayan bir reform programının uygulandığı, yönetime kuralların dışına çıkma izni vermeyen bir yapı olarak değerlendirmek mümkündür.

Tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımı, her ne kadar dönemin hâkim görüşü olarak kabul edilse de bu yaklaşıma karşı birçok eleştiri de mevcuttur. Esasında zayıf, kırılgan, refah seviyesi düşük ya da güçlü, kurumları gelişmiş ya da gelişmemiş fark etmeksizin devletler zaten genel itibarıyla yapılarını iyileştirmek ve kapasitelerini arttırmak istemektedir. Tepeden aşağı bir yaklaşımla hareket edilirken unutulmaması gereken önemli nokta, devlet inşasının ticaret, piyasalar veya medya gibi farklı dış çarpanlar tarafından etkilenebileceği fakat her şeyden önce yerel dinamiklerin önemli olduğu, devlet toplum ilişkisinin ürünü olan ulusal bir süreç olduğudur.²⁸ Ek olarak tepeden aşağı devlet inşasında istikrar, güvenlik ve merkezi hükümet vurgusu ile devlet merkezli bir yaklaşım benimsediği için sivil toplumu, kapsayıcı katılımı, siyasi toplulukları ve toplumun her düzeyiyle ilişki kurmayı yeterince önemseyen yönünde eleştiriler almaktadır.²⁹ Son olarak tepeden aşağı yaklaşımda seçkin kişilerin öne çıktığı ve süreci yönlendirdiği, bu nedenle süreç boyunca insan hakları ve adaletin asgari düzeyde kaldığına yönelik iddialar mevcuttur. Böylece toplumsal seferberliği seçkinlerin yönlendirdiği bir devlet inşası sürecinde devlet ve toplum

²⁶ Achim Wennmann, "Aid Effectiveness Between Top-down and Bottom-up Statebuilding", The Centre of Conflict, Development and Peacebuilding, Geneva 2010, s.2.

²⁷ Sian Herbert, "Sequencing Reforms in Fragile States" Governance and Social Development Resource Centre, University of Birmingham, Birmingham 2014, s.6.

²⁸ Laureta Xhelili, "The Challenges of State-building: A Study of the State-Building Process in Kosovo", Lund University Department of the Political Science, Lund 2012, s.3.

²⁹ Haider, *age*, s.5.

arasındaki ilişkinin çekişmeli ve çatışmalı hale gelebildiği savunulmaktadır.³⁰

Görüldüğü üzere tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımında meşruiyet meselesi, demokratik ve ekonomik reformların kabul edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Geçmiş tecrübeler ele alındığında ise Batı demokrasilerindeki kurumların kopyalanması ve onların çatışmadan çıkmış başarısız veya kırılğan devletlere angaje edilmesi, sosyal ve politik bağlamlar doğrultusunda başarı beklenirken birçok defa başarısızlığı da beraberinde getirmiştir. Vaat edilen demokrasi genellikle kısa ve orta vadede yetersiz kalmakta, altyapı için önerilen iyileştirmeler ve istihdam fırsatları nadiren gerçekleşmektedir. Ek olarak ulusal düzeyde hedeflenen politikalar, yerel kurumlar üzerinde zararlı bir etkiye neden olabilmektedir. Örnek verilmesi gerekirse Batılı olmayan bir devlet için tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımında Batılı tarzda idari ve adli sisteminin getirilmesi, mevcut kurumlarla uyumsuzluğa neden olabilmektedir. Bu nedenle yerel düzeyde geleneksel yönetim modellerini sürdürmenin önemi gözden kaçırılmamalıdır.³¹

Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte güç kazanan tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımı ve bu süreç ile bağlantılı olarak küresel liberal bir barışın ve liberal devlet yapılarının hâkim kılınması düşüncesinin neo-kolonyal bir izlenim yarattığını söylemek mümkündür. Avrupa merkezli, tepeden aşağı, rasyonalist, Vestfalyan bir çerçevenin, uygun koşullara sahip olmasa dahi bir başarısız veya zayıf devlet yapılarına dayatılma noktasına geldiği örnekler olmuştur. Zira Batılı devletlerin ortaya koyduğu liberal düzen anlayışına sahip olmayan devletler ortaya çıktığında mevcut düzene karşı bir tehdit algısı yaratılmaktadır ve bu durum Batılı devletler tarafından potansiyel müdahale ihtimalini beraberinde getirmektedir. Müdahale gerçekleştiğinde ise coğrafyanın, coğrafyaya has kurumların ve yapıların, kültürün ve kimliğin koşullarına uygun olmayan reformlar dikte edilebilmekte fakat coğrafyanın koşullarına uygun bir çözümle hareket edilmediği için müdahale ve reformlar başarısız

³⁰ Alina Rocha Menocal, "State Building for Peace: A New Paradigm for International Engagement in Post-conflict Fragile States?" *Third World Quarterly* C.32, S.10, New York 2011, s.1727-1736.

³¹ William Easterly, "Institutions: Top Down or Bottom Up?", *The American Economic Review*, C.98, S.2, Pittsburgh May. 2008, s.95-99.

olabilmektedir. Başarısız bir müdahale ve reform girişimi, nihayetinde çatışmayı da körüklemektedir.³² Bu kapsamda tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımı için kimi örneklerde hastasına uygun bir reçete yazmaması nedeniyle hastasının daha fazla hastalanmasına neden olan doktor benzetmesi yapmak mümkün hale gelmektedir. Sonrasında aynı doktorun, hastasının iyileşmediğini ve çevresine zararı dokunabileceğini öne sürerek yeniden bir müdahale gerçekleştirmesi ve ameliyata alması ihtimal dahilindedir. Bu doğrultuda bu anlayış için bazı örneklerde koşullara uygun çözümler yerine, kendine uygun çözümleri dayatarak başarısızlığa neden olduğu ve bir paradoks yarattığı yorumu yapılabilir.

3. Tepeden Aşağı Devlet İnşası Yaklaşımında Örnek Vakalar

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle Irak'ta ABD işgali ile Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesinin ardından savaş sonrası dönemde ABD'nin tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımıyla uyguladığı politikalar incelenmiştir. Irak örnek vakasının ardından 1991 yılında Siad Barre liderliğindeki diktatörlüğün yıkılması ile iç çatışmaların arttığı ve uzun yıllar meşru bir hükümetin kurulamadığı Somali'de Batı'nın tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımıyla uyguladığı politikalar ve sonuçları değerlendirilmiştir.

3.1. Saddam Hüseyin Rejiminin Ardından Irak'ta Devlet İnşası

Uzun yıllar boyunca Baas Partisi ve Saddam Hüseyin'in kontrolünde olan Irak'ta, 2003 yılında Saddam Hüseyin rejiminin yıkılmasının ardından ABD öncülüğünde bir devlet inşasına girilmiştir. Irak'taki devlet inşası, ülkeyi işgal eden ABD tarafından Irak'ın bir daha Batılı liberal demokrasilere ve uluslararası topluma "tehdit yaratmaması" amacıyla başlatılmış, bu yönde uyum sağlayacak kurumların yaratılması planlanmıştır. ABD'nin Irak'taki devlet inşası yaklaşımı Japonya gibi örneklerden farklılıklar içermektedir. ABD, Irak'ta devlet inşası sürecine girdiğinde zarar görmüş ya da tamamen yıkılmış olan kurumların yeniden inşasında önemli engellerle karşı karşıya kalmıştır çünkü ABD'nin esasında ilk planı Irak'ı hızlıca işgal ettikten sonra küçük bir ABD kuvvetini, ülkede bırakmak üzerine tasarlanmıştır. Bağdat'ın 2003 yılının Nisan

³² Bojicic-Dzelilovic, Kostovicova, Rampton, *age*, s.265-281.

ayında ele geçirilmesinin ardından üç ile dört ay içerisinde askerlerin çoğunluğunun geri çekilmesi, kalanların ülke güvenliğini sağlamaya yardımcı olması öngörülmüştür.³³

Bush yönetiminin, Irak'ta az sayıda ABD askerini kısa bir süre konuşlandırmasına müteakip yaklaşık 90 gün gibi bir süre içerisinde siyasi otoriteyi, kurumlarıyla işleyen bir Irak devletine devretmesi beklenmiştir. Kamu düzeninin sağlandığı, devlet kurumlarının ve hizmetlerinin yönetildiği, demokratik siyasi sürecin işlediği bir yapının kurulması öngörülmüştür. Öngörülen planlamanın çatışma sonrası bir ülkede devlet inşasının gerçekleştirilmesi için yeteri kadar süreyi içermediği, devlet inşası için yalnızca sekiz haftalık bir planlama süresinin verilmesinden anlaşılabilir.³⁴

Irak'a yönelik planlama farkı coğrafyalardaki devlet inşalarında değişkenlerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini göstermektedir. Nitekim tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımına dayanan bir anlayışla yaratılmak istenilen kurumlar için uluslararası yöneticiler, elitler ve kurumlar kullanılmıştır. Bu durum yerel katılımın önüne geçmiş, sürdürülebilir ve uzun soluklu, halkın tamamını kapsayan bir devlet inşası yerine koşullara uyum sağlayamayan birtakım uluslararası projelere dönüşmüştür. ABD, gerçekleştirmeyi hedeflediği adımlarla birleşik, modern, saldırgan olmayan Batılı liberal devletler tarafından tehdit olarak algılanmayan bir Irak'ın ortaya çıkarılmasını amaçlamışsa da Bosna ve Kosova'daki örneklerle kıyaslayarak Irak'a dair kısa sürede bir plan çizmeye çalışması büyük bir hata olmuştur. Zira savaşın ardından Irak'taki güvenlik problemleri, Bosna ve Kosova'daki problemlerin çok daha ötesindedir. Nitekim başlangıçta eski Baas Partililerden oluşan sınırlı direniş, sonrasında ülkenin çeşitli bölgesinde farklı kimlik ve ideolojilerdeki yapılanmaların rol aldığı geniş çatışma sahalarına dönüşerek yayılmış ve Irak'ı büyük bir kaosun içerisine sürüklemiştir.³⁵

³³ Michael R. Gordon, Bernard E. Trainor, *Cobra II: The Inside Story of the Invasion and Occupation of Iraq*, Pantheon Books, New York: 2006, s.24-28.

³⁴ *age*, s.500-510.

³⁵ James Dobbins, "Learning the Lessons of Iraq" *Nation-Building Beyond Afghanistan and Iraq*" ed. Francis Fukuyama, The John Hopkins University Press, Maryland 2006, s.228.

Irak'ta savaş sonrası tepeden aşağı bir yaklaşım ile Saddam Hüseyin rejiminin ardından Batılı kurumlarla eş değer kurumlara sahip olan bir Irak devleti yaratma planı, Irak'ta beklenmeyen bir kaos, çatışma ortamı ve iç karışıklıklarla sekteye uğramıştır. Bu nedenle Geçici Koalisyon Yönetimi adını taşıyan bir yapılandırılmış işgal otoritesi kurulmuştur. Geçici Koalisyon Yönetimi kurulduktan sonra da ABD, Irak'taki devlet kurumlarının hızlı ve problemsiz bir şekilde inşa edilmesini ya da var olanların güçlendirilmesinde başarılı bir süreç yönetememiş, aksine giderek var olan devlet kurumlarının da zayıfladığı bir tablo ortaya çıkmaya başlamıştır. Sürecin başlangıcında ABD'nin amacı, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Japonya'da olduğu gibi Irak'ta da Saddam Hüseyin rejiminin eski yönetici elitlerinin kamu veya yarı kamu özelliği taşıyan kurumlardan tasfiye edilmesi olmuştur. Kısaca Irak siyasetinin Baas Partisi'nden arındırılması hedeflenmiş, Baas Partisi üyelerinin geleceğin Irak'ında kamu kurum ve kuruluşlarında görev alması yasaklanmıştır. Bu noktada dikkatlerden kaçan husus, parti yetkililerinin devletin işleyişi için elzem olan kurumaların neredeyse tamamında etkin olduğu ve bir bakıma devlet kurumlarının işleyişinde en tecrübeli ve yetkili kişilerden oluştuğudur. Bu nedenle savaş sonrası devlet kurumlarında gerçekleştirilen tasfiyeler, beklenilenin aksine süreci kolaylaştırmamış, kurumların güçlendirilmesi yerine daha da zayıflamasına yol açmıştır.³⁶ Irak Silahlı Kuvvetleri, Savunma Bakanlığı ve Irak İstihbarat Teşkilatı da dahil olmak üzere birçok ulusal kurum feshedilmiş ya da işlemez hale getirilmiş, bu nedenle yeni Irak hükümeti asayişini yeniden sağlama ve sürdürme imkanından mahrum kalmıştır. Geçici Koalisyon Yönetimi, söz konusu kararların bıraktığı kurumsal boşluğu doldurmada başarısız olmuş, işgal ve Saddam Hüseyin rejiminin yıkılmasının ardından kamu düzeni neredeyse tamamen çökmüştür.³⁷

Washington Konsensüsü ile uyumlu olarak gerçekleştirilmek istenilen liberal ekonomik reformlar çerçevesinde ABD'li yetkililerin verimsiz gördüğü devlete ait kurumların özelleştirilmesi dâhil olmak üzere bir dizi ekonomik reform yapılmış ve Batılı tarzda serbest

³⁶Jonathan, Montan, "Intervention and State-building: Comparative Lessons from Japan, Iraq, and Afghanistan." *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* C.656, S.1 Philadelphia 2014, s.173-191.

³⁷ Andrew, Flibbert, "The Consequences of Forced State Failure in Iraq", *Political Science Quarterly*, C.128, S.1, New York 2013, s.67-95.

piyasaya uyumlu bir ekonomik yapı yaratılmak istenilmiştir. Bu nedenle gıda maddeleri başta olmak üzere birçok alanda devletin yapmış olduğu sübvansiyon politikasına son verilmiştir. Söz konusu ekonomik reformlar, Irak'ın petrol dışı ekonomisinin büyük bir bölümünü felce uğratmıştır. Yüzbinlerce Irak vatandaşı işsiz kalmış ve ekonomik refah seviyesi düşmüş, Saddam Hüseyin döneminde ekonominin çoğunluğunu elinde tutan Sünni vatandaşlar, giderek yönetime yabancılaşmıştır.³⁸

Saddam sonrası devlet inşasının gelişimi ve neden olduğu sonuçlar incelendiğinde görülmektedir ki; tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımını benimseyen bir anlayış çerçevesinde ülkenin kimlik ve kültürünün, coğrafyanın koşullarının, bu koşulların yarattığı devlet kurumlarının yapısının ve işleyişinin göz ardı edildiği Batı temelli liberal demokrasi ve ekonomik anlayışa bağlı bir devlet inşası, beklenilenin aksine mevcut durumdan çok daha kötü sonuçlara neden olabilmektedir. ABD, Irak'ta devlet kurumlarının işleyişi ve içerisindeki kişileri tasfiye ederek kısa süre içerisinde her koşulda Batı'ya uyumlu bir devlet inşası gerçekleştirebileceğini düşünmüştür. Öte yandan kimlik, kültür ve diğer politik, ekonomik ve sosyolojik nedenlerle Saddam Hüseyin döneminde işleyen kurumların da işlemediği, mezhepsel çatışmaların baş gösterdiği, aşiretler arası rekabetin silahlı çatışmalara dönüştüğü daha başarısız ve kırılğan bir devlet yapısı ile karşı karşıya kalmıştır. Ortaya çıkan bu yeni sorunlar ise devlet inşasının, merkezi otoritenin tam olarak sağlanamadığı, güvenlik kaygılarının arttığı, bir girişim haline dönüşmesine neden olmuştur.³⁹

ABD'nin Irak'taki devlet inşası sürecinin ilk yıllarına dair getirilebilecek eleştiriler özetlendiğinde ilk olarak ABD'nin planlamasının gerçekçi olmayan en iyi durum varsayımlarına dayandığını söylemek mümkündür. Ayrıca ABD, Baas Partili eski elitleri tasfiye ederken kurumlarda yeterli sayıda sivil idareci ve güvenlik kuvvetini görevlendirmekte yavaş kalmıştır. Sonrasında kurumlara görevlendirilen idarecilerin içerisinde çok sayıda kişinin

³⁸ David, Bacon, "Privatized Iraq: Imposed Economic and Social Policies Raise Human Rights Questions." *Race, Poverty & the Environment*, C.11, S.1, Oakland 2004, s.46-49.

³⁹ Toby Dodge, "Iraq: The Contradictions of Exogenous State-Building in Historical Perspective", *Third World Quarterly*, C.27, S.1, New York 2006, s.191-195.

yeteri kadar kalifiye ve tecrübeli olmadıkları görülmüştür. Bu nedenle işgali takip eden ilk yıllarda Saddam Hüseyin rejiminin çöküşü Irak devletinin çöküşüyle eş değer hale gelmeye başlamıştır. Birçok suçlu ve aşırılık yanlısı unsur, ortaya çıkan merkezi otorite boşluğunu yararlanarak gücünü arttırmış, Irak'taki güvenlik aygıtının ortaya çıkan örgütlere, çatışma ve kaosa meydan okuyarak kontrol altına alabilecek gücü kalmamıştır. Bu nedenle Irak'ta savaş sonrası dönemde yerel dinamiklerin göz ardı edildiği bir tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımı, birçok kesim tarafından sağlam bir zemin üzerine kurulu olmayan, çözüm yerine yeni problemler üreten kısa süreli bir model olarak değerlendirilmiştir.⁴⁰

3.2. Somali'de Devlet İnşası

Resmi adıyla Somali Federal Cumhuriyeti, 1969 yılında darbe ile iktidara gelen Mohamed Siad Barre tarafından 1991 yılına kadar yönetilmiş, 1991 yılında diktatörün ölümüyle rejim yıkılmış fakat yeniden devlet otoritesi tesis edilememiştir. 1991-2004 yılları arasında aşiret ve kabile çatışmaları nedeniyle merkezi bir otoriteden yoksun kalan ülkede 2004 yılında geçici bir hükümet kurulmuştur. Bu süreçte 1992-1995 yılları arasında ABD'nin liderliğinde BM'nin müdahalesi gerçekleşmiştir.⁴¹ 2007 yılına gelindiğinde ise El-Kaide sebep gösterilerek ABD tek başına müdahalede bulunmuştur. Kabilelerin öne çıktığı ve yönetimin de kabileler göre paylaşıldığı Somali'de birçok zafiyetle birlikte başta ülkenin güneyinde etkili olan Eş-Şebab terör örgütü nedeniyle güvenlik zafiyeti daha çok dikkat çekmektedir.⁴² Bu dönemde ABD ve Batılı ülkeler tarafından Somali'ye gerçekleştirilen müdahaleler o denli bir fiyaskoya neden olmuştur ki; çoğu Batı Avrupa ülkesi, sonrasında Afrika Barışı Koruma Misyollarına katılmaktan kaçınmıştır.⁴³ Söz konusu

⁴⁰ James Dobbins ve diğ., *The UN's Role in Nation-building: From the Congo to Iraq*, Rand Corporation, California 2001, s.209-210

⁴¹ J. Peter Pham, "Where a State Isn't a State" *The Fletcher Forum of World Affairs*, C.35, S.2, Medford Summer 2011, s.133-151.

⁴² Teresa Krug, "The Trap of International Intervention", *The SAIS Review of International Affairs*, C.36, S.1, Baltimore Winter-Spring 2016, s.127-128.

⁴³ James Dobbins ve diğ., *age*, s.147.

problemler nedeniyle 2004 yılında geçici hükümetin kurulduğu Somali’de 2012 yılına kadar merkezi bir hükümet kurulamamıştır.⁴⁴

Somali’deki krizin arka planında yer alan temel sebeplerin özetlenmesi gerekirse ilk olarak Somalili liderlerin güç arayışında olduğu ve uzlaşmayı reddettikleri söylenebilir. Ayrıca Barre dönemindeki gibi yolsuzluklar üzerine kurulu yağmacı bir devletin ortaya çıkmasına yönelik kolektif bir korku barışın inşasına yönelik halk desteğini zayıflatmıştır. Somali’nin sosyolojik yapısında önemli bir yer tutan kabile ve aşiretler, merkezi otoritenin ve Batı tarzı bir devlet yapısı inşa etme arayışlarını faydasız olarak görürken diğer bir iddia ise Etiyopya gibi komşu devletlerin Somali’nin zayıf kalması için çeşitli komplolar içerisinde olduğudur. Son olarak diplomasinin arabuluculuk çabalarında sürekli olarak yanlış bilgilendirildiği ve beceriksiz olduğu iddialar arasındadır. Başarısız devlet inşasında söz konusu iddia ve görüşlerin yalnızca birinin değil, ayrı ayrı hepsinin etkisinin olduğu söylenebilir.⁴⁵

Krizin arka planında yer alan temel sebeplerden anlaşılacağı üzere tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımına dayalı politikaların Somali’de önemli bazı sorun alanlarıyla karşılaştığını söylemek mümkündür. İlk olarak Irak örneğinde de işaret edildiği üzere tepeden aşağı yaklaşım, Batılı değerlere uygun liberal demokrasi ve serbest piyasa ekonomisini, bununla bağlantılı olarak bu değerlere bağlı devlet kurumlarının inşasını öngörmektedir. Bununla birlikte Somali’nin sosyolojik yapısı çok daha farklı unsurları barındırmaktadır. Somali, ulusal bir kimlikten ziyade kabilelerin ve aşiretlerin öne çıktığı, kültürel kimliği ulusun değil aşiret ve kabilelerin belirlediği bir yapıya sahiptir. Lübnan’da mezhepsel kimlik üzerine kurulmuş olan yapıyı Somali’de aşiret ve kabileler üzerine kurulmuş olan yapıyla benzetmek mümkündür. Nitekim Barre rejiminin yıkılmasının ardından ülkede kabile ve aşiret temelli çatışmalar baş göstermiştir. Somali’de uygulanmak istenen Batı tipi bir Vestfalyan devlet inşası

⁴⁴ Ken Menkhaus, “State Failure, State-Building and Prospects for a “Functional Failed State” in Somalia”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Philadelphia November 2014, s.155.

⁴⁵ Ken Menkhaus, “State Collapse in Somalia: Second Thoughts”, *Review of African Political Economy*, C.30, S.97, East Yorkshire Sep. 2003, s.406.

girişimi bu nedenle başarısızlıkla sonuçlanmış ve kabileler arası çatışmanın artmasına neden olmuştur.⁴⁶

Esasında uluslararası toplumun Somali’de barış ve ardından devlet inşasını gerçekleştirmeye yönelik on altıdan fazla girişimi olduğu düşünüldüğünde tepeden aşağı yaklaşımın bu ülkede coğrafyanın hangi engellerine takıldığıнын öngörülmüş olması gerektiğini söylemek mümkündür.⁴⁷ Bu durum, Irak örneğindeki gibi hastasına uygun reçete yazmayan doktorun, hastasının daha fazla hastalanmasına neden olması sonucunda ortaya çıkan paradoksla ilişkilendirilebilir.

Tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımının Somali’de istikrarlı bir hükümet yaratmadaki başarısızlığı, Somalilerin geçmiş tecrübelerden yola çıkarak bu modele bakışlarıyla da alakalıdır. Birçok Somali vatandaşı, Batı tipi tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımını yalnızca belirli sayıda siyasi elitin zenginleşmesini sağlamak amacıyla olan faydasız bir süreç olarak değerlendirmiştir. Bu doğrultuda sürecin elit bir zümre içerisinde yer almayan Somali vatandaşlarının hayatına yönelik herhangi bir olumlu amaç taşımadığı kanaatine varılmıştır. Zira diktatör Barre döneminde Somali vatandaşları, rejimin devlet kurumlarını muhalif vatandaşlar üzerinde baskı kurmak amacıyla bir araç olarak kullandığını tecrübe etmiştir. Geçmiş tecrübeliler, bir grup elitin yönetiminde rejimin sadakati, liyakat ve deneyime tercih ettiğini göstermiştir. Bu tecrübelerde rejime sadık olmayanlara karşı kabile ve aşiret temelli milis kuvvetler kullanılmıştır. Bu kapsamda yönetimin yine belirli bir siyasi elitin eline geçeceğini öngören Somali vatandaşları, diktatörlük dönemine benzer bir kaderi yaşayacaklarına inanmışlardır.⁴⁸

Tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımının Somali’de faydasız bir süreç olarak görülmesinin diğer bir nedeni diktatör Barre döneminde hükümetin, baskıcı uygulamalarını finanse etmek için dış yardımlar alması ve alınan yardımlarda devlet kaynaklarının kötüye kullanılmasıdır. Barre döneminde sağlanan dış yardımlar, genel

⁴⁶ Kenneth C. Upsall, “State Building in Somalia in the Image of Somaliland: A Bottom-Up Approach.” *Inquiries Journal* C.6, S.3, Boston 2014, s.1-4.

⁴⁷ Steve Kibble, “Somaliland: Surviving without Recognition; Somalia: Recognised but Failing?” *International Relations*, C.15, S.5, New York 2001, s.5-18.

⁴⁸ Michael, Walls, “The Emergence of a Somali State: Building Peace from Civil War in Somaliland.” *African Affairs* C.108, S.432, London 2009, s.371-389.

manada Somali vatandaşları için beklenilenden çok daha az fayda sağlamıştır. Zira gelen dış yardımlar sonrasında ülkedeki kurumların çoğunun başarısızlığına yol açan bir yolsuzluk dalgası baş göstermiştir.⁴⁹ Barre döneminde Somali, rejimin devrilmesine kadar Afrika’da en fazla dış yardım alan ülke haline gelmiştir. Öyle ki; ülkedeki kalkınma bütçesinin çoğunluğunu yabancı kurum ve kuruluşların finanse ettiği bir yapı oluşmuştur. Bu nedenle Somali vatandaşları, tepeden aşağı müdahale ile gelen yabancı kaynaklar nedeniyle yeniden bir grup siyasi elitin yönetiminde hâkim güç olacağını ve Barre döneminde yaşananlara benzer bir sürecin yaşanacağı kanaatine varmıştır.⁵⁰

Tepeden aşağı yaklaşımla devlet inşasının Somali’de yaşadığı başarısızlıkların ardından Somali’deki çatışma ve kaos döneminde tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan eden ancak uluslararası arenada tanınmayan ve Afrika Boynuzu’nda Somali’nin bir bölgesi olarak kabul edilen Somaliland isimli bölgedeki sürece de değinmek gerekmektedir. Somaliland, her ne kadar uluslararası arenada resmi olarak tanınmasa da ülkenin yaşadığı iç çatışmanın ardından Somali’ye nispeten daha fazla uzlaşmaya dayalı bir siyasi sistem oluşturmaya çabalamıştır. Benzer örneklerde devlet inşası sürecinde öne çıkan organizasyon ve kurumlardan yardım almadan ve uluslararası kurumların çizdiği sınırlara bağlı kalmadan reformlar gerçekleştirilen Somaliland’de kabileler arasında varılan uzlaşmalarla nispeten başarılı sayılabilecek bir sistem kurmuştur.⁵¹

Somaliland, aslında büyük ölçüde askeri gücün hâkim olduğu bir coğrafyada sivil üstünlüğün dikkate değer bir örneği olarak görülmektedir. Somaliland’ın yapısı kabul görmüş bir şeffaflık, katılımcı ve hesap verebilir bütçe standartlarından uzak olsa da farklı grupların ve otoritelerin çıkarlarını uyumlu hale getirebilen, ortaya çıkan gerilim ve rekabetlerin kontrol altında tutulmasını sağlayabilen geleneksel ve yerel dinamiklerin dikkate alındığı görülmektedir. Bu

⁴⁹ J. Peter, Pham, “The Somaliland Exception: Lessons on Post-Conflict State Building From the Part of the Former Somalia That Works.” *Marine Corps University Journal* C.3, S.1 Virginia 2012, s.1-33.

⁵⁰ Emanuele Capobianco, Veni Naidu, “A Review of Health Sector Aid Financing to Somalia”, World Bank Working Paper No:42, Washington D.C. 2008, 7-14.

⁵¹ Roger Myerson, “How to Prepare for StateBuilding”, *Prism*, C.7, S.1, New Zealand 2017, s.8-9.

doğrultuda Somali'ye kıyasla daha fazla müzakere etrafında şekillenen bir siyasi anlayışa sahip olduğu söylenebilir. Somaliland örneğinde görüldüğü üzere bu tip formüller, sadece seçenek olmaktan çıkıp dikkate alındığında devletin meşruiyetinin güçlenmesine katkı sağlamaktadır.⁵²

Somali'deki devlet inşası sürecinde ortaya çıkan engeller, tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımının Somali'de başarısız olduğunu göstermiştir. Zira Somali'nin sosyo-kültürel yapısından kopuk, mevcut sorunlara çözüm bulmaktan uzak, geçmiş tecrübeleri göz ardı eden bir anlayışın, uygun olmayan bir zeminde başarılı olma olasılığı oldukça düşüktür. Geçmiş yıllardaki başarısız devlet inşası girişimlerinde Somali'deki engellerin farkında olunarak tepeden aşağı yaklaşım yerine sosyo-kültürel dinamiklerin göz önünde bulundurulması ve yerel aktörlerin daha fazla hareket alanına sahip olması durumunda olumlu sonuçlar görülmesinin muhtemel olduğu yorumunu yapmak mümkündür. Nitekim her ne kadar uluslararası toplum tarafından tanınmasa da Somaliland'da uluslararası müdahaleler olmadan kabileler ve aşiretler başta olmak üzere yerel aktörlerin ve onların yarattığı dinamiklerin farkında bulunduğu için ve bu doğrultuda daha hibrit ve uzlaşmacı bir yol izlendiği için nispeten daha başarılı olunduğu söylenebilir.

4. Değerlendirme

Soğuk Savaş'ın ardından hâkim anlayış haline gelen, Batılı ülkeler ve kurumlar nezdinde öne çıkan tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımının karakteri ile Irak ve Somali örnekleri ele alındığında çeşitli değerlendirmeler yapmak mümkündür. İlk olarak uluslararası devlet inşası çabalarının çoğunluğu, başarısız ya da zayıf devletlere belirli bir devlet modelini kasıtlı olarak dayatan tepeden aşağı yaklaşımın üzerinde yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte yerel dinamiklerin göz önüne alındığı ve yerel aktörlerin öne çıktığı aşağıdan yukarıya doğru bir devlet inşası yaklaşımına çok daha az ilgi gösterilmiştir. Başarısız ya da kırılgan olarak ele alınan devletlerin kırılganlıklarının ölçümünde devletlerin mevcut kapasitelerinden

⁵² Frederico Battera, "International Community: Somaliland and Somalia Compared", *Northeast African Studies*, C.10, S.3, Michigan 2003, s.235.

ziyade eksikliklerini vurgulayan kriterler öne çıkmaktadır. Söz konusu devletlerin kapasite ve güçlerinin daha iyi anlaşılması, devlet inşası sürecinde sahadaki kalkınma girişimlerinin mevcut dinamiklere göre değerlendirilmesini sağlayacak ve yerel düzeyde devlet inşasının halk tarafından daha çok benimsenmesini sağlayacaktır. Tepeden aşağı yaklaşımlar, Avrupa'daki devletlerin oluşumuna dair tecrübeleri tam anlamıyla yansıtamayabilir. Bu nedenle kesin olarak belirlenmiş bir “doğru yoldan” ziyade devlet inşasında esnekliğin sağlanarak alternatif otorite biçimleri ve yerel yönetim düzenlemelerini kabul etmek, yeni politika alanları oluşturmak daha sağlıklı olacaktır. Başarısız veya kırılgan devletlerdeki anlaşmazlıklar dış kalkınma yardımlarının ve getirilerinin önüne geçmektedir. Bu kapsamda devlet inşası sürecinde mevcut çatışmaların çözümü için arabuluculuk kurumunun güçlendirilmesi, devlet ve toplum ilişkilerini güçlendirmek için olumlu fırsatlar yaratma potansiyeline sahiptir.⁵³

Sonuç

Soğuk Savaş'ın ardından zaferini ilan eden liberal demokrasiye sahip Batılı ülkeler, çeşitli coğrafyalarda uluslararası toplum için “tehdit” yarattığına kani oldukları, başarısız veya kırılgan olarak adlandırılan devletler üzerinde birçok örnekte tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımını uygulamışlardır. Bununla birlikte müdahalenin sonucunda basitçe Batı'ya ve Batılı değerlere uyum sağlamasını bekledikleri girişimler birçok başarısızlığı da beraberinde getirmiştir. Zira Batılı devletlerin ve kurumların farklı coğrafyalarda politik, ekonomik ve sosyal dinamiklerin yapısından uzak bir şekilde dayatmacı bir anlayışla doğruluğundan emin oldukları politikaları uygulamaları, bazı örneklerde devlet inşası öncesi dönemin daha başarılı olduğunu dahi göstermiştir. Bosna'daki devlet inşası süreci ile Ortadoğu'da aşiretlerin, kabilelerin, mezheplerin ve diğer yerel dinamiklerin çatışma içerisinde olduğu, ulus inşası sürecini başarılı bir şekilde tamamlamamış devletlere uygulanan müdahalelerin aynı sonuçları vermediği görülmüştür. Her şeyden önce Batılı ülkelerin politik, ekonomik ve sosyal kurumlarının karakterini, benzer tarihi tecrübelere sahip olmayan farklı coğrafyalardaki ülkelere dayatması, tepeden aşağı devlet inşası yaklaşımının ve liberal müdahaleciliğin farklı bir ajandası olduğuna dair soru işaretleri yaratmaktadır.

⁵³ Wennmann, *age*, s.6-7.

Nitekim bu anlayıřa benzer bir řekilde Batılı ũlkelerin sŃmürgeleřme dŃneminde meřruiyet yaratmak amacıyla “*White man’s burden*” (Beyaz adamı yũkũ) adı altında dŃnemin Batı temelli reformlarını sŃz konusu ũlkelerde gerçekleřtirme iddiası içerisinde oldukları unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Akçay, Mesut Can, “Devletin İnşası: 21. Yüzyılda Yönetişim ve Dünya Düzeni” *Liberal Düşünce Dergisi*, C.25, S.97, Ankara 2020, ss.249-254.
- Bacon, David, “Privatized Iraq: Imposed Economic and Social Policies Raise Human Rights Questions.” *Race, Poverty & the Environment*, C.11, S.1, Oakland 2004, ss.46-49.
- Balthasar, Dominik, “Peace-building as State-building? Rethinking Liberal Interventionism in Contexts of Emerging States” *Conflict Security & Development*, C.17, S.6, London 2017, ss.473-491.
- Battera, Frederico, “International Community: Somaliland and Somalia Compared”, *Northeast African Studies*, C.10, S.3, Michigan 2003, ss.225-247.
- Belloni, Roberto, “Civil Society and Peacebuilding in Bosnia and Herzegovina”, *Journal of Peace Research*, C.38, S.2, Mar. 2011, ss.163-180.
- Bojicic-Dzelilovic, Vesna, Kostovicova, Denisa, Rampton, David, “State-building, Nation-building and Reconstruction”, *The Handbook of Global Security*, ed. Mary Kaldor, Iavor Rangelov, Wiley Blackwater, Oxford 2015, ss.265-281.
- Call, Charles T., “The Fallacy of the Failed State”, *Third World Quarterly*, C.29, S.8, New York 2008, ss.1491-1507.
- Capobianco, Emanuele, Naidu, Veni, “A Review of Health Sector Aid Financing to Somalia”, World Bank Working Paper No:42, Washington D.C. 2008.
- Dobbins, James, “Learning the Lessons of Iraq” *Nation-Building Beyond Afghanistan and Iraq* ed. Francis Fukuyama, The John Hopkins University Press, Maryland 2006, ss.2018-230
- Dobbins, James ve diğ., *The UN's Role in Nation-building: From the Congo to Iraq*, Rand Corporation, California 2001.
- Dodge, Toby, “Iraq: The Contradictions of Exogenous State-Building in Historical Perspective”, *Third World Quarterly*, C.27, S.1, New York 2006, ss.187-200.
- Easterly, William, “Institutions: Top Down or Bottom Up?”, *The American Economic Review*, C.98, S.2, Pittsburgh May. 2008, ss.95-99.
- Edwards, Lucy Morgan, “State-building in Afghanistan: A Case Showing the Limits?”, *International Review of the Red Cross*, C.92, S.880, Cambridge 2010, s.967-991.
- Flibbert, Andrew, “The Consequences of Forced State Failure in Iraq”, *Political Science Quarterly*, C.128, S.1, New York 2013, s.67-95.

- Fritz, Verena, Menocal, Alina Rocha, "Understanding State-Building from a Political Economy Perspective", Overseas Development Institute, London 2007.
- Fukuyama, Francis, "The Imperative of State-Building" *Journal of Democracy*, C.15, S.2, Baltimore 2004, ss.17-31.
- Gordon, Michael R., Trainor, Bernard E., *Cobra II: The Inside Story of the Invasion and Occupation of Iraq*, Pantheon Books, New York 2006.
- Haider, Huma, "Statebuilding and Peacebuilding in Situations of Conflict and Fragility", Governance and Social Development Resource Centre, University of Birmingham, Birmingham 2014.
- Hameiri, Shahar, "The Crisis of Liberal Peacebuilding and the Future of Statebuilding", *International Politics*, C.51, S.3, ss.316-333.
- Helman, Gerald B., Ratner, Steven R., "Saving Failed States", *Foreign Policy*, S.89, Washington D.C. Winter 1992-1993, ss.3-20.
- Herbert, Sian, "Sequencing Reforms in Fragile States" Governance and Social Development Resource Centre, University of Birmingham, Birmingham 2014.
- Ikenberry, G. John "The Future of the Liberal World Order: Internationalism After America", *Foreign Affairs*, C.90, S.3, New York May/June 2011, ss.56-68.
- Kaplan, Seth, "Identity in Fragile States: Social Cohesion and State Building", *Development*, C.52, S.4, 2009, ss.466-472.
- Kibble, Steve, "Somaliland: Surviving without Recognition; Somalia: Recognised but Failing?" *International Relations*, C.15, S.5, New York 2001, ss.5-25.
- Krug, Teresa, "The Trap of International Intervention", *The SAIS Review of International Affairs*, C.36, S.1, Baltimore Winter-Spring 2016, ss.121-131.
- Lipsey, David, "Liberal Interventionism", *The Political Quarterly*, C.87, S.3, Oxford July-September 2016, ss.415-423.
- Marquette, Heather, Beswick, Danielle, "Introduction to State Building, Security and Development: State Building as a New Development Paradigm?" *Third World Quarterly*, C.32, S.10, New York 2011, ss.1703-1714.
- Menkhaus, Ken, "State Collapse in Somalia: Second Thoughts", *Review of African Political Economy*, C.30, S.97, East Yorkshire Sep. 2003, ss.405-422.
- Menkhaus, Ken, "State Failure, State-Building and Prospects for a "Functional Failed State" in Somalia", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Philadelphia November 2014, ss.154-172.

- Menocal, Alina Rocha, "State Building for Peace: A New Paradigm for International Engagement in Post-conflict Fragile States?" *Third World Quarterly* C.32, S.10, New York 2011, ss.1715-173.
- Monten, Jonathan, "Intervention and State-building: Comparative Lessons from Japan, Iraq, and Afghanistan." *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* C.656, S.1 Philadelphia 2014, ss.173-191.
- Myerson, Roger, "How to Prepare for StateBuilding", *Prism*, C.7, S.1, New Zealand 2017, ss.3-15.
- Pastor, Robert, A., "Building a Democratic State: Is It Possible?", *Journal of International Affairs*, C. 58, S.1, New York Fall 2004, 251-254.
- Pektaş, Uğur, Ateş, Davut "Uluslararası İlişkilerde Kırılgan Devlet Söylemi: Nedenleri ve Yaklaşımlar" *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.39, Konya 2018, ss.1-14.
- Pham, J. Peter, "Where a State Isn't a State" *The Fletcher Forum of World Affairs*, C.35, S.2, Medford Summer 2011, ss.133-151.
- Pham, J. Peter, "The Somaliland Exception: Lessons on Post-Conflict State Building From the Part of the Former Somalia That Works" *Marine Corps University Journal* C.3, S.1 Virginia 2012, ss.1-33.
- Richmond, Oliver P., "Failed Statesbuilding Versus Peace Formation", *Cooperation and Conflict*, C.48, S.3, New York 2013, ss. 378-400.
- Upsall, Kenneth C., "State Building in Somalia in the Image of Somaliland: A Bottom-Up Approach." *Inquiries Journal* C.6, S.3, Boston 2014, ss.1-4.
- Walls, Michael, "The Emergence of a Somali State: Building Peace from Civil War in Somaliland." *African Affairs* C.108, S.432, London 2009, ss.371-389.
- Wennmann, Achim "Aid Effectiveness Between Top-down and Bottom-up Statebuilding", The Centre of Conflict, Development and Peacebuilding, Geneva 2010.
- Williamson, John, "The Washington Consensus as Policy Prescription for Development", *Development Challenges in the 1990s: Leading Policymakers Speak from Experience*, ed. Timothy Besley, Roberto Zaghera, Oxford University Press, Washington D.C. 2005, ss.33-52.
- Xhelili, Laureta, "The Challenges of State-building: A Study of the State-Building Process in Kosovo", Lund University Department of the Political Science, Lund 2012.
- Young, Oran R., "Environmental Governance: the Role of Institutions in Causing and Confronting Environmental Problems." *International Environmental Agreements* C.3, S.4, 2003, ss.377-393.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	<i>* Bu çalışmamın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Tamam</i>
Etik Bildirim:	<i>turkansosyalbilimlerdersisi@gmail.com (Çalışma ile ilgili etik bir sorun var ise dergi yönetimine bildirilmelidir)</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muafır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	<i>* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / Tamam</i>
Complaints:	<i>turkansosyalbilimlerdersisi@gmail.com</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

19. Yüzyılın Başında Almanların Güney Kafkasya'ya Göçürülmesi

Nusaba YAQUBOVA | [0009-0004-5957-7944](https://orcid.org/0009-0004-5957-7944) |
nushabe_yaqubova1998@mail.ru

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü,
Bakü, Azerbaycan

ROR ID: <https://ror.org/006m4q736>

Öz

19. yüzyılın başlarında Kafkasya'da hakimiyet kurmaya çalışan Rus İmparatorluğu, bölgede sömürge politikası uygulamaya başladı. Bu politikanın temel amacı bölge halkını asimile ederek devasa Rus imparatorluğunun bir parçası haline getirmektir. Çarlık hükümetinin yürüttüğü göç politikası, Kafkasya'daki sömürge politikasının ve bölgedeki çıkarlarının ana bileşenlerinden biriydi. Almanların Kafkasya'ya göçürülmesi ve bölgede Alman toplumunun oluşması 19. yüzyıl boyunca devam eden oldukça uzun bir süreçti. Rusya'ya sadık Hıristiyan nüfusun Kafkasya bölgesine yerleştirilmesi emperyal politikanın öncelikli hedefiydi. Bu amaçla yabancı misyoner örgütleri dahi Kafkasya'ya davet edilmişti. Kafkasya'da ilk kalıcı koloninin kurulması bile Edinburg misyoner teşkilatının adıyla bağlantılıdır. Almanların Güney Kafkasya'ya göçürülmesi iki aşamadan oluşuyordu: 1) 1818-1819 - Rus göçürme politikasının hedefleri ve dini faktörün etkisiyle Alman kolonistlerin Güney Almanya'dan göçürülmesi; 2) 19. yüzyılın ikinci yarısı - 20. yüzyılın başı - hizmet, mesleki ve girişimcilik faaliyetleriyle bağlantılı olarak Almanların Almanya'dan veya Rusya'nın iç illerinden göçü. Güney Kafkasya'dan farklı olarak Alman kolonistlerin Kuzey Kafkasya'ya göçü 18. ve 19. yüzyılın sonlarında gerçekleştirildi. Makale, 19. yüzyılın başında Güney Kafkasya'da Alman kolonilerinin yaratılma ve oluşma sürecine ayrılmıştır. Bu dönemde Alman kolonistlerin Güney Kafkasya'ya yerleştirilme sürecinin başlangıcı, ana nedenleri, aşamaları ele alınmakta ve bu sürecin Güney Kafkasya'nın ekonomik hayatına etkisi üzerinde durulmaktadır. İstatistiksel materyallere dayanarak devlet topraklarında veya kolonistlerin ilk yıllarda mülk olarak edindikleri topraklarda kurulan Alman kolonilerinin ekonomik gelişme özellikleri gözden geçirilmiş, olumlu ve olumsuz yanları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göçürme politikası, Almanya, I. Aleksandr, Güney Kafkasya, Alman Kolonileri.

Atf Bilgisi

Yaqubova, Nusaba, "19. Yüzyılın Başında Almanların Güney Kafkasya'ya Göçürülmesi", TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 4/2 (Aralık 2024), 345-367.

Migration of Germans to the South Caucasus at the Beginning of the 19th Century

Nusaba YAQUBOVA | [0009-0004-5957-7944](https://orcid.org/0009-0004-5957-7944) |

nushabe_yaqubova1998@mail.ru

Azerbaijan National Academy of Sciences, Baku, Azerbaijan

ROR ID: <https://ror.org/006m4q736>

Abstract

The Russian Empire, trying to establish dominance in the Caucasus in the early 19th century, began to implement colonial policy in the region. The main purpose of this policy was to assimilate the people of the region and make them a part of the huge Russian empire. The settlement policy carried out by the Tsarist government was one of the main components of the colonial policy in the Caucasus and its interests in the region. The migration of Germans to the Caucasus and the formation of the German community in the region was a very long process that continued throughout the 19th century. Settlement of the Christian population loyal to Russia in the Caucasus region was the primary goal of imperial policy. For this purpose, even foreign missionary organizations were invited to the Caucasus. For this purpose, even foreign missionary organizations were invited to the Caucasus. Even the establishment of the first permanent colony in the Caucasus is connected with the name of the Edinburgh missionary organization. The migration of Germans to the Southern Caucasus consisted of two stages: 1) 1818-1819 - the migration of German colonists from Southern Germany due to the goals of the Russian migration policy and the influence of the religious factor; 2) The second half of the 19th century - the beginning of the 20th century - the emigration of Germans from Germany or the inner provinces of Russia in connection with service, professional and entrepreneurial activities. Unlike the South Caucasus, the transfer of German colonists to the North Caucasus was carried out in the late 18th and 19th centuries. The article is devoted to the process of creation and formation of German colonies in the South Caucasus at the beginning of the 19th century. In this period, the beginning, main reasons and stages of the process of settling German colonists in the South Caucasus are discussed and the impact of this process on the economic life of the South Caucasus is emphasized. Based on statistical materials, the economic development characteristics of the German colonies established on state lands or on lands acquired by the colonists as property in the first years were reviewed and their positive and negative aspects were examined.

Keywords: Removal policy, Germany, Alexander I, South Caucasus, German Colonies.

Citation

Yaqubova, Nusaba, "19. Yüzyılın Başında Almanların Güney Kafkasya'ya Göçürülmesi", TÜRKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences, 4/2 (December 2024), 345-367.

Giriş

XVIII-XIX yüzyılların Kafkasya tarihinde özel bir yeri vardır. Yüzyılın başında sınırlarını ve etki alanlarını genişletmeye çalışan Rusya İmparatorluğu, Türkistan ve Ortadoğu'daki ticaret yollarını ele geçirerek saldırgan politikasını güçlendirmişti. 18. yüzyıldan itibaren Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve Kaçar devletinin çıkarlarının çatıştığı, keskin çelişkilerin ve çatışmaların yaşandığı Kafkasya bölgesi Rusya'nın sömürge politikasının ana yönlerinden biri haline gelmişti.

Bir takım temel çalışmalarda Rusya'nın Kafkasya'yı işgal etme süreci adım adım belirlenmektedir:

1. 17.yüzyılın ortalarından-18. yüzyılın 70'lerine kadar. Bu bölgelere Ruslar ve Kazaklar tarafından ilk yerleşim süreci. Söz konusu dönemde Çarlığın tüm Kafkasya'yı ve Hazar kıyı bölgelerini ele geçirme girişimleri geçici nitelikteydi.

2. 18. yüzyılın son çeyreği. Bu, Kafkasya'nın Rusya tarafından işgal sürecinin hızlandığı, Rus birliklerinin saldırılara başladığı, Kuzey ve Güney Kafkasya'nın içlerine doğru ilerlediği bir dönemdi.

3. 19. yüzyılın başlarından yüzyılın ortalarına kadar. Bu dönemde Kafkasya'da Rus askeri-idari gücünün askeri yöntemlerle uygulanmasında belirleyici bir dönüş yaşandı, uzun süren Rus-Kaçar ve Rus-Türk savaşları sonucunda Kafkasya tamamen Rus İmparatorluğu'na tabi oldu.¹

Zaten 19. yüzyılın başında, ağır ekonomik durum ve toprak eksikliği nedeniyle Almanya'yı terk eden çok sayıda Alman köylüsü, Rusya'nın birçok bölgesine - İdil (İtil), Karadeniz bölgesine yerleştirilmişti. Almanların yeniden göçürülmesi ve Rus İmparatorluğu'nun yeni, işlenmemiş topraklarına güvenilir bir destek olarak yerleştirilmesi 18. yüzyıldan beri geleneksel olduğundan Kafkasya bölgesi de bu konuda bir istisna değildi.

Güney Kafkasya'da Almanların yerleştirilmesi, Birinci Rus-Kaçar Savaşı'nın bitiminden ve 1813'te Gülistan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra başladı. Belirtmek gerekir ki, 19. yüzyılın başlarında zaten Güney Kafkasya topraklarını işgal eden Rus

¹ *İstoriya narodov Severnogo Kavkaza (konets XVIII v.-1917g)*, Moskova, 1988, s. 49.

İmparatorluğu, bölgenin kaynaklarını kullanmak amacıyla bölgedeki siyasi hakimiyeti ve ekonomik kalkınmayı sağlamak çabasıındaydı. Aslında Çarlık Rusya'sının Kafkasya'ya göçürme politikasındaki asıl görev Almanlar değil, Kazakların, Rus köylülerinin ve mezhepçilerin göçürülmesi, ayrıca yabancı sömürgecilğin bir unsuru olarak Ermeni ve Rumların burada yerleştirilmesi, bölgede güçlü ve güvenilir bir sosyo-politik, ekonomik, etno-mezhepsel desteğin yaratılmasıydı. Bu nedenle 19. yüzyılın başlarından itibaren çarlık hükümeti, Ermenileri ve Rusları Güney Kafkasya'da, özellikle de nüfusun çoğunluğunun Müslüman olduğu Kuzey Azerbaycan'da yerleştirerek tüm Kafkasya bölgesinin dini ve demografik haritasında büyük değişikliklere yol açan aktif ve amaçlı bir göçürme politikası uygulamaya başladı.²

Rus hükümeti, Almanları Kafkasya'ya göçürmenin ana hedeflerinden birinin, onların yardımıyla bir dizi yerel tarım ve zanaat alanını geliştirme isteği olduğunu belirtti. Ancak bölgede Hıristiyan faktörünün güçlenmesi de az önemli değildi. Rusya'nın Güney Kafkasya'da işgal ettiği topraklara Alman kolonistlerinin yerleşimine ciddi önem verdiği, İmparator I. Aleksandr'ın onların gelişimi için devlet hazinesinden 100.000 gümüş ruble tahsis edilmesine ilişkin kararnamesiyle kanıtlanabilir.³

1. 19.yüzyılın Başında Güney Kafkasyada Alman Kolonilerinin Kurulması

18. yüzyılın ilk yarısından, I.Petro'nun zamanından itibaren, çoğu Alman olmak üzere yabancıların Rusya'ya akışı arttı. Bunların arasında Rusya İmparatorluğu'ndaki birçok bilim ve teknoloji alanının gelişmesine katkıda bulunan bilim adamları, öğretmenler, doktorlar, sanatçılar, mimarlar, mühendisler vb.vardı. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devam eden savaşlar sonucunda Rus İmparatorluğu'nun sınırları genişlemiş, işgal edilen topraklarda güvenilir bir destek oluşturularak ekonominin çeşitli alanlarında iyileştirme ve kalkınma ihtiyacı doğmuştur. Bu amaçla çarlık, imparatorluk ailesinin Almanya ile olan ittifak ve akrabalık bağlarını

² Sudabe Zeynalova, *Nemtsı na Kavkaze*, Mütercim Yayınevi, Bakü, 2008 s. 44.

³ Hacer Verdiyeva, *Nemtsı v Severnom Azerbaydjane*, Elm Yayınevi, Bakü, 2009, s. 14.

dikkate alarak, Alman köylülerinin Rusya'nın az gelişmiş güney ve doğu bölgelerine göçürülmesi için gerekli tüm koşulları yaratmıştı.

İlk Alman kolonistlerin Kafkasya'ya gelişi 18. yüzyılın sonlarına aittir. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Rusya İmparatorluğu'nun güney sınırları genişletildi ve Kuban Nehri'ne kadar olan topraklar imparatorluğun arazisine dahil edildi.

Rusya, işgal altındaki Kafkasya topraklarında siyasi hakimiyetini güçlendirmek amacıyla devlet çıkarlarını temel alarak diğer etnik unsurlar üzerinden bölgenin yerel halkına baskı yapmaya çalışmıştı. Bu nedenle hükümet, Alman kolonistlerin İdil (İtil) Nehri'ni geçerek Kafkas hattına geçmelerine izin vermişti. Bu sorunun hızlı bir şekilde çözülmesiyle ilgilenen II. Katerina, 27 Ekim 1778'de başsavcı Vyazemski'nin "Kolonistlerin İdil (İtil) çayırılarından Mozdok ile Azak arasında çizilen çizgiye göçürülmesine ilişkin" raporunu onaylamıştı. Raporda, İdil (İtil) Alman kolonistlerinin işgal edilen topraklara yeniden yerleştirilmesinin gerekliliği su kaynaklarının yetersizliği, hastalıklar nedeniyle insan ve hayvan kaybının yaşanmasıyla açıklanıyordu.⁴

Alman dini gruplarının Güney Kafkasya'ya göçürülme süreci 1817-1818'de başladı. Bu göçürmenin ana ideoloğu, 1820'den beri Gürcü (Kafkasya) Kolordu Başkomutanı, piyade generali (1777-1861) A.P.Yermolov'du. Rusya'nın önde gelen askeri ve devlet adamlarından Yermolov, Kafkasya'yı yönettiği on yıllık dönemde (1816-1827) "Kafkasya Prokonsülü" unvanını almıştı. Böylece 1816 yılında Kafkas Ordusu Başkomutanı Korgeneral A.P.Ermolov, Güney Kafkasya'da tarım, ekonomi alanlarının çeşitli kalkınma ve iyileştirilmesi için belirli sayıda Alman ailesinin bölgeye taşınması ve Alman kolonilerinin kurulması fikrini ileri sürmüştü.

İmparatorun emriyle 16 Nisan 1816'da Kafkasya'ya atanan Yermolov, aynı zamanda İran'daki olağanüstü elçiliğin de başkanıydı (Nisan ayında, özellikle 1813 Gülistan Antlaşmasına uygun olarak toprakların sınırlarını belirlemek için diplomatik bir göreve çıktı). Yermolov, bölgenin ekonomik durumunu öğrendikten sonra İçişleri Bakanlığı başkanı O.P.Kozodavlev'e yazdığı 31 Aralık 1816 tarihli mektubunda, yerel halkın tarımla meşgul olması için Gürcistan'da

⁴ Tatyana Plohotnyuk, *Rossiyskiye nemtsı na Severnom Kavkaze*, Moskova, 2001, s. 6-7.

örnek bir Alman kolonisi oluşturulması konusundaki fikirlerinden bahsemişti. "Hazinenin çok azını harcayarak" başarılı olmayı umarak Bakandan, teklif faydalı olduğu takdirde ilk kez "kontrolü altında 30 soyadı" listelemesini istemişti. Bu, Yermolov'un konumundan değil, 1802-1806'da Edinburg misyonerleri tarafından Kuzey Kafkasya'daki Beştan Dağı'nın eteklerinde kurulan İskoç kolonisinin (Karras) deneyiminden kaynaklanıyordu.⁵

Batılı halkların bir grubu olan Almanların Güney Kafkasya'ya göçürülmesinin çeşitli nedenleri vardı. Birinci grup, 19. yüzyılın başında Almanya'nın iç durumu ve tarihi koşullarla, ikinci grup, yeni işgal edilen Kafkasya bölgesinde aktif bir sömürgeci ve iskan politikası uygulayan Rus İmparatorluğu'nun siyasi ve ekonomik durumunu yansıtan nedenlerle ilgiliydi.

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında Almanya, Napolyon Savaşları nedeniyle ciddi bir siyasi ve ekonomik kriz yaşıyordu. Bu dönemde Almanya siyasi kargaşa içindeydi ve birçok küçük krallığa bölünmüştü. Napolyon savaşlarına ve yıkımlara daha çok maruz kalan güney Almanya toprakları Württemberg özellikle zor durumdaydı. Almanya'nın en gelişmiş bölgelerinden biri olan Württemberg Krallığı'nda, 19. yüzyılın başında hüküm süren karmaşık siyasi durumun yanı sıra, ekonomik bir gerileme yaşanmış, toprak yokluğu, vergilerin artması ve mahsul kıtlığı kitlelerin, özellikle de köylülerin ayaklanmalarına neden olmuş, göç süreçlerini güçlendirmişti.⁶

19. yüzyılın başında Württemberg'deki dini durum kötüleşmiş, "ayrılıkçılık" da dahil olmak üzere mezhep hareketleri yoğunlaşmıştı. "Ayrılıkçılık doktrini" İ.Ştilling ve onun en yakın müttefiki, İmparator I. Aleksandr'ın gözdesi, Alman dini gruplarının Kafkasya'ya göçürülmesinde büyük rolü olan Barones V.Krüdener tarafından formüle edilmişti. Ekonomik gerilemeden memnun olmayan yoksul kitleler, ülkedeki zor durumdan çıkış yolu arıyor ve bu mezheplere daha fazla yöneliyorlardı. Ayrılıkçı mezhepçiler, Doğu'ya, özellikle de kendilerine göre "insan ırkının beşiğinden çok da uzak olmayan" Kafkasya'ya göçle ilgili isteklerini dile

⁵ Tamara Çyornova-Dyoke, *Nemetskije poseleniya na periferii Rossijskoy imperii Kavkaz: vzglyad skvoz stoletije*, Moskova 2008, s. 21.

⁶ Zeynalova, *age*, 43.

getiriyordular.⁷ Böylece Allah'ın korumasına sığınan binlerce köylü, Amerika'ya göç etmenin yanı sıra Kafkasya'ya, hatta Filistin'e gitmek için hazırlanıyordu. Dolayısıyla, Almanya'nın tamamında, özellikle de Württemberg Krallığı'nda yaşanan zorlu siyasi ve ekonomik durum, Napolyon savaşları sonrasında dini mezhep hareketlerinin güçlenmesi, bir grup Alman'ın Güney Kafkasya'ya göçünün ana nedenleriydi.⁸

Bir diğer neden ise Rus ve Alman tüccarlar arasındaki güçlü ticari ilişkilerdi. Onların birçoğu Rusya'da yaşamış ve burayı daimi ikametgahları olarak seçmişti. Hansa Birliği'ne üye şehirlerin tüccarları kompromiss ticareti yapıyordu. Bu şehirlerden bazıları Stralsund, Wismar, Lübeck, Hamburg ve Bremen'di.⁹

Kaynaklara göre, 4 Haziran 1815 gibi erken bir tarihte, Viyana Kongresi sırasında imparator, Rus ordusunun ana karargahının bulunduğu Stuttgart'a giderken Kafkasya'ya göç için izin isteyen Alman dini gruplarının temsilcileriyle görüşmüştü. Kaynaklarda I. Aleksandr ile tanışan ve Pietizm mezhebi öğretisinin temsilcilerinden Barones Krüdener'in ismi geçiyor. Bu konuyu araştıran Rolf Bidlyngmayer, imparatorun Württemberg mezheplerinin heyetine karşı dostane tavrını, Württemberg krallığının sarayıyla olan akrabalık bağlarıyla açıklıyordu. I. Aleksandr'ın annesi Württemberg Prensesi Sofia-Doroteva ve eşi Prenses Elisabeth Baden'liydi. Ayrıca I. Aleksandr'ın kız kardeşi Katerina, Württemberg Kralı Frederik William ile evliydi. Bu elbette İmparator I. Aleksandr'ın olumlu tepkisine etkisiz kalamazdı.¹⁰ Buna dayanarak ve Rus devletinin çıkarları doğrultusunda İmparator I. Aleksandr, Alman dini grupunun Kafkasya'ya göçmesine, oraya yerleşmesine izin vermişti.

Württemberg Krallığı'ndan Rusya İmparatorluğu'nun güneyine doğru ilk göç dalgası, 1807'de krallığın dışına seyahat yasağının

⁷ Sergey Smirnof, *Nemetskije sektanti za Kavkazom*, Russkiy Vestnik, T.57, Moskova 1865, s.230–233.

⁸ Sudabe Zeynalova, *Nemetskije kolonii v Azerbaydjane (1819-1941gg.)*, Araz Yayınevi, Bakü, 2002, s. 14-15.

⁹ Namig Alışev, *Nemtsi na Yužnom Kavkaze ili moja jizn v Annanfelde*, Bakü, 2000, s. 322-526.

¹⁰ Cengiz Abdullayev, Abbas Seyidov ve d. *Nemtsi v Azerbaydjane: neizvestnyye starnitsy..*, Bakü, 2019, s. 12.

getirilmesine yol açmıştı. 1816 yılında babası Friedrich'in ardından tahta çıkan Kral I.Wilhelm'in krallığın sınırlarını Alman topraklarına seyahat için açması Almanların Rusya ve Amerika'ya ikinci göç dalgasına neden olmuştu. Alman akademisyenler (Leibbrandt G., Stumpp K., Becker H., vb.), Württemberg ve Baden krallıklarından göçün dinamiklerini ve yönlerini ortaya çıkaran arşiv materyallerini kapsamlı bir şekilde incelemişler. Bu materyallerde verilen listelerde göçmenlere ilişkin bilgileri (soyadı, yaşı, medeni durumu, mesleği, seyahat amacı ve yeri, çocuklara ilişkin bilgiler) içeren kişisel kayıtlar muhafaza edilmişti.

Württemberg Krallığı'nın (Oberamt) bazı bölgeleri nüfuslarının yaklaşık %30'unu veya daha fazlasını kaybetmişti. Araştırmalar, Almanların göçünün iki ana yönde gerçekleştiğini, bireysel bölgelerde Amerika'ya veya Rusya'ya gidenlerin payının tüm resmi göçün% 60-80'ini oluşturduğunu gösteriyordu. V. Hippel'e göre 1815 yılında krallığı terk edenlerin %2,6'sı; 1816'da - zaten% 34,5; 1817'de yalnızca 1 Ocak'tan 31 Temmuz'a kadar - %53,6; 1818'de - %38,5; 1819'da -%21,1 ve 1820'de (30 Eylül itibarıyla) -%26,6 Rusya'ya göç etmişti. (1815'ten 1820'ye kadar olan 6 yılda Kuzey Amerika'ya gidenlerin sayısı: %0,6; %14,3; %34,9; %15,6; tüm göçmenlerin %43,3'ü ve %13,9'u ve komşu ülkelere gidenlerin sayısı: %86,1, %2,5, %29,8, %27,9 ve %44,7).¹¹

Alman kolonistlerin Kafkasya'ya toplu göçürülmesi, II.Katerin'in 22 Temmuz 1763 tarihli manifestosuna uygun olarak yapılmaya başlandı. Bu manifestoya göre yabancıların Rusya'nın farklı illerine yerleşmelerine izin veriliyordu.¹² Şu anlama geliyordu:

1. Rusya'ya gelecek Alman kolonistlere tarım yapmaları için arazi verilecek.
2. Rus devleti, burada mesleki faaliyetlerde bulunmak için gidenlere 10 yıl faizsiz kredi verecek.
3. Onlar 30 yıl boyunca her türlü vergiden muaf tutulacak.
4. Kolonistler din veya mezheplerini diledikleri gibi yaşayabilecekler.
5. Askerlikten salıverilecekler.

¹¹ Çyornova-Dyoke, *age.*,19.

¹² Zeynalova, *age.*,45.

6. Rusya'ya gelmek isteyen Almanların yol masrafları imparatorluk hükümeti tarafından karşılanacak.¹³ Ayrıca, kolonistlerin yer değiştirmesini ve yeniden yerleştirilmesini yürütmek üzere 22 Temmuz 1763 tarihli kararname ile Kont Orlov başkanlığındaki Yabancı Kolonistlerin Vesayeti oluşturulmuştu. İçişleri Bakanlığı'nın 19 Ekim 1818 tarihli kararıyla Yermolov'a, Alman kolonistlerin bu kurallara uygun olarak Güney Kafkasya bölgesine yerleştirilmesi emredildi.

Alman kolonistlerin Güney Kafkasya'ya göçürülme süreci 1816'da başladı ve 1818'e kadar devam etti. Friedrich Fuchs önderliğinde Şweicheim'lı 40 aileden oluşan ilk Alman kolonistleri, taşınma izni alarak Tuna üzerinden Galiçya'ya gitti. 21 Eylül 1817'de 31 aileden oluşan Alman kolonistlerinin ilk grubu Tiflis'e geldi ve buradan 35 verst uzaklıktaki Sarti-Çala köyü yakınlarında Güney Kafkasya'daki ilk Alman kolonisi olan Marienfeld'i kuruldu.¹⁴

Güney Kafkasya'da kolonistlerin yerleştirilmesinin koşulları konusu en üst düzeyde tartışılmıştı. Alman kolonistlerin Gürcistan'ın iki bölgesine yerleştirilmesinin yasal dayanağı, Bakanlar Komitesi'nin 7 Eylül 1818 tarihli "Württemberg Nüfusunun Gürcistan'a Yerleştirilmesi Hakkında" kararıyla doğrulanıyordu.¹⁵ Orman ve otlak kullanım hakkına sahip bir aileye 35 desyatın arazi tahsis edilmesi planlanıyordu. Gürcistan Yüksek Hükümeti bütçesinden 1818-1819 banknotları pahasına Yermolov'a 100.000 ruble tahsis edilmişti.

29 Mayıs 1819'da Gürcistan'a yerleşen kolonistleri yönetecek bir Geçici İdare kurulmasına ilişkin Senato kararı çıkarılmıştı. Yermolov'a idarenin ve personelin kurulması görevi verilmişti. Memurlara maaş ödenmesinin 1 Kasım 1818'den, yani kredilerin verildiği ve kolonilerle ilgili faaliyetleri yürütmeye başladıkları tarihten itibaren olması gerekiyordu. Geçici İdarenin personeli arasında Yermolov tarafından atanan kolonilerin kontrolörü de vardı. Dolayısıyla, merkezi ve yerel yönetim yapılarının Alman kolonistlerin Gürcistan'a yerleştirilmesine ilişkin eylemlerinde bazı

¹³ Fatih Çolak. *Kafkasya'da alman kolonizasyonu ve Azerbaycan'da kurulan bir alman köyü "Helenen Dorf / Göygöl"*. Türk Dünyası Araştırmaları, C.128, İstanbul 2021, s. 11-132.

¹⁴ Schweinitz Helenendorf. *Eine deutsche kolonie im Kaukasus*, Berlin 1908, s. 3.

¹⁵ Çyornova-Dyoke, *age.*,30.

tutarsızlıklar olmasına rağmen, bu konu ulusal öneme sahipti. Yerel koşullara uyum sağlamanın zorluğu, yoksulluk, bazı yerleşimcilerin pasifliği ve ilgisizliği nedeniyle bu süreç 1822 yılına kadar uzatılmıştı.

Güney Kafkasya bölgesindeki Alman kolonileri hakkında verilen bilgilerin detaylı bir karşılaştırması E.M.Auch tarafından yapılmıştır. Tiflis ilçesinde 5 yeni koloni oluşturulmuş, yaklaşık 50 aile ülkenin sol yakasındaki Kuki köyünün topraklarına (prens Amatuni'nin eski mülkleri) yerleşmişti. Tiflis'in 8 verst kuzeyinde (Didube köyünün yakınındaki), 26 aileden (arşive göre-35), 99 kişiden oluşan Aleksandersdorf kolonisi kurulmuştu. Onlar başlangıçta Kür Nehrinin sol yakasında 664 desyatın arazi satın almışlar. 1820'de İora Nehri kıyısında Petersdorf kolonisi kurulmuştu.¹⁶

Almanların 1817'deki ilk göçünden sonra bir diğer kısmı Kafkasya'ya gelmiş, ancak yolda çok sayıda kayıp vermiştiler. Bazı kaynaklar Württemberg'den Kafkasya'ya giden kolonistlerin sayısının 6.000 kişiye (1.400 aile) kadar çıktığını, bazılarında ise bu sayının 7-8 bin kişiye ulaştığını belirtmektedir.¹⁷ Rusya'ya kara yoluyla taşınan ilk kolonistlerin aksine, daha sonraki gruplarının yeniden yerleşimi daha karmaşıktı. Onlar Tuna Nehri boyunca Viyana ve Pressburg'dan geçerek Macaristan ve Eflak üzerinden gemilerle İzmail'e gelmiş, burada kırk gün karantınada kalmak zorunda kalmıştılar. İklim, zorlu koşullar, yiyecek kıtlığı nedeniyle yalnızca bu dönemde 1000'den fazla kişi yollarda hayatını kaybetmişti.¹⁸

Geleceğin en büyük kolonisi olan Katarinenfeld, Tiflis'in yaklaşık 60 verst güneyinde (Borçalı köyü yakınlarında) bulunuyordu. Başlangıçta Yelizavetpol (Gence) yakınında 135 aileden oluşan Yekaterinenfeld kolonisi kurulmuş, ancak nüfusun önemli bir kısmı (256 kişi) zorlu iklim koşulları ve sıtma nedeniyle hayatını kaybetmişti. 1819 yılı sonunda buradan Maşaveri Nehri civarına taşınan 115 aile tarafından "Gürcü" kolonilerinin merkezi olacak Yeni Katarinenfeld (Tiflis) kolonisi, Tiflis'in 35 verst güneybatısında, Algeti ve Assureti nehirlerinin birleştiği yerde, 65 ailenin yaşadığı Yelizavettal (Elisabettal) kolonisi kurulmuş ve bu koloniye hemen

¹⁶ Age., 31.

¹⁷ Zeynalova, age.,47.

¹⁸ Fyodr Tsimmer, *Koloniya Yelenendorf, Yelizavetpolskoy gubernii i uyezda*, SMOK, vıp.29, Tiflis 1901, s. 2.

20 asker ve Kazaktan oluşan bir muhafız atanmıştı. Genel bilgilere göre, Tiflis ilçesindeki 6 kolonide yaklaşık 330 aileye 12 bin desyatinden fazla devlet toprağı verilmişti.¹⁹

Kolonistlerin bir kısmı zorlu koşullar nedeniyle göçe devam etmemiş ve 300'e yakın aile Odessa yakınlarında Gofnungstal kolonisini kurmuştu. 1818 yılının baharında sadece 500 Alman aile (yaklaşık 2000 kişi) Kafkasya'ya gelmişti. Güney bölgesindeki yabancı göçgünlerden oluşan müteveli heyeti başkanı General İnzov, Alman kolonistlerin Kafkasya'ya yeniden yerleştirilmesi vazifesiyle görevlendirilmişti. Özel komiserlerin eşliğinde Herson, Taganrog, Rostov, Stavropol, Mozdok'tan geçerek 1818 yılının sonbaharında Tiflis'e ulaşmıştı. Ancak 1819 baharında yetkililer, Tiflis ilçesi topraklarındaki kolonistlere "aile başına 35 desyatın" devlet toprağı tahsis etmişti.²⁰

Sonuç olarak, başlangıçta Gürcistan topraklarında 6 Alman kolonisi kurulmuştu: Marienfeld, Yeni Tiflis, Aleksandersdorf, Elisabettal, Katerinfeld, Petersdorf. Ancak Alman kolonistlerin son grubu için, Tiflis yakınlarında yeterli elverişli devlet toprağı bulunmadığından, yetkililer onları General Yermolov'un emriyle Yelizavetpol (şimdiki Gence) ilçesine yerleştirmeye karar vermiştiler. 1819 yılının baharında, Alman kolonistler Kazaklarla birlikte Azerbaycan topraklarına, Yelizavetpol bölgesine göçürülmüş ve burada iki Alman kolonisi kurulmuştu: Büyük Prenses Yelena Pavlovna'nın adını alan Yelenendorf ve Hollanda Kraliçesi Anna Pavlovna'nın adını alan Annenfeld.

Yelenendorf kolonisi, Yelizavetpol şehriden 7 mil uzakta, eski, yıkılmış Hanlık köyünün bulunduğu yerde, Annenfeld kolonisi, Yelizavetpol şehriden 25 verst uzaklıktaki eski Azerbaycan şehri Şemkir'de bulunuyordu.²¹ Kaynaklarda Azerbaycan topraklarına yerleşen kolonistlerin ilk sayıları farklıdır. Bazı araştırmalara bakıldığında Annenfeld'e 127 alman ailenin (yaklaşık 600 kişi) ve 67 ailenin (yaklaşık 300-400 kişi) yerleştiği kaydediliyor.²²

¹⁹ Çyornova-Dyoke, *age.*,31.

²⁰ AKAK, T.6, s. 343.

²¹ Zeynalova, *age.*,19.

²² Çyornova-Dyoke, *age.*,36.

Alman kolonistlerin yerleşimi sırasındaki ana görevlerden biri, kolonilerin özyönetiminin düzenlenmesiydi. İçişleri Bakanlığının 27 Ocak 1819 tarihli kararına göre onların derhal Geçici İdare'nin kontrolüne alınması gerekiyordu. Kolonilerin iç yönetimi 2 yıl için seçilen sivil görevliler, vasiler tarafından yürütülüyor, iç sorunlar, cezalar, vergilerin dağıtımı vb. Köy toplantısında çözülmüyordu. Üst makamlara itaatsizlik durumunda askeri komutanların müdahalesi, kolonistlerin sürgüne gönderilmesi de öngörülüyordu. Her koloniye icra memurlarının atanması gündemde tutuluyordu.²³

Göçürülme süreci birçok Alman kolonisti için trajediyle sonuçlanmış ve çok sayıda can kaybına yol açmıştı. Muhtemelen, Rus yetkililerin maddi ve mali yardımına, çarlık hükümetinin desteğine rağmen, kolonistlerin Güney Kafkasya'ya yerleştirilme süreci o kadar dikkatli organize edilmemiş ve planlanmamıştı. Bu, General Yermolov'un daha sonra anılarında Alman kolonistlerini Güney Kafkasya'ya yerleştirmede zorluk yaşadığını belirtmesiyle kanıtlanıyordu.²⁴

Alman nüfusunun Güney Kafkasya'ya göçünde iki ana dalga ayırt edilebilir. Başlangıçta Alman kolonistlerin Güney Kafkasya'ya göçü tek aşamadan oluşuyordu (1816-1819). Onlar bu aşamada Güney Kafkasya'da ilk Alman kolonilerini kurmuşlardı. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, çeşitli petrol ve sanayi alanlarının gelişmesi nedeniyle Almanlar da dahil olmak üzere birçok yabancı Azerbaycan'a, özellikle Bakü'ye göç etti. Almanların yeniden yerleşiminin ikinci dalgasının ardındaki temel neden, Güney Kafkasya'daki ekonomik büyümeydi. Bunun sonucunda 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başında Alman kökenli girişimciler, aydınlar ve soylular Güney Kafkasya'nın birçok şehrine ve bölgesine taşınmıştı.

2. Kolonilerin Ekonomik Durumu

1829-1830'da Kırım'a, Kafkaslar da dahil olmak üzere Küçük Asya'nın bazı ülkelerine seyahat eden Macar seyyah Jan Charles de Bess, notlarını ayrı bir kitapta yayınlamış ve 8 Alman kolonisini karakterize etmişti. Bunlardan bazılarını dikkat edebiliriz:

²³ AKAK, T.6., s.459.

²⁴ *Zapiski A.P. Yermolova 1798-1826.*, Moskova, 1991, s. 323.

"1. Yeni Tiflis başkentten iki mil uzakta bulunuyor. Bu köy düzgün ve orantılı bir şekilde inşa edilmişti. Burada 35 aile yaşıyor. Çeşitli el sanatları ile uğraşırlar ve şehre süt, tereyağı, peynir, bira, şarap, meyve sağlarlar. Bu koloninin ekilebilir arazisi yok, ancak mahsullerinden orta düzeyde, huzur içinde yaşamaya yetecek kadar kazanıyorlar. Papaz ve kiliseyi kendi hesaplarına bağlıyorlar. Tiflis'e vardıldıktan sonra İmparator Nikolay onlara destek olmak için cömertçe 2.000 ruble ayırmıştı.

2. Aleksandersdorf, Mtkvari'nin sağ kıyısında, Tiflis'e üç mil uzaklıkta yer almaktadır. Burada 32 aile yaşıyor. Sığırlarla ilgileniyorlar ve şehir kasaplarına sığır sağlıyorlar. Kadınlar ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için keten dokuyor, çok sayıda evcil kuş yetiştiriyorlar.

3. Marienfeld, Tiflis'e dört mil uzaklıkta yer almaktadır. Bu kolonide de 32 aile var. Toprağı işliyor, üzüm yetiştiriyorlar. Kadınların emeği sayesinde bu köy güzelliğiyle, evlerinin temizliğiyle öne çıkıyor.

4. Bu koloniden bir buçuk mil uzakta, 8 yıl önce kurulan ve yalnızca 16 ailenin yaşadığı Petersdorf kolonisi var. İlk yerleşim yerleri, toprak eksikliği nedeniyle kolonistler tarafından terk edilmişti.

5. Elisabettal'da 64 aile yaşıyor. Diğerleriyle karşılaştırıldığında bu köy en zengin köydür. Ahali, Belçika'da olduğu gibi tarlaları daha dikkatli işliyor. Çok sayıda büyükbaş hayvan var ve bağlarından da oldukça fazla gelir elde ediyorlar. Elisabettal şarapları büyük talep görüyor ve Tiflis'te iyi satılıyor.

6. Kaçarlarla savaştan önce Katerinfeld'de 92 aile yaşıyordu. Bugün burada 70 aile yaşıyor. Kaçar istilası, insanların esir alınması ve mallarının çoğunun çalınması nedeniyle onlara büyük zarar vermişti. Ancak tarım ve bağcılık alanındaki yüksek verimlilik ve yoğun çalışmalar sayesinde bu kayıplar ortadan kaldırılmıştı. Kolonistler ayrıca iyi atlar yetiştiriyor, onları mallarını ve tarım ürünlerini taşımak için kullanıyorlar"²⁵

²⁵ Jean-Charles Besse, *Voyage en Crimee, au Caucase, en Georgie, en Armenie, en Asia Mineure en a Constantinople, en 1829 et 1830. Ouvrage orne de cinq planches litographées*, Paris, Libraire, au PalaiseRoyal. 1838., s. 375-377.

Alman diplomat ve politikacı Mach Tillmann (1846-1927), kitabında Tiflis'teki çalışkan Alman kolonistlerin müreffeh bir banliyö yarattığını ve ürünlerine Almanlar, Ruslar ve Gürcüler tarafından çok değer verildiğini kaydetmişti.²⁶

Yeni kolonilerin kurulmasından sonra Almanlar bu bölgelere alışmak ve kendi çiftliklerini kurmak zorunda kalmışlardır. Alman kolonilerinin ekonomik yükselişinin ve gelişmesinin, Çarlık Rusya'sının umduğu gibi kuruluştan hemen sonra gerçekleşmediğini belirtmek gerekir. Genel olarak Azerbaycan'daki Alman kolonilerinin gelişme dinamikleri birkaç aşamaya ayrılabilir.²⁷

İlk Alman kolonileri dönemi 19. yüzyılın başlarından (1819)-19. yüzyılın ortalarına kadar. Bu aşamaya bölgenin yerel yaşam koşullarına uyum aşaması da denilebilir. Bu dönemde kolonistlerin ekonomik faaliyetleri daha çok tüketici odaklıydı, kendi ihtiyaç ve taleplerini karşılamaya odaklanmıştı. Kolonistlerin bu tutumu kabul edilebilirdi, çünkü uzak Almanya'dan kendilerinin tamamen bilmediği Kafkasya bölgesine taşınan Almanlar, yeni yaşam koşullarına, iklime, yerel nüfusa, kültürel yaşamının özelliklerine uyum sağlamak zorundaydılar. Bu işlemler biraz zaman gerektiriyordu. Çünkü söz konusu dönemde kolonistler ekonominin çeşitli alanlarıyla ilgili deneyler yapmış olsalar da verimli sonuçlar alamamışlardır.

Ancak deneylere ve hatalara dayanarak Alman kolonistler yararlı beceriler de geliştirmişlerdir. Alman kolonilerinin kurulduğu ilk günlerde Rus yetkililer onlara maddi yardım ve her türlü desteği sağlamıştı. Genel olarak bazı kaynaklara göre Yelenendorf kolonisine 5.906 desyatın, Annenfeld kolonisine ise 3.568 desyatın arazi tahsis edilmişti.²⁸

Ayrıca Gürcistan hükümetinin 1823 tarihli açıklamasından, Aleksandersdorf ve Elisabettal'de tarımla ilgili zorluklara vurgu yapılarak Alman kolonistlerin zaten işlerini yönetmek için çaba göstermeye başladıkları anlaşılıyordu. Bu dönemde tabakhaneler, ilk küçük bira ve likör fabrikaları kurulmuştu. Demografik durum biraz

²⁶ Mach von Thielmann, *Streifzüge im Kaukasus, in Persien und in der asiatischen Türkei*. Verlag Delaunay von Duncker und Humblot, Leipzig, 1875, s. 230.

²⁷ Zeynalova, age., 51.

²⁸ AKAK, T.6, s. 349.

iyileşmiş, doğum oranının ölüm oranından 55 kişi daha fazla olduğu belirtilmişti (bu dönemde Güney Kafkasya'daki Alman kolonistlerin sayısı 2629 idi). Kolonistlerin çiftlik kurması, ev inşa etmesi ve iç ihtiyaçlarının karşılanması için de bütçeden yardım sağlanıyordu. Kolonilerin durumuna göre yerleşim için verilen kredi yardımının miktarı farklıydı. 1820 yılında, 8 koloninin durumu ile ilgili devlet kayıtlarına göre, Petersdorf kolonisinin kurulması (yer değiştirme dahil) için 200 ruble tutarında fon tahsis edilmişti.

Tanınan ayrıcalıklar sonucunda Azerbaycan topraklarına yerleşen Alman kolonistler 1832 yılına kadar fiilen vergi ve harçlardan muaf tutulmuş, sonrasında ise ödünç alınan fonları hazineye iade etmişlerdi. Özel komisyonun hesaplamalarına göre Yelenendorf kolonisinin 1851 yılına kadar geri ödenebilir borcunun miktarı 19.345 ruble, Annenfeld kolonisinin ise 7.064 ruble idi. Ancak bu miktarın kolonistler tarafından ödenmesi 1874 yılına kadar devam etmişti.²⁹

19. yüzyılın başlarında Kafkasya'da Alman kolonilerinin kurulması, bölgenin ekonomik ve siyasi hayatındaki olaylarla yakından ilgiliydi. Yüzyılın 20'li yıllarında çarlığın yürüttüğü ekonomi politikasının ana yönlerinin belirlenmesi doğal olarak Alman kolonistlerin ekonomisi üzerinde bir etki bırakmıştı. Böylece Alman kolonistleri Kafkasya'ya yerleşerek çeşitli zanaat ve ticaret alanlarını geliştirmeli, ekonomide yeni yöntemler uygulayarak Avrupa kültürünü tanıtmalıydılar. Bu doğrultuda Çar I. Aleksandr'ın çıkardığı 1801 ve 1803 kararnameleleri, bir özel mülk sahipleri sınıfı oluşturmayı ve bunların yerel toprak sahiplerine bağımlılığını önlemeyi amaçlıyordu. Kafkasya'ya yerleşen kolonistler, Rus İmparatorluğu'nun diğer bölgelerine yerleşenlerle karşılaştırıldığında bu kadar geniş ayrıcalıklara sahip değillerdi. Böylece kolonilere tahsis edilen arazi alanları nüfusa göre değil, coğrafi şartlara ve hane sayısına göre, arazi rezervlerinin miktarına göre belirlenmişti.³⁰

Alman kolonistler Azerbaycan'a yerleştikten sonra tarımla uğraşmaya başlamıştılar. Kolonilerin ekonomik gelişimini imparatorluğun çıkarlarına yönlendirmek isteyen Rus hükümeti, kolonistleri ekonominin yeni alanlarına (ipek tarımı, tütün tarımı,

²⁹ Zeynalova, age.,52.

³⁰ İkrâm Ağasiyev, *Almanların Kafkasyada yerleşim tarihinden*, Bakü, 2012, s. 102-103.

pirinç tarımı vb.) çekmeye çalışıyordu. Örneğin, 1841'de Alman kolonilerinin yönetimi tarafından 5 kolonist erkek çocuk ipekçilik tekniklerini öğrenmek için Nuha (Şeki) şehrine gönderilmişti ve artık 1845'te Yelenendorf kolonisinde 40 ipekböceği çiftliği mevcuttu. Yetkililer kolonilerde ipekçiliğin gelişimini teşvik etse de, bunun daha da geliştiği doğrulanmamıştı. Kolonilerde Saraçi darı ve Tibet pirinç bitkilerinin yetiştirilmesine büyük önem veriliyordu. Ancak bu tarıma yeniliklerin getirilmesiyle yapılan deneyler beklenen sonucu vermemiş ve bir daha tekrarlanmamıştı.³¹

Kafkasya'da kurulan Alman kolonileri tarım alanlarının özelliklerine göre 3 gruba ayrılabilir. Birinci grup, sakinleri tarımla uğraşan ve ana geliri bu alandan sağlayan Marienfeld, Petersdorf, Aleksandersdorf ve 1842 yılında Gürcistan'da kurulan Freyental kolonilerini içermektedir. Kolonilerde tarımın yanı sıra bağcılık, şarapçılık, hayvancılık vb. yaygındı. Bu kolonilerde perelajna sistemi, yani toprağın dönüşümlü kullanımı uygulanıyor, çoğunlukla arpa, yulaf, kışlık buğday vb. yetiştiriliyordu. İkinci grup ise bağcılığın ve şarapçılığın daha yaygın olduğu Yelizavettal, Yekaterinenfeld, Yelenendorf ve Annefeld kolonilerinden oluşuyordu. Doğal ve yapay sulama yaygındı. 1820'li yıllardan itibaren Alman kolonistler yerel, yani Kafkas üzüm çeşitlerinin ekimiyle meşgul oluyorlardı. Bu kolonilerde çoğunlukla Kaheti'de yetiştirilen Tarkveri adı verilen üzüm çeşidi daha yaygındı. Ana ekonomik alan bağcılık ve şarapçılık olmasına rağmen kolonistler aynı zamanda tarım, arıcılık vb. diğer ekonomik alanlarla da ilgileniyorlardı. Hayvancılığın daha yaygın olduğu koloniler üçüncü grupta toplanmıştı. Güney Kafkasya bölgesinde bu alanda uzmanlaşmış tek koloni Aleksanderskif kolonisiydi. Bu koloninin sakinleri sınırlı da olsa ihtiyaçlarını karşılamak için bahçecilikle de uğraşıyorlardı.³²

Rus yetkililerin gösterdiği desteğe rağmen Alman kolonistlerin Azerbaycan topraklarına yerleşmelerinin ilk yıllarında durumları çok zordu. Özellikle kolonilerde hızla yayılan çeşitli hastalıklar ve salgınlar, Alman kolonistlerin çoğunun ölümüyle sonuçlandı. Bunun nedeni yiyecek kıtlığı, onların yerel yaşam ve iklim koşullarına, vb. uyum sağlayamamasıydı. Yekaterinenfeld kolonisindeki durum

³¹ Turan Ahundova, *Nemtsi-kolonisti Azerbaydjana XIX-naç XX v.*, Şuşa Yayınevi, Bakü, 1999, s. 64.

³² Ağasiyev, *age.*, 108-111.

özellikle karmaşıktı: hastalık ve kilise yönetimiyle yaşanan tartışmalı sorunlar nedeniyle yer değiştirme süreci Temmuz 1819'a kadar ertelenmişti.

İlk üç ayda Gürcistan'daki Alman kolonistlerin işleriyle ilgilenen Vali Hoven'in şu sonuca vardığını da belirtmek gerekir: "Bu insanlar arasında sadece ahlak değil, aynı zamanda anlaşma da yok." Buradaki asıl mesele mezhepçilerle ilgiliydi. Alman kolonilerinin gelişimini engelleyen temel faktörlerden biri mezhepçilik, Alman toplulukları arasındaki bölünme ve anlaşmazlıklarla ilgiliydi.

1826-1828 Rus-Kaçar Savaşı da kolonistler için çok sayıda kayıpla sonuçlanmıştı. 14 Ağustos 1826'da Kaçar ordusunun Yekaterinenfeld kolonisine ani saldırısı sonucu kolonistlerden 29'u öldürülmüş, çoğunluğu kadın olmakla 142 kişi esir alınmış, bir kısmı da Aleksandersdorf ve Tiflis kolonisine kaçarak mallarına el konulmuştu. Bu, aynı zamanda Yermolov'un milletvekilleri G.Geışn ve J. Fehringer'den yaklaşık 40 kolonistin esaretten kurtarılmasına yardım etme talebi ve koloni derneğinin esirlerin geri gönderilmesine yardım etmek için Osmanlı İmparatorluğu'na gönderdiği 24 Şubat 1827 tarihli "Dilekçesi" ile de doğrulanıyordu.

Yermolov bu sorunların diplomatik müzakereler yoluyla çözülmesinden yanaydı.³³ Yıkılan koloninin yeniden inşası için fon toplamak üzere Tiflis'te özel bir komite de kurulmuştu.

1848 yılında hükümetin girişimiyle kolonilerde tütün ekimine başlanmıştı ancak ekonominin bu alanında insan gücü, deneyim ve beceri eksikliği nedeniyle başarılı olamamıştı. Böylece Rus yetkililerin Alman kolonilerinin ekonomik kalkınması için en faydalı bitki türlerini yetiştirme çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bunun nedenleri arasında Alman kolonistlerin geleneksel olmayan bu tarımsal ürünleri yetiştirememesi, söz konusu sanayi alanlarının uzun süreli bakım, emek gerektirmesi, bazen sağlık ve iş ilerlemesine zarar vermesi, başlangıçta gelir düzeyinin düşük olması yer alıyordu.

Yukarıda belirtilen tüm vakalar, kolonistlerin Azerbaycan'a yerleşmelerinin ilk yıllarında oldukça izole bir yaşam tarzı geçirdiklerini göstermektedir. Bu durum, 1830'larda Azerbaycan da dahil olmak üzere Kafkasya'yı dolaşan seyyah Morenas'ın notlarında

³³ *Der Schreckenstag von Katharinenfeld. Schicksale deutscher Siedler in Transkaukasien*, Berlin u. Stuttgart 1934, s. 36.

sunulan bilgilerle de doğrulanıyordu: “İki Alman kolonisi (Yelenendorf ve Annenfeld) on yıl boyunca Asya halkı arasında yaşamış, ancak onlardan hiçbir şey öğrenmemişti. Kür nehrinin kıyılarında sanki Ren nehrinin kıyılarında hiç ayrılmamış gibi yaşıyorlar ve uzun süre de böyle yaşamaya eğilimlidirler, yeni bir şey öğretmemiş ve hiçbir şeyi de öğrenmemiştiler”.³⁴

Sonuç

Almanların Güney Kafkasya'ya yerleşmesi, Birinci Rus-İran Savaşı'nın bitiminden ve 1813'te Rusya ile İran arasında Gülistan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra başladı. Göçürme politikası mevcut tarihi koşullarla, 19. yüzyıl başında Almanya'nın iç durumuyla ve Güney Kafkasya'nın o dönemdeki siyasi ve ekonomik durumuyla yakından ilgiliydi. Böylece Rusya İmparatorluğu'nun yeni işgal ettiği Kafkasya bölgesindeki çıkarları, 19. yüzyılın başlarında Alman kolonistlerin Almanya'dan Güney Kafkasya bölgesine göçürülmesine yol açtı.

Genel olarak 19. yüzyılın başında Güney Kafkasya'da kurulan Alman kolonilerinin ekonomik hayatı oluşum aşamasındaydı. Dolayısıyla kolonilerdeki mal üretimi planlı ve amaçlı değildi. Kolonilerin pazarlarla ilişkileri kalıcı olmaktan ziyade parçalanmış şekildeydi. Onların ekonomik durumunda da eşitsizlikler vardı; bazıları fazla üretim yaparken diğerleri fakirdi. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Güney Kafkasya'da bulunan Alman kolonileri, hem tarımda hem de sanayinin çeşitli alanlarında ilerici gelişme ile karakterize edilen bir ekonomik büyüme aşamasına dahil oldu. 20. yüzyılın başlarına kadar süren bu dönemde Alman kolonilerinde kapitalist ilişkiler oluşmaya başlamış ve ekonominin yapısında birçok değişiklik yaşanmıştı.

³⁴ AKAK, T.7, Tiflis 1878, s. 201.

Kaynakça | References

ABDULLAYEV, Cengiz, SEYİDOV, Abbas. ve d. Nemtsı v Azerbaydjane:neizvestniye starnitsı... Bakü 2019.

AĞASIYEV, İkrım, Almanların Kafkasyada yerleşim tarihinden. Bakü 2012.

AHUNDOVA, Turan, Nemtsı-kolonistı Azerbaydjana XIX-naç XX v. Şuşa Yayınevi, Bakü 1999.

AKAK (Aktı, Sobranniye Kavkazskoy Arheografiçeskoj Komissiej), T.7, Tiflis 1878.

AKAK (Aktı, Sobranniye Kavkazskoy Arheografiçeskoj Komissiej), T.6, Tiflis 1874.

AKAK (Aktı, Sobranniye Kavkazskoy Arheografiçeskoj Komissiej), T.6, Tiflis 1874.

AKAK (Aktı, Sobranniye Kavkazskoy Arheografiçeskoj Komissiej), T.6, Tiflis 1874.

ALIŞEV, Namig, Nemtsı na Yujnom Kavkaze ili moya jizn v Annanfelde. Bakü 2000.

BESSE, Jean-Charles, Voyage en Crıee, au Cavcase, en Georgie, en Armenie, en Asia Mineure en a Constantinople, en 1829 et 1830. Ourage orne de cinq planciles litographıees. Paris, Libraire, au PalaiseRoyal 1838.

ÇOLAK, Fatih, “Kafkasya’da alman kolonizasyonu ve Azerbaycan’da kurulan bir alman köyü “Helenen Dorf / Göygöl””. *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 128, İstanbul 2021.

ÇYORNOVA-DYOKE, Tamara, Nemetskiye poseleniya na periferii Rossiyskoj imperii Kavkaz: vzglyad skvoz stoletıye. Moskova 2008.

Der Schreckenstag von Katharinenfeld. Schicksale deutscher Siedler in Transkaukasien – Berlin u. Stuttgart, 1934.

İstoriya narodov Severnovo Kavkaza (konets XVIII v.-1917g). Moskova 1988.

PLOHOTNYUK Tatyana, Rossiyskiye nemtsı na Severnom Kavkaze. Obşestvennaya akademiya nauk rossiyskich nemtsev, Moskova 2001.

SCHWEINITS, Hans, Helenendorf. Eine deutsche kolonie im Kaukasus, Berlin 1908.

SMIRNOF, Sergey, Nemetskiye sektantı za Kavkazom. *Russkij Vestnik*, T.57, Moskova 1865.

TSIMMER, Fyodr, Koloniya Yelenendorf, Yelisavetpolskoy gubernii i uyezda. *SMOK*, *vp.*29, Tiflis 1901.

THIELMANN, Mach, Streifzuege im Kaukasus, in Persien und in der asiatischen Tuerkei. Leipzig 1875.

VERDIYEVA, Hacer, Nemtsı v Severnom Azerbaydjane. Elm Yayınevi, Bakü, 2009.

Zapiski A.P. Yermolova 1798-1826. Moskova, 1991.

ZEYNALOVA, Sudabe, Nemetskiye kolonii v Azerbaydjane (1819-1941gg.), Araz Yayınevi, Bakü, 2002.

ZEYNALOVA, Sudabe, Nemtsı na Kavkaze. Mütercim Yayınevi, Bakü 2008.

Extended Abstract

Political, economic and religious factors determined the transfer of a group of German colonists to the South Caucasus in the first decades of the 19th century and the establishment of German colonies there. There were specific features of the resettlement process, differences related to the regions where the colonists settled. For example, the number of existing German colonies in the North Caucasus in the first half of the 19th century was 5, while in the South Caucasus, 8 German colonies were established in that period. These differences show that this process was relatively intensive in the South Caucasus. In addition, the resettlement of Germans to the North Caucasus was fragmentary and non-massive in nature. After the Crimean War of 1853-1856, in connection with military operations and destruction, the mass resettlement of Germans from Bessarabia, Tavrida, Saratov and Samara provinces began.

The German population moved to the Caucasus can be divided into two groups. The first of them were peasant colonists who migrated and settled in the region en masse and gradually, and the second were entrepreneurs of German origin, scientific and creative intellectuals, military men and religious figures who moved here in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century, taking into account the economic and cultural rise of the Caucasus region. Thus, the German colonies first formed the compact settlements of Germans, the German community in the Caucasus. The German population, living scattered in various cities and industrial centers, is united around these cultural and religious communities.

At the beginning of the 19th century, that is, in the years when the colonies were first established, their economy was still in the formative stage. Since the main goal of tsarism was to direct the economy of the colonies in accordance with the interests of the empire, a large amount of funds were allocated to them and assistance was provided for the purchase of farm tools and the construction of facilities. The agricultural activity of the colonists was primarily aimed at meeting domestic needs. The socio-economic situation of the German colonists in the Caucasus can be divided into the following periods, taking into account their specific characteristics:

1. The beginning-middle of the 19th century - the stage of adaptation, the period of organization and formation of the economy; specializations in various economic fields.
2. The second half of the 19th century - the beginning of the 20th century - the period of economic growth, the growth of capitalist tendencies in the economy of the colonies, the creation of German industrial enterprises and the penetration of German capital into the economy.
3. The years of Soviet rule (1921-1941) – period of Sovietization, nationalization, implementation of the New Economic Policy, cooperation and subsequent collectivization in German colonies.

There were several main directions in the economic activity of the German population of the Caucasus. The majority of the German population of the Caucasus were peasant colonists and

settled mainly in rural areas. Therefore, their main fields of activity were related to agricultural production. In the Caucasus, there were also large entrepreneurs engaged in various fields of light and heavy industry. Although there were common aspects related to the economic activities of the German colonists in the South and North Caucasus regions, there were also differences. This was due to the influence of a number of factors. The natural and geographical conditions of the area where the colonies are located, the economic skills of the Germans, the level of profitability of those areas, the conditions created by the authorities, etc. can be an example of this. Thus, if in the first half of the 19th century, the initial formation of German colonies in the Caucasus and the process of adaptation to the local life conditions of the region took place, then, starting from the second half of the 19th century, the main tendencies of the specialization of the German population of the Caucasus in various fields of economy clearly emerged.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	<i>* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere aykırılığı ve yararlı olan tüm çalışmaların kaynakça ile belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin</i>
Etik Bildirim:	<i>turkarsosyalbilimlerdersisi@gmail.com (Çalışma ile ilgili etik bir sorun var ise dergi yönetimine bildirilmelidir)</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muafır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	<i>* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / intihal.net etc.</i>
Complaints:	<i>turkarsosyalbilimlerdersisi@gmail.com</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

[DOI: 10.71138/turkav.1569976](https://doi.org/10.71138/turkav.1569976)

Antakya Surlarında Bir Norman: Taranto Kontu Bohemond*

Umut BAŞAT | [0000-0002-9327-0135](https://orcid.org/0000-0002-9327-0135) |
umutbasat@windowslive.com

Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/00dbd8b73>

Öz

Ortaçağ'ın en büyük hadiselerinden biri olan Haçlı Seferleri, Yakındoğu'nun neredeyse tamamını etkilemiş, siyasi yapıyı değiştirmişti. Antakya şehri de bu değişimden etkilenmiş, birinci Haçlı Seferi'nin hedef şehirlerinden biri olmuştu. Uzun bir kuşatmadan sonra ele geçirilen kentte Taranto Kontu Norman Bohemond'un idaresinde bir devlet kurulmuştu. Uzun bir kuşatma ve çetin mücadeleler sonucunda kenti ele geçiren Bohemond, İtalya'ya gitmek üzere şehri terkettiği 1104 yılına kadar Antakya'da vâ olma mücadelesi vermişti. Bu vâ olma mücadelesini Bohemond'un gözünden takip etmek ve şehir merkezli bir anlatı sunmak bu makalenin ana amacıdır. Zira Türkiye'deki Haçlı çalışmalarının bugün geldiği noktada Haçlı seferlerini baş kahramanlarının gözünden okuma çalışmaları henüz çok yenidir ve bu makale de bu problemden yola çıkmaktadır. Bu çalışma, anlatıldığı dönemin birinci el kaynaklarına dayanmaktadır. Dönem kaynaklarının aktardığı bilgiler derlenmiş ve konu bütünlüğü içinde kurgulanmıştır. Makale, Bohemond'un askerî kariyerinin erken dönemindeki başarısız girişimlerinden başlayarak, Bizans İmparatorluğu'na karşı kazandığı zaferlere ve Haçlı seferi sırasındaki liderlik vasıflarına kadar uzanan bir kronoloji sunmaktadır. Antakya'nın kuşatması sırasında şehir savunmasında görev yapan Firuz adlı bir yerliyle yaptığı ittifak, şehrin ele geçirilmesinde belirleyici olmuştur. Bohemond'un bu süreçteki motivasyonları, yalnızca dini değil, kişisel kazanç ve iktidar arayışıyla da ilişkilendirilmiştir. Çalışmada ayrıca, Bohemond'un Antakya'nın kontrolü için Haçlı liderleriyle yaşadığı çekişmeler ve şehrin düşmesinden sonraki siyasi hamleleri tartışılmaktadır. Makale, Bohemond'un liderlik stratejilerinin başarısına rağmen, esaret dönemi sonrası düşüşüne ve Antakya'yı terk edişine değinerek, Ortaçağ'daki liderlik, güç ve düşüş temalarını incelemektedir. Bu bağlamda, Antakya Prinkepsliği'nin kuruluş süreci, Norman askerî kültürünün ve Haçlı seferlerinin Ortaçağ'daki rolüne dair geniş bir perspektif sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Antakya, Norman, Bohemond, Birinci Haçlı Seferi, Haçlılar.

Atf Bilgisi

Başat, Umut, "Antakya Surlarında Bir Norman: Taranto Kontu Bohemond", TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 4/2 (Aralık 2024), 369-384.

*Bu çalışma Prof. Dr. Yusuf Ayönü danışmanlığında 23.06.2020 tarihinde sunulan "Taranto Kontu Bohemond (Hayatı ve Faaliyetleri)" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

A Norman on the Walls of Antioch: The Count Bohemond of Taranto

Umut BAŞAT | [0000-0002-9327-0135](https://orcid.org/0000-0002-9327-0135) |
umutbasat@windowslive.com
Dokuz Eylül University, İzmir, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/00dbd8b73>

Abstract

One of the most significant events of the Middle Ages, the Crusades, profoundly impacted nearly the entire Near East and reshaped its political structure. The city of Antioch was among the regions affected by this transformation, becoming one of the key targets of the First Crusade. After a lengthy siege, the city was captured, and a principality was established under the rule of Norman Bohemond, Count of Taranto. Bohemond struggled to maintain his presence in Antioch until he left the city in 1104 to travel to Italy, following years of arduous battles and challenges. The primary aim of this article is to examine this struggle from Bohemond's perspective and to present a city-centered narrative. This approach stems from the relatively nascent stage of Crusades studies in Turkey, where efforts to analyze these events through the lens of key figures remain scarce. The research relies on primary sources from the period, compiling information provided by contemporary accounts and organizing them within a coherent framework. The article traces a chronology of Bohemond's military career, beginning with his early failures, his victories against the Byzantine Empire, and his leadership qualities during the Crusades. A pivotal moment was his alliance with a local named Firuz, who played a decisive role in the city's capture during the siege of Antioch. Bohemond's motivations are explored not only in terms of religious devotion but also through the lens of personal ambition and the pursuit of power. The study also discusses Bohemond's conflicts with other Crusader leaders over the control of Antioch and his political maneuvers following the city's fall. Despite his strategic successes as a leader, the article addresses his decline after his period of captivity and his eventual departure from Antioch. By examining themes of leadership, power, and downfall in the medieval era, this research provides a broad perspective on the establishment of the Principality of Antioch, the role of Norman military culture, and the significance of the Crusades during the Middle Ages.

Keywords: Antioch, Norman, Bohemond, First Crusade, Crusaders.

Citation

Başat, Umut, "A Norman on the Walls of Antioch: The Count Bohemond of Taranto", TÜRKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences, 4/2 (December 2024), 369-384.

Giriş

6 Şubat 2023 sabahı yaşanan felaketle büyük bir yara alan ve büyük bir bölümü yerle bir olan ülkemizin en güzel şehirlerinden Antakya, Ortaçağ'da bu coğrafyanın en güzel kentlerinden biriydi. O dönemde gören herkesin arzuladığı, her liderin hükmetmek isteyebileceği türden bir kentti. Sirtını yasladığı Habibi Neccar Dağı, dağdan ovaya doğru uzanan yeşillerle süslü sokakları, farklı farklı mimari üsluba sahip evleri ve nihayetinde aşılmaz sanılan surları ile bir doğa harikası gibiydi.

Antakya kenti tarihin her dönemi göz önündeydi ve uğruna nice kanlar dökülmüştü. Dar sokaklarında pek çok büyük lider dolaşmış, surlarından ovayı pek çok asker gözlemişti. Ancak bunlar içinde biri vardı ki, binlerce kilometre öteden buraya gelmiş ve uzun boyunu tamamlayan sarıya çalan saçlarıyla muadillerinden ayrılmıştı. Demirköprü'den Antakya'ya ilk baktığı andan itibaren kenti arzulamış ve nihayetinde 1098 yılının 3 Haziran'ı sabaha karşı Antakya surlarına ilk adımını atmıştı.

Tam da o anda şüphesiz ki gururlu bir gülümsemeye etrafını seyreden bu Norman asilzadesi Taranto Kontu Bohemond, askerlerine emirler yağdırmış ve şehrin hızlıca kontrolünü eline almayı dilemişti. Anadolu'nun ve Suriye'nin birleştiği noktada, her iki coğrafyaya hâkim olmak için de alınması gereken bir kent onun çabaları ve bağlantıları sayesinde ele geçirilmek üzereydi. Antakya'nın surlarında durup eserini seyretmeyi kendince hakediyordu. Gece sabaha ulaşmak üzereydi ve her şey onun planladığı gibi gidiyordu. Askerleri ve diğer Haçlılar şehre sızarken, o aklından belki de geçmişini geçiriyordu.

1. Birinci Haçlı Seferi'nden Önce Bohemond

Antakya surlarının tepesindeki bu dev adamın yaşam serüveni Güney İtalya'da başlamıştı. Normanların bölgedeki lideri Robert Guiscard ile yine bir Norman asilzade olan Alberada'nın oğlu olarak

dünyaya gelmiş¹ ve annesinin yanında geçen çocukluk yıllarının ardından babasının yanında askeri lider olmayı öğrenmeye başlamıştı². Babasının yanında bir asker olarak pişmeye başladığı dönemlerde görevler almaya da başlamıştı. Kısa sürede hem kendine güvenini kazanmış hem de babasının rahatlıkla görev verebileceği bir komutan olmaya başlamıştı. Nihayet ilk görevi kendisine verildiğinde yirmili yaşlarındaydı. O dönemin ismini bilmediğimiz çağdaşlarından birisi, *Chronicon Breve Northmannicum*'da Bohemond'un isyancı bir kentte düzeni sağlamak için gönderildiğini, ancak ilk görevi kayda değer bir başarıyla tamamlamadığını yazmıştı³.

Güney İtalya gibi hareketli ve sıkıntılı bir bölgede, Robert Guiscard gibi bir liderin ordusunda görev almak, aslında umut vadeci bir askeri kariyerin işareti olacaktı. Norman genlerinin getirdiği savaşçılık özellikleriyle Ortaçağ tarihinin adı unutulmayacak komutanlarından biri haline getirecekti. Önünde uzun ama maceralı bir yol vardı. Başına gelecek olaylar onu pişirecek, daha da çok tecrübe kazanmasını sağlayacak ve kaya gibi sert bir karaktere çevirecekti.

Babasının ordusunda yaptığı bu askeri kariyerin ilk ciddi sınavı Bizans'a karşı olmuştu. Çağının en büyük siyasi dehalerinden biri olan Bizans imparatoru Aleksios Komnenos'a karşı girilen ve Bizans'ın en batı eyaletlerini işgali hedefleyen bu harekâta, Bohemond babasının yardımcı komutanıydı. Ordudaki 2 numaralı adam olması beklentileri de yükseltmiş ve Bohemond verilen bu görevin üstesinden gelmeyi başarmıştı. 1081 ile 1085 yılları arasında kapsayan bu harekâtın ilk yarısında babasının emrinde verilen her görevi yerine getirmiş, babasının İtalya'ya dönmek zorunda kaldığı 1083 yılından itibaren ise harekâtın birinci komutanlığını üstlenmişti.

¹ Ordericus Vitalis, *The Ecclesiastical History England and Normandy*, c. III, ing. çev. Thomas Forester, M. A., Henry G. Bohn York Street Covent Garden, Londra 1854, s. 366.

² Ralph Bailey Yewdale, *Bohemond I, Prince of Antioch*, Princeton University Press, Princeton 1924, s. 7; Ebru Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)*, TTK, Ankara 2018, s. 29; Susan B. Edgington, "Bohemund I of Antioch", *The Crusades An Encyclopedia*, C. I, ed. Alan V. Murray, Oxford 2006, s. 175.

³ *Chronicon breve Nortmannicum*, *Rerum Italicarum Scriptores*, V, içinde, yay. Ludovico Antonio Muratori, 1724, s. 278 (VI).

Bu süreçte Aleksios'a soğuk terler döktürmesine rağmen, babasının ani ölümüyle harekâtı bırakmak zorunda kalmıştı⁴.

Babasının bu ani ölümünden sonra, kendisini üvey kardeşi Roger Borsa ile bir taht mücadelesi içinde bulmuştu⁵. Bohemond'un üvey annesinin etkisi ve amcası Sicilya kontu Roger'ın korumasıyla Apulia Dükalığı'nın başına geçen üvey kardeş Roger Borsa, Bohemond'u sindirmeyi ve İtalya'da çizmenin topuğundaki küçük Taranto bölgesinin kontluğuyla yetinmesini sağlamayı başarmıştı⁶. Büyük ideallere sahip olan Bohemond, elinde kalan bu küçük araziyle şüphesiz ki kendisini topraksız bir lord gibi hissetmişti. Gözünü dışarıya dikip arayışlara girdiği bir zamanda Birinci Haçlı Seferi ordularıyla karşılaşmıştı. İşte o anda, gözünde iyi ve parlak bir gelecek canlanmış olmalıydı. Haçlı Seferi'ne katılmakta gecikmemiş ve derhal bir ordu toplamıştı⁷. Vücuda getirdiği ordu, Birinci Haçlı Seferi'nin de en tecrübeli ordusu haline gelmişti.

2. Haç Kuşanmış Bohemond

Başlarında Güney İtalya'da çocukluktan itibaren askerlerin arasında pişmiş, Bizans'a karşı oldukça başarılı mücadeleler yürütmüş ve babasından aldığı kurnazlık ile liderlikte seviye atlamış Bohemond olan ordu, hem Bizanslı halkın hem de imparator Aleksios Komnenos'un en çekindiği Birinci Haçlı Seferi ordusuydu. Çekinmekte de haklıydılar, zira daha 14 sene önce yaşanan Bizans-Norman savaşlarının verdiği korku henüz hafızalarda tazeydi. Bizans idaresi oldukça sefer ordularına oldukça temkinli yaklaşmıştı. Bu nedenle Bohemond dahil tüm Haçlı liderlerden bağlılık yemini almıştı. Hızla Anadolu'ya geçirilen Haçlılar, önce İznik'i kuşatıp

⁴ Ralph Bailey Yewdale, *age*, s. 22.

⁵ Geoffrey Malaterra, *The Deeds of Count Roger of Calabria and Sicily and of His Brother Duke Robert Guiscard*, ing. çev. Kenneth Baxter Wolf, The University of Michigan Press, Ann Arbor 2005, s. 180.

⁶ Geoffrey Malaterra, *age*, s. 180.

⁷ Geoffrey Malaterra, *age*, s. 204, Ordericus Vitalis, *age*, C. III, s. 82; *Anonim Haçlı Tarihi*, çev. Ergin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 58; Peter Tudebodus, *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi: Kudüs'e Yolculuk*, çev. Süleyman Genç, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 68-69; Marino Sanudo Torsello, *The Book of the Secrets of the Faithful of the Cross (Liber Secretorum Fidelium Crucis)*, ing. çev. Peter Lock, Routledge, Abingdon 2011, s. 218-219.

Bizans kontrolüne girmelerini sağlamış⁸, sonra yollarına devam ederek Dorylaion'da büyük bir Türk ordusunu mağlup etmişlerdi. Konya'da ve yol üzerinde birkaç çatışma daha olsa da Haçlılar Antakya önlerine kadar büyük bir sorun yaşamadan gelmişlerdi⁹.

Bu aşamaya kadar Haçlı ordularında çok öne çıkmayan Bohemond, Antakya Kuşatması'nın en önemli figürü haline gelmişti. Zira kuşatma boyunca Haçlı ordularının başkomutanı gibi hareket etmiş, sözlerini diğer liderlere geçirmişti. Kurt bir asker ve lider olan Bohemond, Antakya'nın kuşatmayla ele geçirilemeyeceğini görmüş ve şehri ihanetle ele geçirmek için harekete geçmişti. Şehri şüphesiz diğer liderlerden daha çok arzuluyor ve bu kenti Haçlılar arasında ilk ele geçirecek lider olmak istiyordu.

Dönemin şahitlerine göre, Bohemond kuşatmanın başlarından beri Firuz isimli bir Ermeni dönmesi ile iletişim halindeydi ve Firuz'u şehrine ihanet etmeye ikna etmişti. Geçmişte şehir idaresiyle de sorunlar yaşamış olan Firuz, Bohemond ile birlikte yaptıkları plana binaen 1098 yılının 2 Haziran gününü 3 Haziran gününe bağlayan gece, gün ağarırken kendi muhafızı olduğu 2 kuleyi Bohemond'a teslim edecekti. O gece, sabaha karşı şehir savunucularını şaşırtmak

⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996, s. 327-329; Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te: Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi*, çev. Süleyman Genç, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s. 60-61; *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 68-70; Peter Tudebodus, *age*, s. 78-79; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak)*, çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 66-67; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği I*, haz. Ergin Ayan, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2016, s. 119-128; Ralph of Caen, *The Gesta Tancredi: A History of the Normans on the First Crusade*, ing. çev. Bernard S. Bachrach ve David S. Bachrach, Ashgate Publishing, Hampshire 2005, s. 39-40; Marino Sanudo Torsello, *age*, s. 224; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, c. II*, yay. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2001, s. 14-15.

⁹ Anna Komnena, *age*, s. 332; Ordericus Vitalis, *age*, C. III, s. 99-100, 108; Anonim Haçlı Tarihi, s. 71-73, 82; Peter Tudebodus, *age*, s. 79-83, 92; Raimundus Aguilers, *age*, s. 63-65; Fulcherius Carnotensis, *age*, s. 68-71, 76; Willermus Tyrensis, *age*, C. I, s. 129-133, 163-164; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana History of the Journey to Jerusalem*, ing. çev. Susan B. Edgington, Clarendon Press, Oxford 2007, s. 129-137; Ralph of Caen, *age*, s. 44-56; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi (el-Kâmil fi't-Târib Tercümesi)*, C. 8, çev. Ahmet Ağırakça vd., Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 411; *Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538= 1038/39-1143/44)*, çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 2006, s. 37.

için Bohemond'un planıyla Haçlı ordusu şehirden uzağa doğru sefere gider gibi uzaklaşmıştı. Sabah alacakaranlığında sessizce geri dönen ve surlara yaklaşan ordu, Bohemond'un askerlerinin Firuz'un kulelerine gizlice tırmanmaları ve sur kapılarını açmaları ile şehre giriş yapmaya başlamıştı. Bu an Haçlılar için önemli bir eşiğin aşılması, Bohemond için ise kendisinin ve ahfadının geleceğine dair önemli bir adımdı. Şimdi sırada şehrin kontrolünü tamamen ele geçirmek vardı. Surların tepesindeki dev ve beraberindeki Haçlı liderler, hızlıca şehri ele geçirmeye başladılar. Büyük bir Müslüman katliamı yaptılar. Bunca katliama rağmen Antakya iç kalesini ele geçirmeyi başaramadılar¹⁰.

3. Bohemond Antakya Surlarında

İtalya'da kendisine verilen toprakları yetersiz gören ve kendisinin topraksız kontlar gibi hisseden Bohemond, Antakya nezdinde önemli bir toprak kazandı. Şehrin düşüşünde en önemli pay sahibiydi, zira Firuz'un ihanet sürecinin mimarı oydu. Bu payı nedeniyle şehrin kontrolünü de kendi tekeline almayı arzuluyordu. Ancak önünde tüm Haçlıların bölgedeki kaderini etkileyecek bir engel vardı. Şehrin düşüşünden kısa bir süre sonra bölgeye ulaşan Musul Emiri Kürboğa komutasındaki bir ordu şehri kuşatmaya hazırlanıyordu. Büyük Selçuklu Sultanı'nın emriyle bölgeye gelen ve pek çok büyük Türk komutanını da içeren bu ordu, Haçlıları

¹⁰ Anna Komnena, *age*, s. 334-335; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 174; Ordericus Vitalis, *age*, C. III, s. 121-125; William of Malmesbury, *Chronicle of the Kings of England. From The Earliest Period to the Reign of King Stephen*, ing. çev. John Allen Giles, D. C. L., Henry G. Bohn York Street Covent Garden, Londra 1847, s. 380-381; Anonim Haçlı Tarihi, s. 103-105; Peter Tudebodus, *age*, s. 116-119; Raimundus Aguilers, *age*, s. 90-93; Willermus Tyrensis, C. I, s. 215-226; Fulcherius Carnotensis, *age*, s. 82-83; Ralph of Caen, *age*, s. 91-92; Marino Sanudo Torsello, *age*, s. 232; İbnü'l-Esîr, *age*, C. 8, s. 412; İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl -I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-*, çev. Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 3-4; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, çev. Mustafa Alican, Kronik Kitap, İstanbul 2017, s. 53; *Urfa'lı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papa'z Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara 2000, s. 196-197; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1987, s. 339; *Anonim Süryani Kroniği (I. ve II. Haçlı Seferleri)*, çev. İlhan Aslan, Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2019, s. 18/I. ve II. *Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2005, s. 12; Münecceimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Câmîu'd-Düvel, C. II, s. 10, 15.

Antakya iç kalesi ve surlar arasında sıkıştırmıştı. Bu önemli tehdit karşısında Haçlılar şehri alma aşamasındaki gösterdiği başarılarından ötürü Bohemond'u başkomutan seçerek etrafından birleştiler. Her geçen gün arzusuna daha çok yaklaşıyordu. Askerlerini denetlemek için surlara çıktığında şüphesiz ki aklında olan düşüncelerden biri de buydu. Surlardan baktığında şehrin güzelliği onu büyülüyor olmalıydı.

Arzusuna biran önce kavuşabilmek için planladığı bir ani hücum hareketiyle, zaten içten içe kaynamakta olan Kürboğa komutasındaki orduyu darma duman etti¹¹. Bohemond'un bu planı sayesinde kazanılan ganimetlerin şehre taşınması günler sürdü. Artık şehrin kontrolünü eline geçirmek için başka bir engel kalmamış gibi gözüküyordu. Ancak Bohemond'un hesaba katmadığı bir şey daha vardı. Haçlı ordusunda Antakya'yı isteyen tek lider o değildi. Toulouse Kontu Raymond'un da Antakya'da gözü vardı ve bazı stratejik noktaları da elinde tutuyordu¹².

Birinci Haçlı Seferi'nin başlarından beri Toulouse Kontu Raymond ile Bohemond'un yıldızı hiç barışmamıştı. Sık sık anlaşmazlıklarda karşı karşıya gelmişlerdi. Haçlılar arasında Bohemond açgözlülüğünü ve hırslılığını ön plana çıkaran bir lider olarak anlaşılırken, Raymond Haçlı düşüncesini ön plana koyan bir

¹¹ Anna Komnena, *age*, s. 342; Ordericus Vitalis, *age*, C. III, s. 136-142; William of Malmesbury, *age*, s. 381-382; Anonim Haçlı Tarihi, s. 129-132; Peter Tudebodus, *age*, s. 142-146; Raimundus Aguilers, *age*, s. 113-117; Willermus Tyrensis, C. I, s. 259-273; Fulcherius Carnotensis, *age*, s. 87-90; Ralph of Caen, *age*, s. 104-110; Marino Sanudo Torsello, *age*, s. 232-233; İbnü'l-Esîr, *age*, C. 8, s. 413; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslam Tarihi)*, c. 12, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, s. 303-304; Azîmî Tarihi, s. 37; İbn Kalânîsî, *age*, s. 4; İbnü'l-Verdî, *age*, s. 53-54; Anonim Süryani Kroniği, s. 19/ I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi, s. 12-13; Gregory Abû'l-Farac, *age*, C. II, s. 340; Suryanî Patrik Mihailin Vakainamesi, II. Kısım (1042-1195), çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Basılmamış Nüsha, Ankara 1944, s. 41; Urfalı Mateos, s. 197-198; Korykoslu Hayton, Doğu Ülkeleri Tarihi'nin Altın Çağı, çev. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 65; Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, çev. Hrant D. Andreasyan, Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2017, s. 51; Münecceimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, C. I, yay. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2000, s. 227.

¹² Anonim Haçlı Tarihi, s. 134-135; Peter Tudebodus, *age*, s. 147-148; Raimundus Aguilers, *age*, s. 119; Willermus Tyrensis, C. I, s. 279; Marino Sanudo Torsello, *age*, s. 233.

lider olarak görülüyordu. Bu, Bohemond'un kötü Raymond'un iyi lider olarak değerlendirilmesine neden oluyordu. Antakya'ya sahip olabilmesi için Bohemond'un önce bu algıyı aşması gerekiyordu.

Bohemond, Antakya'nın kaderine karar vermek için toplanan liderlere, Bizans imparatoru Aleksios'un kendilerine yardım etmeye gelmediğini, böylelikle şehrin kaderini Haçlıların belirlemesi gerektiğini söyledi. Antakya'da dökülen kanların bir karşılığı olmalıydı ve buranın idaresini üstlenecek olan Bohemond, Kudüs'e gitme yemininden de feragat etmeyi kabul edecekti¹³. Bu bir samimi bir Haçlı için çok kıymetli bir fedakarlık olabilirdi, ancak Bohemond samimi bir Haçlı değil kendi ikbalini düşünen haris bir liderdi.

Bu ilk toplantıda Antakya'nın hakimiyetinin kimde kalacağına dair bir sonuç alınmadı. Karar daha sonraya bırakıldı ve bu esnada için için kaynamaya başlayan Haçlı ordusundakilerin baskılarıyla Birinci Haçlı Seferi'ne devam etmek adına görüşmeler yapıldı. Seferin gidişatını engellememesi ve sefere iştirak etmesi karşılığında Köprü Kapısı ve Yağışyan Sarayı dışında Antakya'nın geri kalan kısmının kontrolü Bohemond'a bırakıldı. Bu iki mevkinin kontrolü Raymond'un elinde kaldı¹⁴.

Bohemond'un beraberinde yola devam eden Haçlılar, 11 Aralık 1098 günü Maarratünnuman şehrini ele geçirdiler. Bu şehrin kontrolü için de Raymond ve Antakya arasında husumet çıkması ve seferin devamının tehlikeye girmesi üzerine Bohemond Antakya'ya döndü. Haçlı liderlerin de baskısıyla Raymond seferin devamı için Antakya'da elinde tuttuğu iki mevkiden vazgeçmek zorunda kaldı. 1099 yılı başlarken, Bohemond Antakya'nın tamamını ele geçirmekteydi¹⁵. Bu, neredeyse yaklaşık bir buçuk yıldır ulaşmak için yoğun çaba sarfettiği hedefine varması anlamına geliyordu. Artık tahtında keyifle geriye yaslanabilir, derin bir nefes alabilirdi. Antakya'yı Hristiyan Doğu'nun en önemli şehri yapmaya, eski

¹³ Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul 2014, s. 102.

¹⁴ Anonim Haçlı Tarihi, s. 138; Peter Tudebodus, *age*, s. 152-153; Raimundus Aguilers, *age*, s. 132; Willermus Tyrensis, C. I, s. 289

¹⁵ Ordericus Vitalis, *age*, C. III, s. 159; Anonim Haçlı Tarihi, s. 143; Peter Tudebodus, *age*, s. 159-161; Willermus Tyrensis, C. I, s. 292-293; Fulcherius Carnotensis, *age*, s. 96.

ihtişamını yeniden kazandırmaya çalışacaktı. Mevcut durumda, bilgi ve birikimiyle Doğu'da bunu başarabilecek tek lider kendisiydi.

Bundan sonrası için Antakya'daki mevcudiyetini resmîleştirmek gerekiyordu. Ama bir yandan da devam eden bir sefer vardı ve katılacağına söz vermişti. Sözünü tutmak için hareket tarihi olan 1 Mart'ta liderlerle Lâzikiye'de buluştu. Ancak daha henüz taze olan devletini Bizans'tan korumak için Antakya'da bulunmalıydı¹⁶. Lâzikiye'den geri dönüp Bizans ile uğraşma kararı aldı. Şehrin teslimini isteyen Bizans elçilerini eli boş gönderen Bohemond, Lâzikiye iç kalesini Bizans'ın elinden almak için sefere çıkıp orayı kuşattı. Kuşatma esnasında bölgeye gelen yeni Papalık elçisi Daimbert'i de ikna etmeyi başarıp kuşatmaya dahil etse de diğer Haçlı liderlerin araya girmesinden dolayı kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı¹⁷.

Bohemond'un Daimbert ile temasları ve aralarında bir bağ oluşması, Antakya'daki Norman varlığı için bir dönüm noktası oluşturmuştu. Zira Lâzikiye kuşatmasından sonra Antakya'ya gelen Daimbert, Bohemond'un etkisine yeniden girmiş ve birlikte Kudüs'e gitmeyi istemişti. 1099 yılının Aralık ayında Daimbert ve Bohemond Kudüs'e gittiler¹⁸, Daimbert Kudüs Patriği olarak taç giydikten sonra aynı törende Bohemond'a da Antakya Haçlı Prinkepsliği tacını giydirdi¹⁹. 1100 yılı başlarken Antakya Haçlı Prinkepsliği resmî bir statü kazanmış, Bohemond da bu devletin meşru hâkimi olmuştu. Yaklaşık bir buçuk sene önce, şehri ele geçirdiği gece surlardan şehri izlerken bu anı da hayal etmiş olmalıydı.

4. Antakya Haçlı Prinkepsliği

Şehrin hakimiyetini adım adım sağlamış olan Bohemond için sıra devletin sınırlarını genişletmekteydi. İlk hedefi, o sıralar sıkıntılarla boğuşan Halep Melikliği idi. Antakya ile Halep arasındaki irili ufaklı

¹⁶ Ordericus Vitalis, *age*, C. III, s. 163; Anonim Haçlı Tarihi, s. 147; Peter Tudebodus, *age*, s. 165; Marino Sanudo Torsello, *age*, s. 234.

¹⁷ Ralph Bailey Yewdale, *age*, s. 88.

¹⁸ William of Malmesbury, *age*, s. 397; Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II, çev. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara, 2018, s. 49; Fulcherius Carnotensis, *age*, s. 111-114; Ralph of Caen, *age*, s. 156; Marino Sanudo Torsello, s. 241.

¹⁹ Albert of Aachen, *age*, s. 497-499; Willermus Tyrensis, C. II, s. 49; Fulcherius Carnotensis, *age*, s. 114; Ralph of Caen, *age*, s. 156.

kentlerin büyük çoğunluğu Bohemond'un hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı²⁰. Üstüne üstlük Kellâ Savaşı'nda doğrudan Halep Meliki Rıdvan'ı da mağlup etti²¹. Bu savaş sonrasında daha planlı hareket etmek ve Antakya'nın burnunun dibindeki Halep'te bulunan Selçuklu varlığını sonsuza dek tarihe gömmek için organize olmak adına Antakya'ya dönen Bohemond'a hazırlıklarla uğraştığı sırada bir haberci ulaştı²². Bu haberci, Bohemond'un bundan sonraki hayatını tüm yönleriyle değiştirecek bir haber taşıyordu.

Haberde Malatya'nın hâkimi Ermeni Gabriel, yıllardır süregelen Danişmendli tehdidinden ötürü Bohemond'u Malatya'ya davet ediyor ve şehrin kontrolünü kendisine bırakacağını vaat ediyordu²³. Malatya'ya hâkim olmanın, Halep'e hâkim olmaktan daha avantajlı olmasından ötürü Bohemond bu teklifi bir saniye bile düşünmemiş olmalıydı, zira hemen tüm işlerinden vazgeçip Malatya'ya yönelmişti. Ancak kendisini bekleyen bir tuzak olabileceği ihtimalini hesaba katmamıştı. Zira kendinden emin, temel önlemleri almadan ilerlemişti. Malatya'ya varmak üzereyken, Danişmendli Gümüştekin'in pususuna düştü ve tamı tamına 3 yıl esir kalacağı Niksar'a götürüldü²⁴.

Esarete kaldığı 3 yıllık süreç, Bohemond'un kişiliğinde çok şeyi alıp götürdü. Antakya surlarında durup eserine bakan o mağrur ve hırslı lider, artık yoktu. Esaretten bölgedeki yerel idarecilerin ödedikleri fidyelerle kurtulduktan sonraki süreçte artık eski yayılmacı Bohemond da yoktu. Artık mecbur kalmadıkça savunmada kalmayı tercih ediyordu. Savaşı tercih ettiği durumlarda ise esaret öncesindeki o yılmaz karakteri kolay pes eden bir karaktere

²⁰ İbnü'l-Esîr, *age*, C. 8, s. 431; İbn Kalânisî, *age*, s. 7.

²¹ Azîmî Tarihi, s. 38; İbnü'l-Adîm, *age*, s. 93.

²² Urfalı Mateos, s. 204.

²³ Anonim Süryani Kroniği, s. 21/I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi, s. 14.

²⁴ Ordericus Vitalis, *age*, C. III, s. 307; William of Malmesbury, *age*, s. 399; Willermus Tyrensis, C. II, s. 58; Fulcherius Carnotensis, *age*, s. 117-118; Ralph of Caen, *age*, s. 156-157; Marino Sanudo Torsello, *age*, s. 242; İbnü'l-Esîr, *age*, C. 8, s. 430-431; İbn Kesîr, *age*, C. 12, s. 308-309; Azîmî Tarihi, s. 38; İbn Kalânisî, *age*, s. 7; İbnü'l-Verdî, *age*, s. 55; Urfalı Mateos, s. 205; Müverrih Vardan, *age*, s. 52; Anonim Süryani Kroniği, s. 21/I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi, s. 14-15; Gregory Abû'l-Farac, *age*, C. II, s. 342; Suryanî Patrik Mihail, II. Kısım, s. 47; Müneccimbaşî Ahmed b. Lütfullah, *age*, C. II, s. 15.

dönüşmüştü²⁵. Zira 1104 yılının ilkbaharında gerçekleşen Harran Savaşı'nda alınan ağır yenilgi, Bohemond için tükenme noktası olmuştu. Birbirinden hırslı liderleri saf dışı bıraktığı ve elde ettiği Antakya'dan vazgeçme kararı aldı. Antakya'nın hakkını Avrupa'da aramak ve bu durumun sorumlusu olarak gördüğü Bizans'a karşı bir hârekat planlamak üzere 1104 yılının Eylül ayında Antakya'yı terk etti²⁶.

Sonuç

Bohemond'a kendisine kahramanlıklar kazandıran, Avrupa'nın her yanına yayılan ününü borçlu olduğu Antakya'yı terk ederken geride dolu dolu bir dönem bırakmıştı. Birinci Haçlı Seferi'nin en tecrübeli lideri olarak gelmiş, karşısına çıkan her zorluğu aşmış ve şehirler almış Bohemond, mağlup bir lider olarak Yakındoğu'yu terk ediyordu. Bir daha Antakya'ya dönemeyecekti. Bizans'a karşı Avrupa'nın önemli krallarından güçlü bir ordu toplayacak, Papalık'ın onayıyla Bizans'a karşı bir Haçlı Seferi düzenleyecek, kendisi için çok ağır bir yenilgi alacak, kağıt üzerinde Antakya'yı Bizans'a teslim etmek zorunda kaldığı onur kırıcı bir anlaşma imzalamak zorunda kalacak ve nihayet bu utançla İtalya'da 1111 senesinde hayata gözlerini yumacaktı. Bohemond'un adı ve izleri Antakya'dan uzun yıllar silinmeyecek, Memlûkler tarafından ele geçirilinceye kadar Antakya Bohemond'un ahfadı tarafından idare edilecekti.

²⁵ Bohemond'un esaret dönemindeki değişimine dair detaylı bir tahlil için bkz. Umut Başat, '*Antakya Haçlı Prinkepsi Bohemond'un Niksar'daki Esareti ve Bunun Kişiliğine Etkileri*', V. Tokat Sempozyumu (14-15-16 Ekim 2022) Bildiriler, Cilt I, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2023, s. 26-41.

²⁶ Willermus Tyrensis, C. II, s. 117; Fulcherius Carnotensis, *age*, s. 159; Ralph of Caen, *age*, s. 168-170; Marino Sanudo Torsello, *age*, s. 245; Azîmî Tarihi, s. 41; İbn Kalânîsî, *age*, s. 18; Urfalı Mateos, s. 224; Anonim Süryani Kroniği, s. 21/I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi, s. 15; Gregory Abû'l-Farac, *age*, C. II, s. 343; Suryanî Patrik Mihail, II. Kısım, s. 48; Bohemond'un hayatının tüm safhalarını okumak ve değerlendirmek için ayrıca bkz. Umut Başat, *Anadolu'ya Saplanan Hançer*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

Kaynakça | References

I ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi, çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2005.

ALBERT OF AACHEN, *Historia Ierosolimitana History of the Journey to Jerusalem*, ing. çev. Susan B. Edgington, Clarendon Press, Oxford 2007.

ALTAN, Ebru, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)*, TTK, Ankara 2018.

ANNA KOMNENA, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996.

Anonim Haçlı Tarihi, çev. Ergin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

Anonim Süryani Kroniği (I. ve II. Haçlı Seferleri), çev. İlhan Aslan, Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2019.

ASBRIDGE, Thomas, *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul 2014.

Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538= 1038/39-1143/44), çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 2006.

BAŞAT, Umut, *Anadolu'ya Saplanan Hançer: Antakya Prinkepsi Bohemond'un Hayatı ve Faaliyetleri*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

BAŞAT, Umut, 'Antakya Haçlı Prinkepsi Bohemond'un Niksar'daki Esareti ve Bunun Kişiliğine Etkileri', *V. Tokat Sempozyumu (14-15-16 Ekim 2022) Bildiriler*, Cilt I, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2023, s. 26-41.

Chronicon breve Nortmannicum, Rerum Italicarum Scriptorum, V, içinde, yay. Ludovico Antonio Muratori, 1724.

FULCHERIIUS CARNOTENSIS, *Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak)*, çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.

GREGORY ABŪ'L-FARAC (BAR HEBRAEUS), *AbŪ'l-Farac Tarihi*, c. II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1987.

IOANNES ZONARAS, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

İBN KALÂNİSÎ, *Şam Tarihine Zeyl -I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-*, çev. Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

İBN KESİR, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslam Tarihi)*, c. 12, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994.

İBNÜ'L-ADÎM, *Buğyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler): Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 1982.

İBNÜ'L-ESİR, *İslâm Tarihi (el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi)*, c. 8, çev. Ahmet Ağrakça vd., Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016.

İBNÜ'L-VERDÎ, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, çev. Mustafa Alican, Kronik Kitap, İstanbul 2017.

KORYKOSLU HAYTON, *Doğu Ülkeleri Tarihi'nin Altın Çağı*, çev. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

MARINO SANUDO TORSELLO, *The Book of the Secrets of the Faithful of the Cross (Liber Secretorum Fidelium Crucis)*, ing. çev. Peter Lock, Routledge, Abingdon 2011.

MÜNECCİMBAŞI AHMED B. LÜTFULLAH, *Câmiu'd-Düvel*, c. I, yay. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2000.

MÜNECCİMBAŞI AHMED B. LÜTFULLAH, *Câmiu'd-Düvel*, c. II, yay. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2001.

MÜVERRİH VARDAN, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, çev. Hrant D. Andreasyan, Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2017.

ORDERÏCUS VİTALİS, *The Ecclesiastical History England and Normandy*, c. III, ing. çev. Thomas Forester, M. A., Henry G. Bohn York Street Covent Garden, Londra 1854.

PETER TUDEBODUS, *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi: Kudüs'e Yolculuk*, çev. Süleyman Genç, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

RAIMUNDUS AGUILERS, *Haçlılar Kudüs'te: Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi*, çev. Süleyman Genç, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019.

RALPH OF CAEN, *The Gesta Tancredi: A History of the Normans on the First Crusade*, ing. çev. Bernard S. Bachrach ve David S. Bachrach, Ashgate Publishing, Hampshire 2005.

Suryanî Patrik Mihailin Vakainamesi, II. Kısım (1042-1195), çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Basılmamış Nüsha, Ankara 1944.

Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara 2000.

Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği I, haz. Ergin Ayan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II, çev. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara 2018.

WILLIAM OF MALMESBURY, *Chronicle of the Kings of England. From The Earliest Period to the Reign of King Stephen*, ing. çev. John Allen Giles, D. C. L., Henry G. Bohn York Street Covent Garden, Londra 1847.

YEWDALÉ, Ralph Bailey, *Bohemond I, Prince of Antioch*, Princeton University Press, Princeton 1924.

	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	<p>* Bu çalışma Prof. Dr. Yusuf Ayönü danışmanlığında 23.06.2020 tarihinde sunulan "Taranto Kontu Bobemond (Hayatı ve Faaliyetleri)" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.</p> <p>* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</p>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin / intihal.net vb.</i>
Etik Bildirim:	<i>turkansosyalbilimlerdersisi@gmail.com</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	<p>* This article is extracted from my master thesis entitled "Bobemond, Count of Taranto (His Life and Deeds)" supervised by Prof. Dr. Yusuf Ayönü (Master's Thesis, Ege University, İzmir/Türkiye, 2020).</p> <p>* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</p>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / Turnitin / intihal.net etc.</i>
Complaints:	<i>turkansosyalbilimlerdersisi@gmail.com</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

[DOI: 10.71138/turkav.1571916](https://doi.org/10.71138/turkav.1571916)

İşitme Yetersizliği Olan Öğrencilere İbadet, Sure ve Kur'an-ı Kerim Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşleri*

Arkın ÖZKAN | [0000-0003-3526-2863](https://orcid.org/0000-0003-3526-2863) |
arkinozkan@gmail.com

Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/015scty35>

Doç. Dr. Cengiz ÇUHADAR | [0000-0003-3444-9108](https://orcid.org/0000-0003-3444-9108) |
ccuhadar@kastamonu.edu.tr

Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri
Bölümü, Kastamonu, Türkiye

Öz

İşitme yetersizliği sebebi ile işitme engeli olan bireylerin konuşmayla ilgili gelişimleri geciktiği için zihinsel ve toplumsal gelişimlerinde de gecikmeler yaşanmaktadır. Bundan dolayı işitme yetersizliği olan çocuklara işitme engelliler için açılan özel eğitim ilkokullarında, ortaokullarında ve liselerinde eğitim verilmektedir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersi de bahsedilen okullarda okutulan derslerdendir. DKAB dersi öğretim programında inanç, ibadet, ahlak ve Hz. Muhammed'in hayatı gibi öğrenme alanları bulunmakta, ibadet öğretimi kapsamında namaz, oruç, hac, zekât vb. ibadetlere yer verilmekte, dua ve surelerin öğretimi yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim dersi de bu okullarda okutulan seçmeli dersler arasındadır. Bu çalışmada işitme engelliler ortaokulları DKAB derslerinde ibadet, sure ve Kur'an-ı Kerim öğretiminde karşılaşılan sorunları DKAB öğretmenlerinin görüşleri doğrultusunda çeşitli boyutlarıyla ortaya koymak amaçlanmıştır. İşitme engelliler ortaokullarında bu derslere giren öğretmenler, DKAB derslerinin problemlerini, işitme yetersizliği olan öğrencilerin derslerde karşılaştığı sorunları, bizzat yaşayarak bilmektedirler. DKAB öğretmenlerinin görüşlerini derinlemesine ifade edebilecekleri düşüncesi ile yöntem olarak nitel araştırma belirlenmiştir. Türkiye'de farklı illerde bulunan

* Bu çalışma, Doç. Dr. Cengiz Çuhadar danışmanlığında Arkın Özkan tarafından Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan "İşitme Engelliler Ortaokullarında Görev Yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Karşılaştığı Problemler" başlıklı yüksek lisans çalışmasının verilerinin bir kısmı kullanılarak üretilmiştir.

yukarıda bahsettiğimiz ortaokullarda derse giren Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerine yönelik hazırlanan görüşme formları açık uçlu görüşme stratejisi ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak uygulanmıştır. 28 katılımcının görüşlerine ulaşılmıştır. Uygulama sonrasında formlara aktarılan görüşme kayıtları çözümleme belgesine aktarılarak analiz edilmiştir. Daha sonra nvivo ve excel programları kullanılarak grafikler oluşturularak, belirlenen temalara uygun elde edilen verilerin frekans ve yüzdeleri hesaplanmıştır. Bu çalışmalar sonunda ortaya çıkan bulgular değerlendirilmiş ve son bölümde de sonuç ve öneriler paylaşılmıştır. Çıkan sonuçlara bakıldığında araştırma yaptığımız öğrencilerin şekilsel olarak ibadetleri kolay öğrendikleri, ibadetlerin somut olarak öğretilmediği ve öğrencilerin tecrübe ederek ibadetleri öğrendiklerinin belirtildiği görülmektedir. Dua, sure ve Kur'an öğretimi sırasında zorluklar yaşandığı, bu öğrencilere dua ve sure öğretiminin nasıl yapılması gerektiğiyle ilgili öğretmenlerin farklı görüşleri olduğu, dua, sure ve Kur'an-ı Kerim öğretimi konusunda karışıklığın giderilmesi ve öğretmenlerin ortak bir yöntem uygulaması gerektiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

İşitme Engelli, Din Eğitimi, İşitme Engelliler Ortaokulu.

Atıf Bilgisi

Özkan, Arkin ve Çuhadar, Cengiz “İşitme Yetersizliği Olan Öğrencilere İbadet, Sure ve Kur'an-I Kerim Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşleri”, TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 4/2 (Aralık 2024), 386-413.

Teachers' Opinions on Teaching Worship, Surah and Quran to Students with Hearing Deficiency

Arkın ÖZKAN | 0000-0003-3526-2863 | arkinozkan@gmail.com
Kastamonu University, Social Science Institute, Kastamonu, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/015scty35>

Doç. Dr. Cengiz ÇUHADAR | 0000-0003-3444-9108 |
ccuhadar@kastamonu.edu.tr
Kastamonu University, Faculty of Theology, Philosophy and Religious
Sciences, Kastamonu, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/015scty35>

Abstract

Since the speech development of hearing-impaired individuals is delayed due to hearing deficiency, there are also delays in their mental and social development. Therefore, children with hearing impairment are given education in special education primary schools, secondary schools and high schools opened for the hearing impaired. Religious Culture and Moral Knowledge (DKAB) course is also one of the courses taught in the mentioned schools. In the DKAB course curriculum, faith, worship, morality and Hz. There are learning areas such as the life of Muhammad, worship teaching such as prayer, fasting, pilgrimage, zakat are included, and teaching prayers and surahs are included. The Holy Quran course is also among the elective courses taught in these schools. In this research, it is aimed to reveal the problems encountered in teaching worship, sura and the Holy Quran in DKAB courses in secondary schools for the hearing impaired, in various dimensions, in line with the opinions of DKAB teachers. Teachers who teach these courses in secondary schools for the hearing impaired know the problems of DKAB courses by experiencing them personally and the problems that students with hearing impairments encounter in the courses. Qualitative research was determined as the method with the idea that DKAB teachers could express their opinions in depth. Interview forms prepared for Religious Culture and Ethics teachers teaching in the above-mentioned secondary schools in different provinces in Turkey were applied using open-ended interview strategy and semi-structured interview technique. The opinions of 28 participants were reached. After the application, the interview records transferred to the forms were transferred to the analysis document and analyzed. Then, graphs were created using nvivo and excel programs, and the frequencies and percentages of the data obtained in accordance with the determined themes were calculated. The findings resulting from these studies were evaluated and the results and recommendations were shared in the last section. When we look at the results, it is seen that the students we researched learned the prayers easily formally, the prayers could be taught concretely, and the students learned the prayers by experiencing. It has been observed that there are difficulties during the teaching of prayer, sura and

the Quran, that teachers have different opinions about how to teach prayer and sura to these students, and that the confusion in teaching prayer, sura and the Holy Quran should be eliminated, and teachers should apply a common method.

Keywords :Hearing Impaired, Religious Education, Hearing Impaired Secondary School.

Citation

Özkan, Arkin ve Çuhadar, Cengiz “Teachers' Opinions on Teaching Worship, Surah and Quran to Students With Hearing Deficiency”, TÜRKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences, 4/2 (December 2024), 386-413.

Giriş

Çocuklar görsel ve işitsel duyularıyla pek çok bilgiyi öğrenmektedir. İşitme duyusu ile çevrelerindeki bireylerin konuşmalarını duymakta, duydukları sesler ile olaylar arasında bağlantı kurarak bu seslere anlam vermektedir. Fakat işitme engeli olan çocukların dil gelişimleri gecikmekte, dil gelişimindeki gecikme sebebi ile de bilişsel ve sosyal gelişimlerinde gecikmeler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle işitme yetersizliği olan çocuklara özel eğitim ilkökul, ortaokul ve liselerinde eğitim verilmektedir.

Türkiye’de işitme yetersizliği sebebi ile özel eğitime ihtiyaç duyan öğrencilerin sayısına yönelik yapılan araştırmalarda, işitme yetersizliği sıklığının genelde 1000 canlı doğumda bir olarak saptandığı, bu sayının yaklaşık yarısının çevresel sebeplere, diğer kısmın ise genetik olduğu ifade edilmiştir.¹ Yapılan diğer bir araştırmada da Türkiye’de 1997 yılındaki genel nüfus sayımı sonucuna göre, işitme yetersizliği olan çocukların genel nüfusa oranının %0,6 ve tahminen engelli sayısınının 377.193 olduğu görülmektedir.² Türkiye’de ulusal engelli veri sistemi kayıtlarına göre ise toplam 2.511.950 kişinin engelli olduğu, bunun %1,49’unun dil ve konuşma engeli bulunduğu belirtilmektedir.³ Darıca ve Şipal de ülkemizde yılda yaklaşık olarak 1.300.000 çocuğun doğduğunu, her sene en az 1300 yeni doğan bebeğin işitme kayıplı olduğunu,

¹ Mustafa Tekin, Şükrü Cın, *İşitme Kaybının Genetik Özellikleri*, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 55, Mart 2002, s. 211.

² MEB, *Çocuk Gelişimi ne Eğitimi (İşitme Engelliler)*, Ankara, MEB Yayınları, 2014, s. 12.

³ URL-1. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü [EYHGM], 2023, s. 17.

çocuklar 4-5 yaşına geldiklerinde ise sayının beş katına ulaştığını belirtmektedir. ⁴ Ülke nüfusunun her geçen yıl artması ve bu araştırma sonuçları işitme kaybı ile doğan bebek sayısının ve işitme yetersizliği olan çocuk sayısının arttığını göstermektedir.

Ülke nüfusunun artışıyla birlikte işitme yetersizliği olan çocukların sayısı da artmakta, ancak bu artışa rağmen işitme engelliler ortaokulları sayısı ve bu okullarda okuyan öğrenci sayısının her geçen yıl azaldığı görülmektedir. Türkiye’de işitme engelliler ortaokulu sayısı 2006-2007 eğitim öğretim yılında 49 iken, 2022-2023 eğitim öğretim yılında 32’ye inmiştir. 2006-2007 eğitim döneminde işitme engelliler ilköğretim okullarında okuyan öğrenci sayısı 5429 iken 2022-2023 yılında 1625’tir. Öğrenci sayısındaki azalmayla birlikte öğretmen sayısı da azalarak 2006-2007 de 1069 öğretmen görev yapmakta iken, 2022-2023 yılında öğretmen sayısı 670’e düşmüştür. ⁵

İşitme engelliler ortaokullarında okuyan, işitme yetersizliği olan öğrencilerin gelişim düzeyleri diğer akranlarına göre yavaş olduğundan bu öğrencilere özel eğitim verilmektedir. Ancak bu öğrencilere normal okullarda okuyan, işitme yetersizliği olmayan öğrencilerin okuduğu ders kitapları okutulmakta ve aynı öğretim programı uygulanmaktadır. İşitme yetersizliği olan öğrencilere ders veren DKAB öğretmenleri de bu okullardaki diğer derslere giren öğretmenler gibi işitme yetersizliği olan öğrencileri tanımadan, yeterli eğitim almadan bu okullarda görev yapmaya başlamaktadır. ⁶

İşitme yetersizliği olan öğrencilere yönelik farklı alanlarda akademik araştırmalar yapılmıştır ve yapılan çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. YÖK’teki tezler incelendiğinde işitme yetersizliği olan öğrencilerle ilgili eğitim-öğretim, tıp, mühendislik, spor alanlarında 70 yüksek lisans ve doktora tezine ulaşılmaktadır.

⁴ Nilüfer Darıca, Fırat Şipal, *İşitme Engelli Çocuklarda Gelişim ve Eğitsel Müdahale*, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2011, s. 40.

⁵ URL-2, MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı. MEB İstatistikleri. 2006-2007, s. 26, MEB İstatistikleri, 2022
2023:s.44.https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_09/29151106_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2022_2023.pdf 02.02.2024.

⁶ Arkın Özkan, Cengiz Çuhadar, “İşitme Engelliler Ortaokullarında Görev Yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Mesleki Yeterlilikleri”, *Dini Araştırmalar*, S. 66, 2024, s. 226.

Bu çalışmalardan 10'u 1994-2000 yılları arasında, 60'ı ise 2000 yılından günümüze kadar hazırlandığı görülmektedir.

Bu tezlerden eğitim öğretim alanında, işitme engelli öğrencilerin eğitimine yönelik olarak, çeşitli meslek gruplarının ve ailelerin işitme engellilerle ilgili bilgi düzeyleri,⁷ okullarda uygulanmakta olan teftiş etkinlikleri,⁸ öğretmenlerin yeterlilikleri,⁹ yönetici ve öğretmenlerde tükenmişliğin kestirilmesi,¹⁰ resim eğitimi,¹¹ uygulanan eğitim programına yönelik öğretmen görüşleri,¹² eğitim kurumlarının işlevsel süreçlerinin değerlendirilmesi,¹³ öğretmenlerin ilkökuma yazma öğretim programına ilişkin görüşleri,¹⁴ Türkçe dersi öğretim programının uygulanabilirliğinin öğretmen tutumlarına göre

⁷ Canan Gül Gök, *İşitme Engelliler İle İlgili Farklı Meslek Gruplarının ve Ailelerin Bu Konudaki Bilgi Düzeyleri*. Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1994.

⁸ Cem Akşit, *İşitme Engelliler Okullarında Uygulanmakta Olan Teftiş Etkinliklerinin Değerlendirilmesi*, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1996.

⁹ Yusuf Can, *İşitme Engelliler Okullarında Çalışan Öğretmenlerin Yeterlilikleri*, Afyon, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1998.

¹⁰ Ömay Çokluk, *Zihinsel ve İşitme Engelliler Okullarında Görev Yapan Yönetici ve Öğretmenlerde Tükenmişliğin Kestirilmesi*, Ankara, Ankara Üniversitesi, Özel Eğitim Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1999.

¹¹ Zeynep Hayat, *İşitme Engelliler İlköğretim Okullarında Resim Eğitimi*, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Resim Ana Sanat Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2000.

¹² Hasan Gürgür, *İşitme Engelliler İlköğretim Okulunda 1. Kademe Uygulanan Eğitim Programına İlişkin Öğretmen Görüşleri*, Ankara, Ankara Üniversitesi, Özel Eğitim Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2001.

¹³ Hasan Hüseyin Selvi, *Resmî İşitme Engelliler Eğitim Kurumlarının İşlevsel Süreçlerinin Değerlendirilmesi*, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004.

¹⁴ Özlem Kıroğlu Yaşar, *Resmî ve özel kurumlarda görev yapan işitme engelliler öğretmenlerinin yeni ilkökuma yazma öğretim programına ilişkin görüşleri*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Programları ve Öğretimi Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2008.

değerlendirilmesi,¹⁵ Türkçe öğretimi,¹⁶ ders kitaplarının grafik tasarım açısından incelenmesi,¹⁷ görsel sanatlar dersini veren öğretmenlerin öğrencilerle iletişimlerinde empati becerilerinin rolü,¹⁸ sınıf öğretmenleri ve branş öğretmenlerinin özel eğitim alan yeterlilikleri ve iş tatminleri,¹⁹ okul öncesi eğitim programının öğretmenlerin görüşlerine göre değerlendirilmesi,²⁰ ilkokul ve ortaokullarda bilgi ve iletişim teknolojilerinin öğretim amaçlı kullanımının incelenmesi,²¹ işitme engellilerin eğitiminde kaynaştırma eğitimi,²² sınıf öğretmenleri için içerik oluşturma yazılımının geliştirilmesi,²³ veli memnuniyeti,²⁴ özel eğitim meslek

¹⁵ Özlem Aslan Bağcı, *2005 İlköğretim Türkçe Dersi Programının İşitme Engelliler İlköğretim Okullarında 1. Kademe Uygulanabilirliğinin Öğretmen Tutumlarına Göre Değerlendirilmesi*, Afyon, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2009.

¹⁶ Aslı Uysal, *İşitme Engellilerde Türkçe Öğretimi, Sorunlar, Öneriler*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2010.

¹⁷ Meryem Özcan, *İşitme Engellilerin Eğitiminde Kullanılan Ders Kitaplarının Grafik Tasarım Açısından İncelenmesi*, Ankara, Gazi Üniversitesi, Uygulamalı Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2010.

¹⁸ Selma Karahmet, *İşitme Engelliler İlköğretim Okullarında Görsel Sanatlar Dersini Veren Öğretmenlerin Öğrencilerle İletişimlerinde Empati Becerilerinin Rolü*, Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2011.

¹⁹ Uğur Arıkan, *İşitme engelliler ilköğretim okullarında çalışan işitme engelliler sınıf öğretmenleri ve branş öğretmenlerinin özel eğitim alan yeterlilikleri ve iş tatminleri üzerine bir araştırma (İstanbul ili örneği)*, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2012.

²⁰ Elif Kaya, *Okul Öncesi Eğitim Programının İşitme Engelliler İlköğretim Okullarında Çalışan Öğretmenlerin Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2014.

²¹ Uygur Bayraktar, *İşitme Engelliler İlkokul ve Ortaokullarında Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Öğretim Amaçlı Kullanımının İncelenmesi*, Edirne, Trakya Üniversitesi, Engelli Çalışmaları Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2015.

²² Semih Karahan, *İşitme Engellilerin Eğitiminde Kaynaştırma Eğitimi Bir Meta Değerlendirme Örneği*, Edirne, Trakya Üniversitesi, Engelli Çalışmaları Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2017.

²³ Murat Atasoy, *İşitme Engelliler Sınıf Öğretmenleri İçin İçerik Oluşturma Yazılımının Geliştirilmesi: Alisyaşar*, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2017.

²⁴ Sedanur Savcı Sulhan, *İşitme Engelliler İlköğretim Okullarında Veli Memnuniyeti (Ankara İli Örneği)*, Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2019.

lisesi giyim üretim teknolojisi programının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi,²⁵ renklerle müzik öğretiminin işitme engelliler ortaokulunda okuyan öğrencilere melodika kullanarak uzaktan öğretim yoluyla uygulanabilirliği,²⁶ Sosyal Bilgiler dersine ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşlerinin incelenmesi,²⁷ üniversite eğitimi alan işitme engellilerin eğitim hayatında yaşadıkları sorunların incelenmesi,²⁸ Türkiye'de bulunan işitme engelliler ortaokullarında müzik eğitimi ve karşılaşılan temel sorunlar,²⁹ işitme engelliler ilkokullarında görev yapan özel eğitim öğretmenlerinin beden eğitimi ve oyun dersinin öğretimi hakkındaki görüşleri³⁰ içerikli çalışmaların yapıldığı ve bunların artarak devam ettiği görülmektedir.

Din öğretimi alanında ise Türkiye'deki lise mezunu işitme engellilerin din eğitiminde karşılaştıkları güçlüklerin öğrenci ve eğitimci görüşleri açısından değerlendirilmesi³¹ konulu doktora ve işitme engelliler ortaokullarında görev yapan DKAB

²⁵ Zeynep Erden, *Özel eğitim meslek lisesi (işitme engelliler) giyim üretim teknolojisi programının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi*, Ankara, Gazi Üniversitesi, Giyim Endüstrisi ve Moda Tasarımı Eğitimi Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2020.

²⁶ Ayşe Karaca, *Renklerle müzik öğretiminin işitme engelliler ortaokulunda okuyan öğrencilere melodika kullanarak uzaktan öğretim yoluyla uygulanabilirliği*, Ankara, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2020.

²⁷ Rabia Şule Aygür, *İşitme Engelliler Okulunda Okutulan Sosyal Bilgiler Dersine İlişkin Öğretmen Ve Öğrenci Görüşlerinin İncelenmesi*, Van, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2021.

²⁸ Hülya Göçmenler, *Üniversite Eğitimi Alan İşitme Engellilerin Eğitim Hayatında Yaşadıkları Sorunların İncelenmesi*, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Kulak Burun Boğaz Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2021.

²⁹ Cemre Arslan, *Türkiye'de bulunan işitme engelliler ortaokullarında müzik eğitimi ve karşılaşılan temel sorunlar*, Çankırı, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2022.

³⁰ Cemil Temel Odabaşı, *İşitme engelliler ilkokullarında görev yapan özel eğitim öğretmenlerinin beden eğitimi ve oyun dersinin öğretimi hakkındaki görüşleri*, İstanbul, Aydın Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2022.

³¹ Mustafa Başkonak, *Türkiye'deki Lise Mezunu İşitme Engellilerin Din Eğitiminde Karşılaştıkları Güçlüklerin Öğrenci ve Eğitimci Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi*, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2016.

öğretmenlerinin karşılaştığı problemleri³² içeren yüksek lisans çalışması bulunmaktadır. Din öğretimine yönelik makaleler incelendiğinde, işitme ve görme engellilere yönelik yaygın din eğitimi hizmetlerine katılanların problem ve beklentileri (İstanbul örneği),³³ covid-19 salgın sürecinde işitme engellilere uzaktan yaygın din eğitimi,³⁴ işitme engelliler ortaokullarında görev yapan Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin mesleki yeterlilikleri,³⁵ işitme engelliler ortaokulunda okuyan öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine yönelik tutum ve değerlendirmeleri: Amasya ve Samsun örneği,³⁶ İşitme engelliler okulunda görev yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin değerlendirmeleri ışığında güçlü ve zayıf yönleriyle Dkab dersi³⁷ konulu makalelerin bulunduğu görülmektedir.

Yapılan doktora, yüksek lisans tezleri ve makaleler incelendiğinde işitme yetersizliği olan öğrencilerin eğitimi konusunda çeşitli çalışmaların yapıldığı görülmektedir. DKAB dersi öğretimine yönelik az sayıda tez çalışması bulunmakta, hazırlanan makalelerin ise giderek arttığı görülmektedir.

DKAB dersleri bu okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer almaktadır. DKAB dersi programında ibadet öğretimi

³² Arkin Özkan, *İşitme Engelliler Ortaokullarında Görev Yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Karşılaştığı Problemler*, Kastamonu, Kastamonu Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2017.

³³ Banu Gürer, Elif Kaya, “İşitme Ve Görme Engellilere Yönelik Yaygın Din Eğitimi Hizmetlerine Katılanların Problem ve Beklentileri (İstanbul Örneği)”, *Darulfunun İlahiyat*, 35/1, 2024, s. 247-85.

³⁴ Mustafa Başkonak, “Covid-19 Salgın Sürecinde Engellilere Yönelik Uzaktan Yaygın Din Eğitimi”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S.12, 2021, s. 89-119.

³⁵ Arkin Özkan, Cengiz Çuhadar, “İşitme Engelliler Ortaokullarında Görev Yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Mesleki Yeterlilikleri”, *Dini Araştırmalar*, S. 66, 2024, s. 195–230.

³⁶ Ayşegül Gün, İşitme Engelliler Ortaokulunda Okuyan Öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Tutum ve Değerlendirmeleri: Amasya ve Samsun Örneği, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2015/2, c. 14, sayı: 28, s. 61-92.

³⁷ Ayşegül Gün, İşitme Engelliler Okulunda Görev Yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Değerlendirmeleri Işığında Güçlü ve Zayıf Yönleriyle DKAB Dersi, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy. 1, 2020, s. 141-172.

kapsamında namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetlere yer verilmekte ve çeşitli dua ve surelerin öğretimi de yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim dersi de örgün eğitimdeki diğer okullarda olduğu gibi, bu okullarda okutulan seçmeli dersler arasında yer almaktadır. Ancak işitme yetersizliği olan öğrencilerin dil gelişimleri örgün eğitimde okuyan, işitme engeli olmayan diğer öğrenciler gibi olmadığı için işitme yetersizliği olan öğrencilere ibadetlerin öğretiminde, sure ve Kur'an-ı Kerim öğretiminde zorluklar yaşanmaktadır. Bu zorlukları da işitme yetersizliği olan öğrencilerin DKAB derslerine giren öğretmenler bilmektedir. Daha önce öğretmenlerin işitme engelliler ortaokullarındaki yeterliliklerine ilişkin makalemiz* yayımlanmış ancak makalenin sınırlılıklarından dolayı değinemediğimiz konuların önemi nedeniyle başka bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu çalışmanın temel amacı da DKAB öğretmenlerinin görüşleri doğrultusunda DKAB derslerinde ibadet, sure ve Kur'an-ı Kerim öğretiminde yaşanan sorunları tespit edip çözüm önerileri sunmaktır.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

İşitme engelliler ortaokullarında görev yapan DKAB öğretmenlerinin DKAB derslerinde, ibadetlerin öğretiminde, sure ve Kur'an-ı Kerim öğretiminde karşılaştıkları güçlükleri derinlemesine ifade edebilecekleri düşüncesi ile araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Frankel ve Devers nitel araştırmaların geleneksel araştırma yöntemleriyle ifade edilmesi zor olan sorulara cevap bulmak için gerekli olduğunu, sosyal olaylarla ve psikolojik ölçümlerle ilgili nicel araştırma yöntemlerine göre daha derinlemesine bilgi sağladığını ifade etmektedir.³⁸ Araştırmada sistematik ve tutarlı bir süreç takip edilmiş, araştırmanın planlanmasında esnek davranılarak, araştırmaya temel olacak kuramsal bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

* Geniş bilgi için bakınız. (Arkın Özkan, Cengiz Çuhadar, İşitme Engelliler Ortaokullarında Görev Yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Mesleki Yeterlilikleri, *Dini Araştırmalar*, (66), 2024, s. 195–230.

³⁸ Frankel ve Devers 2000'den aktaran Şener Büyüköztürk, vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem Akademi, Ankara 2015, s. 240.

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmıştır. Avantajlı yönlerinden dolayı yarı yapılandırılmış görüşme tekniği seçilmiş, görüşme yapılan katılımcıların görüşlerini kolaylıkla ifade edebileceği düşünülmüş, önemli olmayan konularla fazla zaman harcanması, görüşme yapılanlara belli standartlarda yaklaşılmadığından güvenilirliğin azalması, kontrolün kaybedilmesi gibi dezavantajlarından dolayı standartlaştırılmış açık uçlu görüşme stratejisi belirlenmiştir. Bu yaklaşımın görüşülen kişilerin yanlılıklarından ve öznelliklerinden kaynaklanabilecek farklılıkları azaltacağı, insanların bazılarında daha yoğun ve çok, bazılarında ise daha az sistematik ve yüzeysel bilgi edinilmesine yol açabilecek olan görüşmeci yanlılığını ve öznelliğini azalttığı da ifade edilmektedir.³⁹

1.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmada çalışma grubu olarak çalışmanın yapıldığı tarihte Türkiye’de farklı illerde bulunan 42 işitme engelliler ortaokulunda görev yapan DKAB öğretmenleri yer almaktadır. Aynı zamanda DKAB derslerine bu ortaokullarda görev yapan ve branşı DKAB öğretmenliği olan okul müdürleri ve yardımcıları da girdiği için onlarla da görüşme yapılmıştır. Toplamda DKAB branşında olup kadrolu olarak görev yapan öğretmen sayısı 42’dir. Bunların 2’si müdür yardımcısı, 12’si okul müdürü olarak görev yapmaktadır. Görüşme yapmayı kabul eden 27 öğretmen (%67) ile belirlenen zamanda görüşme yapılmış ve 1 öğretmen de yazılı olarak görüşme formunu doldurup göndermiştir. Görüşme yapılanların 2’si (%7,14) okul müdür yardımcısı, 7’si (%25) okul müdürü, 19’u da (%67,86) öğretmen olarak görev yapmaktadır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni bulunmayan işitme engelliler ortaokullarındaki derslere ücretli olarak çalıştırılan veya diğer okullardan görevlendirilen DKAB öğretmenleri ya da farklı branşlardan öğretmenler de girmektedir. Araştırmanın güvenilirliğini artırmak için çalışma grubuna DKAB derslerini geçici bir süre okutan öğretmenler dahil edilmemiş sadece DKAB branşında kadrolu olarak görev yapan öğretmenler çalışma grubu içerisinde yer almıştır.

³⁹ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, Ankara 2013.

İşitme engelliler ilkokulları ve ortaokullarında müstakil müdürlük halinde aynı binalarda beraber eğitim verdiği için bu ortaokullarda görev yapan DKAB öğretmenleri ilkokullardaki DKAB derslerine de girmektedir. Bu sebeple ilkokul 4. sınıfta okutulan DKAB dersleri de araştırmamız kapsamı içinde yer almıştır.

1.3. Veri Toplama Araçları

İşitme engelliler ortaokullarında görüşme yapılan katılımcıların farklı illerde görev yapmasından dolayı Millî Eğitim Bakanlığında görüşme için izin talep edilerek, gelen izin yazısı sonrası görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanan izin yazısı ve görüşme formu bilgi amaçlı işitme engelliler ortaokullarına gönderilmiştir.

Verilerin toplanması sürecinde yukarıda detayları zikredilen bütün öğretmenlere telefonla ulaşılmış, görüşmenin içeriği, gizliliği ve amacı hakkında bilgi verilerek uygun bir zamanda görüşmek için randevu alınmıştır. Katılımcılardan ikisiyle yüz yüze görüşülmüş, diğerleriyle telefonla görüşülmüştür. Görüşmeler yapılmadan önce, görüşmeler esnasında ses kaydının alınması için katılımcılardan izin alınarak ses kayıtları alınmıştır. Görüşmede ilk olarak araştırmaya katılan öğretmenleri tanıma amaçlı sabit seçenekli sorular sorulmuş, sonra yarı yapılandırılmış görüşme formu standartlaştırılmış açık uçlu görüşme stratejisi kullanılarak bütün araştırmaya katılanlara aynı sıra takip edilerek uygulanmıştır. 27 katılımcıyla görüşme yapılmış, 1 katılımcı da görüşme formunu yazılı olarak doldurup göndermiştir. Böylece çalışmada 28 katılımcının görüşleri veri olarak kullanılmıştır.

1.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

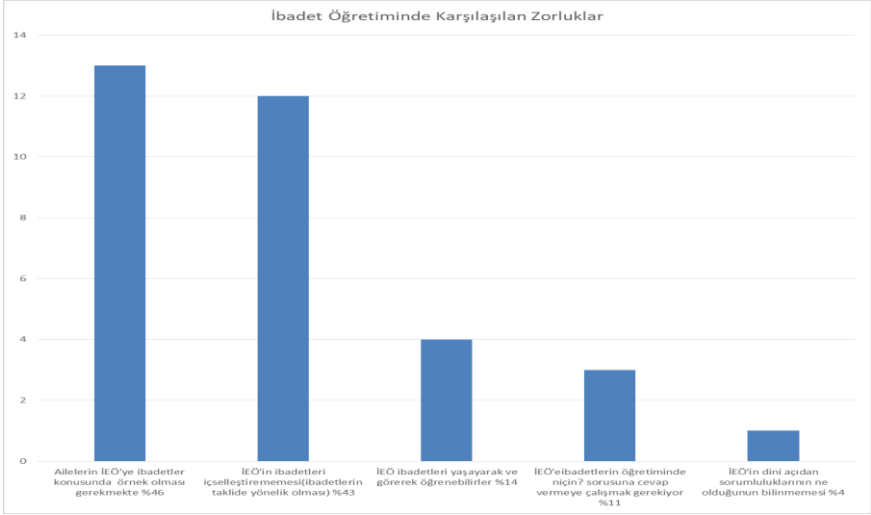
Araştırmada kullanılan görüşme formu alan yazın taramasından elde edilen bilgiler ışığında geliştirilmiş, akademisyenlerden ve öğretmenlerden görüş talep edilmiş, gelen değerlendirmeler sonucunda görüşme formuna son şekli verilmiştir.

Veri analizi yapılırken görüşmeler sırasında alınan ses kayıtları çözümlenerek hazırlanan görüşme formuna aktarılmış sonra çözümlene belgesinde analiz edilmiş, nvivo ve excel programlarına aktarılan verilerle grafikler oluşturulmuş, daha sonra da belirlenen temalara göre frekans ve yüzdelikleri hesaplanmıştır. Sonuç olarak da elde edilen bulgular işitme yetersizliği olan öğrencilerle ilgili yapılan çalışmalar da dikkate alınarak ortaya konulmuştur.

2. Bulgular

Araştırmada elde edilen verilerin nitel yöntemle elde edilmesi ve katılımcıların bazı sorularda birden fazla seçenek ifade etmesi sebebi ile sayısal verilerdeki yüzdelik oranlar yüksek çıkmaktadır.

2.1. İşitme Engelliler Ortaokullarında Okuyan, İşitme Yetersizliği Olan Öğrencilere İbadet Öğretimi

Grafik 1. İbadet Öğretiminde Karşılaşılan Zorluklar

Katılımcıların işitme engelliler ortaokullarında okuyan ve işitme yetersizliği olan öğrencilere ibadetlerin öğretimi konusunda karşılaştıkları zorluklara ilişkin görüşleri incelendiğinde 13 katılımcı ibadetlerin öğretiminde ailelerin örnek olması gerektiğini (%46), 12 katılımcı ibadetlerin içselleştirilemediğini (%43), 4 katılımcı işitme yetersizliği olan öğrencilerin ibadetleri yaşayarak ve görerek öğrenebileceklerini (%14), 3 katılımcı işitme yetersizliği olan öğrencilere ibadetlerin öğretiminde “niçin?” sorusuna cevap vermeye çalışmak gerektiğini (%11), 1 katılımcı işitme yetersizliği olan öğrencilerin dini açıdan sorumluluklarının ne olduğunun öğretmenler tarafından bilinmemesini (%4) ifade etmektedir. Katılımcıların görüşleri şu şekildedir;

K-1, “İbadetleri aslında şekilsel olarak çok kolay öğreniyorlar. Yani namaz kılmayı, abdest almayı, oruç tutmayı, zekât vermenin nasıl olduğunu. Tek sıkıntı bunu içselleştirememeleri. İçselleştirme olayı çok mümkün olmuyor dua okuyamıyorlar, yani ezberledikleri duaları çok çabuk unutuyorlar. Aslında

ezberleyebiliyorlar fakat kullanılmadıkları için çok çabuk unutuyorlar. Namaz konusunda böyle bir sıkıntımız var. Diğer ibadetlerin öğretimi konusunda hacı çok rahat öğreniyorlar, görsel dokümanları çok olduğu için. Zekât yine aynı şekilde, yardım etmek gibi deyince hemen biliyorlar. Namazı da öğreniyorlar fakat uygulamada daha çok taklide yönelik bir uygulama var. Babası nasıl namaz kılıyorsa o da öyle kılıyor.”

K-3, *“İbadetler konusunda zorluk yaşamadım. Çünkü namaz, oruç, zekat, hac kavramları somut olduğu için, çocuk bunları duyduğu için, televizyonlarda gördüğü için, çevresinde gördüğü için ibadetler konusunda hiç sıkıntı yaşamıyoruz. Tekrar edilirse kolay öğreniyorlar.”*

K-6, *“İbadetlerin öğretimi aslında en kolayı. Yani hac ibadeti olsun, namaz, oruç gibi ibadetler çok rahat öğretiliyor ama şekilsel olarak çok rahat öğretiliyor. Yani çocuğa abdestin alınışını, namazın kalınışını izlettiriyorsunuz ya da kendinizi yapıyorsunuz, onlara da yaptırıyorsunuz, bu konuda sıkıntı yaşamıyoruz ama bu ibadetleri niçin yapmaları gerektiğini, bundan duydukları hazzı, manevi boyutunu, bu konuları anlatması biraz daha zor oluyor.”*

K-20, *“Çok fazla zorluk yaşanmıyor. İbadetleri çevrelerinden gördüklerinde, derste anlatıldığında herhangi bir sıkıntı yok.”*

K-28, *“Şöyle bir zorluk var. Eğer ailede görmediyse belirli şeyleri anlatmak daha zor oluyor. Mesela bir oruç kavramını, orucun ne olduğunu kavrayamayabiliyor. Eğer ailede birileri oruç tutmuşsa veya sabura kalkmışsa, akşamı kadar aç durmuşsa oruç kavramını direkt anlatabiliyorsunuz, daha kolay oluyor. Ama böyle bir şey görmemişse ailede, büyük sıkıntı oluyor. Her şeyden önce ibadetleri sevdirmek gerekiyor ve her zaman için kolay olmuyor. Böyle bir zorluk var.”*

İşitme engelli öğrencilere ibadetlerin somut olarak öğretilmesi nedeniyle, uygulamalı veya yaşantı yoluyla ibadetleri çok daha kolay öğrendikleri görülmektedir. Gün tarafından yapılan, DKAB dersinde öğrencilerin anlamakta en çok zorlandıkları konuları tespit etmeye yönelik araştırmada, Hz. Muhammed ile ilgili konular (%30,2), ahiret (% 27), Allah (% 23,8), ahlak (% 9,5), kıssalar (% 7,9) ve ibadetler (% 1,6) ile ilgili konular belirtilmiştir.⁴⁰ Bu araştırma sonuçları da göstermektedir ki ibadetleri şekilsel olarak öğrenme

⁴⁰ Ayşegül Gün, “İşitme Engelliler Ortaokulunda Okuyan Öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Tutum ve Değerlendirmeleri: Amasya ve Samsun Örneği”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 28, 2015, s. 61-92.

konusunda zorluklar yaşanmamaktadır. Öğrenciler ibadetleri görerek ve yaşayarak öğrenmektedir.

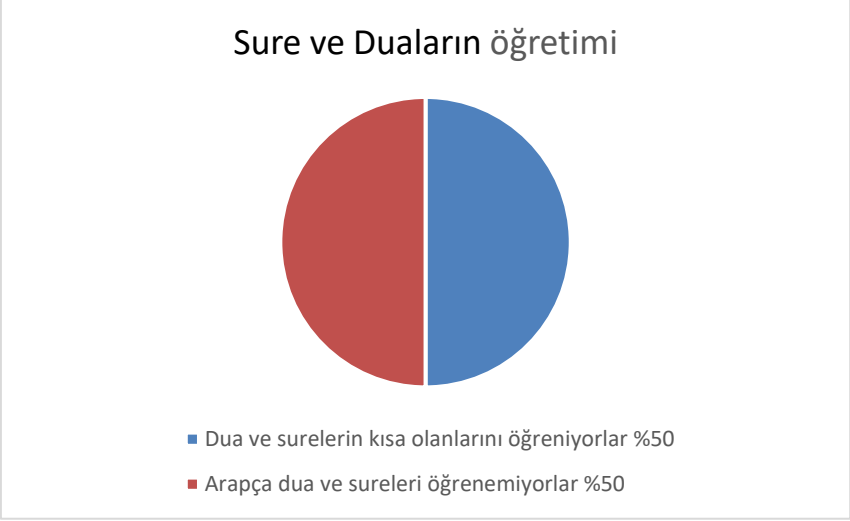
Görüşülen yarıya yakın katılımcı işitme yetersizliği olan öğrencilerin ibadetlerinin taklide yönelik olduğunu, içselleştiremediğini ve ailelerin bu öğrencilere ibadetler konusunda rol model olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu tespitlerden hareketle işitme engelli öğrencilerin ibadetler konusunda sorun yaşamaması ve ibadetleri içselleştirebilmeleri için ailelerin yaşantısı ve DKAB öğretmenlerinin uygulamalı çalışmalar yapması son derece önem arz etmektedir.

Yapılan çalışmada katılımcıların işitme engelli öğrencilerin dini açıdan sorumluluklarının ne olduğunu bilmediklerinin de ifade edildiği görülmektedir. Din işleri Yüksek Kurulu işitme engellilerin sorumlu olmaları konusunda “İşitme engelliler, ibadetlerle mükellef olma açısından diğer Müslümanlar gibidirler. Dolayısıyla namaz kılmak, oruç tutmak ve diğer ibadetleri eda etmekle mükelleftirler. Namazın farzlarından olan iftitâh tekbiri ve kıraatin normalde telaffuz edilmesi gerekir. Ancak bunu yerine getirme imkânı olmadığı için işitme engellilerin, tekbir ve kıraati içlerinden yapmaları yeterli olup dillerini hareket ettirmeleri gerekmez. Çünkü kişi, ancak gücünün yettiğini yapmakla mükelleftir”⁴¹ şeklinde fetvası bulunmaktadır. Bu fetva işitme yetersizliği olan kişilerin ibadetlerden dinen sorumlu olduklarını, ancak kıraat gibi dil ile ifade edilmesi gereken durumlarda, namazın farzlarını yerine getiremeyenlerin bundan sorumlu olmadıklarını ifade etmektedir. Total işitme kaybı olan öğrenciler sesi duyamadığından ve sureleri telaffuz edemediğinden namazda kıraati telaffuz etmesi beklenmeyebilir. Ancak total işitme kaybı olmayan, işitme yetersizliği az olan öğrenciler de bulunmaktadır. Özellikle artikülasyon(boğumlama)⁴² eğitimi almış olan öğrenciler dua ve sureleri telaffuz edebilmektedir.

⁴¹ URL-3, <https://kurul.diyenet.gov.tr/Cevap-Ara/148/isitme-engelliler-namaz-kilarken-kiraat-ve-tesbihati-nasil-yaparlar>.

⁴² Boğumlama(boğumlanma); 1. Bir ses çıkarmak için ses yolunun herhangi bir yerinde daralma veya kapanma suretiyle sesin oluşumu, telaffuz, 2. Sesin güfte hecelerini belirtecek şekilde bölünmesi, Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul 1996, s. 69.

2.2. İşitme Engelliler Ortaokullarında Okuyan Öğrencilere Sure ve Duaların Öğretimi

Grafik 2. Sure ve Duaların Öğretimiyle İlgili Karşılaşılan Zorluklar

Görüşülen katılımcıların işitme yetersizliği olan öğrencilere sure ve duaların öğretiminde karşılaştıkları zorluklara ilişkin görüşlerine bakıldığında, 14 katılımcının (%50) işitme yetersizliği olan öğrencilerin sure ve duaların kısa olanlarını öğrenebildiklerini, 14 katılımcı (%50) da işitme yetersizliği olan öğrencilerin Arapça sure ve duaları öğrenemediğini vurguladığı görülmektedir. Katılımcıların görüşleri şu şekildedir;

K-4, “Çocuklar farklı, bazıları okuyabiliyorlar; biraz duyma var. Onlara kısa dua ve sureleri ezberletebiliyorum. Diğerleri de söyleyemedikleri için yazarak yapıyorlar. Çok kısa sureleri ezberletiyoruz, çok çabuk unutuyorlar.”

K-5, “Öğrencilerin uzun sureleri ezberlemeleri mümkün olmadığı için kısa sureleri ezberlettirmeye çalışıyorum. Önce yazdırıp, yüzünden okuyoruz. Çünkü telaffuzda kolaylık sağlasınlar diye. Telaffuzdan sonra ezberlemelerini sağlıyorum. Doğru telaffuz edip edemediklerini anlamak için dinliyorum ve sonra tahtaya yazdırıyorum. Duaları sınıf duvarlarına yazdım. Sık sık görsünler, unutmazınlar diye.”

K-7, “Dua ve sureyi öğretmek zor oluyor. Açıkçası tahtaya yazıyorsunuz ondan sonra öğrenciye defterine yazdırıyorsunuz, ezberlettirmek çok zor oluyor. Ben gerçekten çok zorlanıyorum. Ezberleyen birkaç tane öğrenci çıkıyor.”

Namazda okuyacağınız şeklinde söylüyorsunuz ama bir iki tane öğrenciye ezberlettirebiliyorsunuz, o da tahtaya yazarak onu teyit ettirebiliyorsunuz ezberlediğini. Gerçekten ezber zor oluyor açıkçası. Öğrenci seviyeleri çok farklı, okuma yazma bilmeyen öğrenci var, hafif zihinsel öğrenci var. Hiç bir engeli olmayan, tek engeli işitme engeli olan öğrenciye ezberlettirebiliyorsunuz, onu da tahtaya yazdırarak teyit ettirebiliyorsunuz yani.”

K-14, *“Hocam kesinlikle Türkçe olarak tahtaya yazıyorum, anlamı üzerinde duruyorum, anlamını da derinleştirmeye, zenginleştirmeye çalışıyorum. Arapça olarak herhangi bir şeyin öğretilmesini doğru bulmuyorum. Zaten Türkçeyi bilmiyorlar. Bir de Arapçayı dayatıyorsunuz. Harflerin yan yana gelişini ezberliyor, zorladıkça bunu öğrenebiliyor çocuk ama bu ne kadar doğrudur.”*

K-23, *“Öğretmesi çok zor, çünkü telaffuz yok; konuşmıyor, duymuyor da. Sadece anlamadığı bir kelimeyi ona söylemeye çalışıyorsun. Dua ve sure olmuyor. Öğretemiyorsun. Ses çıkmıyor zaten, o da senin sesini duymuyor. Allah'ı düşün, bismillah de. Allah kabul eder diyorsun.”*

Bu görüşler de katılımcıların yarısının işitme yetersizliği olan öğrencilerin kısa olan sure ve duaları öğrenebildiklerini, diğer yarısının da öğrencilerin sure ve duaları Arapçasından öğrenemediklerini göstermektedir.

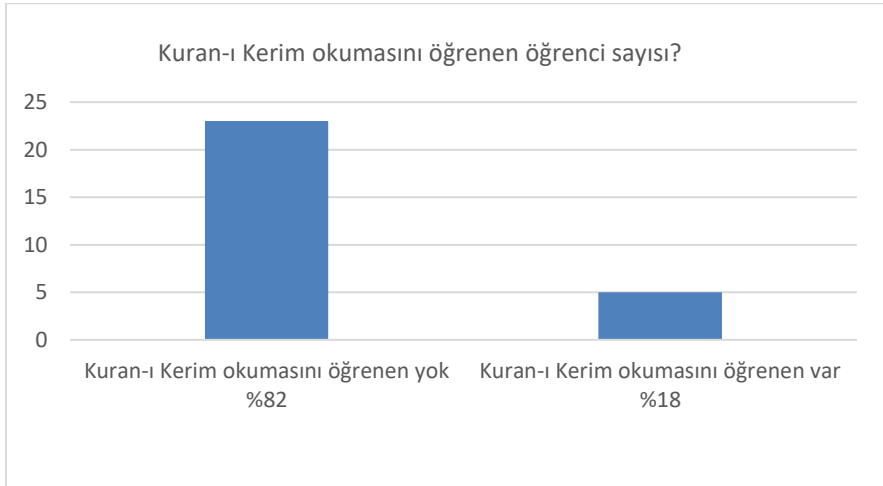
Görüşülen katılımcılar işitme yetersizliği olan öğrencilere sure ve dua öğretimi konusunda zorluklar yaşadığını (23, %82), sure ve duaları çok çabuk unuttuklarını (5, %18), ağır işitme kaybı olan öğrencilerin öğrenmesinin zor olduğunu (3, %11), sure ve dua öğretiminde sık tekrar gerektiğini (2, %7), öğrencilerin engellerini bahane ettiğini (1, %4), total işitme yetersizliği olan öğrencilerin sesleri çıkaramadığını (1, %4), öğrencilerden sözel dili olmayanların dua ve sureleri öğrenemediğini (1, %4), zihinsel yetersizliği de olan işitme engeli olan öğrencilere sure ve duaların öğretilmediğini (1, %4), namazlarda ne kadar sure ve dua okumaları gerektiğini bilmediklerini (2, %7), duaları bilip bilmediğinin kontrolünün yapılamadığını (1, %4) ifade etmişlerdir.

İşitme engelli öğrencilere sure ve duaların öğretilmediğini vurgulayan katılımcılar ise, bu öğrencilerin Arapça duaları öğrenebildiğini (3, %11), artikülasyon eğitimi alan öğrencilerin sure ve duaları okuyabildiğini (6, %21), artikülasyon eğitimi almayan öğrencilerin sure ve dua öğrenmede zorlandığını (3, %11), tek engeli

işitme olan öğrencilere sure ve duaların öğretilbildiğini (1, %4), öğrencilerin duaları harflerle, işaret dili ile okuduğunu (1, %4) ifade etmişlerdir. İşitme engelli öğrencilerin kısa sure ve duaları öğrenebildiklerini ifade eden katılımcıların 12'si (%43) işitme yetersizliği olan öğrencilere sure ve duaları yazdırdıklarını ve telaffuz çalışması yaptıklarını, 2'si (%7) de parmak alfabesi kullanarak sure ve duaların kontrolünü yaptıklarını söylemektedir.

Görüşülen katılımcıların bir kısmının işitme yetersizliği olan öğrencilere sure ve duaların öğretilbildiğini ve bu konuda çalışmalar yaptığını, diğer bir kısmının işitme yetersizliği olan öğrencilere dua ve sureleri Arapçasından öğretmediğini, işitme yetersizliği olan öğrencilerin dua ve sureleri telaffuz edemediğini, dua ve surelerin anlamının öğretilbileceğini ifade etmektedir.

2.3. İşitme Engelliler Ortaokullarında Okuyan Öğrencilere Kur'an-ı Kerim Öğretimi

Grafik 3. Kur'an-ı Kerim Okumasını Öğrenen İşitme Yetersizliği Olan Öğrenci Sayısı

İşitme engelliler ortaokullarında işitme yetersizliği olan öğrencilerin Kur'an-ı Kerim okumayla ilgili karşılaştığı zorluklara ilişkin katılımcı görüşleri incelendiğinde 5 katılımcının Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenen öğrencileri olduğunu (%18), buna karşılık 23 katılımcının Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenen öğrencileri olmadığını (%82) ifade ettikleri görülmektedir. Katılımcıların görüşleri şu şekildedir;

K-1, “Benim öğretmiş olduğum yok, okuyanlar Kur'an kurslarından öğrenmişler. Bunlar artikülasyon eğitimi almış ve iyi konuşan çocuklar.”

K-4, “Kur'an-ı Kerim okumasını bilen yok, sadece dua ezberletebildiklerim var. Ben de bilemiyorum, bunun eğitimini almadım. Kur'an-ı Kerim işitme engelliye nasıl öğretilir bilmiyorum.”

K-15, “Uzun zaman alıyor. Çocuk henüz kendi dilini bilmiyor, bir başka alfabe öğretiyorsunuz, başka bir yazı stiliyle, sağdan başlayan bir yazı stili öğretiyorsunuz. Bence zaman kaybı.”

K-19, “Henüz yeni diyebiliriz, Kur'an-ı Kerim'e henüz geçemedik. Yani şu anda giriş aşamasındayız. Harekeleri veriyoruz öğrencilerimize, inşallah Kur'an-ı Kerim okumaya geçecek olan öğrencilerimiz var, dört beş kişi falan şu anda. Özellikle yatılı öğrenciler, pansiyonumuz var. Yatılı öğrencilerimizde bunu başlattık dört beş tane öğrencimizden umutluyuz, onlar Kur'an-ı Kerime geçecekler inşallah.”

K-21, “Bir öğrencimiz var total. Sesle okuyamıyor. Arapça metni çocuğun önüne koyduğumda çocuk Türkçe olarak yazıyor. İlk girdiğimde kendi işaret dilimi oluşturmuştum, sonra bu konuda alfabe oluşturulduğunu gördüm, ona yöneldim.”

Görüşülen katılımcıların büyük çoğunluğu, işitme yetersizliği olan öğrencilerin Kur'an-ı Kerim okumayı bilmediğini ifade etmiştir. Ancak Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenen öğrencilerin de olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 3 katılımcı işitme yetersizliği olan öğrencilerin kendi dilini bilmediği için Kur'an-ı Kerim öğretiminin de zaman kaybı olduğunu (%11), 1 katılımcı da bu öğrencilere Kur'an-ı Kerim'i nasıl öğreteceğini bilmediğini (%4) belirtmiştir.

Başkonak da yaptığı çalışmasında Kur'an-ı Kerim öğretimi konusunda “eğitimcilerin yarıya yakını (12: % 48) işitme engellilere yönelik Kur'an-ı Kerim öğretimi tekniklerinde bir birlikteliğin olmadığını söylemişlerdir. Diğer engel gruplarındaki bireylerin din eğitimleri devam ederken Kur'an-ı Kerim okumasını öğrenmeleri, işitme engellilerin de öğrenebileceği ihtimalini akıllara getirmiştir. İşiten bireylere kolaylıkla Kur'an-ı Kerim öğreten eğitimciler, işitme engellilerin anlama, algı, öğrenme, okuma, yazma, dil ve konuşma becerilerindeki yetersizliklerinden dolayı öğretim süresince nasıl bir

yol izleyecekleri konusunda kararsız kalmışlardır” şeklinde ifade etmiştir.⁴³

İşitme yetersizliği olan öğrencilere sure ve duaların öğretiminde olduğu gibi Kur’an-ı Kerim öğretimi konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Görüşülen katılımcıların bir kısmı Kur’an-ı Kerim okumayı öğrenen öğrencileri olduğunu, bir kısmı da kendi dilini bilmeyen işitme yetersizliği olan öğrencilere Kur’an-ı Kerim öğretiminin zaman kaybı olduğunu ifade etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi işitme engelliler ortaokullarında okutulan zorunlu dersler arasında yer almaktadır. DKAB dersi öğretim programında ibadetler, dua ve sureler de ders kitaplarında yer almakta, Kur’an-ı Kerim dersi de bu okullarda okutulan seçmeli dersler arasında bulunmaktadır.

Görüşme yapılan katılımcıların işitme yetersizliği olan öğrencilere ibadet öğretimi konusunda, aile üyelerinin öğrencilere örnek olması gerektiğini, öğrencilerin ibadetleri içselleştiremediklerini ve taklide yönelik öğrendiklerini, ibadetleri tecrübe ederek öğrenebileceklerini, ibadetlerin öğretiminde “niçin?” sorusunu cevaplamaya çalışmak gerektiğini ve işitme yetersizliği olan öğrencilerin dini açıdan nelerden sorumlu olduklarını bilmediklerini beyan ettikleri görülmüştür.

İşitme yetersizliği olan öğrencilere sure ve duaların Arapçasından öğretilip öğretilmeyeceği konusunda katılımcıların farklı görüşleri bulunmaktadır. Katılımcıların yarısının işitme yetersizliği olan öğrencilerin sure ve duaların kısa olanlarını öğrenebildiklerini, diğer yarısının ise öğrencilerin Arapça sure ve duaları öğrenemediklerini ifade ettikleri görülmektedir. İşitme engelli öğrencilerin kısa sure ve duaları öğrenebildiklerini ifade eden katılımcılar işitme yetersizliği olan öğrencilere sure ve duaları yazdırdıklarını ve telaffuz çalışması yaptıklarını, parmak alfabesi kullanarak sure ve duaların kontrolünü yaptıklarını belirtmektedir. Artikülasyon eğitimi alan öğrencilerin sure ve duaları okuyabildiği de ifade edilmiştir. Bu sebeple artikülasyon eğitimine küçük yaşlardan itibaren başlanmasının işitme yetersizliği olan öğrencilerin sözel dili ifade etmelerinde etkili olduğu

⁴³ Mustafa Başkanak, *Türkiye’deki Lise Mezunu İşitme Engellilerin Din Eğitimi*, Eğitim Yayınevi, Konya 2019, s. 154.

gibi sure ve dua öğreniminde katkısı olduğu da görülmektedir. Öğrencilerin Arapça sure ve duaları öğrenemediklerini ifade eden katılımcıların, işitme yetersizliği olanların duaları da telaffuz edemediğini, öğrencilere duaların Türkçe anlamlarının öğretilebileceğini, öğrencilere Arapça duaları öğretmediğini, fetva olarak işitme yetersizliği olan öğrencilerin sure ve dua öğrenme zorunluluğu olmadığını belirtmektedir. İşitme engelli öğrencilerin sure ve duaları öğrenmeleri konusunda ortak bir yöntem belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü total işitme kaybı olan öğrenciler sesi duyamadığından ve sureleri telaffuz edemediğinden namazda kıraati telaffuz etmesi beklenmeyebilir. Ancak total işitme kaybı olmayan, işitme yetersizliği az olan öğrenciler de bulunmaktadır. Özellikle artikülasyon eğitimi almış olan öğrenciler dua ve sureleri telaffuz edebilmektedir. Bu ayrımın da Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından yapılması gerekmektedir.

Kuranı Kerim öğretimi konusunda katılımcıların büyük çoğunluğunun işitme yetersizliği olan öğrencilerin Kur'an-ı Kerim okumayı bilmediğini, ancak Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenen öğrencilerin de olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Başkonak tarafından yapılan araştırma da Kur'an-ı Kerim öğretimi konusunda DKAB öğretmenleri arasında birlikteliğin olmadığını, öğretim süresince nasıl bir yol izleyecekleri konusunda kararsız kaldıklarını göstermektedir.⁴⁴

İşitme engelli öğrencilere ibadet, sure ve Kuranı Kerim öğretimi konusunda;

1-İşitme engelli öğrencilerin ibadetleri uygulamalı olarak çok kolay öğrendikleri, ibadetlerin somut olarak daha rahat öğrenilebildiği ve ibadetleri yaşantı yoluyla tecrübe ederek öğrendikleri görülmektedir. Ancak işitme yetersizliği olan öğrencilere ibadetlerin öğretiminde ailelerin örnek olmasının önemine ve bu şekilde davranmanın ibadetlerin içselleştirilmesine çok büyük katkı sağlayacağı da belirtilmektedir. Aynı zamanda öğretmenlerin ailelerle işbirliği yaparak ibadet öğretimi konusunda etkinliklerin planlanması ve uygulanması da önem arz etmektedir.

2- İşitme yetersizliği olan öğrencilere sure ve dua öğretimi konusunda zorluklar yaşandığı, DKAB öğretmenlerinin sure ve dua

⁴⁴ Başkonak, *age*, 2019, s.154.

öğretimi konusunda farklı görüşleri olduğu görülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığının işitme yetersizliği olan öğrencilere sure ve dua öğretimi konusunda birlikte çalışma yapması ve bu okullarda görev yapan DKAB öğretmenlerinin sure ve dua öğretimi konusunda ortak bir yöntem uygulaması gerekmektedir. Bununla birlikte işitme yetersizliği olan öğrencilere küçük yaşlarda veya ilkokulda artikülasyon eğitimi verilmesi de büyük önem arz etmektedir.

3-İşitme yetersizliği olan öğrencilere Kur'an-ı Kerim okumayı öğretme konusunda zorluklar yaşandığı, bu öğrencilere Kur'an-ı Kerim, sure ve dua öğretiminin nasıl olması hususunda DKAB öğretmenlerinin farklı görüşleri olduğu görülmektedir. Bu nedenle işitme yetersizliği olan öğrencilere Kur'an-ı Kerim'i okumanın nasıl öğretilmesi konusunda da Diyanet İşleri Başkanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığının karışıklığın giderilmesi ve ortak bir yöntemin belirlenmesi için ortak çalışma yapması elzemdir. İşitme engelli öğrencilere Kur'an-ı Kerim öğretimi verilirken özel cüz öğretimi çalışması güzel bir örneklik oluşturmaktadır.

Kaynakça | References

AKŞİT, Cem, *İşitme Engelliler Okullarında Uygulanmakta Olan Teftiş Etkinliklerinin Değerlendirilmesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996.

ARIKAN, Uğur, *İşitme engelliler ilköğretim okullarında çalışan işitme engelliler sınıf öğretmenleri ve branş öğretmenlerinin özel eğitim alan yeterlilikleri ve iş tatminleri üzerine bir araştırma (İstanbul ili örneği)*, Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2012.

ARSLAN, Cemre, *Türkiye'de bulunan işitme engelliler ortaokullarında müzik eğitimi ve karşılaşılan temel sorunlar*, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çankırı 2022.

ASLAN BAĞCI, Özlem, *2005 İlköğretim Türkçe Dersi Programının İşitme Engelliler İlköğretim Okullarında 1. Kademe Uygulanabilirliğinin Öğretmen Tutumlarına Göre Değerlendirilmesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon 2009.

ATASOY, Murat, *İşitme Engelliler Sınıf Öğretmenleri İçin İçerik Oluşturma Yazılımının Geliştirilmesi: Alıyazar*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon 2017.

AYGÜR, Rabia Şule, *İşitme Engelliler Okulunda Okutulan Sosyal Bilgiler Dersine İlişkin Öğretmen Ve Öğrenci Görüşlerinin İncelenmesi*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2021.

BAŞKONAK, Mustafa, *Türkiye'deki Lise Mezununu İşitme Engellilerin Din Eğitiminde Karşılaştıkları Güçlüklerin Öğrenci ve Eğitimci Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2016.

BAŞKONAK, Mustafa, *Türkiye'deki Lise Mezununu İşitme Engellilerin Din Eğitimi*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2019.

BAŞKONAK, Mustafa, *Covid-19 Salgın Sürecinde Engellilere Yönelik Uzaktan Yaygın Din Eğitimi, Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*(12), 2021, s.89-119.

BAYRAKDAR, Uygur, *İşitme Engelliler İlkokul ve Ortaokullarında Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Öğretim Amaçlı Kullanımının İncelenmesi*, Trakya Üniversitesi, Engelli Çalışmaları Ana Bilim Dalı(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2015.

BÜYÜKÖZTÜRK, Şener, vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem Akademi, Ankara 2015.

CAN, Yusuf, *İşitme Engelliler Okullarında Çalışan Öğretmenlerin Yeterlilikleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon 1998.

ÇOKLUK, Ömay, *Zihinsel Ve İşitme Engelliler Okullarında Görev Yapan Yönetici ve Öğretmenlerde Tükenmişliğin Kestirilmesi*, Ankara Üniversitesi, Özel Eğitim Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999.

DOĞAN Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul, 1996.

ERDEN, Zeynep, *Özel eğitim meslek lisesi (işitme engelliler) giyim üretim teknolojisi programının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi, Giyim Endüstrisi ve Moda Tasarımı Eğitimi Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2020.

DARICA, Nilüfer, ŞİPAL, Fırat, *İşitme Engelli Çocuklarda Gelişim ve Eğitsel Müdahale*, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara 2011.

GÖÇMENLER, Hülya, *Üniversite Eğitimi Alan İşitme Engellilerin Eğitim Hayatında Yaşadıkları Sorunların İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi, Kulak Burun Boğaz Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2021.

GÖK, Canan Gül, *İşitme Engelliler İle İlgili Farklı Meslek Gruplarının ve Ailelerin Bu Konudaki Bilgi Düzeyleri*, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994.

GÜN, Ayşegül, *İşitme Engelliler Ortaokulunda Okuyan Öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Tutum ve Değerlendirmeleri*:

Amasya ve Samsun Örneği”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2015/2, c. 14, sayı: 28, s. 61-92.

GÜN, Ayşegül, *İşitme Engelliler Okulunda Görev Yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Değerlendirmeleri Işığında Güçlü ve Zayıf Yönleriyle DKAB Dersi, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy. 1, 2020, s. 141-72.

GÜRER, Banu, KAYA, Elif, *İşitme ve Görme Engellilere Yönelik Yaygın Din Eğitimi Hizmetlerine Katılanların Problem ve Beklentileri (İstanbul Örneği)*, Darulfunun İlahiyat 35, sy. 1, 2024, s. 247-85.

GÜRGÜR, Hasan, *İşitme Engelliler İlköğretim Okulunda 1. Kademe Uygulanan Eğitim Programına İlişkin Öğretmen Görüşleri*, Ankara Üniversitesi, Özel Eğitim Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001.

HAYAT, Zeynep, *İşitme Engelliler İlköğretim Okullarında Resim Eğitimi*, Marmara Üniversitesi, Resim Ana Sanat Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2000.

KARAAHMET, Selma, *İşitme Engelliler İlköğretim Okullarında Görsel Sanatlar Dersini Veren Öğretmenlerin Öğrencilerle İletişimlerinde Empati Becerilerinin Rolü*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2011.

KARACA, Ayşe, *Renklerle müzik öğretiminin işitme engelliler ortaokulunda okuyan öğrencilere melodika kullanarak uzaktan öğretim yoluyla uygulanabilirliği*, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2020.

KARAHAN, Semih, *İşitme Engellilerin Eğitiminde Kaynaştırma Eğitimi Bir Meta Değerlendirme Örneği*, Trakya Üniversitesi, Engelli Çalışmaları Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2017.

KAYA, Elif, *Okul Öncesi Eğitim Programının İşitme Engelliler İlköğretim Okullarında Çalışan Öğretmenlerin Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2014.

MEB, *Çocuk Gelişimi ne Eğitimi (İşitme Engelliler)*, MEB Yayınları, Ankara 2014.

ODABAŞI, Cemil Temel, *İşitme engelliler ilkokullarında görev yapan özel eğitim öğretmenlerinin beden eğitimi ve oyun dersinin öğretimi hakkındaki görüşleri*, Aydın Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2022.

ÖZCAN, Meryem, *İşitme Engellilerin Eğitiminde Kullanılan Ders Kitaplarının Grafik Tasarım Açısından İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi, Uygulamalı Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010.

ÖZKAN, Arkın, *İşitme Engelliler Ortaokullarında Görev Yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Karşılaştığı Problemler*, Kastamonu Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu 2017.

ÖZKAN, Arkın, ÇUHADAR, Cengiz, *İşitme Engelliler Ortaokullarında Görev Yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Mesleki Yeterlilikleri*, Dini Araştırmalar, (66), 2024, s.195–230.

SAVCI SULHAN, Sedanur, *İşitme Engelliler İlköğretim Okullarında Veli Memnuniyeti (Ankara İli Örneği)*, Gaziantep Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2019.

SELVİ, Hasan Hüseyin, *Resmî İşitme Engelliler Eğitim Kurumlarının İşlevsel Süreçlerinin Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2004.

TEKİN, Mustafa, CİN, Şükrü, *İşitme Kaybının Genetik Özellikleri*, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası 55 (Mart 2002), 3.

UYSAL, Aslı, *İşitme Engellilerde Türkçe Öğretimi, Sorunlar, Öneriler*, İstanbul Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.

YILDIRIM, Ali, ŞİMŞEK, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayınları, Ankara 2013.

YAŞAR, Özlem Kıroğlu. *Resmî ve Özel Kurumlarda Görev Yapan İşitme Engelliler Öğretmenlerinin Yeni İlk Okuma Yazma Eğitim Programına İlişkin Görüşleri*, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Programları ve Öğretimi Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008.

İnternette Ulaşılan Kaynaklar

URL-1. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü [EYHGM], Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni Nisan 2023, https://aile.gov.tr/media/135432/eyhgm_istatistik_bulteni_nisan_23.pdf. 24.11.2024

URL-2. MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı. MEB İstatistikleri. 2006-2007:s.26, MEB İstatistikleri, 2022-2023:s.44.https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_09/29151106_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2022_2023.pdf. 02.02.2024

URL-3. <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/148/isitme-engelliler-namaz-kilarken-kiraat-ve-tesbihati-nasil-yaparlar>

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	İki Dış Hakem /Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	<p>Bu çalışma, Doç. Dr. Cengiz Çubadar danışmanlığında Arkin Özkan tarafından Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan "İşitme Engelliler Ortaokullarında Görev Yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Karşılaştığı Problemler" başlıklı yüksek lisans çalışmasının verilerinin bir kısmı kullanılarak üretilmiştir.</p> <p>* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynağında belirtildiği beyan olunur.</p>
Benzerlik Taraması:	Yapıldı /Turnitin
Etik Bildirim:	turkavsosyalbilimlerdersisi@gmail.com (Çalışma ile ilgili etik bir sorun var ise dergi yönetimine bildirilmelidir)
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Peer-Review:	Double anonymized - Two External
Ethical Statement:	<p>This study was conducted by Assoc. Dr. Cengiz Çubadar. It was produced using a portion of the data from his master's study titled "Problems Encountered by Religious Culture and Ethics Teachers Working in Secondary Schools for the Hearing Impaired", completed by Arkin Özkan at Kastamonu University Social Sciences Institute.</p> <p>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</p>
Plagiarism Checks:	Yes / intihal.net etc.
Complaints:	turkavsosyalbilimlerdersisi@gmail.com
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Adıyaman'da 1957 Milletvekili Genel Seçimi ve Adıyaman Milletvekilleri *

Dr. Fatih AYDEMİR | 0000-0001-6448-2852 |

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde, Türkiye

fatih.aydemir@ohu.edu.tr

ROR ID: <https://ror.org/03ejnrc35>

Ayşenur AKGÜL | 0000-0002-4646-7058 |

aysenurakgulsahin@gmail.com

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, Niğde, Türkiye.

ROR ID: <https://ror.org/03ejnrc35>

Öz

Adıyaman, 1954 yılına kadar Malatya'ya bağlı bir kaza durumunda iken Demokrat Parti'nin iktidarı döneminde vilayet statüsüne getirilmiştir. Adıyaman'ın vilayet statüsüne getirilmesi konusu ise tıpkı Kırşehir vilayetinin ilçeye dönüştürülmesinde olduğu gibi DP'nin 10 yıllık iktidarı sürecindeki en tartışmalı konularından birisi olmuştur. Her ne kadar Adıyaman'ın vilayet statüsüne getirilmesi DP'nin yapılan seçimlerde muhalefet partilerine oy vermiş olan bölgeleri cezalandırması olarak yorumlanmış olsa da Adıyaman'ın vilayet statüsüne getirilmesinde durum aslında farklı olmuştur. Çünkü bu süreçte Cumhuriyet Halk Partisi'nin de Başkanı olan İsmet İnönü'nün memleketi olan Malatya'dan ayrılacak olan Adıyaman'ın vilayet statüsüne getirilmesine ilişkin CHP mensuplarınca da bir karşı durma girişimleri söz konusu olmamış, aksine yapılan kanun tasarısı görüşmeleri esnasında CHP milletvekillerinin Adıyaman'ın vilayet statüsüne getirilmesi konusunu desteklemişlerdir. Bu süreçte CHP Milletvekillerinin en temel eleştirileri ise Adıyaman'ın vilayet olması durumunda bu vilayete bağlanacak ilçelerin nereler olacağı konusunda olmuştur. Söz konusu bu durum ise DP'nin iktidarı sürecinde 1954 genel seçimleri başta olmak üzere

* Bu çalışma, hazırlanmakta olan "Demokrat Parti Döneminde Adıyaman (1950-1960) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

kendisine oy vermeyen Malatya ilini cezalandırmak amacıyla Adıyaman'ı vilayet yapma girişimleri olduğuna yönelik somut bir verinin olmadığını göstermiştir. Ancak siyasette yaşanan gelişmeler bu dönemde büyük önem taşımıştır. Bundan dolayı 1957 yılında yapılan Milletvekili Genel seçiminin Adıyaman'daki yansımaları ile buna istinaden yaşanan gelişmeler detaylı olarak ele alınmıştır. Çalışmadaki temel amaç Adıyaman'ın vilayet olmasının ardından yapılmış olan ilk genel seçimde Adıyaman ilinin 1957 Milletvekili Genel seçimi öncesindeki genel durumunu, seçim sürecini ve nihayetinde de ortaya çıkan seçim sonuçları ile bu seçimlerin ardından seçilen milletvekilleri ve bu milletvekillerinin TBMM'deki çalışmalarını kapsamlı bir şekilde incelemek olmuştur. Çalışmadaki temel hedef 1957 Milletvekili Genel Seçiminin Adıyaman ilindeki yansımalarını ve neticelerini ortaya koymaktır. Çalışma, dönemin Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi başta olmak üzere TBMM Zabıtlarından, Adıyaman il yıllıklarından, gazetelerden, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ile Yüksek Seçim Kurulu (YSK) Verilerinden ve konuyla ilgili telif ve tetkik eserlerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adıyaman, Vilayet, YSK, TÜİK, Milletvekili Genel Seçimleri.

Atf Bilgisi

Aydemir, Fatih ve Akgül, Ayşenur “Adıyaman'da 1957 Milletvekili Genel Seçimi ve Adıyaman Milletvekilleri”. TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 4/2 (Aralık 2024), 414-443.

1957 General Elections in Adıyaman and Adıyaman Members of Parliament

Dr. Fatih AYDEMİR | 0000-0001-6448-2852

Niğde Ömer Halisdemir University, Niğde, Türkiye

fatih.aydemir@ohu.edu.tr

ROR ID: <https://ror.org/03ejnre35>

Ayşenur AKGÜL | 0000-0002-4646-7058 |

aysenurakgulsahin@gmail.com

Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Niğde, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/03ejnre35>

Abstract

Adıyaman, which had been a province of Malatya until 1954, was transformed into a province during the Democrat Party's rule. Just like the transformation of Kırşehir province into a district, the transformation of Adıyaman into a province was one of the most controversial issues during the DP's 10-year rule. Even though the transformation of Adıyaman into a province was interpreted as the DP's way of punishing the regions that had voted for the opposition parties in the elections, the situation was actually different in the transformation of Adıyaman into a province. Because in this process, there was no attempt by CHP members to oppose the provincialization of Adıyaman, which was to be separated from Malatya, the hometown of İsmet İnönü, who was also the President of the Republican People's Party, and on the contrary, CHP deputies supported the provincialization of Adıyaman during the discussions on the draft law. In this process, the main criticism of CHP deputies was about the districts that would be connected to Adıyaman if it were to become a province. This situation showed that there was no concrete evidence that there were attempts to make Adıyaman a province in order to punish the province of Malatya, which did not vote for the DP during its rule, especially in the 1954 general elections. However, the developments in politics were of great importance in this period. Therefore, the reflections of the 1957 general parliamentary elections in Adıyaman and the developments that took place accordingly were analyzed in detail. The main purpose of the study is to comprehensively examine the general situation of Adıyaman before the 1957 General Elections, the election process and the election results, the MPs elected after these elections and the work of these MPs in the TBMM in the first general election held after Adıyaman became a province. The main objective of the study is to reveal the reflections and results of the 1957 General Elections in Adıyaman province. The study was prepared by making use

of the Republican Archive of the Presidency of the State Archives of the period, the Minutes of the Grand National Assembly of Türkiye, Adıyaman provincial yearbooks, newspapers, data from the Turkish Statistical Institute (TÜİK) and the Supreme Electoral Council (YSK), as well as copyright and research works on the subject.

Keywords: Adıyaman, Province, YSK, TurkStat, General Elections.

Citation

Aydemir, Fatih and Akgül, Ayşenur “1957 General Elections in Adıyaman and Adıyaman Members of Parliament”. TÜRKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences, 4/2 (December 2024), 414-443.

Giriş

Tarihin bilinen en eski yerleşim yerlerinden biri olan Adıyaman'ın ilk ismi “Hısn-ı Mansur” olup, bu isim Emeviler zamanında başlayıp, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar devam ettirilmiştir. Adıyaman, Hısn-ı Mansur ismini taşıdığı zamanlarda Perre şehrinin yerini alarak, bu şehir aleyhine gelişme göstermiştir. Kentin tarihinin M.Ö. 40.000'li yıllara kadar gittiği ise Palanlı Mağarasında yapılan incelemeler neticesinde tespit edilmiştir. Tarih boyunca birçok medeniyete de iskân yeri olan Adıyaman, Hititlere, Kargamış Kırallığına, Mitanilere, Urattulara, Samilere, Babillere, Asurlulara, İranlı Metlere ve M.Ö. VI. asırda ise Perslere ev sahipliği yapmıştır. Bunların yanında bölge Büyük İskender sonrasında ise önce Selevkoslava geçerken M.Ö. 69 yılında ise merkezi şimdiki Samsat olan Commagane Krallığı kurulmuştur. Bu Krallık Roma hâkimiyetinde ise M.S. 72 yılına kadar yaklaşık 141 yıl devam etmiş olup, bu süre içerisinde ise toplamda altı kral hüküm sürmüştür. M.S. 395 yılında ise bölge bu kez de Bizans hâkimiyetine geçmiş olup, 7. Yüzyılda bölgede Arap hakimiyeti görülmüştür. Bu dönemde ise Araplar bölgeyi İslam İmparatorluğuna katmaya çalışmışlardır. 1071 yılına gelindiğinde bölgede Selçuklu hakimiyeti gözlenirken, I. Haçlı Seferinden sonra bölgenin hakimiyeti için Türk-Haçlı mücadelesi başlamıştır. Bir süre Zenginlerin hakimiyetinde kalan bölge, daha sonra önce Eyyubilere daha sonra ise 13. asır başlarında yeniden Anadolu Selçuklu Devletine bağlanmıştır. 13. asrın sonlarında ise bölgede sırasıyla İlhanlıların ve Memlüklülerin hakimiyetleri gözlemlenmiştir. Türk oymaklarının bölgeye yerleştirilmesi ise Dulkadiroğulları zamanında olurken, Yavuz Sultan Selim zamanında 1519 yılında Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Osmanlı Devleti

zamanında ise bölge merkez Samsat olmak üzere beş sancaklı Dulkadir Beylerbeyine il (sancak) olarak bağlanmıştır. Tanzimattan sonraki süreçte ise bölge Malatya Sancağı'nın ilçesi yapılmıştır. Cumhuriyet sonrasındaki gelişiminde ise bölge Malatya'ya bağlı bir ilçe durumuna getirilmiş olup, 1946 yılı sonrasında il olma girişimlerinde bulunsa da vilayet statüsünü 1954 yılında kazanmıştır.¹

DP, 14 Mayıs 1950 seçimlerinin ardından iktidara gelmesiyle ülkenin her köşesinde olduğu gibi Adıyaman'da da büyük bir kitleyi arkasına almıştır. Söz konusu bu durum ise bölgede gerek siyasi, gerek ekonomik ve gerekse de sosyal alanda bir takım gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Bu gelişmelerden en önemlisi ise şüphesiz bölgenin de büyük çabası neticesinde vilayet statüsünü kazanması olmuştur.²

Adıyaman 1954 yılında bağımsız bir vilayet olmasının ardından ise ilk genel seçimlerine 1957 Milletvekili Genel Seçimleri ile katılmıştır. Çalışmada Adıyaman vilayetinde ilk defa yapılan 1957 Milletvekili Genel seçimlerinin vilayetteki yansımaları ile vilayetin ilk milletvekillerinin TBMM'deki çalışmaları üzerinde durulacaktır. Böylece Adıyaman vilayetinin siyasi tarihindeki eksik olan bir yanı tamamlanmış olacaktır.

Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçilmesinin ardından yapılan 1957 Milletvekili Genel seçimi 1946, 1950 ve 1954 genel seçimlerinin ardından yapılan çok partili hayatın dördüncü genel seçimi olmuştur. 1957 Milletvekili Genel Seçimini kendinden önce yapılan 1946, 1950 ve 1954 seçimlerinden ayıran en önemli yanı ise DP döneminde yapılan ilk erken seçim olmasıdır. Normalde 1958 yılında yapılacak olan genel seçim 11 Eylül 1957 tarihinde alınan bir karar ile öne alınmış ve 1957 yılı Ekim ayında yapılması kararlaştırılmıştır.³

¹ 1967 *Adıyaman İl Yıllığı*, Tarih Bölümü, s.49-52. ; Mehmet Taşdemir, *16. Yüzyılda Adıyaman*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 7-8.

² Hüzeyin Kozludere, *Adıyaman Basınına Göre Adıyaman'ın Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Yapısı (1954-1968)*, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2011, s.i.

³ Recep Büyüktolu, *Milletvekili Genel Seçimlerinde Demokrat Parti'nin Seçim Propagandaları (1946-1957)*, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Çankırı 2017, s.372.

Seçim öncesindeki sürece bakıldığında ise bu sürecin oldukça gergin bir havada gerçekleştiği yapılan propagandalarda gözlemlenmiştir. DP öncelikle seçimden önce seçim kanununda bir takım değişiklikler yaparak öncelikle kendisine karşı oluşturulan CHP, CMP ve HP işbirliğine⁴ karşı önlem olarak bu partilerin birlikte hareket etmelerinin önüne geçmiştir.⁵ Söz konusu muhalefet partileri ise kendi içlerinde yapmış oldukları toplantı sonrasındaki güç birliklerinin nedenlerini ve amacını ise 5 Eylül 1957 tarihinde kamuoyuna açıklamışlardır. Söz konusu bu beyanatlarında ise iktidara gelmeleri durumunda tarafsız bir idare gerçekleştireceklerini ve mevcut baskıları da ortadan kaldıracaklarını duyurmuşlardır.⁶ DP ise muhalefetin bu girişimlerinin karşısında seçim kanununda yapılan değişiklik ile karşı ittifakı önlemenin yanında başta kendi partisinden kendisine muhalefet olan Fuat Köprülü gibi isimlerin de muhalefet partilerden aday olmalarının önüne geçmiştir.⁷ Yine CMP Başkanı olan Osman Bölükbaşı'nın dokunulmazlığı kaldırılarak hapse atılırken, birçok gazeteci de hapishanelere kapatılmıştır.⁸ DP, 1957 Milletvekili Genel Seçiminde gerek muhalefet partilerin ortak girişimlerini gerekse de diğer karşı girişimleri 11 Eylül 1957 tarihinde çıkarmış olduğu yasa ile engelleyerek kendi aleyhine olabilecek bütün olumsuz girişimlerin önüne geçmeyi başarmıştır.⁹ DP, bir taraftan muhalefetin karşı girişimlerinin önüne geçmeye çalışırken diğer taraftan da seçim çalışmalarını devam ettirmiştir.¹⁰

⁴ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayınları, İstanbul 2010, s. 85-86.

⁵ Fatma Alev Atakul, *Türkiye'de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s.319.

⁶ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2013, s.65

⁷ Ali Eşref Turan, *Türkiye'de Seçmen Davranışı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s.38.

⁸ Pınar Kaya Özçelik, Demokrat Parti'nin Demokrasi Söylemi, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C.65, S. 3. s.171. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002176

⁹ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 337.

¹⁰ Sina Akşin, *Türkiye'nin Yakın Tarihi I*, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul 1997, s.128.

1957 Milletvekili Genel Seçimine bakıldığında bu seçimde tek dereceli liste usulü çoğunluk seçim sistemi uygulanmıştır.¹¹ Yapılan seçim neticesinde ülke genelinde TBMM'de yer alacak toplam milletvekili sayısı 610 olmuştur.¹² Ancak 1957 Milletvekili Genel Seçiminde DP 426 milletvekili, CHP 176 milletvekili, HP 4 milletvekili ve aynı şekilde CMP yine 4 milletvekili kazanmış olsalar da mecliste yer alacak olan milletvekili sayısı 603 olmuştur. Çünkü DP tarafına bakıldığında Celal Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan iki farklı yerlerden seçilmiş olurken, CHP tarafından ise İsmet İnönü, Turhan Feyzioğlu, Kasım Gülek, ve Kamil Kırkoğlu gibi isimler de yine iki farklı yerden seçilmişlerdir. Dolayısıyla DP milletvekili sayısı 423'e düşerken, CHP'nin milletvekili sayısı da 172'ye gerilemiştir. HP'nin kazanmış olduğu dört milletvekili ise sadece Burdur ilinden çıkarken, CMP'nin kazanmış olduğu dört milletvekilinin ise sadece Kırşehir ilinden seçilmiş oldukları görülmüştür.¹³ 1957 Milletvekili Genel Seçimine katılmış olan partiler ise CHP, CMP, DP, HP ve VP olurken, söz konusu bu partiler içerisinde TBMM'ne girme hakkını kazanan partiler ise CHP, CMP, DP ve HP olmuştur.¹⁴ Adıyaman ili seçim çevresine bakıldığında ise 1957 Milletvekili Genel Seçiminde seçime katılan siyasi partiler CHP, CMP, DP ve HP olurken,¹⁵ bu dönemde Adıyaman ili 5 milletvekili çıkarma hakkına sahip olmuştur.¹⁶ Siyasi partilerin seçimlerde yarışacak olan parti adaylarına bakıldığında DP'nin adayları Sırrı Turanlı, Sait Ağar, Şefik San, Ali Yaşar ve Gani Gürsoy olurken, muhalefet olan CHP'nin adayları ise Abdullah Küroğlu, Hilmi Özbay, Nazım Bayırlıoğlu, Mahmut Deniz ve Mehmet Özbay olmuştur. Diğer partilerin adaylarına bakıldığında ise HP'nin adayları Ali Fırat, Zeki Adıyaman, Fuat Bilgin, Tahsin

¹¹ Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, No: 3685, TÜİK Yayınları, Ankara 2012, s.XII.

¹² *BCA*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-312-4, Belge Tarih: 30 Ekim 1957, s. 2.

¹³ *Milliyet Gazetesi*, 28 Ekim 1957, S. 915, s.1.

¹⁴ Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, No: 3685, TÜİK Yayınları, Ankara 2012, s.4.

¹⁵ *1950-1977 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Seçim Sonuçları, Seçim Çevresi: Adıyaman*, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Adıyaman.pdf>; Erişim Tarihi: 15 Ekim 2024.

¹⁶ *BCA*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-312-1, Belge Tarih: ,27 Ekim 1957, s. 2.

Sümer ve Arif Emre olurken, CMP'nin adayları ise Hasan Kapancı, Galip Coşkuntuna, İsmail Tekin, Hüseyin Sönmez ve Hasan Doğaner olmuştur.¹⁷ 1957 Milletvekili Genel Seçimi neticesinde ise iktidar partisi olan DP, muhalefetin gücünü kırma yolunda girişimlerde bulunmuş olsa da söz konusu bu partiler eski seçimlere nazaran daha çok milletvekili ile meclise girmeyi başarmışlardır. Hükümeti elinde tutmayı başaran DP ise yapılan bu meşru seçimle yeniden iktidar olmuştur.¹⁸

1. 1957 Milletvekili Genel Seçiminin Adıyaman'daki Yansıması ve Sonuçları

Çok partili hayata geçilmesinin ardından Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılmış olan dördüncü genel seçim 1957 Milletvekili genel seçimi olmuştur. 1957 Milletvekili Genel seçimi aynı zamanda 1946 Milletvekili genel seçiminde olduğu gibi normalde yapılması gereken tarihten önce yapılmış olan bir genel seçim olma özelliğini taşımıştır.¹⁹ Normal şartlarda 1958 yılında yapılması gereken seçimin erkene alınma kararı ise DP'nin 5 Eylül 1957 tarihinde yapmış olduğu Gurup Toplantısında alınmış olup, söz konusu seçimin 1957 yılı Sonbaharında yapılması kararlaştırılmıştır.²⁰ Alınan bu kararın meclis görüşmeleri ise 11 Eylül'de başlamış olup, söz konusu bu seçim görüşmelerinin yapıldığı birleşime ise CHP katılmamıştır. CHP'nin katılmamış olduğu birleşimde ise genel seçimin 27 Ekim 1957 tarihinde yapılmasına ilişkin karar alınmıştır.²¹ 27 Ekim 1957 tarihinde ise bütün yurt genelinde seçimler yapılmıştır. DP, bu seçimde ise diğer seçimlere göre düşüş göstermiş olsa da, seçimin galibi yine iktidarda olan DP olmuştur.²² Seçim sonuçlarının ülke geneli durumuna bakıldığında umumi seçmen sayısı 12.078.623 olurken, oy kullanan seçmen sayısı 9.250.949 olmuştur. Seçime katılım oranı ise %76,99

¹⁷ BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-311-1, Belge Tarih: ,27 Ekim 1957, s. 16-17.

¹⁸ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 82.

¹⁹ Büyüktolu, *a.g.t.* s. 372.

²⁰ *Akşam Gazetesi*, 6 Eylül 1957, S.1.

²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 10. Dönem, 4. Yasama Yılı, C.20, Birleşim 91, 11 Eylül 1957, s.735-736.

²² BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-312-4, Belge Tarih: ,30 Ekim 1957, s. 4.

olmuştur. 1957 Milletvekili Genel seçiminde parti adayları ile bağımsızlara oy veren seçmen sayısı ile aralarındaki oranlara bakıldığında ise DP'nin aldığı oy miktarı 4.497.811 olup, %48,62 oy oranına sahip olurken, en büyük rakibi olan CHP'nin aldığı oy miktarı 3.825.267 olup, %41.35 oy oranına sahip olmuştur. Diğer partilerdeki durum ise Osman Bölükbaşı'nın başkanlığında 10 Şubat 1954 tarihinde kurulan CMP'nin²³ aldığı oy miktarı 604.087 olup, oy oranı %6,53 olurken, DP'den istifa eden milletvekilleri tarafından 20 Aralık 1955 tarihinde kurulmuş olan HP'nin²⁴ oy miktarı 321.471 olup, oy oranı %3,475 olmuştur. 1957 Milletvekili Genel seçimine katılan VP'nin oy miktarı ise 463 olup, oy oranı %0,005 olmuştur. Bağımsızlardaki durum ise alınan oy sayısı 1.850 olup, oy oranları da %0,02 olmuştur. Bütün bu neticeler itibariyle 1957 Milletvekili Genel seçiminde mecliste temsil hakkı kazanan partiler ile bu partilerin mebus sayıları dağılımına bakıldığında DP 424, CHP 178, CMP 4 ve HP ise yine 4 milletvekili ise mecliste temsil haklarına sahip olmuşlardır. Partilerin kazanmış oldukları bu milletvekillerin meclisteki toplam sayısı ise 610 olmuştur²⁵ 1957 Milletvekili Genel seçiminin Adıyaman ilindeki yansımalarına bakıldığında ise 1957 Milletvekili Genel seçimi Adıyaman'ın il olmasından sonra katılmış olduğu ilk genel seçim olması açısından ayrı bir öneme sahip olmuştur. Kayıtlı seçmen sayısının 92.851 olduğu Adıyaman ilinde oy kullanan seçmen sayısı 76.563 olup, seçime katılım oranı %82,5 olmuştur. İl bazında seçime katılan partiler CHP, CMP, DP ve HP olurken, çıkarılan milletvekili sayısı ise beş olmuştur.²⁶ 1957 Milletvekili Genel seçiminde Adıyaman ilinde seçime katılan ilçelere ve bu ilçelerin seçmen sayılarına, seçime katılım sağlayan seçmen sayılarına, kurulan sandık sayısına ve partilerin aday listelerine ve seçim neticesindeki almış oldukları oy durumlarına genel itibari ile bakıldığında ise il genelinde seçim yarışı Adıyaman merkez ilçesinin

²³ Sedef Bulut, Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu, *Akademik Bakış Dergisi*, C. 2, S. 4, 2009, s.127.

²⁴ Mustafa Albayrak, Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 24, S. 71 Temmuz 2008, s.341.

²⁵ *BCA*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-312-4, Belge Tarih: ,30 Ekim 1957, s. 2.

²⁶ *1950-1977 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Seçim Sonuçları, Seçim Çevresi: Adıyaman*, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Adıyaman.pdf>;Erişim Tarihi: 15 Ekim 2024.

yanında Besni, Gerger, Kâhta ve Çelikhan ilçelerinde söz konusu olmuştur. İl geneli itibari ile ilçeler dahil toplam seçmen sayısı 92.851 olurken, bu seçmenlerden 47.812'si kadın seçmen olup, 45.039'u ise erkek seçmenden oluşmuştur. Seçime katılan seçmen sayısı toplamı ise 76.963 olurken, bu seçmenlerden 38.546'sı kadın seçmen olurken, 38.017'si erkek seçmenden oluşmuştur. İl genelinde seçime katılım oranı ise arşiv kaynaklarında %82,46 olarak tespit edilmiştir. Adıyaman il merkezi ile ilçelerin seçmen durumları ile bu ilçelerde kurulan sandık sayıları noktasında ise Adıyaman merkezde toplam seçmen sayısı 27.688 olup, seçime katılan seçmen sayısı ise 22.537 olmuştur. Seçime katılım oranının ise %81,40 olduğu Adıyaman merkezde kurulan sandık sayısı ise 129 adet olmuştur. Bu dönemde Adıyaman'ın ilçesi olan Besni ilçesinde ise toplam seçmen sayısı 29.512 olup, seçime katılan seçmen sayısı ise 24.594 olmuştur. Seçime katılım oranının %83,33 olduğu Besni ilçesinde kurulan sandık sayısı ise 116 adet olmuştur. Adıyaman'ın diğer ilçelerine bakıldığında ise Gerger ilçesinde toplam seçmen sayısı 8.326 olup, seçime katılım sağlayan seçmen sayısı ise 7.134 kişi olmuştur. Seçime katılım oranının %85,68 olduğu Gerger ilçesinde kurulan sandık sayısı ise 38 adet olmuştur. Kahta ilçesine bakıldığında toplam seçmen sayısı 21.774 olup, seçime katılan seçmen sayısı ise 17.323 kişi olmuştur. Seçime katılım oranının ise %79,56 olduğu Kahta ilçesinde kurulan sandık sayısı ise 92 adet olmuştur. Çelikhan ilçesinde ise toplam seçmen sayısı 5.551 olup, seçime katılan seçmen sayısı ise 4.975 kişi olmuştur. Seçime katılım oranının %89,62 olduğu Çelikhan ilçesinde kurulan sandık sayısı ise 20 adet olmuştur. CHP, CMP, DP ve HP'nin aday göstermiş olduğu 1957 Genel Seçiminde söz konusu bu partilerin adayları ve bu adayların yapılan seçim neticesinde almış oldukları oy durumları ise farklılık arz etmiştir. DP'nin adayları Sırrı Turanlı, Sait, Açar, Şefik San, Ali Yaşar ve Gani Gürsoy olurken, muhalefetten CHP'nin adayları Abdullah Küroğlu, Hilmi Özbay, Nazım Bayırlıoğlu, Mahmut Deniz ve Mehmet Özbay olmuştur. CMP'nin adayları Hasan Kapancı, Galip Coşkuntuna, İsmail Tekin, Hüseyin Sönmez ve Hasan Doğaner olurken, HP'nin adayları ise Ali Fırat, Zeki Adıyaman, Fuat Bilgin, Tahsin Sümer ve Arif Emre olmuştur. Yapılan seçim neticesinde ise DP adaylarına bakıldığında Sırrı Turanlı Adıyaman merkezden 13.129 oy, Besni ilçesinden 10.633 oy, Gerger İlçesinden 2.897 oy, Kâhta ilçesinden 9.787 oy ve Çelikhan ilçesinden ise 1.475 oy alarak toplamda ise

merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 37.921 oy sayısı ile DP'den birinci sıradan Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanmıştır. Sait Açar Adıyaman merkezden 13.107 oy, Besni ilçesinden 10.643 oy, Gerger İlçesinden 2.895 oy, Kâhta ilçesinden 9.752 oy ve Çelikhan ilçesinden ise 1.471 oy alarak toplamda ise merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 37.868 oy sayısı ile DP'den ikinci sıradan Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanmıştır. Ali Yaşar Adıyaman merkezden 13.145 oy, Besni ilçesinden 10.601 oy, Gerger İlçesinden 2.900 oy, Kahta ilçesinden 9.733 oy ve Çelikhan ilçesinden ise 1.477 oy alarak toplamda ise merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 37.856 oy sayısı ile DP'den üçüncü sıradan Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanmıştır. Gani Gürsoy, Adıyaman merkezden 13.149 oy, Besni ilçesinden 10.600 oy, Gerger İlçesinden 2.893 oy, Kahta ilçesinden 9.732 oy ve Çelikhan ilçesinden ise 1.474 oy alarak toplamda ise merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 37.848 oy sayısı ile DP'den dördüncü sıradan Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanmıştır. DP'nin son adayı olan Şefik San'a bakıldığında ise Adıyaman merkezden 13.107 oy, Besni ilçesinden 10.631 oy, Gerger İlçesinden 2.899 oy, Kahta ilçesinden 9.735 oy ve Çelikhan ilçesinden ise 1.473 oy alarak toplamda ise merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 37.845 oy sayısı ile DP'den beşinci sıradan Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanmıştır. CHP başta olmak üzere muhalefet tarafında olan ve 1957 genel seçiminde Adıyaman ilinden seçime katılım sağlayan diğer partilerin adaylarının durumlarına bakıldığında ise CHP adaylarından Abdullah Küroğlu, Adıyaman merkezden 5.299 oy, Besni ilçesinden 12.751 oy, Gerger İlçesinden 3.923 oy, Kahta ilçesinden 3.865 oy ve Çelikhan ilçesinden ise 2.831 oy alarak toplamda ise merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 28.669 oy sayısı ile CHP'den Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanamamıştır. Hilmi Özbay, Adıyaman merkezden 5.276 oy, Besni ilçesinden 12.793 oy, Gerger İlçesinden 3.919 oy, Kahta ilçesinden 3.839 oy ve Çelikhan ilçesinden ise 2.831 oy alarak toplamda ise merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 28.658 oy sayısı ile CHP'den Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanamamıştır. Nazım Bayırlıoğlu, Adıyaman merkezden 5.392 oy, Besni ilçesinden 12.752 oy, Gerger İlçesinden 3.924 oy, Kahta ilçesinden 3.833 oy ve Çelikhan ilçesinden ise 2.829 oy alarak toplamda ise merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 28.730

oy sayısı ile CHP'den Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanamamıştır. Mahmut Deniz, Adıyaman merkezden 5.314 oy, Besni ilçesinden 12.755 oy, Gerger İlçesinden 3.923 oy, Kahta ilçesinden 3.834 oy ve Çelikhan ilçesinden ise 2.829 oy olarak toplamda ise merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 28.655 oy sayısı ile CHP'den Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanamamıştır. Mehmet Özbay, Adıyaman merkezden 5.347 oy, Besni ilçesinden 12.795 oy, Gerger İlçesinden 3.919 oy, Kahta ilçesinden 3.816 oy ve Çelikhan ilçesinden ise 2.831 oy olarak toplamda ise merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 28.708 oy sayısı ile CHP'den Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanamamıştır. HP kanadına bakıldığında ise HP adaylarından Ali Fırat, Adıyaman merkezden 4.227 oy, Besni ilçesinden 994 oy, Gerger İlçesinden 190 oy, Kahta ilçesinden 3.440 oy ve Çelikhan ilçesinden ise 447 oy olarak toplamda ise merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 9.298 oy sayısı ile HP'den Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanamamıştır. Zeki Adıyaman, Adıyaman merkezden 4.236 oy, Besni ilçesinden 990 oy, Gerger İlçesinden 189 oy, Kahta ilçesinden 3.382 oy ve Çelikhan ilçesinden ise 442 oy olarak toplamda ise merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 9.239 oy sayısı ile HP'den Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanamamıştır. Fuat Bilgin, Adıyaman merkezden 4.247 oy, Besni ilçesinden 990 oy, Gerger İlçesinden 189 oy, Kahta ilçesinden 3.390 oy ve Çelikhan ilçesinden ise 441 oy olarak toplamda ise merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 9.257 oy sayısı ile HP'den Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanamamıştır. Tahsin Sümer, Adıyaman merkezden 4.139 oy, Besni ilçesinden 999 oy, Gerger İlçesinden 189 oy, Kahta ilçesinden 3.386 oy ve Çelikhan ilçesinden ise 440 oy olarak toplamda ise merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 9.153 oy sayısı ile HP'den Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanamamıştır. Arif Emre, Adıyaman merkezden 4.205 oy, Besni ilçesinden 1014 oy, Gerger İlçesinden 189 oy, Kahta ilçesinden 3.387 oy ve Çelikhan ilçesinden ise 440 oy olarak toplamda ise merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 9.235 oy sayısı ile HP'den Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanamamıştır. 1957 Milletvekili Genel seçiminde Adıyaman ilinde seçime katılan muhalefet partisinden CMP adaylarına ve bu adayların seçim neticelerine bakıldığında ise Hasan Kapancı, Adıyaman merkezden 102 oy, Besni ilçesinden 37 oy ve Çelikhan

ilçesinden ise 114 oy alırken Gerger ilçesinden ve Kahta ilçesinden hiç oy alamayarak toplamda merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 253 oy sayısı ile CMP'den Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanamamıştır. Galip Coşkuntuna, Adıyaman merkezden 102 oy, Besni ilçesinden 37 oy, Çelikhhan ilçesinden ise 114 oy alırken Gerger ilçesinden ve Kahta ilçesinden hiç oy alamayarak toplamda merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 253 oy sayısı ile CMP'den Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanamamıştır. İsmail Tekin, Adıyaman merkezden 102 oy, Besni ilçesinden 37 oy, Çelikhhan ilçesinden ise 114 oy alırken Gerger ilçesinden ve Kahta ilçesinden hiç oy alamayarak toplamda merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 253 oy sayısı ile CMP'den Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanamamıştır. Hüseyin Sönmez, Adıyaman merkezden 102 oy, Besni ilçesinden 38 oy, Çelikhhan ilçesinden ise 114 oy alırken Gerger ilçesinden ve Kahta ilçesinden hiç oy alamayarak toplamda merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 254 oy sayısı ile CMP'den Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanamamıştır. CMP'nin son adayı olan Hasan Doğaner ise Adıyaman merkezden 102 oy, Besni ilçesinden 37 oy, Çelikhhan ilçesinden ise 114 oy alırken Gerger ilçesinden ve Kahta ilçesinden hiç oy alamayarak toplamda merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 253 oy sayısı ile CMP'den Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanamamıştır.²⁷ Adayların Adıyaman ilinde merkez ilçeler dahil bütün ilçelerden almış oldukları bu seçim neticelerine bakıldığında 1957 Milletvekili Genel seçim sonuçlarının DP lehine neticelenmiş olduğu görülmüştür.

1957 Milletvekili Genel seçim neticesinde ise DP'den seçilen Adıyaman milletvekilleri Sait Ağar (Vakkas Sait Ağar), Gani Gürsoy (Abdulgani Gürsoy), Şefik San (Ali Şefik San), Sırrı Turanlı (Mehmet Sırrı Turanlı) ve Ali Yaşar olmuştur.²⁸

2. 1957 Milletvekili Genel Seçimi Neticesi Adıyaman Milletvekilleri

1957 Milletvekili Genel seçiminde ülke genelindeki duruma bakıldığında 1950-1977 Yılları arası seçim çevresine göre milletvekili

²⁷ *BCA*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-311-1, Belge Tarih: ,27 Ekim 1957, s. 16-17.

²⁸ *TBMM Albümü, 1920-2010, 2. Cilt 1950-1980*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara 2010, s. 689.; *TBMM Zabut Ceridesi*, 11. Dönem, 1. Yasama Yılı, C.1, Birleşim 1, 1 Kasım 1957, s.2.

genel seçimi sonuçları verilerine göre kayıtlı seçmen sayısı 12.078.623 olup, oy kullanan seçmen sayısı ise 9.250.949 olmuştur. Katılım oranının 76,6 olduğu 1957 Milletvekili Genel seçiminde ülke genelinde seçilen milletvekili sayısı ise 610 olmuştur. Ülke genelinde seçime katılan partiler CHP, CMP, DP, HP, VP olurken, söz konusu bu seçimde bağımsız adaylar da seçim yarışında yer almıştır. 1957 Milletvekili Genel seçimine katılan bu siyasi partilerin seçim neticesindeki durumlarına bakıldığında CHP'nin aldığı oy sayısı 3.825.267 kişi olurken, oy oranı 41,4 olup, kazanılan milletvekili sayısı ise 178 olmuştur. CHP'nin en büyük rakibi olan DP'nin aldığı oy sayısı 4.497.811 kişi olurken, oy oranı 48,6 olup, kazanılan milletvekili sayısı ise 424 olmuştur. Diğer muhalefet partilerine bakıldığında ise CMP'nin aldığı oy sayısı 604.087 kişi olurken, oy oranı 6,5 olup, kazanılan milletvekili sayısı ise 4 olmuştur. HP'nin durumuna bakıldığında alınan oy sayısı 321.471 olurken, oy oranı 3,5 olup, kazanılan milletvekili sayısı ise 4 olmuştur. Seçimde yer alan ancak pek varlık gösteremeyen VP'nin aldığı oy sayısı ise 463 olmuştur.²⁹ 1957 Milletvekili Genel seçiminde Adıyaman ilindeki duruma bakıldığında ise 1950-1977 yılları arası seçim çevresine göre milletvekili genel seçimi sonuçları verilerine göre Adıyaman ilinde kayıtlı seçmen sayısı 92.851 olup, oy kullanan seçmen sayısı ise 76.563 olmuştur. Katılım oranının 82,5 olduğu 1957 Milletvekili Genel seçiminde Adıyaman ilinden seçilen milletvekili sayısı ise 5 olmuştur. Adıyaman ilinde seçime katılan partiler CHP, CMP, DP ve HP olmuştur. Adıyaman ilinde seçime katılan bu siyasi partilerin seçim neticelerine bakıldığında ise CHP'nin aldığı oy sayısı 28.684 kişi olurken, oy oranı 37,7 olup, CHP Adıyaman ilinden milletvekili çıkaramamıştır. Seçim sürecinde Adıyaman ilinden en güçlü parti olan DP'nin aldığı oy sayısı 37.868 olup, oy oranı 49,8 olurken, DP Adıyaman ilinden seçilecek 5 milletvekilinin hepsini kazanmıştır. Diğer muhalefet partilerindeki seçim sonuçlarına bakıldığında ise CMP'nin aldığı oy sayısı 253 kişi olurken, oy oranı 0,3 olup, CMP, Adıyaman ilinden milletvekili çıkaramamıştır. HP'nin durumuna bakıldığında ise alınan oy sayısı 9.236 olurken, oy oranı 12,2 olup, HP de yine Adıyaman ilinden 1957 Milletvekili seçiminden mebus

²⁹ 1950-1977 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Seçim Sonuçları, Türkiye Genel, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Turkiye.pdf>; Erişim Tarihi: 15 Ekim 2024.

çıkaramamıştır.³⁰ 1957 genel seçiminde Adıyaman ilinden seçilen milletvekillerinin hepsi DP'den seçilmiş olup, seçilen milletvekilleri ise Sait Ağar, Gani Gürsoy, Şefik San, Sırrı Turanlı ve Ali Yaşar olmuştur.³¹ Meclis çalışmalarına başladıktan sonra ise Adıyaman ilinden seçilen bu milletvekilleri çeşitli komisyonlarda görevler almıştır. Milletvekillerinin görev almış oldukları bu komisyonlara bakıldığında ise Sait Ağar Arzuhal Encümenliğine, Gani Gürsoy Divanı Muhasebat Encümenliğine, Şefik San Dahiliye Encümenliğine, Sırrı Turanlı Ticaret Encümenliğine ve Ali Yaşar ise Gümrük ve İnhisarlar Encümenliğine seçilmişlerdir.³² Farklı komisyonlarda görev alan Adıyaman milletvekillerinin genel itibarıyla biyografilerine bakıldığında ise bu durum alt başlıkta ele alınarak incelenmiştir.

2.1. Sait Ağar (Vakkas Sait Ağar)³³

34

Sait Ağar, 1920 (1336)'de Besni'de doğmuştur. Babası Raşit Bey,

³⁰ 1950-1977 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Seçim Sonuçları, Seçim Çevresi: Adıyaman, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Adiyaman.pdf>; Erişim Tarihi: 15 Ekim 2024.

³¹ BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-311-1, Belge Tarih: 27 Ekim 1957, s. 16.

³² TBMM Zabıt Ceridesi, 11. Dönem, 1. Yasama Yılı, C.1, Birleşim 5, 22 Kasım 1957, s.30-37.

³³ Nüfus kaydında "Sait Ağar", bazı kaynaklarda ise "Vakkas Sait Ağar" olarak geçmektedir. Ayrıca Bkz. Zühtü Arslan, Türk Parlamento Tarihi TBMM-XI. Dönem (1957-1960), C.III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 156, Ankara 2011, s. 70.

³⁴ TBMM Milletvekilleri Albümü 1920-2010, C.2, 1950-1980, Gökçe Ofset Matbaacılık Limited Şirketi, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Bakanlıklar, Ankara 2010, s.689.

annesi ise Elif hanım idi.³⁵ Evli ve beş çocuk babası olan Ağar, ilkokulu Besni ilçesinde Ortaokulu Ankara'da Erkek Lisesinde tamamlarken, Lise eğitimini ise İstanbul Haydar Paşa Lisesinde yapmıştır.³⁶

Resmi kayıtlara göre mebusluk öncesinde çiftçi olarak hayatını idame ettiren Ağar'ın, askerlik hizmetini ise Piyade Teymen olarak yaptığı ve herhangi bir yabancı dil bilgisine de sahip olmadığı tespit edilmiştir. Sait Ağar'ın intihaptan evvel son durumu çiftçi iken³⁷ 27 Ekim 1957 tarihinde yapılacak olan Milletvekili Genel seçimi için Adıyaman ilinden gösterilen beş adaydan³⁸ birisi olmuştur.

Sait Ağar, 27 Ekim 1957 seçimi neticesinde Adıyaman ilinden almış olduğu toplam 37.868 oy ile DP'den XI. Dönem Adıyaman Milletvekili olarak seçilmiştir.³⁹

Sait Ağar'ın Adıyaman merkez ilçesinden ve diğer ilçelerden almış olduğu oy durumuna bakıldığında Adıyaman merkez ilçesinden 13.107 oy, Besni ilçesinden 10.643 oy, Gerger İlçesinden 2.895 oy, Kâhta ilçesinden 9.752 oy ve Çelikhan ilçesinden ise 1.471 oy alarak toplamda ise merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 37.868 oy sayısı ile DP'den ikinci sıradan Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanmıştır.⁴⁰

Milletvekili seçim kanunu gereğince Adıyaman ilinde yapılan seçim sonucunda 37868 oy ile Demokrat Parti Adıyaman Milletvekili seçilmiş olduğunu gösterir tutanak ise kendisine 29.10.1957 tarihinde seçim kurulunca verilmiştir. Bu seçim tutanağında seçmen sayısı 92.851 olup, oylarını kullananların sayısı ise 76.563 olduğu görülürken, Ağar'ın seçilmesine ilişkin de herhangi bir itiraz ya da şikâyet olmadığı tespit edilmiştir. Sait Ağar'ın

³⁵ Sait Ağar, *T.B.M.M Tercüme-i Hal Varakası*, XI. Dönem, TBMM Arşivi, ŞSDN: 2223.

³⁶ Zühtü Arslan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-XI. Dönem (1957-1960)*, C.III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 156, Ankara 2011, s. 70.

³⁷ Sait Ağar, *T.B.M.M Tercüme-i Hal Varakası*, XI. Dönem, TBMM Arşivi, ŞSDN: 2223.

³⁸ *BCA*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-312-4, Belge Tarih: ,30 Ekim 1957, s. 2.

³⁹ Sait Ağar, *Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak*, *Adıyaman İli*, TBMM Arşivi.

⁴⁰ *BCA*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-311-1, Belge Tarih: ,27 Ekim 1957, s. 16.

Adıyaman ilinden Milletvekilliğine seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanak ise kendisine 29 Ekim 1957 tarihinde verilmiştir.⁴¹

XI. Dönem Adıyaman Milletvekili seçilen Sait Açar'ın yasama etkinliği 1957 Milletvekili Genel Seçimi ile sınırlı olmuştur.⁴² Söz konusu bu yasama yılında ise Arzuhal Encümenliğinde görev yapmış olan Açar,⁴³ 7 Eylül 1987 yılında vefat etmiştir.⁴⁴

2.2. Gani Gürsoy (AbdulGani Gürsoy)⁴⁵

1957 Milletvekili Genel seçimleri neticesinde Adıyaman ilinden milletvekili seçilen Gani Gürsoy⁴⁷, 1923 (1339) yılında Adıyaman'da doğmuştur. Babası Mehmet Bey, annesi ise Ayşe hanımdır.⁴⁸ Evli ve beş çocuk babası olan Gürsoy, ilkokulu 1936 yılında bitirirken, 1939 yılında ise Gaziantep Lisesi orta öğretiminden tahsilini tamamlamıştır. Daha sonrasında ise eğitime devam etmeyerek ziraat

⁴¹ Sait Açar, *Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak, Adıyaman İli*, TBMM Arşivi.

⁴² <https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili-arama/liste> (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2024)

⁴³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 11. Dönem, 1. Yasama Yılı, C.1, Birleşim 5, 22 Kasım 1957, s.30.

⁴⁴ Zühtü Arslan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-XI. Dönem (1957-1960)*, C.III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 156, Ankara 2011, s. 70.

⁴⁵ Nüfus kaydında “Gani Gürsoy”, bazı kaynaklarda ise “Abdulgani Gürsoy” olarak geçmektedir. Ayrıca Bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili-arama/liste> Erişim Tarihi: 15 Ekim 2024

⁴⁶ *TBMM Milletvekilleri Albümü 1920-2010*, C.2, 1950-1980, Gökçe Ofset Matbaacılık Limited Şirketi, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Bakanlıklar, Ankara 2010, s.689.

⁴⁷ *BCA*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-311-1, Belge Tarih: ,27 Ekim 1957, s. 16.

⁴⁸ Gani Gürsoy, *T.B.M.M Tercüme-i Hal Varakası, XI. Dönem*, TBMM Arşivi, ŞSDN: 2224.

ile uğraşmaya başlamıştır.⁴⁹

Resmi kayıtlara göre mebusluk öncesinde ziraat ile uğraşan ve çiftçi olan Gürsoy, askerlik hizmetini ise Piyade Eri olarak 1942-1945 yılları arasında yapmıştır. Herhangi bir yabancı dil bilgisine de sahip olmadığı tespit edilmiştir. Daha önceki dönemlerde mebusluk yapmadığı tespit edilen Gani Gürsoy'un intihaptan evvelki son durumu çiftçi iken⁵⁰ 27 Ekim 1957 tarihinde yapılacak olan Milletvekili Genel seçimi için Adıyaman ilinden gösterilen beş adaydan⁵¹ birisi olmuştur.

Gani Gürsoy, 27 Ekim 1957 seçimi neticesinde Adıyaman ilinden almış olduğu toplam 37.848 oy ile DP'den XI. Dönem Adıyaman Milletvekili olarak seçilmiştir.⁵²

Gani Gürsoy'un Adıyaman merkez ilçesinden ve diğer ilçelerden almış olduğu oy durumuna bakıldığında Adıyaman merkezden 13.149 oy, Besni ilçesinden 10.600 oy, Gerger İlçesinden 2.893 oy, Kahta ilçesinden 9.732 oy ve Çelikhan ilçesinden ise 1.474 oy alarak toplamda ise merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 37.848 oy sayısı ile DP'den dördüncü sıradan Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanmıştır.⁵³

Milletvekili seçim kanunu gereğince Adıyaman ilinde yapılan seçim sonucunda 37.848 oy ile DP Adıyaman Milletvekili seçilmiş olduğunu gösterir tutanak ise kendisine 29.10.1957 tarihinde seçim kurulunca verilmiştir. Bu seçim tutanağında seçmen sayısı 92.843 olup, oylarını kullananların sayısı ise 76.563 olduğu görülmüştür. Söz konusu bu tutanakta ayrıca Gürsoy'un seçilmesine ilişkin de herhangi bir itiraz ya da şikâyetin olmadığı da tespit edilmiştir.⁵⁴ Gani Gürsoy'un milletvekili seçilmesinin ardından intihap

⁴⁹ Zühtü Arslan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-XI. Dönem (1957-1960)*, C.III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 156, Ankara 2011, s. 69.

⁵⁰ Gani Gürsoy, *T.B.M.M Tercüme-i Hal Varakası*, XI. Dönem, TBMM Arşivi, ŞSDN: 2224.

⁵¹ *BCA*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-312-4, Belge Tarih: ,30 Ekim 1957, s. 2.

⁵² Gani Gürsoy, *Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak, Adıyaman İli*, TBMM Arşivi.

⁵³ *BCA*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-311-1, Belge Tarih: ,27 Ekim 1957, s. 16.

⁵⁴ Gani Gürsoy, *Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak, Adıyaman İli*, TBMM Arşivi.

mazbatasının tarihi 29.10.1957 olurken, meclise katılım tarihi ise 11.1957 olmuştur.⁵⁵

XI. Dönem Adıyaman Milletvekili seçilen Gani Gürsoy'un yasama etkinliği 1957 Milletvekili Genel Seçimi ile sınırlı olmuştur.⁵⁶ Söz konusu bu yasama yılında ise Divanı Muhasebat Encümenliğinde görev yapmış olan Gürsoy,⁵⁷ parlamento sonrasında tarımla uğraşmış ve 11 Ocak 1995 tarihinde de yılında vefat etmiştir.⁵⁸

2.3. Ali Şefik San (Şefik San)⁵⁹

60

Ali Şefik San 1910 yılında Aydın Bozdoğan ilçesinde doğmuştur. Babası Hüseyin Ziyaettin Bey, annesi ise Hatice hanımdır.⁶¹ Evli ve üç çocuk babası olan San, ilkökul, ortaokul ve lise eğitimi sonrasında yüksek tahsilini Hukuk Fakültesinde tamamlamıştır. Eğitimi tamamlayan San, muhtelif kazalarda kaymakamlık yaparken,

⁵⁵ Gani Gürsoy, *T.B.M.M Tercüme-i Hal Varakası*, XI. Dönem, TBMM Arşivi, ŞSDN: 2224.

⁵⁶ <https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili-arama/liste> Erişim Tarihi: 15 Ekim 2024

⁵⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 11. Dönem, 1. Yasama Yılı, C.1, Birleşim 5, 22 Kasım 1957, s.32.

⁵⁸ Zühtü Arslan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-XI. Dönem (1957-1960)*, C.III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 156, Ankara 2011, s. 69.

⁵⁹ Nüfus kaydında “Ali Şefik San”, bazı kaynaklarda ise “Şefik San” olarak geçmektedir. Ayrıca Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 11. Dönem, 1. Yasama Yılı, C.1, Birleşim 5, 22 Kasım 1957, s.31.; *BCA*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-311-1, Belge Tarih: ,27 Ekim 1957, s. 16.

⁶⁰ *TBMM Milletvekilleri Albümü 1920-2010*, C.2, 1950-1980, Gökçe Ofset Matbaacılık Limited Şirketi, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Bakanlıklar, Ankara 2010, s.689.

⁶¹ Ali Şefik San, *T.B.M.M Tercüme-i Hal Varakası*, XI. Dönem, TBMM Arşivi, ŞSDN: 2225.

Malatya, Antalya, Afyon ve Manisa illerinde ise Valilik görevlerinde bulunmuştur.⁶²

Resmi kayıtlara göre mebusluk öncesindeki en son görevi İller Bankası İdare Meclis Azası ve Manisa Valisi olan Ali Şefik San, askerlik hizmetini Topçu Teğmen olarak yerine getirmiştir. Herhangi bir yabancı dil bilgisine de sahip olmadığı tespit edilen San'ın,⁶³ daha önceki dönemlerde mebusluk yapmadığı tespit edilmiştir.⁶⁴ Ali Şefik San'ın intihaptan evvelki son durumu İller Bankası İdare Meclis Azası ve Manisa Valisi olup, 27 Ekim 1957 tarihinde yapılacak olan Milletvekili Genel seçimi için Adıyaman ilinden gösterilen beş adaydan⁶⁵ birisi olmuştur.

Ali Şefik San, 27 Ekim 1957 seçimi neticesinde Adıyaman ilinden almış olduğu toplam 37.845 oy ile DP'den XI. Dönem Adıyaman Milletvekili olarak seçilmiştir.⁶⁶

Ali Şefik San'ın Adıyaman merkezden 13.107 oy, Besni ilçesinden 10.631 oy, Gerger İlçesinden 2.899 oy, Kahta ilçesinden 9.735 oy ve Çelikhan ilçesinden ise 1.473 oy alarak toplamda ise merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 37.845 oy sayısı ile DP'den beşinci sıradan Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanmıştır.⁶⁷

Milletvekili seçim kanunu gereğince Adıyaman ilinde yapılan seçim sonucunda 37.845 oy ile DP Adıyaman Milletvekili seçilmiş olduğunu gösterir tutanak ise kendisine 29.10.1957 tarihinde seçim kurulunca verilmiştir. Bu seçim tutanağında seçmen sayısı 92.843 olup, oylarını kullananların sayısı ise 76.563 olduğu görülmüştür. Söz konusu bu tutanakta ayrıca Ali Şefik San'ın seçilmesine ilişkin de

⁶² Zühtü Arslan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-XI. Dönem (1957-1960)*, C.III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 156, Ankara 2011, s. 68. ; Ali Şefik San, *T.B.M.M Tercüme-i Hal Varakası*, XI. Dönem, TBMM Arşivi, ŞSDN: 2225.

⁶³ Ali Şefik San, *T.B.M.M Tercüme-i Hal Varakası*, XI. Dönem, TBMM Arşivi, ŞSDN: 2225.

⁶⁴ <https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili-arama/liste> Erişim Tarihi: 15 Ekim 2024

⁶⁵ *BCA*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-312-4, Belge Tarih: ,30 Ekim 1957, s. 2.

⁶⁶ Ali Şefik San, *Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak, Adıyaman İli*, TBMM Arşivi.

⁶⁷ *BCA*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-311-1, Belge Tarih: ,27 Ekim 1957, s. 16.

herhangi bir itiraz ya da şikâyetin olmadığı da tespit edilmiştir.⁶⁸ Ali Şefik San'ın milletvekili seçilmesinin ardından intihap mazbatasının tarihi 29.10.1957 olurken, meclise katılım tarihi ise 1 11.1957 olmuştur.⁶⁹

XI. Dönem Adıyaman Milletvekili seçilen Ali Şefik San'ın yasama etkinliği 1957 Milletvekili Genel Seçimi ile sınırlı olmuştur.⁷⁰ Söz konusu bu yasama yılında ise Dâhiliye Encümenliğinde görev yapmış olan Ali Şefik San,⁷¹ parlamento sonrasında İller Bankası İdare Meclis Üyesi olarak devam ederken 30 Kasım 1985 tarihinde vefat etmiştir. Ali Şefik San'ın cenazesi ise Side'de aile kabristanına defnedilmiştir.⁷²

2.4. Sırrı Turanlı (Mehmet Sırrı Turanlı)⁷³

74

Sırrı Turanlı 1921 (1337) yılında Kâhta'da doğmuştur. Babası Ramazan Bey, annesi ise Bedriye hanımdır. Evli ve üç çocuk babası

⁶⁸ Ali Şefik San, *Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak, Adıyaman İli*, TBMM Arşivi.

⁶⁹ Ali Şefik San, *T.B.M.M Tercüme-i Hal Varakası*, XI. Dönem, TBMM Arşivi, ŞSDN: 2225.

⁷⁰ <https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili-arama/liste> Erişim Tarihi: 15 Ekim 2024

⁷¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 11. Dönem, 1. Yasama Yılı, C.1, Birleşim 5, 22 Kasım 1957, s.31.

⁷² Zühtü Arslan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-XI. Dönem (1957-1960)*, C.III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 156, Ankara 2011, s. 68.

⁷³ Nüfus kaydında, TBMM Zabıt Ceridelerinde ve BCA Kaynaklarında “Sırrı Turanlı”, bazı kaynaklarda ise “Mehmet Sırrı Turanlı” olarak geçmektedir. Ayrıca Bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili-arama/liste> (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2024).

⁷⁴ *TBMM Milletvekilleri Albümü 1920-2010*, C.2, 1950-1980, Gökçe Ofset Matbaacılık Limited Şirketi, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Bakanlıklar, Ankara 2010, s.689.

olan Turanlı, ilkokulu Kâhta'da okurken, ortaokul ve lise eğitimini ise Tarsus Amerikan Kolejinde tamamlamıştır. Lise eğitimi sonrasında bir yıl kadar serbest çalışan Turanlı, 1945 yılında Ankara Hukuk Fakültesini kazanmış ve 1950 yılında da Ankara Hukuk Fakültesinden mezun olmaya hak kazanmıştır. Turanlı, Ankara Hukuk Fakültesini bitirmesinin ardından iki yıl boyunca tarımla uğraşmış olup, 36. dönemde de yedek subay okuluna girmiştir. Burada ise Levazım Asteğmeni olarak yedek okulunda iâşe subaylığı yapan Turanlı, altı ay kadar da teğmen olarak hizmet etmiştir. Askerlik sonrasında ise avukatlık stajını tamamlayan Turanlı, daha sonra Adıyaman'da avukatlık yapmaya başlamıştır.⁷⁵

Resmi kayıtlara göre mebusluk öncesindeki en son görevi Avukat olan Sırrı Turanlı'nın, yabancı dil olarak ise İngilizce ve Fransızca bildiği bilgisine ulaşılmıştır. Bunun yanında daha önceki dönemlerde mebusluk yapmadığı da edilen bilgiler içerisindedir. Sırrı Turanlı'nın intihaptan evvelki son durumu ise Avukat olup,⁷⁶ 27 Ekim 1957 tarihinde yapılacak olan Milletvekili Genel seçimi için Adıyaman ilinden gösterilen beş adaydan⁷⁷ birisi olmuştur.

Sırrı Turanlı, 27 Ekim 1957 seçimi neticesinde Adıyaman ilinden almış olduğu toplam 37.913 oy⁷⁸ ile DP'den XI. Dönem Adıyaman Milletvekili olarak seçilmiştir.⁷⁹

Sırrı Turanlı, 27 Ekim 1957 seçiminde almış olduğu oyların il merkezi ve ilçelere göre dağılımına bakıldığında ise Adıyaman merkezden 13.129 oy, Besni ilçesinden 10.633 oy, Gerger İlçesinden 2.897 oy, Kâhta ilçesinden 9.787 oy ve Çelikhan ilçesinden ise 1.475 oy olarak DP'den birinci sıradan Adıyaman milletvekili olmaya hak

⁷⁵ Zühtü Arslan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-XI. Dönem (1957-1960)*, C.III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 156, Ankara, 2011, s. 71. ; Sırrı Turanlı, *T.B.M.M Tercüme-i Hal Varakası*, XI. Dönem, TBMM Arşivi, ŞSDN: 2226.

⁷⁶ Sırrı Turanlı, *T.B.M.M Tercüme-i Hal Varakası*, XI. Dönem, TBMM Arşivi, ŞSDN: 2226.

⁷⁷ *BCA*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-312-4, Belge Tarih: ,30 Ekim 1957, s. 2.

⁷⁸ Bazı kaynaklarda bu oy sayısı 37.921 olarak geçmektedir. Ayrıca Bkz. *BCA*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-311-1, Belge Tarih: ,27 Ekim 1957, s. 16.

⁷⁹ Sırrı Turanlı, *Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak, Adıyaman İli*, TBMM Arşivi.

kazandığı tespit edilmiştir.⁸⁰

Milletvekili seçim kanunu gereğince Adıyaman ilinde yapılan seçim sonucunda 37.913 oy ile DP Adıyaman Milletvekili seçilmiş olduğunu gösterir tutanak ise kendisine 29.10.1957 tarihinde seçim kurulunca verilmiştir. Bu seçim tutanağında seçmen sayısı 92.843 olup, oylarını kullananların sayısı ise 76.563 olduğu görülmüştür. Söz konusu bu tutanakta ayrıca Sırrı Turanlı'nın seçilmesine ilişkin de herhangi bir itiraz ya da şikâyetin olmadığı da tespit edilmiştir.⁸¹ Sırrı Turanlı'nın milletvekili seçilmesinin ardından meclise katılım tarihi ise 1 11.1957 olmuştur.⁸²

XI. Dönem Adıyaman Milletvekili seçilen Sırrı Turanlı'nın yasama etkinliği 1957 Milletvekili Genel Seçimi ile sınırlı olmuştur.⁸³ Turanlı, söz konusu bu yasama yılında ise Ticaret Encümenliğinde görev yapmıştır.⁸⁴ Parlamento sonrasında 2 Haziran 1968-5 Haziran 1977 tarihleri arasında Cumhuriyet Senatosu Adıyaman Üyesi olarak seçilen Turanlı, 7 Temmuz 1988 yılında da vefat etmiştir.⁸⁵

2.5. Ali Yaşar

86

⁸⁰ BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-311-1, Belge Tarih: ,27 Ekim 1957, s. 16.

⁸¹ Sırrı Turanlı, *Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak, Adıyaman İli*, TBMM Arşivi.

⁸² Sırrı Turanlı, *T.B.M.M Tercüme-i Hal Varakası*, XI. Dönem, TBMM Arşivi, ŞSDN: 2226.

⁸³ <https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili-arama/liste> (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2024).

⁸⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 11. Dönem, 1. Yasama Yılı, C.1, Birleşim 5, 22 Kasım 1957, s.37.

⁸⁵ Zühtü Arslan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-XI. Dönem (1957-1960)*, C.III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 156, Ankara 2011, s. 72.

⁸⁶ *TBMM Milletvekilleri Albümü 1920-2010*, C.2, 1950-1980,Gökçe Ofset

Ali Yaşar, 1900 (1316) yılında Adıyaman'da doğmuştur. Babası Veysi Bey, annesi ise Ayşe hanımdır. Evli ve üç çocuk babası olan Yaşar, ilkokul mezunu olup, milletvekili seçilinceye kadar çiftçilikle uğraşmıştır.⁸⁷

Resmi kayıtlara göre mebusluk öncesindeki en son görevi çiftçi olan Ali Yaşar, askerlik hizmetini er olarak yerine getirmiştir. Herhangi bir yabancı dil bilgisine de sahip olmadığı tespit edilen Yaşar'ın,⁸⁸ daha önceki dönemlerde mebusluk yapmadığı tespit edilmiştir.⁸⁹ Ali Yaşar, 27 Ekim 1957 tarihinde yapılacak olan Milletvekili Genel seçimi için Adıyaman ilinden gösterilen beş adaydan birisi olmuştur.⁹⁰

Ali Yaşar, 27 Ekim 1957 seçimi neticesinde Adıyaman ilinden almış olduğu toplam 37.853 oy⁹¹ ile DP'den XI. Dönem Adıyaman Milletvekili olarak seçilmiştir.⁹²

Ali Yaşar'ın 27 Ekim 1957 seçimi neticesinde almış olduğu oyların il merkezi ve ilçelere göre dağılımına bakıldığında ise Adıyaman merkezden 13.145 oy, Besni ilçesinden 10.601 oy, Gerger İlçesinden 2.900 oy, Kahta ilçesinden 9.733 oy ve Çelikhhan ilçesinden ise 1.477 oy olarak toplamda ise merkez ilçe dahil bütün ilçelerden almış olduğu 37.856 oy⁹³ sayısı ile DP'den üçüncü sıradan Adıyaman milletvekili olmaya hak kazanmıştır.⁹⁴

Ali Yaşar'ın milletvekili seçim kanunu gereğince Adıyaman ilinde

Matbaacılık Limited Şirketi, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Bakanlıklar, Ankara 2010, s.689.

⁸⁷ Arslan, *a.g.e.*, s. 67. ; Ali Yaşar, *T.B.M.M Tercüme-i Hal Varakası*, XI. Dönem, TBMM Arşivi, ŞSDN: 2227.

⁸⁸ Ali Yaşar, *T.B.M.M Tercüme-i Hal Varakası*, XI. Dönem, TBMM Arşivi, ŞSDN: 2227.

⁸⁹ <https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili-arama/liste> Erişim Tarihi: 15 Ekim 2024

⁹⁰ *BCA*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-312-4, Belge Tarih: ,30 Ekim 1957, s. 2.

⁹¹ Bazı kaynaklarda bu oy sayısı 37.856 olarak geçmektedir. Ayrıca Bkz. *BCA*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-311-1, Belge Tarih: ,27 Ekim 1957, s. 16.

⁹² Ali Yaşar, *Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak*, Adıyaman İli, TBMM Arşivi.

⁹³ Bazı kaynaklarda bu oy sayısı 37.853 olarak geçmektedir. Ayrıca Bkz. Ali Yaşar, *Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak*, Adıyaman İli, TBMM Arşivi.

⁹⁴ *BCA*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 52-311-1, Belge Tarih: ,27 Ekim 1957, s. 16.

yapılan seçim sonucunda 37.853 oy ile DP Adıyaman Milletvekili seçilmiş olduğunu gösterir tutanak ise kendisine 29.10.1957 tarihinde seçim kurulunca verilmiştir. Bu seçim tutanağında seçmen sayısı 92.843 olup, oylarını kullananların sayısı ise 76.563 olduğu görülmüştür. Söz konusu bu tutanakta ayrıca Ali Yaşar'ın seçilmesine ilişkin de herhangi bir itiraz ya da şikâyetin olmadığı da tespit edilmiştir.⁹⁵ Ali Yaşar'ın milletvekili seçilmesinin ardından intihap mazbatasının tarihi 29.10.1957 olurken, meclise katılım tarihi ise 1 11.1957 olmuştur.⁹⁶

XI. Dönem Adıyaman Milletvekili seçilen Ali Yaşar'ın yasama etkinliği 1957 Milletvekili Genel Seçimi ile sınırlı olmuştur.⁹⁷ Söz konusu bu yasama yılında ise Gümrük ve İnhisarlar Encümenliğinde görev yapmış olan Ali Yaşar,⁹⁸ parlamento sonrasında tarımla uğraşmaya devam ederken 16 Aralık 1976 tarihinde vefat etmiştir.⁹⁹

Sonuç

Adıyaman, Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden birisi olup, tarihi boyunca birçok farklı ve zengin medeniyetlere de ev sahipliği yapmıştır. Daha öncesinde Hısn-ı Mansur olarak bilinen ismi ise 1926 yılında değiştirilmiş ve yeni adı Adıyaman olmuştur. 1954 yılında il oluncaya kadar birçok idari taksimat değişikliğine maruz kalan Adıyaman, öncesinde ise Malatya iline bağlı durumda kalmıştır.

1950 yılına gelindiğinde Türkiye'de siyasi hayatında önemli değişimler ve gelişmeler söz konusu olmuştur. Bu siyasi gelişmelerden ve değişmelerden en önemlisi ise şüphesiz 27 yıl boyunca iktidarda bulunan CHP iktidarının 1950 seçimleri neticesinde sona ererken, kendi içerisinde çıkan ve milletin gönlüne girmeyi başaran DP, iktidarının yönetime gelmesi olmuştur. Söz konusu bu değişimler elbette yalnız siyasi alanda olmayıp, ülke genelinde idari taksimat alanlarına da sirayet etmiştir. İdari taksimat

⁹⁵ Ali Yaşar, *Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak*, Adıyaman İli, TBMM Arşivi.

⁹⁶ Ali Yaşar, *T.B.M.M Tercüme-i Hal Varakası*, XI. Dönem, TBMM Arşivi, ŞSDN: 2227.

⁹⁷ <https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili-arama/liste> Erişim Tarihi: 15 Ekim 2024

⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 11. Dönem, 1. Yasama Yılı, C.1, Birleşim 5, 22 Kasım 1957, s.32.

⁹⁹ Zühtü Arslan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-XI. Dönem (1957-1960)*, C.III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 156, Ankara 2011, s. 67.

alanında yaşanan değişimler ise elbette ilk defa bu dönemde yaşanan bir gelişme olmayıp, Cumhuriyet döneminde zaman zaman ihtiyaçlara binayen değişimlerin olduğu görülmüştür. DP döneminde yaşanan bu değişimlerin en önemlilerinden birisi ise şüphesiz Adıyaman'ın il statüsüne getirilmesi olmuştur. Bilhassa 1953 yılı sonrasında Adıyaman'ın il olmasına ilişkin taleplerin arttığı bir hakikattir. Bunun için oluşturulan heyetler Ankara'da gerekli temaslarda bulunmuştur. Yapılan bu girişimlerin neticesi ise 1954 yılında meyvesini vermiş ve Adıyaman nihayetinde de il statüsüne kavuşmuştur.

Adıyaman'ın il olmasından sonra ise girmiş olduğu ilk seçim 27 Ekim 1957 tarihinde yapılan Milletvekili Genel Seçimi olmuştur. İl bazında 5 milletvekili adayını ile seçim yarışının yapıldığı bu seçimde ise beş milletvekilinin hepsini de DP kazanmıştır. DP adına seçimi kazanan milletvekilleri ise Sait Açar, Gani Gürsoy, Şefik San, Sırrı Turanlı ve Ali Yaşar olmuşlardır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BCA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi) 30.1.0.0/52.311.1.

BCA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi) 30.1.0.0/52.312.1.

BCA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi) 30.1.0.0/52.312.4.

Araştırma ve İnceleme Kaynakları

AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (4. Baskı): Hil Yayınları, İstanbul 2010.

AKŞİN, Sina, “*Türkiye’nin Yakın Tarihi P*”, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul 1997.

ALBAYAK, Mustafa, “Hürriyet Partisi’nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 24, S. 71 Temmuz 2008, ss. 341-380.

ARSLAN, Zühtü, “*Türk Parlamento Tarihi TBMM-XI. Dönem (1957-1960)*”, C.III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 156, Ankara 2011.

ATAKUL, Fatma Alev, *Türkiye’de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007.

BULUT, Sedef, “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960)”: Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu, *Akademik Bakış Dergisi*, C. 2, S. 4, 2009, ss.125-145.

BÜYÜKTOLU, Recep, “*Milletvekili Genel Seçimlerinde Demokrat Partinin Seçim Propagandaları (1946 1957)*”, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi). Çankırı 2017.

ÇAVDAR, Tefik, “*Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*”, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2013.

KARPAT, Kemal, “*Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*”, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KOZLUDERE, Hüseyin, “*Adıyaman Basımına Göre Adıyaman'ın Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Yapısı (1954-1968)*”, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2011.

KAYA ÖZÇELİK, Pınar, “Demokrat Parti'nin Demokrasi Söylemi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C.65, S. 3., 2010, ss. 163-187. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002176

TAŞDEMİR; Mehmet, “*16. Yüzyılda Adıyaman*”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

TURAN, Ali Eşref, “*Türkiye'de Seçmen Davranışı*”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.

ZÜRCHER, Eric Jan, “*Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*”, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Gazete Kaynakları

Akşam Gazetesi, 6 Eylül 1957.

Milliyet Gazetesi, 28 Ekim 1957.

Resmi Kaynakları

1967 *Adıyaman İl Yıllığı*

TBMM Albümü, 1920-2010, 2. Cilt 1950-1980, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara 2010.

TBMM Zabıt Ceridesi, 10. Dönem, 4. Yasama Yılı, Cilt: 20, Birleşim: 91, 11 Eylül 1957.

TBMM Zabıt Ceridesi, 11. Dönem, 1. Yasama Yılı, Cilt: 1, Birleşim 1, 1 Kasım 1957.

TBMM Zabıt Ceridesi, 11. Dönem, 1. Yasama Yılı, C.1, Birleşim 5, 22 Kasım 1957

Türkiye İstatistik Kurumu, Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, No: 3685, TÜİK Yayınları, Ankara,2012.

Sait Açar, *T.B.M.M Tercüme-i Hal Varakası*, XI. Dönem, TBMM Arşivi, ŞSDN: 2223.

Sait Açar, *Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak*, Adıyaman İli, TBMM Arşivi.

Gani Gürsoy, *T.B.M.M Tercüme-i Hal Varakası, XI. Dönem*, TBMM Arşivi, ŞSDN: 2224.

Gani Gürsoy, *Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak, Adıyaman İli*, TBMM Arşivi.

Ali Şefik San, *T.B.M.M Tercüme-i Hal Varakası, XI. Dönem*, TBMM Arşivi, ŞSDN: 2225.

Ali Şefik San, *Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak, Adıyaman İli*, TBMM Arşivi.

Sırrı Turanlı, *T.B.M.M Tercüme-i Hal Varakası, XI. Dönem*, TBMM Arşivi, ŞSDN: 2226.

Sırrı Turanlı, *Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak, Adıyaman İli*, TBMM Arşivi.

Ali Yaşar, *T.B.M.M Tercüme-i Hal Varakası, XI. Dönem*, TBMM Arşivi, ŞSDN: 2227.

Ali Yaşar, *Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak, Adıyaman İli*, TBMM Arşivi.

İnternet Kaynakları

- 1950-1977 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Seçim Sonuçları, Seçim Çevresi: Adıyaman, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Adiyaman.pdf>; (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2024).
- 1950-1977 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Seçim Sonuçları, Türkiye Genel, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Turkiye.pdf> ; (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2024).
- <https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili-arama/liste> (Erişim Tarihi: 15

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Köleme</i>
Etik Beyan:	<p><i>Bu çalışma, hazırlanmakta olan "Demokrat Parti Döneminde Adıyaman (1950-1960) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.</i></p> <p><i>* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i></p>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin</i>
Etik Bildirim:	<i>turkarsosyalbilimlerdergisi@gmail.com (Çalışma ile ilgili etik bir sorun var ise dergi yönetimine bildirilmelidir)</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muafır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazıların dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	<p><i>This study was produced from the doctoral thesis titled "Adıyaman in the Democratic Party Period (1950-1960)".</i></p> <p><i>* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i></p>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / iThernal.net etc.</i>
Complaints:	<i>turkarsosyalbilimlerdergisi@gmail.com</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

[DOI: 10.71138/turkav.1553220](https://doi.org/10.71138/turkav.1553220)

Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnî'l-Edeb* Adlı Eserine Göre Gazan Han ile Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed Mektuplaşmaları

Abdullah KUBAT | [0009-0005-2147-8526](https://orcid.org/0009-0005-2147-8526) |

abdkubat@hotmail.com

Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/057qfs197>

Öz

İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın Suriye'de hâkimiyet kurup Akdeniz'e ulaşma arzusu, İlhanlılar ile Memlûkleri karşı karşıya getirmişti. Bu amaç doğrultusunda Gazan Han, kendisine sığınan Memlûk emirlerin de etkisi ile Suriye bölgesine üç tane sefer düzenlemiştir. Bu seferlerin ilkinde İlhanlı ordusu ile Memlûk ordusu arasında meydana gelen Vâdî el-Hazindâr Savaş'ını İlhanlı ordusu kazanmış ve İlhanlılar Suriye'de kısmî olarak, yüz günlük bir hâkimiyet sağlamışlardır. Daha sonra yapılan ikinci ve üçüncü Suriye seferlerinde ise İlhanlılar bir başarı elde edememişlerdir. Bu mücadele sürecinde İlhanlı hükümdarı Gazan Han ile Memlûk Sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun arasında mektuplaşmalar yaşanmıştır. Askerî alanda yapılan mücadele, diplomasi alanında elçiler vasıtası ile devam etmiştir. Taraflar kendi haklılıklarını ispat etmek için karşı tarafı suçlayan deliller öne sürüp iddialarını da ayet ve hadislere dayandırmışlardır. Her iki tarafın da, mektuplar yazılırken ilim ehlinde ve devlet bürokrasisinden istifade ettikleri aşîkârdır. Süslü ve edebî bir üslupla yazılan Gazan Han'ın mektubundaki suçlamalara ve iddialara karşılık, Memlûk Sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed, daha da üst seviyede uzun bir mektup yazarak bütün suçlamalara tek tek cevap vermiş ve barıştan yana olduğunu da son olarak ifade etmiştir. Ayrıca tarafların elçilere karşı davranışları ve hediye verilmemesi meselesi dahi karşılıklı olarak sitem edilen konular olmuştur. Verimli geçmemiş olan bu mektuplaşma trafiği Gazan Han'ın ölümü ile son bulmuştur. Gazan Han'ın yerine geçen Olcâyâtü döneminde ise yeni bir süreç başlamıştır. Memlûk dönemi müelliflerinden biri olan Nüveyrî *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnî'l-Edeb* isimli eserinde bu mektupların metnini kayıt altına alarak günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Bu makalede, Nüveyrî'nin eserindeki mektup metinlerinden yola çıkılarak değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nüveyrî, İlhanlılar, Gazan Han, Memlûkler, el-Melikü'n-Nâsır Muhammed.

Atf Bilgisi

Kubat, Abdullah, "Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnî'l-Edeb* Adlı Eserine Göre Gazan Han ile Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed Mektuplaşmaları". *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/2 (Aralık 2024), 445-476.

Correspondence between Ghazan Khan and Sultan al-Malik al-Nāsir Muhammad according to al-Nuwayrī's *Nihāyat al-arab fī funūn al-adab*

Abdullah KUBAT | [0009-0005-2147-8526](https://orcid.org/0009-0005-2147-8526) |
abdkubat@hotmail.com
 Harran University, Şanlıurfa, Türkiye
 ROR ID: <https://ror.org/057qfs197>

Abstract

The desire of the Ilkhanid ruler Ghazan Khan to establish sovereignty in Syria and reach the Mediterranean brought the Ilkhanids and the Mamluks against each other. For this purpose, Ghazan Khan organized three expeditions to Syria with the help of the Mamluk emirs who took refuge with him. In the first of these campaigns, the Battle of Wādī Khazindār, which took place between the Ilkhanid Army and the Mamluk Army, was won by the Ilkhanid Army and the Ilkhanids partially dominated Syria for a hundred days. In the second and third Syrian campaigns, the Ilkhanids failed to achieve any success. During this struggle, letters were exchanged between the Ilkhanid ruler Ghazan Khan and the Mamluk Sultan al-Malik al-Nāsir Muhammad b. Qalavun. The military struggle continued in the field of diplomacy through envoys. In order to prove their own righteousness, the parties put forward evidence accusing the other side and based their claims on verses and hadiths. It is evident that both sides made use of scholars and state bureaucracy in the writing of the letters. In response to the accusations and allegations in Ghazan Khan's letter, which was written in an ornate and literary style, the Mamluk Sultan al-Malik al-Nāsir Muhammad wrote a long letter at an even higher level, answering all the accusations one by one and finally stating that he was in favor of peace. In addition, the behavior of the parties towards the envoys and the lack of gifts were the subjects of mutual reproach. This correspondence traffic, which was not very bright and fruitful, ended with the death of Ghazan Khan. Under Oljāytū, who succeeded Ghazan Khan, a new process began. al-Nuwayrī, one of the most important authors of the Mamluk period, recorded the text of these letters in his work *Nihāyat al-arab fī funūn al-adab* and ensured that they have survived to the present day. In this article, evaluations are made based on the texts of letters in al-Nuwayrī's work.

Keywords: al-Nuwayrī, Ilkhanid, Ghazan Khan, Mamluks, al-Malik al-Nāsir Muhammad.

Atf Bilgisi

Kubat, Abdullah, "Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* Adlı Eserine Göre Gazan Han ile Sultan el-Melikü'n-Nâsir Muhammed Mektuplaşmaları". TÜRKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences, 4/2 (December 2024), 445-476.

Giriş

Suriye topraklarına hâkim olma düşüncesi Hülegü döneminden beri İlhanlıların gündeminde olan bir konudur.¹ Memlûklü Sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun ile İlhanlı hükümdarı Gazan Han arasında 1299-1303 yılları arasında Suriye hâkimiyeti için mücadeleler yaşanmıştır.² Sultan el-Melikü'n-Nâsır'ın ikinci defa tahta çıktığı bu döneme, İlhanlılar ile yaşanan savaşlar damga vurmuştur.³ İlhanlı Hükümdarı Gazan Han (694-703/1295-1304), Hama-Humus yakınlarında Memlûklere karşı kazandığı ilk zafer olan Vâdî el-Hazindâr (Mecma'ul-Muruc) (28 Rabiulevvel 699/23 Aralık 1299)⁴ Savaşı sonrasında yaklaşık olarak yüz gün boyunca Hama, Humus ve Şam bölgesini ele geçirmiştir.⁵ Fakat Dımaşk Kalesi'nin alınamaması,⁶ bölge halkının destek

¹ Ahmet Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi İlhanlılar-Memlûkler (1298-1304)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2017, s. 77-78.

² Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka, vd. TTK Yayınları, Ankara 2022, s. 277; Ramazan Şeşen, *Sultan Kalavun ve Oğlu el-Melikü'l-Eşref Devri (1279-1293)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s. 95-96.

³ İsmail Yiğit, *Memlûkler 648-923/1250-1517*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2015, s. 71; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2020, s. 40.

⁴ Reşidüddin, *age*, s. 277-279; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, C. 31, Dârul-Kutubil İlmiyye, Beyrut 2004, s. 241; Takıyyüddîn Ebül-Abbâs Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir el-Ubeydî el-Makrîzî, *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düvelî'l-Mülûk*, C. 2, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, s. 319-320; Mustafa Uyar, "İlhanlı-Memlûk Mücadelesinde Bir Kırılma Noktası: Vâdî el-Hazindâr Savaşı", 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), 10-15 Eylül 2007, Ankara 2012, s. 3255-3257; Osman Gazi Özgüdenli, *Moğol İnan'ında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaktüs Yayınları, İstanbul 2009, s. 142-146; Ahmet Sağlam, *en-Nâsır Muhammed Devri Memlûk Türk Devleti*, TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 210-213; Yüksel Arslantaş, "Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri", *Belleten*, C. LXVII/250, Aralık 2003, s. 796-797; Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 85-95.

⁵ Nüveyrî, *age*, C. 31, s. 241-251, 258-259; Sağlam, *age*, s. 210-213; Özgüdenli, *age*, s. 214; Arslantaş, *age*, s.796-797; Fatih Yahya Ayaz, "Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 15, 2007, s. 10; Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 98.

⁶ Nüveyrî, *age*, C. 31, s. 246-248; Özgüdenli, *age*, s. 148-149; Sağlam, *age*, s. 216; Arslantaş, *age*, s. 796-797; Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 99.

vermemesi ve daha başka yaşanan gelişmeler sonrası bölge yeniden Memlûk hâkimiyetine geçmiştir.⁷ Gazan Han, ardından Suriye'ye ikinci kez sefer düzenlemiştir.⁸ Bu defa ağır kış koşulları, şiddetli yağmur ve seller İlhanlı ordusunun ilerleyişini güçleştirmiş ve sefer sonuçsuz kalmıştır.⁹ Fakat Suriye üzerindeki emellerini gerçekleştirmekte ısrarcı olan Gazan Han bu defa savaşmak yerine diplomatik yollardan amacına ulaşmaya çalışmıştır.¹⁰ Bu çalışmanın içeriğini teşkil eden, iki hükümdar arasındaki mektuplaşmalar işte bu dönemde yaşanmıştır.¹¹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* isimli eserinde Gazan Han'ın mektubunu¹² ve Memlûk Sultan'ının cevap olarak yazdığı mektubu¹³ nakletmiştir. Sözde barış girişimleri olarak isimlendirilen bu çabalar Gazan Han'ın son seferinde, Dımaşk şehri yakınlarında meydana gelen ancak bu defa çok ağır bir hezimet ile neticelenen Şakhab Savaşı (2 Ramazan 702/20 Nisan 1303)¹⁴ öncesinde gerçekleşmiştir.¹⁵ Bu mağlubiyet iki devlet arasındaki düşmanlığı ortadan kaldırmasa bile, savaşların sona ermesine neden olmuştur.¹⁶

⁷ Yiğit, *age*, s. 71-72; Ayaz, *Memlûkler*, s. 40; Ahmet Sağlam, "Memlûk-İlhanlı Diplomatik İlişkileri", *Belleten*, C. LXXXII/293, Nisan 2018, s. 111; Özgüdenli, *age*, s. 150-151; Sağlam, *age*, s. 218.

⁸ Reşidüddin, *age*, s. 283-284; Özgüdenli, *age*, s. 151-153; Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 108.

⁹ Ebü'l-Fidâ', el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyübî, *el-Muhtasar fî Abbâri'l-Beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ*, C. 2, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997, s. 384; Nüveyrî, *age*, C. 31, s. 258-259; Özgüdenli, *age*, s. 151-153; Sağlam, *age*, s. 218-220; Yiğit, *age*, s. 72-73; Sağlam, *agm*, s. 111; Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 109,112.

¹⁰ Özgüdenli, *age*, s. 209; Sağlam, *agm*, s. 111.

¹¹ Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 110.

¹² Gazan Han'ın mektubu için bk. Nüveyrî, *age*, C. 31, s. 265-266.

¹³ Memlûklu Sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un cevap mektubu için bk. Nüveyrî, *age*, C. 31, s. 267-272.

¹⁴ Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 132-141; Özgüdenli, *age*, s. 156-166, 213; Arslantaş, *age*, s. 796-797; Ayaz, *Memlûkler*, s. 23.

¹⁵ Ebü'l-Fidâ', *age*, C. 2, s. 385; Sağlam, *agm*, s. 111; Yiğit, *age*, s. 74-75; Uyar, *agm*, s. 3255; Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 110.

¹⁶ Sağlam, *agm*, s. 111; Ayaz, *Memlûkler*, s. 40.

1. Nüveyrî ve *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* İsimli Eseri

Tam adı Şihabeddin Ebû Abbas Ahmed b. Abdulvehhab b. Muhammed b. Abduddâim el-Bekrî et-Teymî el-Kindî eş-Şâfî olan Nüveyrî, Memlûk dönemi tarihçilerinden biridir. Aynı zamanda tanınmış bir hattat ve hukukçudur.¹⁷ 677 (1278-1279) yılında Said'de dünyaya gelmiş, Kahire'de hadis, edebiyat ve tarih dersleri almıştır. Sultan Muhammed b. Nâsır ile yakınlık kurunca kendisine, onun yanında malî ve idarî işler ile ilgili görevler verilmiştir.¹⁸ 701 (1301-1302) yılında Nüveyrî'ye *dâvânü'l-bassa* bağlı mal varlıklarının idaresi verilerek iki seneden beri Moğol istilâsı tehdidi altında olan Suriye'ye gönderilmiştir. 702'de (1303) Dımaşk'ı almak için gelen İlhanlı güçlerine karşı yapılan savaşa iştirak eden Nüveyrî, 703 senesi Ramazan ayında (Nisan 1304) Mısır'a çağırılmıştır. Bu süre zarfında Mısır'da bulunan muhtelif vakıfların idaresini yürütmüştür. 710 (1310-1311) yılından 712 (1312-1313) senesine kadar Trablus'ta *nâzirü'l-ceyş* olarak görevlendirilmiştir. Kısa bir süre Dakhaliyye'de¹⁹ ve Murtahiye'de²⁰ *dîvân* başkanı olmuştur.²¹ Bu göreve, Sultan Nâsır ikinci defa tahttan indirilinceye kadar devam etmiştir.²² 714 (1314-1315) yılında başladığı kitap çalışmasının birinci cildini 721 (1321-1322) yılında tamamlamıştır²³ ve bu esere

¹⁷ M. Şemseddin Günaltay, *İslâm Taribinin Kaynakları Târih ve Müverribler*, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, s. 251.

¹⁸ Elias Muhanna, *Alem Bir Kitap İçre: Nüveyrî ve İslam Telif Taribinde Ansiklopedik Yazım Gelenegi*, çev. Muhammet Enes Midilli, Albaraka Yayınları, İstanbul 2024, s. 189-190, 195.

¹⁹ Dakhaliye: Mısır'da Nil Deltasındaki şehirlerden biri. bk. İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008. s. 77.

²⁰ Murtahiye: Nil deltasında bulunan önemli bir vilayet. Mustafa Öz, *Nüveyrî*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 33, İstanbul 2003, s. 304; Fatih Yahya Ayaz, *Memlükler'de Tarib ve Taribçiler*, TTK Yayınları, Ankara 2020, s. 135.

²¹ Şakir Mustafa, *Taribü'l-Arab ve'l- Muverribûn*, C. 3, Darü'l-İlmu-l Melâyîn, Beyrut 1990, s. 119; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarib-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 180; Günaltay, *age*, s. 251; *Nüveyrî*, *age*, C. 33; s. 304; Ayaz, *Memlükler'de Tarib ve Taribçiler*, s. 135; Muhanna, *age*, s. 35.

²² Mustafa, *age*, C. 3, s. 119; *Nüveyrî*, *age*, C. 33, s. 304.

²³ Muhanna, *age*, s. 35, 228; Şeşen, *age*, s. 180.

Nibâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb ismini vermiştir. Nüveyrî, hayatının geri kalanında başka bir iş ile uğraşmamış, 732 (1333) yılında Kahire'de vefat etmiştir.²⁴

Nüveyrî'nin *Nibâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* isimli eseri hacimli ansiklopedik bir eserdir.²⁵ Bu eser 31 (günümüzde neşredilen 33) ciltten meydana gelmektedir.²⁶ Kitabın başlığında geçen *edeb* kelimesi Nüveyrî için çok geniş ve kapsayıcı anlamlar taşımaktadır.²⁷ Nüveyrî *Nibâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* isimli ansiklopedik eserini, her bir bölümünü fen diye adlandırdığı 5 bölüme ayırmıştır. Fen bölümlerinden her biri de farklı kısımlar şeklinde tasnif etmiştir:²⁸

Birinci Fen; Yeryüzü, astronomi, nehirler, tabiat olayları, coğrafya, binalar ve mimari eserler hakkındadır. *İkinci Fen*; İnsan ve insanla ilgili olan şeyler, kadınlar, şiir çeşitleri, fıkralar, kadın şarkıcılar, hükümdar konuşmaları, siyaset, liderlik, hukuk, hesaplamalar, mektup yazım kuralları, belagat ve konuşma sanatı hakkındadır. *Üçüncü Fen*; Yabani ve evcil hayvanlar hakkındadır. *Dördüncü Fen*; Bitkiler, meyveler, çiçekler ve koku çeşitleri hakkındadır. *Beşinci Fen*; Genel tarih konuları hakkındadır.²⁹ Bu tasnif tarzı Nüveyrî'ye has bir üslup değildir. Nüveyrî eserini bazı değişiklikler yapmak kaydıyla çağdaşı ve daha çok *Vatvat* olarak bilinen (ö. 718/1318-1319) Muhammed b. İbrahim el-Kutbî'den esinlenerek hazırlamıştır.³⁰ Nüveyrî'nin kendi eli ile yazdığı

²⁴ Şeşen, *age*, s. 180; Muhanna, *age*, s. 35.

²⁵ Muhanna, *age*, s.64, 65; Öz, *Nüveyrî, age*, C. 33, s. 304.

²⁶ Mustafa, *age*, C. 3, s. 122; Ayaz, *Memlükler'de Tarih ve Tarihçiler*, s. 135; Muhanna, *age*, s. 64-65.

²⁷ Nüveyrî için *Edeb* kelimesi, şiir ve düz yazı yanında, coğrafya, astronomi, hukuk, siyaset, yönetim, bitkiler, hayvanlar konularını da içermekteydi. Mustafa, *age*, C. 3, s. 122; Muhanna, *age*, s. 56-57.

²⁸ Mustafa, *age*, C. 3, s. 120.

²⁹ Mustafa, *age*, C. 3, s. 120; Güntalay, *age*, s. 251; Şeşen, *age*, s. 180; *Nüveyrî, age*, C. 33, s. 304; Ayaz, *Memlükler'de Tarih ve Tarihçiler*, s. 135; Muhanna, *age*, s. 70-72.

³⁰ O ismi, "*Mebahic el-Fiker ve Menabicü'l abr*" olan küçük bir ansiklopedik eser oluşturmuştur. Fenler bu eserde 4 tanedir, gösterişli fenler her biri kendi içinde bablara ayrılmaktadır. Nüveyrî ise bu bablara, divan eğitimi ve tarih alanlarında

Nihâyetü'l-Ereb'in ilk 10 cildi dört fene ayrılmıştır. Tarih konularının bu ansiklopedide 21 ciltten oluşması, Nüveyrî'yi sıradan tarihçilerin arasından önemli tarihçilerin mertebesine çıkarmıştır.³¹ Nüveyrî tarih yazımına [kendi el yazması nüshasına göre] 11. ciltten itibaren, Hz. Âdem'den başlayıp kendi zamanına kadar gelip bitirmektedir.³²

Eserin önemli bölümleri Memlûk tarihinden bahseden kısımlarıdır.³³ Bu eserde Memlûk-İlhanlı mücadelesine ve diplomatik ilişkilerine detaylı olarak yer verilmesi bizim için önem arz etmektedir. Mesela 699 (1299) yılında meydana gelen Vâdî el-Hazindâr Savaşı,³⁴ Şam'ın Moğollar tarafından ele geçirilmesi,³⁵ 702 (1302) yılında meydana gelen ve İlhanlılarla yapılan Dımaşk

katkı sağlaması için beşincisini ilave etmiştir. İlave edilen bu bölüm her ne kadar edebiyat ağırlıklı olsa da büyük önem taşımaktadır. Bu bölüm, müzik ve şarap meclisleri kültürü, zühd, idarî konular, hukuk, vezirlik, ordu ve silahlar, kara ve denizdeki savaşlar, ticaret, lojistik ve daha başka konular hakkında izlenimler ve tasvirler içermektedir. Mustafa, *age*, C. 3, s. 120-121; Muhanna, *age*, s. 138-139, 199.

³¹ Mustafa, *age*, C. 3, s. 121.

³² 11. Ciltte Hz. Âdem'den başlayıp Hz. Musa'ya kadar gelmektedir. 12. ciltte ise Hz. Musa'dan Hz. İsa'ya kadar gelmektedir. 13. Ciltte ise eski milletlerden olan Yunan, Firavunlar (eski Mısır) ve Pers'lerden, İslam öncesi Arap tarihinden, cahiliye döneminden bahseder. 14, 15, 16. ciltleri ise, Hz. Peygamber'in hayatına ve onunla ilgili konulara ayırmıştır. 17. ciltte 4 Halife Dönemi'nden, 18 ve 19. Ciltte Emevi Tarihi'nden, sonraki iki ciltte (20,21.) ise Abbâsî Tarihi'nden, Halife Müstazhir'in dönemine kadar anlatır. 21.cildin 2. kısmında ise, Endülüs Emevî Devletinden, daha sonrasında gelen 22. ciltte ise Mağrib (Kuzey Afrika) ülkelerinin fethedilmesinden başlayarak, Murabıtlar ve Muvahhidler dönemine kadar, Şiiliğin ve Karmatî hareketinin, tarihinden ortaya çıkması ve doğudaki isyanlardan bahseder. 23. ciltte ise Doğu'daki İslam Devletleri'nin tarihinden, 24 ve 25. ciltte Selçuklular ve onlardan önce Cezîre, Anadolu ve Şam'da kurulan devletlerin tarihinden, Eyyûbiler, Fatmîler, İhşitler ve Tolonoğulları döneminde Mısır ve Suriye tarihinden bahseder. 26 ve 27. ciltlerde Haçlılar ile yapılan savaşlardan bahseder. Daha sonrasında Memlûk Tarihi ve Baybars'ın saltanatı gelir (28.ciltte). Daha sonra yıllara göre 731 yılına kadarki Memlûk tarihi anlatılır (29 ve 30. Ciltlerde). Nüveyrî 31.Cildin son kısmında ise Yemen tarihinden ve kendi zamanında yaşanan olaylardan bahsetmeye çalışmıştır. Ansiklopedinin sonunda ise 732 yılına kadar yaşanan olaylara işaret etmiştir. Mustafa, *age*, C. 3, s. 121-122.

³³ Ayaz, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*, s. 135; Muhanna, *age*, s. 46-47.

³⁴ Nüveyrî, *age*, C. 31, s. 241; Muhanna, *age*, s. 46-47.

³⁵ Nüveyrî, *age*, C. 31, s. 241-251, 258-259; Muhanna, *age*, s. 46-47.

yakınlarındaki Şakhab Savaşı³⁶ hakkındaki bilgiler bunlardandır.³⁷ Bu çalışmanın konusu olan diplomatik yazışmalar da yine bu eserde yer almaktadır.³⁸ Nüveyrî kaynaklarını çeşitli tarihçilerden toplamıştır. Birçok kayıp kaynağı eserine alarak kayıt altına almıştır.³⁹ Bu eserde Nüveyrî sadece öncekilerden aldıkları ile yetinmemiştir, özellikle kendi döneminde gördüğü, haber aldığı ve duyduklarını da ilave etmiştir. Son kısımlarda VIII. yüzyılın başından itibaren kendi zamanında şahit olduğu malumatı aktarmıştır.⁴⁰

Nihâyetü'l-Ereb'in neşrine 1923 yılında Ahmet Zeki Paşa tarafından Kahire'de başlanmıştır ve Dâr'ül-Kütübî'l-Mısriyye tarafından Kahire'de 18 cildi neşredilmiştir (1342-1374/1923-1955). Daha sonra Mısır Kültür ve İrşad Bakanlığı bu baskıyı ofset olarak Kahire'de yayımlamıştır. Eserin 29-31. ciltleri ise çeşitli kişiler tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Kahire 1975-1997).⁴¹

³⁶ Nüveyrî, *age*, C. 32, s. 18-39; Ayaz, *age*, s. 139; Muhanna, *age*, s. 46-47.

³⁷ Ayaz, *Memlükler'de Tarih ve Tarihçiler*, s. 138-139; Muhanna, *age*, s. 46-47.

³⁸ Nüveyrî, *age*, C. 31, s. 265-272.

³⁹ H. 6. asır müelliflerinden, çağdaşı İbn-i Meyser, Cezerî, İbn-i Sa'y, İbn'ül-Esir'in eserlerini, onun [Nüveyrî'nin] vasıtası ile okuyoruz. Yine onun eserinde 7. asır ve Eyyübiler dönemi hakkında bilgi veren, Sıbt İbn'ül-Cevzi, İbn-i Vasil, İbn-i Hallikân, İbn-i Abduzzahir, Nesevî buluyoruz. Yine onun eserinde, onun çağdaşı olan yazarlardan onun zamanına kadar gelen konuşmaları buluruz. Burada [bu eserde] el-Vatvat, Baybars ed-Davedârî, İbn-i Aybek vardır. Mustafa, *age*, C. 3, s. 121; Muhanna, *age*, s. 135-144.

⁴⁰ Mustafa, *age*, C. 3, s. 121-122; Muhanna, *age*, s. 46-47.

⁴¹ Mısır'da bulunan Dâr'ül- Kütüb, yazılmış olan tam nüshanın parçalarını ve kopyalarını topladı. Tahkiki yapılan, kalan parçalarının basımı beklenmektedir. Her hâlükârda el yazmasının farklı kopyaları dünya kütüphanelerinde basılmamış ciltler olarak bulunmaktadır. Ayasofya Kütüphanesinde el yazması, 3523 ve 3106 numarada 20. cilt, 3514 numaralı yazma eserde 23. cilt, el yazması 3535 ve 3516 numaralı yazma eserlerde 24. Cilt, 3526 numaralı yazma eserde 28. cilt ve 3527 numaralı yazma eserde ise 31. cilt bulunmaktadır. Cooper lee'de bulunan, 1187 ve 1188 numaralı iki el yazması nüsha, 17. ciltten sonuna kadar, kitabın tamamının ikinci yarısını içermektedir. Bu iki cilt 967 yılında Nüveyrî'nin orijinal el yazması nüshası esas alınarak kopyalanmıştır. Paris'te bulunan Milli Kütüphane'de, 1573 ile 1579 numaralar arasında, 1587, 1588 ve 5050

2. Gazan Han Tarafından Gönderilen Mektup

700 yılı Zilkade (1301 Temmuz-Ağustos) ayında, Gazan Han'ın elçileri Emir Nasreddin Ali Hoca, Kadı Kemaleddin Musa b. Yunus ve yol arkadaşları Şam ülkesine geldiler.⁴² Onların geldiğine dair bilgi posta yolu ile Halep'ten [Kahire'ye] geldi. Emir Seyfeddin Karay el-Mansûrî, onların hazırlanıp getirilmeleri için emir verdi. Posta atları ile gönderildiler. Zilhicce ayının on beşinde (21 Ağustos 1301) pazartesi gecesine Cebel Kalesi'ne ulaştılar⁴³ ve saltanat kapısına getirildiler. Salı gününün sonunda sultanın huzuruna çıkarıldılar. Konuşmacı olan Kadı Kemaleddin, barış ve ittifakı arzulayan bir konuşma yaptı. Daha sonra mektup nüshasını çıkardı ve okudu.⁴⁴

Gazan Han'ın mektubunun yüksek sesle okunmasından sonra, Sultan en-Nâsır, Gazan Han'ın asıl niyetinin ne olduğuna dair elçi Kâdı Ziyâu'd-dîn Muhammed'e birtakım sorular sordu. Anlaşıldığı kadarıyla, Ziyâu'd-dîn Muhammed, kendisinin, Gazan Han ve İlhanlı ileri gelenlerinin esas niyetlerinin barışın, ticaretin devam etmesi ve yaşamın kutsallığı olduğuna dair bir düşünceye sahip olduğunu bildirdi.⁴⁵

Memlûklü Sultanı tarafından Gazan Han'dan gelen mektuba cevap yazılması emredildi. Bu cevap mektubunu yazan kişi *înşâdan* (resmî yazışmalardan) sorumlu Kadı Alaeddin Ali ibnü'l-Mevla el-Merhum Fethuddin Muhammed b. Kadı el-Merhum Muhyiddin Abdullah b. Abdüzzâhir'di. 28 Muharrem 701 (3 Ekim 1301) cevap mektubu yazıldı.⁴⁶

numaralarında da ciltler vardır (7 cilt vardır). Fakat bu ciltler 6. ve 7. asır tarihlerinin anlatmaz. Mustafa, *age*, C. 3, s. 122; *Nüveyrî*, *age*, C. 33, s. 306; Muhanna, *age*, s. 217-225, 268-270.

⁴² Özgüdenli, *age*, s. 153,154; Ayaz, *agm*, s. 12.

⁴³ Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 176.

⁴⁴ Reşidüddin, *age*, s. 286; Nüveyrî, *age*, C. 31, s.266-267; Özgüdenli, *age*, s. 209.

⁴⁵ Özgüdenli, *age*, s. 210.

⁴⁶ Nüveyrî, *age*, C. 31, s. 266; Ayaz, *agm*, s. 12; Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 176.

Sultan en-Nâsır, av için gittiği Abbase'den geri dönerken, es-Salihiyye' de Gazan'ın elçilerinin de katıldığı gösterişli hil'at merasimleri tertip ederek Memlûk ordusunun ihtişamını sergiledi. Elçilerin gördükleri manzara karşısında gözleri kamaştı. Elçilik heyetine ve emirlerden oluşan kalabalık bir topluluğa hil'at giydirildi. Akabinde bolca ihsanda bulunulan İlhanlı elçileri, Memlûk elçileri eşliğinde yola koyuldular.⁴⁷

2.1. Gazan Han Tarafından Gönderilen Mektubun Tercümesi⁴⁸

Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adı ile

Allah-u Teâlâ'nın ve bereketli Millet-i Muhammediye'nin gücü ile Sultan Mahmud Gazan'ın fermanıdır

Yüce Sultan Melik el-Muazzam Nâsır bilsin ki; geçen yıl, Allah'a ve bize isyan etmek için bazı fesat çıkararak askerleri ülkemizin içine girerek orada karışıklıklar çıkardılar. Mardin ve çevresinde olduğu gibi Allah'a karşı isyan etmişlerdir. Başta ifade edilen meseleler için öne atılmışlar, kötü işler yapmışlar, Allah ile savaşmışlar, şeriatın namusunu çiğnemişlerdir. Kendimizi onların saldırısından ve tehlikesinden korumamız [gerekmektedir]. Biz İslam'ın hamiyetini aldık, onların ülkesine girme ve fesatlarına karşılık, onlarla savaşma konusunda hazırlık yaptık. Böylece elimizdeki askerlerle atlara bindik ve ittifak içinde olanlara doğru yöneldik. Yapmamız gereken şeyleri yapmadan ve savaşa kalkışmadan önce, Peygamberlerin efendisinin sünnetine tabi olduk ve bizden öncekilerin yolunu takip ettik ve kendimizi Allah'ın şu sözüne feda ettik “İnsanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın.”⁴⁹ Ve bizler güvenilir, sağlam

⁴⁷ Sağlam, *age*, s. 222.

⁴⁸ Gazan Han tarafından gönderilen mektubu Nüveyri dışında Baybars el-Mansûri, İbn Devâdârî, Kalkaşendî, Makrizî ve İbn-i Tağrıberdî, Yunûni gibi farklı müellifleri eserlerinde kaydetmişlerdir. Anlam açısından olmasa da, aralarında bazı kelime farklılıkları bulunmaktadır. bk. Sağlam, *age*, s. 223; Özgüdenli, *age*, s. 210.

⁴⁹ Nisa, 165.

topluluktaki kadınlardan olan Yakup es-Sukracî'nin arkadaşlarını gönderdik ve biz de dedik ki: *“Bu kitap diğer önceki uyarıcılar gibi bir uyarıcıdır. Artık yakınlaştı o yaklaşımakta olan. Onu ortaya çıkaracak Allah'tan başka kimse yoktur.”*⁵⁰ Sen de ısrarla buna karşılık verdin. Müslümanların ve onların zararına olacak şekilde hükmettin. Onlara hakaret ettin ve onları hapse attın. Hükümdarların adetlerine ve güzel uygulamalarına aykırı davrandın. Allah bize zafer verene kadar, haddinizi aşmadaki ısrarınıza ve bitmeyen zulmünüze sabrettik. Sizin kendi içinizde bunun muhakemesini yaptığınızı, görüyorum. *“Allah'ın ansızın gelen azabından emin mi oldular? Allah'ın azabından emin olunamaz.”*⁵¹

Zannettik ki onlar, kendilerine dönüp geçmişte yaptıkları işleri sorgulayarak gerçeği anlamışlardır ve Mısır'a girince bu durumun düzeltilmesi için bizlere elçiler gönderip özür dileyerek yaptıkları ihaneti düzeltmeye çalışırlar. Dımaşk'ta bir müddet kaldık. Mekân sahibi malikler olarak seferimizi erteledik. Onların yılgın durumunu düzeltmek için yaptığımız çalışmalardan yüz çevirdiler. [Herkes kendi canının derdine düştü] kendilerini eman dileme umudu ile meşgul ettiler.

Ardından ülkemize döndükten sonra onların, askerlerin ve halkın kalbine tesir ettikleri, [onlara] baskı yaparak İslam'dan uzaklaştırdıkları ve bizi Halep ve Fırat'tan atmak istedikleri haberi bize ulaştı. Muhakkak ki onlar başka şeyde değil bu konuda kararlıdırlar. Böylece biz de askerlerimizi topladık ve onlar ile karşılaşmak için yola çıktık. İddialarını ispatlamaları ve helak olmaları ümidi ile Fırat'a geldik. Fakat onlardan ne bir yıldırım geldi ne de zerre kadar bir parlaklık. Böylece biz Halep'in çevre mahallelerine doğru ilerledik ve onların aşırı yavaşlığına şaşırдық. Daha sonra onların askerleri ile geri döndükleri haberi bize geldi. Savaştan kaçtıkları doğrulandı. Ne zaman muhteşem ordumuzun ve kahredici büyük topluluğumuzun karşısına çıkacaklar diye

⁵⁰ Necm, 56-58.

⁵¹ A'raf, 99.

düşündük. Eğer [askerlerimiz] bu ülkeden geçerken savaşlırlarsa veya burada kalırlarsa işlerin bozulacağını, insanların zarar göreceğini ve ülkenin harap olacağını düşündük. Böylece Allah'ın gösterdiği lütuf ile geri döndük ve burada kaldık.

Biz şimdi muzaffer ordumuzu toplamakla ve meşhur kararlılığımızı arttırmakla ilgileniyoruz, mançınık ve savaş aletleri yapmakla meşgulüz ve “*Biz bir elçi göndermeden azap edecek değiliz*”⁵² uyarısından sonra kararlıyız.

Biz büyük Emir Nâsıreddin Ali Hoca ve âlimlerin imamı, kadıların meliki Kemaleddin Musa b. Yunus'u bu fermanı iletecek kişiler olarak belirledik. O ikisine, sözlü konuşmaları yapma yetkisi verdik. Bu iki şahıs ile sunduğumuz şeylere güvenin. O iki şahıs; “*De ki: Kesin delil sadece Allah'ındır. Allah isteseydi elbette hepimizi doğru yola iletirdi*”⁵³ buyurulduğu gibi olmamız gereken kendisine güvenilecek kişilerin en iyileridir. Bize eğer uyarımızdan ve özürlerinden sonra hediyeler ve değerli eşyalar vermezlerse, bu durumu düzeltmezlerse, yaptıkları yüzünden Müslümanların kanları akacak, malları harap olacak ve kusurlarının çokluğundan dolayı Allah'ın katında hesaba çekileceklerdir.

Sultan işlerinde, halkının görüşlerini dikkate almadı. Nitekim [Peygamber Efendimiz] S.A.V. şöyle buyurdu: “*Allah bu ümmetin işlerinde kimi veli tayin ederse, ihtiyacı olmadığı halde kendini gizlerse, fakirliklerini giderir, Allah'tan dileği olmaksızın Allah onun ihtiyacını ve fakirliğini giderir.*” Uyarılan özür diler, uyarı ise adaletli olur. Barış ve huzur hidayete tabi olanların üzerine olsun.

Bu mektup 700 yılının Ramazan ayının ortalarında (19-29 Mayıs 1301) Cebel-i Ekrat'da yazıldı. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun. Salat ve selam Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa'nın ve onun temiz ailesinin üzerine olsun.⁵⁴

⁵² İsra, 15.

⁵³ Enam, 149.

⁵⁴ Nüveyrî, *age*, C. 31, s. 265-266.

Memlûklü Sultanına mektup okunduktan sonra cevap yazılması emredildi. Sultan Salihîyye'de Gazan Han'dan gelen elçiler için ev hazırlattı, onlara ikramda bulundu ve onları donattı. Gazan Han'dan gelen elçileri, yanlarında onlara eşlik edecek Memlûklü elçiler ile gönderdi. Elçiler 701 (1301) yılında yola çıktılar.⁵⁵

2.2. Gazan Han Tarafından Gönderilen Mektubun Değerlendirilmesi

Gazan Han'ın mektubunun giriş kısmında değindiği, Mardin ve çevresinde yaşanan olaylar,⁵⁶ İlhanlıların Anadolu eski umumi valisi Sülemiş'in Mardin ve çevresinde yaptığı yağma faaliyetleri ile ilgilidir. Gazan Han'a isyan eden Sülemiş,⁵⁷ başarısız olunca Memlûklere sığınmış,⁵⁸ ailesini getirmek için İlhanlı topraklarına girmiş ve Mardin'de yağma faaliyetlerinde bulunmuştur.⁵⁹ Gazan Han, Suriye bölgesini ele geçirmesinin gerekçesi⁶⁰ olarak bu olayı öne sürmüştür.⁶¹ Fakat Sülemiş henüz isyan etmeden önce, Gazan Han'ın Sülemiş'i, Suriye'nin ele geçirilmesi için görevlendirmiştir.⁶² Ayrıca Memlûklerden kaçarak Gazan Han'a sığınan emirlerin Suriye Seferi için kendisini cesaretlendirdikleri de bilinmektedir.⁶³ Dolayısı ile Suriye'ye hâkim olma düşüncesi Sülemiş isyanından önce de İlhanlıların gündeminde olan bir konudur.⁶⁴

⁵⁵ Nüveyrî, *age*, C. 31, s. 267; Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 176, 186.

⁵⁶ Reşidüddin, *age*, s. 277; Özgüdenli, *age*, s. 209.

⁵⁷ Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 80.

⁵⁸ Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 82.

⁵⁹ Nüveyrî, *age*, C. 31, s. 236-237; Özgüdenli, *age*, s. 137.

⁶⁰ Özgüdenli, *age*, s. 137, 207; Sağlam, *age*, s. 206. Gazan Han'ın Suriye Seferi'nin gerekçeleri için bk. Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 86-88.

⁶¹ Memlûk askerlerin 697 (1298) yılında İlhanlı sınırlarında, Mardin ve çevresinde yaptıkları yağma ve işledikleri suçlar, İslam'a uymayan davranışları Suriye Seferi'nin gerekçelerindedir. bk. Özgüdenli, *age*, s. 137; Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s.87, 184.

⁶² Yiğit, *age*, s. 71; Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 78.

⁶³ Özgüdenli, *age*, s. 207, 208; Sağlam, *age*, s. 208.

⁶⁴ Özgüdenli, *age*, s. 207; Sağlam, *age*, s. 207; İbrahim Güneş, *‘İslam Tarihi*

Gazan Han'ın mektubunun baş kısmında diplomatik teamüller gereği Memlûk Sultanı için saygı ve yüceltme ifadeleri kullanılmakla beraber, ilerleyen kısımlarda, sultanın şahsında Memlûk askerleri için, aşağılama, kötülleme, suçlama ifadeleri kullanılmakta hatta *Allab'ın dinine karşı gelme, şeriatın namusu çiğneme* gibi ağır ve suçlayıcı ifadeler söylenilmektedir.⁶⁵ Gazan Han kendisini zulümlere karşı çok sabreden bir kişi olarak anlatırken, Memlûk Sultanını ise hükümdarların güzel adetlerini terk eden, halkının görüşlerini dinlemeyen kişi olarak sunmaktadır. Bütün bunlara rağmen karşı taraftan, yaptıkları ihanetten dolayı bir özür ve mahcubiyet duymaları beklentisi içerisinde olduğu da ifade edilmektedir.

Gazan Han'ın, kendini haklı gören eleştirel bir dil ile yazılan mektupta, iddialarını desteklemek için ilim adamlarından yardım alındığı anlaşılmaktadır. Çünkü mektupta sık sık ayet ve hadislere atıf yapılarak iddialar desteklenmeye çalışılmaktadır. Ayrıca ayet ve hadislerde İslam düşmanları, müşrikler, kafirler ve münafıklar için kullanılan söz ve ifadeler dile getirilmekte, Gazan Han kendisini İslam'ın savunucusu ve temsilcisi olarak göstermektedir.

Gazan Han'ın mektupta, kendini üstün gördüğü diğer bir konuda askerî güçtür. Kendi ordusu için, “*muhteşem, kabredici, meşhur kararlılığı olan, büyük topluluk, büyük ordu*” gibi ifadeleri kullanırken, Memlûk ordusunu ise “*korkak, karşılarına çıkmaya cesareti olmayan ve kendilerinden kaçan*” bir ordu olarak anlatılıp küçümsemektedir. Düşmana karşı psikolojik üstünlük sağlayıp morallerini bozmak için, kendi muzaffer ordusunun şu an savaş aletleri ve mançınık yapımı ile meşgul olduğu vurgulanmaktadır.

Kaynaklarına Göre İlhanlıların Suriye Seferi (1259-1260)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 7/2, Haziran 2021, s. 791-793; Sağlam, *Suriye’de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 77-78.

⁶⁵ Sülemiş ve Memlûk askerlerin 697 (1298) yılında İlhanlı sınırlarında, Mardin ve çevresinde yaptıkları yağma ve işledikleri suçlar, İslam’a uymayan davranışlarından dolayı bu sıfatlar kullanılmış olabilir. bk. Özgüdenli, *age*, s. 137.

Mektupta İlhanlıların Vâdî el-Hazindâr Savaşı⁶⁶ akabinde yüz günlük bir hâkimiyetten sonra Suriye'den geri çekilmeleri, Dımaşk Kalesi'nin alınamamasına⁶⁷ ve bölgede tutunamamalarına değinilmezken, geri çekilmenin gerekçesini savaştan dolayı insanların zarar görmemesi, ülkenin harap olmaması ve işlerin aksamaması olarak sunulmaktadır.

Mektubun son kısımlarına doğru Gazan Han, Memlûk Sultanı'ndan bir çeşit tabiiyet veya boyun eğme anlamına gelecek olan değerli hediyeler ve eşyalar yollamasını talep etmektedir. Bu istek de yine kendisinin karşı taraftan üstün olduğunu göstermeye çalıştığı bir taleptir. Eğer bu talepler ve özür yerine getirilmezse akacak Müslüman kanından ve yaşanacaklardan Memlûk Sultanı'nın sorumlu olacağı ve bundan dolayı da Allah katında hesaba çekileceği ifade edilerek tehdit ve korkutma amaçlanmıştır. *Uyarılan özür diler, uyararı ise adaletli olur* sözleri ile özür talebi yinelenmiş, barış ve huzur⁶⁸ dilekleri ile mektup sonlandırılmıştır.

Gazan Han, Memlûklere yolladığı mektubun cevabını beklemeden başka devletler ile diplomatik faaliyetlerde bulunmuştur. Bu amaçla Avrupalı devletlerle ve Papa ile ittifak arayışına girmiştir.⁶⁹ Memlûklerin Vâdî el-Hazindâr Savaşı'nı kaybetmiş olması Avrupa'da büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Kutsal toprakların kurtuluşu için bir umut olmuştur. Bundan dolayı Venedik, Katalonya, Aragon, Ceneviz, İngiltere ve Papalık, Gazan Han'a elçiler ve tebrik mektupları yollamışlardır. 1301-1303 yılları arasında yaşanan bu diplomasi trafiğinde, İlhanlı-Avrupa ittifakından söz edilerek Memlûkler ortak düşman ilan edilmiştir. Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasî sebeplerden dolayı bu ittifak, karşılıklı iltifat ve hediyeleşmeden öteye gidememiş, fiiliyata dönüşmemiştir.⁷⁰

⁶⁶ Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 84-95.

⁶⁷ Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 99.

⁶⁸ Nüveyrî, *age*, C. 31, s. 266.

⁶⁹ Özgüdenli, *age*, s. 154; Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 124, 177.

⁷⁰ Özgüdenli, *age*, s. 154, 230-232; Sağlam, *age*, s. 220-221; Sağlam, *Suriye'de*

3. el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun Tarafından Gazan Han'a Gönderilen Cevap Mektubunun İçeriği

Memlûklü Sultanı tarafından Gazan Han'dan gelen mektuba cevap yazılması emredildi. Bu [cevap mektubunu yazan] kişi İnşadan [devletin yazı işlerinden] sorumlu olan, Kadı Alaeddin Ali ibnü'l-Mevla el-Merhum Fethuddin Muhammed b. Kadı el-Merhum Muhyiddin Abdullah b. Abdüzzâhir'di.⁷¹ Bu mektup en-Nâsır Muhammed'in emri ile 28 Muharrem 701 (3 Ekim 1301) salı günü yazılmış, ayet ve hadislerle süslenmiş, belağat ve edebiyat yönüyle Gazan'ın mektubuna karşı meydan okuyan bir üslupla kaleme alınmıştır.⁷²

İmadüddin Ali b. Abdülaziz b. Abdurrahman b. es-Sükkarî, Emir Hüsameddin Özdemir el-Mücîrî ve Emir Şemseddin Muhammed b. et-Tîti'den oluşan Memlûk elçilik heyeti⁷³ ile Gazan'ın elçileri 16 Rebiyülevvel 701 (19 Kasım 1301) pazar günü Hille'de Gazan'ın huzuruna çıktılar.⁷⁴ Sorduğu sorulara verilen cevaplardan hoşlanmayan Gazan Han, Memlûk elçilerinin tutuklanıp Tebriz'e gönderilmelerini emretti.⁷⁵

3.1. el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun Tarafından Gazan Han'a Gönderilen Cevap Mektubunun Tercümesi⁷⁶

Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adı ile

Allah-u Teâlâ'nın ve bereketli Millet-i Muhammediye'nin gücü ile

Hâkimiyet Mücadelesi, s. 177.

⁷¹ Nüveyrî, *age*, C. 31, s. 266; Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 187-188.

⁷² Nüveyrî, *age*, C. 31, s. 267-272; Sağlam, *age*, s. 222, 223.

⁷³ Sağlam, *age*, s. 222

⁷⁴ Özgüdenli, *age*, s. 153.

⁷⁵ Reşidüddin *age*. s. 292; Özgüdenli, *age*, s. 213; Sağlam, *age*, s. 222; Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 176, 177.

⁷⁶ Dönemin İlhanlı kaynakları ise mektubun içeriği hakkında bilgi vermemektedirler. bk. Özgüdenli, *age*, s. 154.

Bizleri Peygamberlerin efendisinin sünnetine tabi olarak hidayete erenlerin ilklerinden ve önde gidenlerinden kılan, kıyamete kadar ihsanda bulunan Allah'a hamd olsun. Dualar Efendimiz Hz. Muhammed'in üzerine, selam Allah'ın kitabına iman ederek ihsanda bulunduğu ailesinin ve ashabının üzerine olsun. Yüce Allah şöyle buyurdu: “*Önde olanlar, (fazîlet ve ahlakta) önde olanlar.*”⁷⁷ Devletin büyük talihî, Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un sözleridir:

Büyük Sultan Mahmud Gazan! Bilsin ki mektubu geldi ve biz de onu bize yakışır bir şekilde [elçilere] ikram ile kabul ettik. Doğru hüküm vermek için dikkatle okuduk. Böylece o mektubu bizden bir barış [alemeti olsun diye] aldık. Anlayışlı bir ümitle ayrıntılı olarak, gerçeğini keşfederek okuduk. İçerdiği suçlamaları gözden geçirdik. O suçlamalar başkalarına ait suçlar içindir. Başkalarının işlediği günahlardır. Allah-u Teâlâ şöyle buyuruyor: “*Hiç kimse başkasının işlediği suçtan dolayı suçlanamaz.*”⁷⁸

Ülkemizin uç sınırlarındaki Mardin'de insanların yaptığı saldırı hadisesine, onların bize nispet etikleri benzersiz iğrenç günahlara ve çirkin işlere gelince; [İlhanlılar]şu sözleriyle, saldırıları ile büyüklendiler ve kıskançlık göstererek kendilerini tehlikeye attılar. “[*Bizim askerlerimiz*in] *harekete geçmeye gerek duymaları [karşı tarafın] yaptıklarına karşılıktır.*” Biz daha önce onların neden olduğu bu duruma işaret etmiştik. Saldırganlığı kendileri için mazur gördüler, bunu gösterdikleri zulme sebep yaptılar. Bu durumun açıklaması şudur: Her iki taraftan da saldırılar olmuştur. Uzatılan ele karşılık yeterli bir anlaşma ve sözleşme ortaya çıkmadı, mevcut inatları değişmedi. Babalarınız ve ecdadınız, bildiğiniz şeyler olan küfür, fesat ve İslam'a uygun olmayan davranışlar ile meşguldüler. Mardin hükümdarı ve halkı kibirle hilekârlık yaparak ülkelerine ve insanlara zarar veren şeyleri yapmaktan hâlâ vazgeçmiyorlar. [Bu

⁷⁷ Vakıa, 10.

⁷⁸ Enam, 164.

konuda] Yüce Allah şöyle buyuruyor: “*Sizden birininiz onları kendine dost edinirse onlardan biri gibi olur.*”⁷⁹

Bu suçu İslam öncesi cahilliğinizden dolayı zafer gibi görerek işlediniz. Bundan kastınız ise bölge halkından intikam alarak hak talebinde bulunmaktı. Allah’ın, “*Bir kötülüğün karşılığı yine onun karşılığı olan bir kötülüktür*”⁸⁰ buyurduğu gibi intikam almakta da haddi bilmek gerekir. Dinlere aykırı olarak, Allah’ın haram kıldığı evlerden ikincisi ve Resulullah -*Aleyhissalâtu vesselâm*-’ın mescidinin kardeşi olan Beytü’l-Makdis’e hüürnetsizlik ettiniz. Bu saldırıların bizden kaynaklandığını ve bizim uygulamamız olduğunu iddia ediyorsunuz. Bunun cevabını daha önce açıklamıştık, barışın ve bir antlaşmanın olmaması bu yola gidilmesine neden oldu.

Peygamberin yoluna davet etmek ve eskilerin yoluna tabi olma konusuna gelince; öncelikle elçilik aracılığıyla zahire baktığımız zaman söylenen ayetlerden anladık ve bunun cevabı şudur ki; bu elçiler bize ulaşmadı, bize ulaşan çadırlardan bir çadırın yaklaşması, okların oklarla çarpışması, bir milletin bir militle mücadele etmesi oldu. Buluşmak için sadece bir gün veya birkaç gün kaldı. Her iki tarafta da mızraklar ortaya çıktı ve düşman taraflar birbirinin gözlerine baktı. Bizler istekli görünüp de kaçanlardan değiliz, barış yaparak bunun karşılığında kaçanlardan da değiliz. Allah-u Teâlâ şöyle diyor: “*Eğer onlar barıştan yana olurlarsa sen de barıştan yana ol.*”⁸¹ Müminlerin Emiri Ali b. Ebi Talib -Allah ondan razı olsun- şöyle diyor: “*İnsan bir şeyi gözleşe de, görünürde olanı, yüzünde olanı ve dilindeki sürçmeleri içine atamaz.*”

Eğer bu elçiler kılıçlar kınındayken, mızraklar kılıfındayken, oklar çekilmemişken, dizginler harekete geçmeden gelmiş olsalardı sizi dinlerdik, mektuplarınıza cevaplar verirdik.

[Gazan’ın elçilerinin] kalemlerinin dilinden çıkanlara gelince, sözlerindeki şu ağır kelimelere bak: “*Biz sizin yanışta ısrarcı*

⁷⁹ Maide, 51.

⁸⁰ Şura, 42.

⁸¹ Enfal, 61.

olmana ve sınırları aşmadaki inadına sabrettik.” Bu hangi sabırdı ki elçilerini barış için göndermeden, ülkede iddialarını araştırmadan, uyarı ve ikazlardan önce dizginlenmiş atları savaşa gönderiyorsun? Bunun sebeplerini düşünseler, yazmış oldukları mektuba baksalar, cevabın gecikmesinin sebebinin anlarlar. Bunu ancak anlayışlı olanlar anlar.

Başarı zannettikleri şeye delil olarak ifade ettikleri şeylere gelince: Allah’ın onların topluluğunu dünyanın her yerinde galip olması için yarattı zannediyorlar. Kendileri için faydalı olduğunu düşündükleri şey aslında onlar için apaçık bir zarardır. Şayet bakışlarını ileriye doğrultmuş olsalardı bunda övünülecek bir şey olmadığını, bunun kendileri için bir kazanç değil ziyan olduğunu görürlerdi ve Yüce Allah’ın şu sözü üzerinde düşünürlerdi: “*Onlar için verdiğimiz fırsat ancak günablarının arttırmasına neden oluyor.*”⁸² Onlardan bazılarının İslam kılıcı altında bunları yaptıkları gizli değildir. Eğer [ordumuz] onların geldiğini haber alıp toplanmış olsaydı, askerimizin kararlılığını görürlerdi.

Biz ülkemizin işlerini halletmek ve halkımızın işleri ile ilgilenmek için Şam’da bulunuyorduk. Sizin hakkınızdaki malumat bize ulaştığında yaptıklarınızdan haberdar olduk ve hızlıca Müslümanları zarar ve ziyandan koruyup müdafaa etmek için harekete geçtik. Farz ve sünnet olan Cihad’ı ilan ettik ve Yüce Allah’ın şu sözü gereğince hareket ettik: “*Rabbiniğin affına mazhar olmak, yer ve gökler kadar geniş olan cenneti kazanmak için yarışın!*”⁸³ Böylece muzaffer ordumuzla birleşmek için bir araya geldik ve Yüce Allah’ın şu sözüne güvendik: “*Nice az sayıda olanlar vardır ki, Allah’ın izniyle sayıca çok topluluğu yenmişlerdir.*”⁸⁴ Ancak sizin büyükleriniz, kafirleri öfkeliendiren İslam ordularının savaşlarını, kaç adım attıklarını [nasıl savaştıklarını] biliyorlar. Böylece onlar için [İslam orduları için] salih amel yazıldı ve onlar Allah yolundadırlar. Allah onlar için zafer kapılarını açtı ve zafer günlerini arttırdı. Şayet [bu konuda] dikkatli düşünürseniz sizi, Güneşin

⁸² Al-i İmran, 178.

⁸³ Al-i İmran 133.

⁸⁴ Bakara, 249.

aydınlığını inkâr edenlerin yorgunluğundan ve inkâr edemeyeceğiniz kafa karışıklıklarınızdan giderdi [sizi delaletten hidayete kavuşturdu]. Allah bizim için güzel bir koruyucu ve güzel bir yardımcı olmaya devam ediyor. Onlara [bizimle savaşmış olan atalarınıza] dönüp sorduğunuz zaman size [geçmişte] neler yaşandığının haberini vereceklerdir. *Hiç kimse sana her şeyden haberdar olan Allah gibi bilgi veremez.*⁸⁵

Hükümdarlar arasındaki savaşlar ve mücadeleler devam ediyor ve Allah'ın takdir ettiği sonuçlar yaşanıyor. Bu galibiyetten dolayı övünmeye ve mağlubiyetten dolayı da utanmaya gerek yoktur. Kaç hükümdar diğerine galip geldi, sonra zafer elde etti ve bu durum tekrar etti. Muhakkak ki Allah özellikle bu dine mensup hükümdarlar için, güzel bir neticeyi vaat etmiştir. Yüce Allah şöyle dedi: *“Muhakkak ki sonuç takva sahibi olanlar içindir.”*⁸⁶

Aleyhimize delil getirmelerine, bize ithamlarda bulunmalarına, kendilerine elçi göndermememiz konusundaki gafletimize gelince; onlar Dımaşk'ta iken biz Mısır'a ulaştığımız, sayımızı arttırmadık. [Bundan dolayı] askerimizi her yerden topladık. Çalışmaların ve imkânların artması için harcamalar yaptık, askerimiz ve büyük ordumuz için büyük miktarda para harcadık. Yüce Allah'ın *“Mallarını Allah yolunda harcayanların misali, her başağında yedi tane başak çıkaran bir tohum habbesi gibidir”*⁸⁷ buyurduğu gibi güzel hedeflere inandık.

Mısır ülkesinden çıktığımız zaman, hükümdarın [Gazan'ın] ülkeden ayrıldığı bilgisine ulaştık. Bu durumda onun ve bizim isteğimiz doğrultusunda seferi durdurmayı uygun gördük. Onu [Gazan'ı] dehşete düşüren atlara binip saldırma korkusu durdurdu. Biz ise *Dağları görür, onların hareketsiz olduğunu zannedersin; oysaki onlar bulutlar gibi hareket halindedirler*⁸⁸ gereğince dimdik ayakta durduk.

⁸⁵ Fatır, 14.

⁸⁶ Kasas, 83.

⁸⁷ Bakara, 261.

⁸⁸ Neml, 88.

Ülkede ikamet eden savaşçı askerlerden oluşan bir birlik gönderdik. Ancak onlardan [Moğollardan] ne şimşek gibi çakan ne de parlayan hiç kimse bize görünmedi. [Moğollar] ilerledi, kapıp kaçırdı, [bizimle savaşma] riskini göze alamadı, bir grup askerimiz Fırat'a ulaştıysa bile bir topluluk ile karşılaşmadı.

Onların söylediklerine gelince: Askerlere ve halka bizimle daha sonra Fırat veya Halep'te buluşmalarını bildirdik. Onlar da askerleri topladılar, Fırat ve Halep'e doğru yola çıktılar ve gelişimizi beklediler. Bunun cevabı şudur ki; onların bize doğru hareket ettiğini öğrenince, onlarla buluşmaya karar verdik ve yola çıktık. Resulullah (S.A.V.)'ın amcasının oğlu Müminlerin emiri Hâkim Biemrillah da [bizimle beraber] hareket etti. Bütün Müslümanların [ona] itaat etmesi zorunludur. Mücadele eden her Müslümanın beyan ettiği sözleri takip etmesi farzdır. Farz olan cihadı yerine getirmede Allah'a ve Resule itaat edilmelidir. Ona uyulmadan yapılan hiçbir din ve dünya işi tamamına eremez. Kim Allah'a sığınırsa Allah onu korur, kim inat etmeye ısrarla devam ederse Allah onu küçük düşürür.

Şam ülkesine ulaştığımızda ordumuz dağlarda ve ovalarda ilerledi. Yüce Allah'ın gücü sayesinde zafere ve emellerimize ulaştık. İlk gelenler Hama'nın çevresine gelenlerdi, ama hiçbiri ilerlemedi. [Çünkü] ne kullanılabilecek bir köprü vardı ne de ulaşmak mümkündü. Hükümdarın buluşma sözünün aksine, ülkesine döndüğü haberi bize ulaşınca kadar bir yerde konaklamadık. Allah sözünden dönmez. Yüce Allah'ın "*Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın*"⁸⁹ buyurduğu üzere biz de Allah'a itaat eden ordumuzun hazırlıkları için geri döndük.

Şehirlerin etrafına yerleşip oraya girmemenin bahanesi ne olabilir? Eğer onlar bunu yapıp askerleri ile beraber girerlerse, birçok şehrin haberi onlara ulaşacaktır, oraların işlerini bozacaklardır. Böylece amaçlarına ulaşacaklardır. Onların bu

⁸⁹ Enfal, 60.

şefkatine ülke ve halk ne zaman alıştı? Ordusu bu ahlaklarını ne zaman elde etti? İşte yaptıkları ortadadır. Onlar bu özgüveni İslam'dan mı alıyorlar? Resulullah (S.A.V.) ne diyor: “*Müslüman, insanların elinden ve dilinden güvende olduğu kimsedir.*” Şefkat dediğiniz şeye aykırı olarak Müslüman esirler [bugün] en güvenilir! bir şekilde Ermenilerin ve kendilerinden [Moğollarla müttefik] olan tekfurların elindedir.

Müslümanlar Abaka'nın ordusu ile savaştılar. Moğollarla savaşarak onları öldürdüler. Ele geçirdikleri yerlerde Selçuklu hanedanının mülkünde hâkimiyeti sağladılar. Ne bir eve ne de bir komşuya saldırdılar ne de kötü bir izlenim bıraktılar. Müslümanlara karşı onlardan bir zarar ve eziyet hasıl olmadı. Onların ne göğsüne ne de kalbine bir zarar verilmedi. Onlardan her biri alışverişlerini dinarları ve dirhemleri ile yapıyorlardı. Müslümanlardan herhangi birine zarar vermeye çekiniyorlardı. Bu İslam ehlinin devletin devamı için yaptığı uygulamadır.

Onların gürlemesine, parlamasına, tehdit içerikli mektuplar göndermelerine, ordu toplamaya önem vermelerine, mancınık hazırlamalarına ve bunun dışında yaptıkları başka hazırlıklar ile korkutmalarına gelince, Yüce Allah şöyle buyuruyor: “*Bir kısım insanlar onlara ‘insanlar sizinle savaşmak için ordu toplamışlar onlardan korkun’ diye söylediler de bu onların imanını arttırdı ve ‘Bize Allah yeter, o ne güzel bir vekildir’ diyerek karşılık verdiler.*”⁹⁰

Onların, “*yenilmiş aptal Müslümanlar*” demelerine gelince, Müslümanlar bu sözlerden uzaktır. Bunlara cevap verilmemesi daha uygundur. Eğer bu söz, iyilik ve iyi davranma amaçlı söylendi ise nasıl böyle bir söz söylenebilir? Allah ve Resul’ü açısından bunu [hangi] tarafa koyabilirsiniz? Bu niyet nasıl bir anlam taşımaktadır? Bu söz ile nasıl gurur duyulabilir? Bu sözdeki yanlışlıklar ve hatalar gizlenmedi. Nebi (S.A.V.) şöyle buyurdu: “*İnsan niyetini yaptıkları ile gösterir*” Hangi yol ile Müslümanların kanı akıtılır ve kim bu zulmü

⁹⁰ Al-i İmran, 173.

yaparsa Allah dünya ve ahirette bunun hesabını ondan soracaktır. Yüce Allah bu konuda şöyle buyuruyor: *“Kim bir Müslümanı bilerek öldürürse cezası ebedi olarak cehennemdir. Allah’ın öfkesi ve laneti onun üzerindedir ve onun için büyük bir azap vardır.”*⁹¹

Şayet durum böyle ise bizim hazırlıklar için yaptığımız çalışmalar, Allah izin verirse, zafer için şerefli meleklerden oluşan toplanmış askerler, İslam ordularının askerlerinin artması, sayılarının çoğalması ile İslam ehlinin müjdelenmesidir. Resulullah (S.A.V.) şöyle buyurdu: *“Kıyamet gününe kadar ümmetinden bir grup, düşmana galip olmaya devam edecektir.”* Allah’ın dinin galip gelmesini ümit edip anlatan, hazırlıklı olan ve Allah’ın şu davetine icabet edendir: *“Hafif ve ağır olarak harekete geçin.”*⁹²

Onların elçilerine gelince, [onlar falan filan kişiler], bize geldiler, onlara ikramda bulunduk.

Onları yollayan kişinin hatırından dolayı ilgi gösterdik. Konuşmalarını dinledik ve bu cevabımızı hazırladık. Bununla beraber, onların bu takdirlerinden dolayı bizde bir gerileme olmaz. Yapılarından dolayı bizde bir zafiyet olmaz. Onların yaptıkları konuşmalar işlenen günahların müdafaasından başka bir şey değildi. Bizim gibi insanlara bizim dengimizde birileri gönderilmeliydi. Bu önemli göreve ancak konuşması ve fazileti ile insanların ittifak ettiği kişiler gönderilmeliydi.

Talep ettikleri değerli hediyelere gelince, onlar bize iyi hediyelerle gelmiş olsalardı, biz daha iyisini onlara verirdik. Bize çok kıymetli eserler sunmuş olsalardı, biz onları kabul ederdik ve en güzeli ile onlara mukabele ederdik. Amcaları olan Hükümdar Ahmed [Teküder] babamız olan şehit sultan ile mektuplaşarak ona uzak yerlerden değerli hediyeler göndermişti ve iyi bir kalp ile hitap edilmişti. Ona cevap olarak verilen karşılık da daha iyisi ile

⁹¹ Nisa, 93.

⁹² Tevbe, 41.

olmuştu. İyi bir edeple evlere kapısından geldi [her şeyi yoluna yordamına göre yaptı], kuvvetli bir nezaket ve kibarlıkla davrandı.

Gelelim şimdiye; yeterince cevap verildi. Sonuca varılmıştır; karşılık olarak verilen bu mektupta kastedilen açıkça bellidir. Ve şunları diyoruz: Eğer hükümdar [Gazan] Millet-i Muhammediye'ye girerse, Allah'ın emrettiği gibi biri olursa, Allah'ın yasaklarından kaçınırsa, iman yolunu tutarsa, [dinin] gereklerini yerine getirirse ve barıştan yana olursa biz de barıştan yana oluruz. Ayrıca Yüce Allah'ın "*İman ettiler diye seni minnet altına koymak mı istiyorlar? De ki; sizler Müslüman olmanızı benim başıma kakmayın, siz asıl Allah'a minnet ediniz*"⁹³ şu sözündeki kişilere benzemekten kaçınırsa, davranışları sözlerine uyarsa, yanında helal olmayan kâfirleri tutmazsa, bize söz söylemekte mahir ve barış ayetlerini okuyan ve döndüklerinde "*O gün, haktan ayrılmış kişi ellerini ısrarak şöyle diyecek: Keşke peygamberlerin gittiği yoldan gitmiş olsaydım*"⁹⁴ diyen elçiler gönderirse [barış olur]. Bizim delilimiz ve onun delili bu anlaşmazlık için taşıyıcı oldu. Bizim kelimelerimiz ve onun kelimeleri diğer ülkelerdeki şirk ehlini baskı altına aldı. Bizim muzaffer olmamız kâfirleri değersiz hale getirdi. Bizim saflığımızı görenler Yüce Allah'ın şu sözünü söylediler: "*Allah'ın sizlere sunduğu nimetleri hatırlayın, sizler birbirinize düşmandınız; Allah kalplerinizi birleştirdi ve sizler onun verdiği nimetinden dolayı kardeş oldunuz.*"⁹⁵ Allah izin verirse en güzel bir şekilde barış çerçevesi düzenlenecektir. Ayrılık ve bölünme olmadan, anlaşma ve iyi niyet ile birliktelik sağlanacaktır. Yüce Allah izin verirse, Allah ve Resul'ünün en güzel dualar ve selamları ona olsun, razı olacağı şekilde barış kuralları belirlenecektir.⁹⁶

3.2. Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun Tarafından Gazan Han'a Gönderilen Cevap Mektubunun İçeriği Hakkında Değerlendirme

Sultan el-Melikü'n-Nâsır, Gazan Han'ın yolladığı mektuba

⁹³ Hucurat, 17.

⁹⁴ Furkan, 27.

⁹⁵ Al-i İmran, 103.

⁹⁶ Nüveyrî, *age*, C. 31, s. 267-272.

nazaran daha uzun bir mektup yazmıştır. Genel olarak Gazan Han'ın suçlamalarına karşı verilen cevaplar bulunmaktadır. Gazan Han'ın mektubuna karşı denge sağlaması bakımından aynı sertlik ve üslupla cevap yazıldığı görülmektedir. Mektup yazılırken edebî ve ilmî yönü kuvvetli kişilerden faydalandığı bellidir. Çünkü Gazan Han'ın suçlamaları ve ithamları reddedilmekte bazı yerlerde müstehzi bir dil ile hafife alınmaktadır. Sultan el-Melikü'n-Nâsır da, Gazan Han gibi haklılığını ve doğru yolda olduğunu ispat etmek için sık sık ayet ve hadislerle müracaat etmekte, kendi durumunu ayet ve hadisler çerçevesinde açıklamaktadır. Aynı şekilde ayet ve hadislerde müminler için kullanılan durum ve sıfatları kendilerine, müşrik ve kâfirler için ifade edilen durum ve sıfatları ise karşı tarafa uyarlamaktadır. İlhanlıların yapmış oldukları İslam aleyhtarı davranışları, atalarının İslam öncesi adetleri olarak lanse edilmekte ve Müslümanlık konusunda samimi olmadıkları ima edilmektedir.⁹⁷

Sultan el-Melikü'n-Nâsır, mektubunda Gazan Han'a sıkça sitem etmektedir. Suriye Seferi'ne çıkmadan önce sorunların halledilmesi için diplomatik yolları kullanmadan acele ile savaşa karar vermesi eleştirilmektedir.

Sultan el-Melikü'n-Nâsır, Vâdî el-Hazindâr Savaşı'nda alınan yenilgiyi kabullenememekte ve bazı gerekçelerle yenilgisini hafifletmeye çalışmaktadır. Diplomasi kanallarını kullanmadan saldırıya geçilmesi, kendisinin saldırıdan geç haberdar edilmesi, ordusunu toparlayacak zamanın olmaması, düşmanın sınırları aştığını fark edememe, ani İlhanlı saldırısı ve İlhanlıların küçük bir orduya karşı savaşmaları bu gerekçelerden bazılarıdır.⁹⁸

Gazan Han'ın, en-Nâsır'a yaptığı eleştirilerden biri de eski hükümdarların güzel adetlerini terk etmesiydi. Buna karşılık en-Nâsır da, Gazan Han'ı daha önceki İslam hükümdarlarının uygulamalarına uymayarak, halkın canına, malına kast etmekle ve insanlara zulmetmekle suçlamıştır.⁹⁹ Gazan Han'ın korkutma

⁹⁷ Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 194.

⁹⁸ Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 195.

⁹⁹ İran kronikleri Dımaşk'ın alınması ile orada nispeten adil bir yönetim anlayışının başladığını ifade ederler. Memlûk kaynaklarında bu durumla

amacıyla kendi ordusu hakkında verdiği bazı bilgilere ise yine ayetle cevap verilerek bu durumun cesaret ve imanlarını daha da arttırdığı ifade edilmektedir.

Gazan Han'ın korkaklık ithamına karşılık en-Nâsır, Gazan Han'ın ikinci Suriye seferini kast ederek, Suriye'de ordusu ile dolaştığını, fakat karşısına çıkacak bir ordu bulamadığını, Gazan'ın karşısına çıkacak cesareti olmadığını ve korktuğunu ifade etmiştir. Ayrıca Gazan Han'ın, Müslümanların canlarını ve mallarını önemseydiği iddiasına da müstehzi bir üslupla cevap vererek “*eğer gerçekten şefkati ve merhametli olsaydın, Ermeniler vasıtası ile Hristiyanlara sattığın Müslümanlar bugün esir olmazdı*” şeklinde cevap verilmiştir.

Sultan el-Melikü'n-Nâsır'ın eleştirdiği bir diğer konuda gönderilen elçiler olmuştur. Bu kişiler bir hükümdarın elçisi olduğu için saygıda ve ikramda kusur edilmemiş, fakat yetersiz görülmüş ve kendilerine denk olmadığı ifade edilerek, gönderilecek elçilerin faziletli ve konuşmasını iyi bilen insanlardan seçilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü bu elçiler en-Nâsır'ın ifadesine göre günahları savunmaktan başka bir şey yapmamışlardır.

Yine mektupta eleştirilen konulardan biri de elçilerin talepleri ile ilgilidir. Gazan Han'ın, boyun eğme ve üstünlüğü kabul ettirme anlamına gelecek olan hediye ve değerli eşya isteğine; *Eğer sen bize hediye yollasaydın biz sana daha güzelini verirdik* denilerek uygun bir üslup ile mütekabiliyet ölçüsünde bir cevap verilmiştir.

Mektubun son kısmında ise Sultan el-Melikü'n-Nâsır, Gazan Han'ın İslam'ı tercih etmiş olmasını başlarına kakmamasını istemiş, mü'min ve Müslümanlara ait birçok vasıf sayarak, Gazan Han'ın samimi bir mü'min olmasını talep etmiştir. Barışa taraftar olduğunu dile getirerek, Gazan Han'ının samimi bir Müslüman olmaya söz vermesi durumunda kendisi ile barış görüşmesi yapacağını ifade etmiştir.

Sonuç

Nüveyrî, önemli Memlûklü dönemi tarihçilerinden biridir. Onun *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb* isimli ansiklopedik eserinde Memlûklü- İlhanlı münasebetleri hakkında önemli malumatlar bulunmaktadır. İlhanlı Hükümdarı Gazan Han ile Memlûklü Sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun arasındaki diplomatik yazışmalar da bu bilgilerdendir. Nüveyrî gibi, dönemin ünlü tarihçilerinden olan Baybars el-Mansûrî, İbn-i Devâdârî, Kalkaşendî, Makrizî ve İbn-i Tağrîberdî de eserlerinde bu hükümdarlara ait mektupları kayıt altına almışlardır. Nuveyrî'nin kaydetmiş olduğu mektuplar sağlam metinler arasındadır.

İki hükümdar arasında yaşanan mektuplaşma süreci, İlhanlıların ağır bir hezimetini ile neticelenen Şakhab Savaşı (2 Ramazan 702/20 Nisan 1303) öncesinde olmuştur. Gazan Han'ın özür ve hediye talebinde bulunduğu ve barış yanlısı olduğunu ifade ettiği mektubuna henüz Memlûklerin cevabı gelmeden Avrupalı devletlerle, Memlûklere karşı ittifak arayışında olmuştur. Memlûklerin cevabı geldikten sonra da Avrupalılar ve Papa ile ittifak arayışları devam etmiştir. Bu durum Gazan Han'ın samimiyetini ve barışa ne kadar istekli olduğunu düşündürmektedir.

Bu yazışmalardan her iki tarafın da yaşananlardan dolayı karşı tarafı suçladığı ve savaşmaktan çekinmediklerini kararlılıkla ifade ettikleri anlaşılmaktadır. Gazan Han mektubunda, birinci Suriye seferine gerekçe olarak Sülemiş ve Memlûk askerlerinin Mardin ve çevresinde yaptıkları saldırı ve yağma faaliyetlerini göstermekte ve yapılanların İslam'a uymadığını ifade ederek şiddetle eleştirmektedir. Oysaki İlhanlılar Suriye bölgesini ele geçirince benzer durumlar hatta daha şiddetlisi İlhanlı askerlerince sergilenmiştir. Her iki hükümdar da aynı konularla birbirilerini şiddetle eleştirmektedirler. Ayrıca Hülegü döneminden beri İlhanlıların Suriye'yi ele geçirme düşüncesi daima olduğu bilinmektedir. Dolayısı ile Gazan Han'ın mektubundaki Mardin

saldırısı olayı Memlûklü Sultanı en-Nâsır'a göre bir bahanedir.

Her iki hükümdar da mektuplarında, kendilerini İslam dininin odak noktasına oturtarak karşı tarafı İslam dışı hareket etmekle suçlamaktadırlar. İddialarını ve haklılıklarını ispat etmek için dinî referanslar, ayet ve hadisler bolca kullanmışlardır. Ayet ve hadislerdeki müşrik, kafir ve münafıklar için anlatılan durumları karşı tarafın durumu ile özdeşleştirerek kendilerini İslam'ın hakiki temsilcileri olarak görmüşlerdir. Kısacası dini referanslar siyasî hesaplar için kullanılmıştır.

Mektuplardan anlaşıldığı kadarı ile her iki mektupta edebî ve belagat yönü kuvvetli mektuplardır. Fakat Memlûklü Sultanı en-Nâsır'ın mektubu her yönü ile daha ağıdalı, edebî bir dille yazılıp ayet ve hadislerle süslenmiş, karşı tarafın iddia ve suçlamalarını, bazen net ifadelerle ret etmiş, bazen de müstehzi bir üslupla alaya almıştır. Sultan en-Nâsır, Gazan Han'ın mektubunu genel olarak samimiyetsiz ve gerçeklere aykırı görmüştür. Mektubun birçok yerinde bu anlaşılmaktadır. Fakat her iki hükümdar da mektuplarında barışa açık kapı bırakarak kesin ve net bir dil ile barışı reddetmemişlerdir. Ancak sonrasında yaşanan Şakhab Savaşı (2 Ramazan 702/20 Nisan 1303) ve Gazan Han'ın üçüncü defa Suriye seferine çıkması bu diplomatik girişimlerin pek işe yaramayıp sadece ordularının toparlanması için taraflara zaman kazandırmış olduğunu göstermektedir.

Kaynakça | References

ARSLANTAŞ, Yüksel, “Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri”, *Bellekten*, C. LXVII/250, Aralık 2003, ss. 781-799.

AYAZ, Fatih Yahya, *Memlûkler*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2020.

AYAZ, Fatih Yahya, *Memlûkler’de Tarih ve Tarihçiler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

AYAZ, Fatih Yahya, “Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303)”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15, Sakarya 2007, ss. 1-32.

EBÜ’L-FİDÂ’, el-Melikü’l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyübî, *el-Muhtasar fî Abbâri’l-Beşer, Târîhu Ebi’l-Fidâ, Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye*, Beyrut 1997.

FAZLULLAH, Reşidüddin, *Câmiu’t-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka, vd. TTK Yayınları, Ankara 2022.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları Târih ve Müverrihler*, Endülüus Yayınları, İstanbul 1991.

GÜNEŞ, İbrahim, “İslam Tarihi Kaynaklarına Göre İlhanlıların Suriye Seferi (1259-1260)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 7/2, Haziran 2021, ss. 790-804.

İBN HURDAZBİH, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

MAKRÎZÎ, Takıyyüddîn Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir el-Ubeydî, *Es-Sülûk li-Ma’rifeti Düveli’l-Mülûk*, Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1418 /1997.

MUSTAFA, Şakir, *Tarihü’l-Arab ve’l-Muverrihîn*, C. 3, Darü’l-İlmu-l Melâyîn, Beyrut 1990.

MUHANNA, Elias, *Âlem Bir Kitap İçre: Nüveyrî ve İslam Telif Tarihinde Ansiklopedik Yazım Geleneği*, çev. Muhammet Enes Midilli,

Albaraka Yayınları, İstanbul 2024.

NÜVEYRÎ, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, Dârul-Kutubil İlmîyye, Beyrut 2004.

ÖZ, Mustafa, “Nüveyrî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 33, İstanbul 2003, ss. 304-306.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, *Moğol İran'ında Gelenek ve Değişim Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaktüs Yayınları, İstanbul 2009.

SAĞLAM, Ahmet, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi İlhanlılar-Memlûkler (1298-1304)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2017.

SAĞLAM, Ahmet, *en-Nâsır Muhammed Devri Memlûk Türk Devleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

SAĞLAM, Ahmet, “*Memlûk-İlhanlı Diplomatik İlişkileri*”, *Belleten*, C. LXXXII/293, Nisan 2018, ss. 83-151.

ŞEŞEN, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

ŞEŞEN, Ramazan, *Sultan Kalavun ve Oğlu el-Melikü'l-Eşref Devri (1279-1293)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018.

UYAR, Mustafa, “İlhanlı-Memlûk Mücadelesinde Bir Kırılma Noktası: Vâdî El-Hazindâr Savaşı”, 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) -10-15 Eylül 2007*, Ankara 2012, ss. 3255-3257.

YİĞİT, İsmail, *Memlûkler 648-923/1250-1517*, Kayihan Yayınları, İstanbul 2015.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Köleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynağında belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması:	Yapıldı / Turnitin / intihal.net vb.
Etik Bildirim:	turkansosyalbilimlerdergisi@gmail.com
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muafır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Peer-Review:	Double anonymized - Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / Turnitin / intihal.net etc.
Complaints:	turkansosyalbilimlerdergisi@gmail.com
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

DOI: [10.71138/turkav.1567332](https://doi.org/10.71138/turkav.1567332)

Geçmişten Günümüze Fil Sirtında Lüks, Konfor, İhtişam ve Eğlence Arttırıcı Hizmet Vasıtaları

Dr. Umut KANSOY | [0000-0003-0031-4600](https://orcid.org/0000-0003-0031-4600) |
umut.kansoy1@gmail.com

Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

Öz

Çalışmanın ana sorusu Hint krallarının ve soyluların ilk çağlardan günümüze kadar filler üzerinde keyif ve konforlarını nasıl sağlandıkları ve bu sırada ihtişam, güç ve zenginliklerini nasıl sergiledikleridir. Fil üzerinde seyahat etmek tarih boyunca hükümdarların ve soyluların ayrıcalıkları arasında yer almıştır. Krallar ve soylular ülke hiyerarşisinde en yüksek statüye sahip olduklarından fil sırtında olsalar da rahatlarını, konforlarını sağlamak ve sosyal statülerini en güçlü şekilde yansıtmak gerekmektedir. Söz konusu faydaları temin etmek için birçok hizmet vasıtasından istifade edilmiştir. Bunların başlıcaları hükümdar şemsiyesi, tören yelpazesi, sineklik, buhurdan ve nargiledir. Söz konusu vasıtaların keyif ve konfor verme işlevleri önceliklidir. Bununla birlikte son derece kıymetli materyaller kullanılarak zarif ve estetik bir şekilde üretildiklerinden ihtişam, güç ve zenginlik sergilemenin de bir aracı haline gelmişlerdir. Doğal olarak bu vasıtaların çok sayıda hizmetçi tarafından kullanılıyor olması da aynı amaca hizmet etmektedir. Çalışmamızda incelenen araştırma sorusu daha önce hiçbir yazılı kaynakta incelenmemiştir. Dolayısıyla konuyla doğrudan ilgili yazılı bir kaynak bulunmamaktadır. Kaynak yetersizliği sorununu aşmak için dünya müzelerinin görsel arşivleri ve müzayede katalogları tarafımızdan titiz bir şekilde taranmıştır. Elde edilen görseller bağlamlarına göre tasnif edilerek çalışmaya dahil edilmiştir. Daha sonra bu veriler yazılı ana kaynaklar ve araştırma eserlerden elde edilen bilgilerle desteklenmiştir. Böylece söz konusu hizmet vasıtalarının tarihi bağlamları, taşıdıkları anlamlar ve kullanım amaçları ortaya konulmuştur. Makalede tanıtılan vasıtalar fillerle seyahat esnasında kullanılmakla birlikte hiçbirisi doğrudan fil koşum takımı değildir. Bununla birlikte fil eyeri, tahturevanı, merdiveni ve fil arabası gibi bazı fil koşumları da aynı amaçlara hizmet etmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla zikredilen fil koşum takımları, bu çalışmada incelenen ana soru ile bağlantılı olarak başka bir makalenin ana konusu olabilir.

Anahtar Kelimeler: Fil Sirtında Hizmet Vasıtaları, Çetr (Hükümdarlık Şemsiyesi), Tören Yelpazesi, Sineklik (Venchamaram), Nargile.

Atıf Bilgisi

Kansoy, Umut, “Geçmişten Günümüze Fil Sirtında Lüks, Konfor, İhtişam ve Eğlence Arttırıcı Hizmet Vasıtaları”, TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 4/2 (Aralık 2024), 477-546.

Manuscript Title Service Vehicles That Increase Luxury, Comfort, Magnificence and Fun on The Back of Elephant From Past to Present

Umut KANSOY | [0000-0003-0031-4600](https://orcid.org/0000-0003-0031-4600) |
umut.kansoy1@gmail.com

Ministry of National Education, İstanbul, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

Abstract

The main question of the study is how Indian kings and nobles have enjoyed and enjoyed comfort on elephants from the earliest times to the present day, and how they have displayed their magnificence, power and wealth during this time. Traveling on elephants has been among the privileges of rulers and nobles throughout history. Since kings and nobles have the highest status in the country's hierarchy, it is necessary to ensure their comfort and ease and to reflect their social status in the strongest way, even when they are on elephants. Many service vehicles have been used to provide these benefits. The main ones are the royal umbrella, ceremonial (procession) fan, flywhisk, canser and hookah. The functions of these vehicles to provide pleasure and comfort are primary. In addition, since they are produced in an elegant and aesthetic way using extremely valuable materials, they have also become a means of displaying magnificence, power and wealth. Naturally, the fact that these vehicles are used by a large number of servants serves the same purpose. The research question examined in our study has not been examined in any written source before. Therefore, there is no written source directly related to the subject. In order to overcome the problem of lack of resources, visual archives and auction catalogues of world museums were meticulously scanned by us. The obtained images were classified according to their contexts and included in the study. Later, this data was supported with information obtained from written primary sources and research works. Thus, the historical contexts, meanings and purposes of use of the service vehicles in question were revealed. Although the vehicles introduced in the article are used during travel with elephants, none of them are directly elephant harnesses. However, some elephant harnesses such as elephant saddles, litters, ladders and elephant carriages were also used to serve the same purposes. Therefore, the mentioned elephant harnesses can be the main subject of another article in connection with the main question examined in this study.

Keywords: Service Vehicles on Elephant Back, Reign Umbrella, Procession Fan, Flywhisk (Venchamaram), Hookah.

Citation

Kansoy, Umut, "Geçmişten Günümüze Fil Sirtında Lüks, Konfor, İhtişam ve Eğlence Arttırıcı Hizmet Vasıtaları", TÜRKA V Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 4/2 (Aralık 2024), 477-546.

Giriş

Milattan önceki dönemlerden itibaren kullanılageldiklerini gördüğümüz, neredeyse fil binitlerinin ayrılmaz birer parçası haline gelmiş olan lüks, konfor, ihtişam ve eğlence arttırıcı hizmet vasıtaları bulunmaktadır. Bu araçlar file binen asilzadeleri ve aristokratları rahatlatmak ve keyiflerini arttırmak amacıyla kullanılmaktadır. *Şemsiye* (*çetr/muttukuda*), *tören yelpazesi*, *sinelik* (*venchamaram*), buhurdan ve nargile söz konusu araçların başlıcalarıdır. Bu unsurların büyük bir kısmı, fil sırtında seyahat eden yolcuları rahatlatmak ve ferahlatmak için kullanılmaktadır. Özellikle Hindistan gibi nemli ve sıcak ülkelerde serin hava vermek, haşereleri kovmak ve ferah kokular yayarak soyluları rahatlatmak ve güneşten korumak için söz konusu araçlar kullanılmıştır. Bunlar içerisinde en geç kullanılmaya başlanılanı nargiledir. Bu husus daha geç tarihli minyatürlerde ortaya çıkmalarından anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılda bir zevk unsuru olarak fil sırtında nargile kullanımının başladığı anlaşılmaktadır. Nargilenin gövdesinin başka görevliler tarafından hareket halinde taşınmakta olduğu düşünülürse bu keyif unsurunun aynı zamanda bir güç ve statü göstergesi olduğu söylenebilir. Buhurdan kullanımı için tespit edilebilen örnekler ise daha geç tarihlere (XVII. ve XVIII. yüzyıl) aittir. Bununla birlikte buhurdan kullanımının milâttan önce IV. binyıl içinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu durumda çok daha erken tarihlerde fil alaylarında buhurdan kullanılmaya başlanmış olmalıdır. Bu vasıtalar, birinci el görsel kaynaklar temel alınarak, ana kaynaklar ve araştırma eserlerdeki yazılı verilerin desteğiyle sunulacaktır.

1. Çetr/Muttukuda (Hükümdarlık Şemsiyesi)

Çetr kelimesi etimolojik bakımdan gölgelik ve siper anlamlarına gelen Sanskritçe ‘chattara’ kelimesinden gelmektedir.¹ Padişahların başı üzerinde tutulan, padişah levazımından olan gölgeliği ifade etmektedir.² *Çetr*, *bâr* (resmî tören) günlerinde ve savaşlarda hükümdarlık alâmeti olarak hükümdarların başı üzerinde taşınırdı. [Sadece] yağmur ve güneşten korunmak için kullanılmazdı. Kapalı

¹ Ahmet Çaycı, *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 149.

² Hasan Enverî, *Ferheng-i Feşorde-i Sohan*, C. I, İntişârât-i Sohan. Tahran h.ş. 1382/2003, s. 788.

alanlarda da *çetr* tutma âdeti uygulanırdı.³ Antik çağlardan günümüze *çetr*, kraliyetin bir göstergesi olarak kullanılmıştır. Sadece hükümdarların ve izin verdiği kimselerin başı üzerinde *çetr* (şemsiye) taşınabilirdi. *Çetrin* kraliyetle ilişkisine bir örnek vermek gerekirse Babürlü padişahları nerdeyse bütün kişisel eşyaları üzerine *çetr* sembolünü nakşettirmişlerdir.

Hükümdarlık şemsiyeleri milattan önceki dönemlerden itibaren fil alaylarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. *Çetr*, barışta güneş ve yağmurdan, savaşta ise düşman oklarından korunmak ve hükümdarın bulunduğu konumu belli etmek için kullanılırken XIX. yüzyıl ve günümüzde daha çok gösterişi arttıran dekoratif bir öge olarak ve nostaljik bir öge olarak kullanılmaktadır.⁴ Aşağıda ilk çağlarda fil sırtında *çetr* kullanımına dair üç arkeolojik kanıt yer almaktadır.

Görsel 1: İlk Çağlarda Fil Şemsiyesi Kullanımı-I (Sol taraf: Mauryan dönemi, MÖ II. yüzyıl başları, broş üzerinde sancak, sineklik, fil kancası, kutâ ve şemsiye betimlenmiştir, gümüş, çap 7,1 cm, British Museum; Sağ taraf: Hindistan, Bengal, Chandraketugarh Bölgesi, M.Ö. II.-I. yüzyıl, British Museum, Metropolitan Museum of Art).

³ Ali Ekber Dehhodâ, *Ferheng-i Mutavasıt-i Dehhodâ*, C. I, zîr-i nazar-i Seyyid Ca'fer Şehîdî, Müessese-i İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân, Tahrân h.ş. 1390, s. 926.

⁴ Hindistan, Kerala'da günümüzde, dini festivaller dolayısıyla düzenlenen fil alaylarında, 'kraliyet' havası yaratmak için fillerin tepesinde ince dekoratif ipek şemsiyeler tutulmaktadır. Bkz. M. Madhavankutty, "Aanachamayam: Fineries used in Elephant Pageants in Kerala", *Sahapedia*, İndia 24 September 2019, 10. Paragraf, [https://www.sahapedia.org/aanachamayam-the-fineries-used-in-elephant-pageants-kerala#:~:text=The%20main%20items%20used%20in,peacock%20feather%20fans%20\(alavattom\)](https://www.sahapedia.org/aanachamayam-the-fineries-used-in-elephant-pageants-kerala#:~:text=The%20main%20items%20used%20in,peacock%20feather%20fans%20(alavattom))

Kaynak: “Roundel with elephant riders Mauryan period, early 2nd century BCE”, https://depts.washington.edu/silkroad/exhibit/mauryans/silver_roundel.html; “Roundel with a lotus edge (Three figures riding on an elephant)”, https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1937-0319-6; “Udayana’s Flight with Vasavadatta”, <https://www.asianart.com/exhibitions/freschi2/06.html>

Görsel 2: İlk Çağlarda Fil Şemsiyesi Kullanımı-II (Sol Taraf: Gandhara bölgesi, I. yüzyıl, gümüş kabartmalı madalyon, Private U.S. Collection, London, England, Bonhams; Sağ Taraf: Kanaganahalli, India, Budist stupası alt davul rölyefi (Bhavachakra paneli), III. yüzyıl, foto S. M. Menon).

Kaynak: “A silver embossed roundel (Ancient region of Gandhara, circa 1st century)”, <https://www.bonhams.com/auction/21423/lot/70/a-silver-embossed-roundel-ancient-region-of-gandhara-circa-1st-century/>; Srikumar M. Menon, Anindya Sinha, “The elephant in the Buddhist art of Kanaganahalli, southern India”, *Composing Worlds with Elephants (Interdisciplinary Dialogues)*, Chapter 6 Tusks of Wisdom, ed. N. Lainé, P. G. Keil, K. Rahmat, IRD Editions, France, Montpellier 2023, s. 126, figure 2b; Srikumar M. Menon, Anindya Sinha, *a.g.e.*, Open Edition Books, <https://books.openedition.org/irdeditions/47310>

Sunulan görseller incelendiğinde *çetrin* ya doğrudan fil üzerinde taşındığı ya da file binmeyen başka bir görevli tarafından hükümdarın başı üzerinde tutulduğu görülmektedir. Terrakota figürden, *çetr*lerin normal şemsiyelerden çok daha büyük imal edildikleri anlaşılmaktadır. Görsellerin tarihlerine bakıldığında *çetr* denilen şemsiyelerin M.Ö. tarihlerden itibaren fil alaylarında taşındıkları ortaya çıkmaktadır.

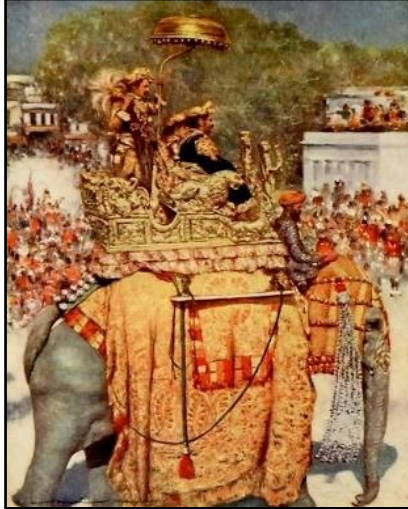
İlk çağlarda elde taşınan *çetr*ler, zamanla fil tahtırevanlarına sabitlenerek taşınır olmuştur. Aşağıda fil tahtırevanlarına sabitlenmiş *çetr* örnekleri yer almaktadır. Aşağıda görüldüğü üzere fil tahtırevanı (*howdah*) üzerinde sol köşeye/tarafa sabitlenmektedirler.

Görsel 3: Fil Tahtrevânı Üzerine Sabitlenen Çetrler (I. Minyatür: Ram Singh II of Kota, yaklaşık 1850 yılı; II. Minyatür 1870 yılı Pallipur Savaşı, Tipu Sultan, Daria Daulat Sarayı'ndan Detay, Sotheby's; III. Fotoğraf: Rajasthan, Jodhpur, XIX. yüzyılın başları, Meherangarh Fort Palace Museum; IV. Fotoğraf: Maharao Shastri Sal II (1866-89)'nin yaldızlı gümüş fil tahtrevanı, Rao Madho Singh Museum Trust).

Kaynak: “Maharao Umed Singh of Kota in procession with Chhattar Sal”, <http://collections.vam.ac.uk/item/O17472/painting-unknown/>; “The Battle of Pollilur, India, Seringapatam, early 19th century”, <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2022/arts-of-the-islamic-world-india-including-fine-rugs-and-carpets/the-battle-of-pollilur-india-seringapatam-early>; “Howdah with Chattr (Elephant Seat with Parasol), early 19th century”, <https://peacock.site.seattlartmuseum.org/>; “Silver Gilt Howdah of Maharao Shastri Sal II”, <https://www.kotahgarh.com/highlights.html>

Görsel 4: Sabit Fil Şemsiyesi (Delhi’de Durbar, 1902/1903 yılı, *The State Entry: A Distinguished Maharaja*, Ressam: Mortimer Menpes).

Kaynak: John Finnemore (Text), Mortimer Menpes (illustrated), *Peeps at Many Lands (India)*, Adam and Charles Black, London 1910, s. 9; Jacqueline Banerjee, “Bertie’s Progress: The Prince of Wales in India, 1875-76: Part II, From Delhi to Bombay”, *The Victorian Web*, son güncelleme 3 Nisan 2014, <http://www.victorianweb.org/history/empire/india/33.html>

Yukarıda sunulan örneklerde çetlerin alt kenarlarının püsküller ile süslediği müşahade edilmektedir. Bazılarının sapları dümdüzdür. Bazılarının sapları ise üst kısımda “L” harfi gibi kıvrılmaktadır. Örneklerden üçünde sapların altından yapıldığı veya altın kaplama olduğu göze çarpmaktadır.

Fil üzerinde yolculuk yapan soylu üzerine *çetr* tutmanın farklı yöntemleri bulunmaktadır. Aşağıdaki görsellerde bu yöntemler görülebilmektedir. Soldaki ilk minyatürde yaya olarak ilerleyen bir görevli fil üzerindeki soyluya *çetr* tutmaktadır. İkinci minyatürde ise at üzerinde ilerleyen bir görevli fil üzerindeki başka bir soyluya *çetr* tutmaktadır.

Görsel 5: Fil Çetri Taşıma Yöntemleri-I (Soldaki Minyatür: Golconda Kutb Shahi Sultanları, 1610-1611, Andhra Pradesh, Haydarabad, Los Angeles County Sanat Müzesi; Sağdaki Minyatür: Princeton University Library, İslami Yazmalar, III. Şehnâme, İran, Şiraz 1589/90, s. 298).

Kaynak: “Sultan Muhammad Quli Qutb Shah (r. 1580-1612), Folio from an Illuminated Manuscript of the History of the Qutb Shahi Sultans of Golconda and Hyderabad”, <https://collections.lacma.org/node/2271204>;

Firdawsî al-Tursî, *Kita'b-i Şah-nâmeh*, Shirâz, 1589 or 90, Princeton University Library, s. 298, <https://catalog.princeton.edu/catalog/9930604743506421#view>

Çetirler yaya olarak ve at üzerinde taşınabildiği gibi başka bir fil üzerinde ya da soylunun bindiği fil üzerinde de taşınabilmektedir. Aşağıda söz konusu durumları tasvir eden görseller bulunmaktadır.

Görsel 6: Fil Çetiri Taşıma Yöntemleri-II (Soldaki Minyatür: Mevar Mihracesi Jagat Singh II (1734-1751)'nin Alayı, Chazen Museum of Art; Sağdaki Minyatür: Babürlü, Son Gülkende hükümdarı Abul Hasan Tana Shah, Dekken, yaklaşık 1685-90 yılları, Jagdish & Kamla Mittal Museum of Indian Art).

Kaynak: “Maharana Jagat Singh II (1734-1751) of Mewar in Procession”, [https://chazen.wisc.edu/collection/15212/maharana-jagat-singh-ii-17341751-of-mewar/?cp=4&countries\[\]=13®ions\[\]=47&subtypes\[\]=3¢min=-30¢max=18](https://chazen.wisc.edu/collection/15212/maharana-jagat-singh-ii-17341751-of-mewar/?cp=4&countries[]=13®ions[]=47&subtypes[]=3¢min=-30¢max=18); “Procession of a Mughal Prince, Deccan, Golkonda School, c.1685-90”, <https://www.mittalmuseum.com/indianpaintingsanddrawings>; Will Dalrymple, “The Last King of Golconda, Abul Hasan Tana Shah, deposed by Aurangzeb in 1687”, 16 Nis 2015, <https://x.com/DalrympleWill/status/588610130419142656>

Görsel 7: Fil Çetiri Taşıma Yöntemleri-III (Soldaki Minyatür: Udaipur, yaklaşık 1820, Victoria and Albert Museum; Sağdaki Minyatür: Buddha'nın On Doğum Hikayesi, 1880, Tayland, British Library).

Kaynak: “Captain James Tod Riding An Elephant With His Companions And Escort”, <http://collections.vam.ac.uk/item/O405223/captain-james-tod-riding-an-painting-unknown/>; “Eight Brahmins asking for Vessantara's white elephant, which he gives immediately as an act of great charity, scene from the Thai version of the Vessantara Jataka”, <https://imagesonline.bl.uk/asset/164280/>

Günümüzde Hindistan’da dini festivaller sırasında bir sap üzerinde üç şemsiyesi olan *çetr* türleri dahi kullanılmaktadır. Şemsiyeler çekici görünmeleri için çok katmanlı tasarlanmıştır ama işlevsel değildirler.

Görsel 8: Üç Gölgelikli Çetrler (Thrissur Pooram’dan bir görünüm, foto: Anil Vijay).

Kaynak: M. Madhavankutty, “Elephants in Rituals and Festivals of Kerala. Sahapedia”, Sahapedia, India 24 September 2019, fig. 4, <https://www.sahapedia.org/elephants-rituals-and-festivals>

Hükümdarlık şemsiyelerinin nasıl imal edildikleri üzerinde durmak sadece gösteriş ve lüks için kullanılmadıklarını, daha önemli işlevleri olduğunu ortaya çıkaracaktır. Delhi Türk Sultanlığı devri şairlerinden Bedr-i Çâçî aşağıdaki beytinde *çetr*lerin nasıl imal edildiklerini açıklamaktadır:

Bu murassa dokuz atlas senin cennetin/talihin/göğün değildir *
Şâhin çetrinin parlaklığının yansıması yedi ülkedir.⁵

Bedr-i Çâçî, böylece *çetr*nin dokuz kat atlastan (ipekten yapılmış bir cins kumaş) yapıldığını ortaya koymaktadır. Kat kat ipekten imal edilmesi ise okların şemsiyeyi delip geçerek hükümdara zarar vermesini önlemek için olmalıdır. Çünkü savaşta oklar ipek elbiseleri delememekte ve askerlerin vücuduna okla birlikte saplanmaktadır. Şemsiyeyi dokuz kat yaparak ipeğin söz konusu özelliği daha da kuvvetlendirilmiştir. Dolaysı ile *çetr* yerine göre bir çeşit hava kalkanı olarak da işlev görmektedir.

Emîr Husrev-i Dihlevî’nin *Rubâ’îyât*’ında kullandığı “mumlu/muşambalı çetr” (çetr-i moşemme) ifadesi şemsiyelerin özel bir imal tarzı olduğunu ortaya koymaktadır. Moşemme’,

⁵ Bedr-i Çâçî, *Dîvân-i Bedr-i Çâçî*. nşr. Ali Muhammed Gîtu Firûz, Kitaphâne, Müze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, Tahran h.ş. 1387, 108.

balmumu ile bulaştırılmış, eritilmiş balmumuna atılmış, mumlu edilmiş anlamlarına gelmektedir. Yani moşemme‘ bir yüzü yağmur geçirmemesi için kaplanmış, muşamba haline getirilmiş kumaşa denmektedir. Böylece bu büyük şemsiyelerin hem ok yağmurlarına hem de tabii yağmura karşı özel bir şekilde imal edildikleri ortaya çıkmaktadır.⁶

Havanın yağmurundan ne korku... * Ona Allah’ın gölgesi gibi muşambalı çetr vermiş.⁷

Çetrin ok yağmuru karşısında hükümdarlar için bir kalkan işlevi gördüğü şu tarihi vakadan anlaşılmaktadır. Gur Devleti devrinde Sultan Mu‘izzeddin Muhammed b. Sâm (1187-1206), 601/1204-5 yılında çıktığı Harzem seferi dönüşü Moğollar (Karahitaylar) ile karşılaştığında “O kadar direndi ki mübârek *çetri* Moğol kâfirlerinin oklarından kirpi gibi oldu.”⁸

Orta Çağda *çetr*ler üzerine hümâ kuşu⁹ ve tavus kuşu heykelcikleri yerleştirilmekteydi. Bu gelenek günümüzde de devam ettirilmektedir. Bundan dolayı konuyu irdelemek faydalı olacaktır. Gur Devleti devrinde “hümâ kuşu” motifinin bayraklar ve *çetr* üzerinde kullanıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu adet onlara Hintlilerden geçmiş olmalıdır. Çünkü Sultan Mu‘izzeddin Muhammed b. Sam, Hindistan’da Ecmir’in fethinde ele geçirdiği büyük bir deve büyüklüğünde iki altından “hümâ kuşu”nu (hümâ-yı zerrin) başkent Firûzkûh’a Sultan Gıyâseddin Muhammed b. Sam’a gönderdi ve söz konusu kuşlar burada bulunan Boz Köşk-ü Sultan’ın üzerine yerleştirilmiştir.¹⁰

⁶ Umud Kansoy, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Ordu (1206-1414)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2018, s. 1210.

⁷ Emîr Husrev-i Dihlevî, *Rubâ’îyât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Alipaşa (Hkm.), nr. 661, XIII.-XIV. yüzyıl, vr. 812b kenar.

⁸ Ebu Amr Minhacceddin Osman bin Siracceddin el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, ed. C. W. N. Lees vd., Printed at the College Press, Calcutta 1864, s. 121, 123.

⁹ Hümâ[y] ([هما]: Hümâ Kuşu): 1. Leş yiyiciler hanesinden nispeten iri, büyük kanatları ve baklava biçimli büyük kuyruğu olan, hakesteri/toprak renginde ve gagasının altında bir tutam saç olan kuştur. Kemik yemesiyle meşhurdur ve eskiler gölgesi bir kimsenin üzerine düştüğünde sâdete erişeceğini zannederdi ve bazı kaynaklarda kartal ile birbirine karıştırılmıştır. 2. Bu kuşun resminin üzerine işlendiği bayrak. Bkz. Hasan Enverî, *Ferbeng-i Feşorde-i Sohan*, C. II, s. 2611.

¹⁰ Ebu Amr Minhacceddin Osman bin Siracceddin el-Cüzcânî, a.g.e., s. 91.

Delhi Türk Sultanlığı devrinde fil şemsiyeleri üzerine kuş heykelleri koyma geleneği devam etmiştir. Mesela Sultan Şemseddin İltutmuş'un sancak ve çetrleri üzerinde hümâ kuşu kullandığı şu ifadelerden anlaşılmaktadır: “Hümâ-yı çetr-i hümâyûn” (sultan çetrlinin hümâsı), “hümâ-yı rayet-i tâvûs fer” (tavus parlaklığında sancak hümâsı) ve hümâ-yı rayet-i şâhcihân (cihân şâhının sancağının hümâsı).¹¹ Devrin sonraki sultanları da aynı uygulamayı devam ettirmiştir. Emîr Husrev-i Dihlevî, “hümâ-yı hümâyûn-ı çetr-i siyâh” (sultanın siyah çetrlinin hümâsı) ifadesi ile bunu dile getirmektedir.¹²

Sultan Muhammed Şâh Tuğluk'un törenlerde önünde ilerleyen 16 fil sırtında taşınan inci bezeli atlastan 16 çetrin ana direği som altındandır.¹³ Hükümdarlık şemsiyelerinin som altından yapılan sütunları üzerinde hümâ ve tavus kuşu heykelleri yerleştirilmektedir. Bedr-i Çaçî, Muhammed Şâh Tuğluk devrinde çetrin tepesinde hümâ kuşu sembolü (heykeli) bulunduğunu bildirmektedir.¹⁴ Böylece Delhi Türk Sultanlığı devrinde hükümdarlık şemsiyeleri üzerinde hümâ kuşu heykelleri yerleştirme geleneği olduğu anlaşılmaktadır. Bedr-i Çaçî, bu hususu şöyle dile getirmektedir:

Sema bir yeşil sinek görünür göze * Senin çetrlinin üzerindeki hümâ [kuşu] kol kanat açtığında.¹⁵

Aşağıda sol tarafta sunulan, Şah Cihan'ın tahturevan içinde seyahat ettiği Babürlü minyatüründe, fil alayının önünde bir çetr taşınmaktadır. Bu çetr üzerinde altın bir kuş heykelciği bulunmaktadır. Sağ taraftaki fotoğrafta ise bu geleneğin günümüzde de devam ettirildiğine dair bir fotoğraf sunulmuştur. Bir festival sırasında çekilmiş olan bu fotoğraftaki çetr üzerine bir tavus kuşu

¹¹ Tâceddîn Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-me'âsir*. ed. & annotated S. A. H. Abidi, Persian Research Centre Office of the Cultural Counsellor Embassy of the İslâmic Republic of Iran, New Delhi h.ş. 1387/2008, s. 278, 283, 286.

¹² Emîr Husrev-i Dihlevî. *İ'câz-i Husrevî*, C. I (1. Risale), Münşi Nawal Kishore, Hindistan, Lucknow 1876, s. 153.

¹³ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, II, çev. A. S. Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 651, 657; İbn Battûta, *Rihletu İbn Battûta Tubfetü'n-Nuzzar fi Garaibi'l-Emsar ve Acaibi'l-Esfar (Rihletu İbn Battûta)*, Dârul-İhyâ'ul-'Ulûm Beyrut, Lübnan h. 1407/1987, s. 457.

¹⁴ Bedr-i Çaçî, *a.g.e.*, s. 218.

¹⁵ Bedr-i Çaçî, *a.g.e.*, s. 218.

heykeli monte edilmiş olup onun da üzerine bir tanrı heykeli yan duracak şekilde oturtulmuştur.

Görsel 9: Fil Şemsiyesi Üzerinde Altın Kuş Heykeli ve Tavus Kuşu Heykeli (Sol taraf: XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın başı, Şah Cihan, Babürlü Hindistanı, Christie's; Sağ taraf: Kerela, Güney Hindistan, foto L. Calder, 16 Nisan 2011).

Kaynak: “A Deccani Prince Riding an Elephant and Shah Jahan Riding An Elephant”, <https://onlineonly.christies.com/s/looking-east-art-india-western-asia/album-page-deccani-prince-riding-elephant-shah-jahan-riding-elephant-9/21524>; “Ornamented elephant in a procession to mark the end of the Pooram Festival in Kollam (Quilon), Kerala, India”, <https://www.alamy.com/stock-photo-ornamented-elephant-in-a-procession-to-mark-the-end-of-the-pooram-77179745.html?pv>

Güney Hindistan’da Meysûr Sultanlığı hükümdarlarından Tîpu Sultan’ın (1782-1799) hükümdarlık tahtına gölge sağlayan *çetr* üzerinde altın, yakut, zümrüt, elmas, inciler ve gümüş yaldızdan yapılmış bir hümâ kuşu bulunmaktaydı. Bu heykelcik, *çetr* üzerine yerleştirilen kuş heykelciklerinin niteliklerine dair somut bir örnek oluşturmaktadır. Bu kuşların, çok pahalı ve orijinal materyallerden son derece sanatkarane bir şekilde üretildikleri böylece ortaya çıkmaktadır.¹⁶

¹⁶ Tîpu Sultan’ının tahtı hakkında yapılan inceleme videosu için bkz. The Tiger of Mysore, “The Throne of Tîpu Sultan | Full Detail |” *Britishers*, https://www.youtube.com/watch?v=RZNHxe_3NxI

Görsel 10: Tipu Sultanın Tahtı Üzerinde Bulunan Çetirin Tepesindeki Hümâ Kuşu (The Royal Collection Trust; Tipu Sultan Tahtı Çizimi: 1800 yılında, Hindistan’da Anna Tonelli tarafından çizildi, The Royal Collection Trust).

Kaynak: “Huma Bird, Bird of Paradise”,

<https://www.rct.uk/collection/48482/huma-bird-bird-of-paradise>; Anna Tonelli, “Tipu Sultan enthroned”, Powis Kalesi © National Trust (Collection), <https://www.nationaltrustcollections.org.uk/object/1180776>

Hükümdarlık şemsiyelerinin yapısal özellikleri milletten millete değişebilmektedir. Mesela Tayland’da çok daha farklı tarzda *çetir*ler kullanılmaktadır. Aşağıda söz konusu şemsiyelerin bulunduğu bir fotoğraf yer almaktadır. İki, beş ve yedi katmanlı olan Tayland *çetir*lerinin çok daha basit formları günümüz Hindistan’ında dini festivallerde gösteri amaçlı kullanılmaktadır.

Görsel 11: Tayland Çetirleri ve Yelpazeleri (Modern Tayland’ın Kraliyet Fil Muhafız Alayı, foto).

Kaynak: Çin Soğuk Silahları, “Efsaneye göre bu kılıç Dragon King’in en sevdiği eşyasıydı ve Tayland onu bir hazine olarak görüyor”, Çin 07.09.2017, https://k.sina.cn/article_5823644050_15b1dc192001001ph4.html?from=cu

Soylulara *çetr* taşıma hakkı verilmekle birlikte birden fazla *çetr* ile seyahat etmek hükümdarların hakkı idi. Soylular böyle bir şeye teşebbüs ederlerse bu isyan göstergesi kabul edilirdi. Bir Hint siyasetnamesi olan *Hitopadeşa*'da “Kendilerine hizmet edilmeyenlerin zengin konaklama yerleri, üstlerinde görkemli değneğiyle beyaz krallık *şemsiyeleri* (*çetr*) ve atlarla, fillerle kendilerini izleyen kalabalık hizmetçileri olur muydu?” sorusu sorulur.¹⁷ Delhi Türk Sultanlığı devri hükümdarlarının bu işi çok abarttıkları böylece güç ve ihtişamlarını sergilemeye çalıştıkları görülmektedir. Devrin hükümdarlarının *meratibinde* (mehter takımı) bayram, zafer kutlamaları vb. resmî tören alaylarında *çetr* taşıyan çok sayıda fil bulunurdu. Bir iki örnek vermek gerekirse Sultan Muhammed Şâh Tuğluk'un gezilerinde 16 fil üzerinde inci bezeli atlastan yapılmış ana direği som altından 16 *çetr* bulunurdu.¹⁸ Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk'un *meratibinde* ise *çetr* taşıyan 21 fil bulunurdu. Söz konusu hükümdarlık şemsiyelerden 10'u sultanın sağındaki filler üzerinde, 10'u solundaki filler üzerinde ve bir tanesi ise sultanın bizzat kendisinin bindiği fil üzerinde taşınırdı.¹⁹

2. Sineklik (Chamara, Morchal, Venchamaram)

Sineklik; “Sinek veya diğer uçucu böcekleri kovmak için kullanılan ucu püsküllü sopa” olarak açıklanmaktadır.²⁰ Hindistan'da sineklikler genellikle beyaz yak öküzü kuyruklarından yapılmaktadır.²¹ Bununla birlikte kıvılcık ve siyah renkte de olabilmektedirler. Sineklikler fil üzerindeki asilleri haşerelerden rahatlatmak, onlara rüzgâr vermek ve muhtemelen güzel koku yaymak üzere milattan önceki dönemlerden itibaren kullanılan el araçlarıdır.

¹⁷ Narayana, *Hitopadeşa (Yararlı Eğitim)*, çev. Korhan Kaya, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 56.

¹⁸ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C. II, s. 657.

¹⁹ Şems Sirâc Afif, *Tarih-i Fîruzşâhî*, nşr. Vilâyet Hüseyin, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran hş. 1385, s. 362.

²⁰ Emine Bilirgen (Topkapı Sarayı Müzesi Uzmanı), “Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Bölümündeki Yelpaze ve Sineklikler”, <https://www.antikalar.com/yelpaze-ve-sineklikler>

²¹ M. Madhavankutty, “Aanachamayam”, 11. paragraf.

Antik çağlardan beri böcekleri kovmak ve serin bir esinti yaratmak için kullanılan bir tür el yelpazesi olan *sineklikler* (*fly-whisk*: *sinek çırpıcı*), Hint alt kıtasında güç, ilahilik ve arınma ile ilişkilendirilmişlerdir. *Sineklikler* (*sinek çırpıcı*) genellikle *chowrie*'de (at veya yak kılından sineklik) olduğu gibi fırçalanmış pamuk, gümüş iplik veya hayvan kılı ile monte edilmiş bir sapa sahiptir; özellikle *chamara*'da (yak öküzü kuyruğundan törensel *chowrie*) olduğu gibi yak kuyruğu kılından veya *morchal*'da olduğu gibi tavus kuşu tüylerinden yapılırdı. Söz konusu sineklikler, en azından M.Ö. IV. yüzyıldan XX. yüzyılın ortalarına kadar, Hint saraylarında soyluları yelpazelemek için kullanılmışlardır. Erken Orta Çağ'ın değerli ticaret nesnelere arasında yer almışlardır. Ayrıca, tapınak putlarını ve kutsal nesnelere yelpazelemek için ritüeller sırasında kullanılırlardı. Genellikle çift olarak imal edilirdi. Sarayda hükümdarın iki yanında duran iki görevli tarafından kullanılırlardı. Tipik bir *chowrie*'nin 40 ila 60 santimetre uzunluğunda, alta doğru incelen ince bir sapı vardır, oysa bir *morchal*'ın (tavus kuşu tüyünden sineklik) genellikle daha kısa ve kalın bir sapı olurdu. *Chowrie* ve *morchal*'ların saplarını yapmak için kullanılan malzemeler ahşaptan, dövülmüş gümüş, altın, bakır, fildişi, nefrit yeşim taşı veya bantlı akik taşına kadar çok zengin bir çeşitliliktedir. Ayrıca genellikle gravürler veya *repoussé* motifleriyle süslenir veya değerli taşlarla kaplanırlardı. Hindistan sinek çırpıcılarının dikkate değer örnekleri, dünya çapındaki müzelerin koleksiyonlarında sergilenmektedir.²²

Hindistan'da sineklik kullanımına dair ilk izlerden biri M.Ö. II. yüzyıla tarihlenen madalyonlarda karşımıza çıkar. Bu madalyonda fil sırtında hem sineklik (*chamara*) hem de *çetr* taşınmaktadır.²³ Daha sonra M.Ö. I. yüzyılda, Mauryan hanedanlığı döneminde yapımına başlanılan ve III. yüzyıla kadar aşamalar halinde inşası devam eden Karnataka eyaletinde, Kanaganahalli'de bulunan *stupada* bir kez daha karşımıza çıkar. Bu *stupanın* üst davul (upper drum) rölyefinde fil üzerinde törensel sineklik (sinek çırpıcısı) kullanımı resmedilmiştir. Ayrıca M.Ö. II. yüzyıla tarihlenen Hindistan'ın, Madhya Pradesh Eyaleti'ndeki Bharhut *stupasında* ve yine aynı eyalette V. yüzyıla tarihlenen Shiva tapınağında görülür. *Chamara*, Babür hanedanlığına kadar [Babürlüler devrinin sonuna kadar] kraliyet tarafından

²² Map Academy, "Ceremonial Fly-Whisk", <https://mapacademy.io/article/ceremonial-fly-whisk/>

²³ Söz konusu madalyon için bu çalışmadaki Görsel Pe bakınız.

kullanılmaya devam edilmiştir. Yak kuyruğu kollarından yapılan törensel sinek çırpıcıları (*chamara*), Hint tarihi geleneğinde dini ritüellerin ve kraliyet tapınmasının yaygın bir parçası olmuştur. Benzer ritüeller günümüzde Kerala'nın çağdaş tapınak festivallerinde icra edilir. Bu törenler sırasında *venchamaram* adı verilen törensel sinek çırpıcısı, fillerin yer aldığı gösterinin ayrılmaz bir parçasıdır. Günümüzde fil sırtında sineklik kullanımı yaklaşık 2200 yıldan uzun bir süredir Hint alt kıtasında dini geleneklerde devam eden sürekliliğe²⁴ ve fil sırtında sineklik kullanımının ne kadar köklü ve devamlı bir gelenek olduğuna işaret etmektedir.

Hindistan'da Kanaganahalli'deki Budist stupa'sında, Satavahana kralı Satakarni'yi stupa'ya gümüş nilüferler bağışlarken gösteren bir üst davul levhası, alt sırada kraliyet binekleri tasvir edilmiştir. Aşağıda söz konusu levhanın kraliyet binekleri sunulmuştur, *filbânlardan* birinin üzerinde *chamara* görülmektedir.

Görsel 12: Fil Sırında Sineklik Yak Öküzü Kılından Sineklik Kullanımı-I (Kanaganahalli, India, Budist stupası üst davul rölyefi, III. yüzyıl, foto S. M. Menon).

Kaynak: Srikumar M. Menon, Anindya Sinha, *a.g.m.*, s. 127, figure 2d; Srikumar M. Menon, Anindya Sinha, *a.g.m.*, Open Edition Books, <https://books.openedition.org/irdeditions/47310>

²⁴ Srikumar M. Menon, Anindya Sinha, *a.g.m.*, s. 124, 133; Map Academy, "Ceremonial Fly-Whisk", <https://mapacademy.io/article/ceremonial-fly-whisk/>

M.Ö. II. yüzyıla tarihlenen Brahmadeva alayının devamını temsil eden bir köşe sütununun üst kesiti aşağıda sunuldu. Bu sütündeki fillerden birisinin üzerinde veya arakasında hem *çetr* hem de *chamara* (yak öküzü kılından sineklik) taşınmaktadır.

Görse 13: Fil Sirtında Yak Öküzü Kılından Sineklik Kullanımı-II

(Sunga Hanedanı, erken M.Ö. II yüzyıl, kum taşı, 86 x 53 cm., Bharhut Gallery, Indian Museum, Kolkata).

Kaynak: “Corner Pillar”,

https://museumsofindia.gov.in/repository/record/im_kol-256Bh-Arch-44448

Yukarıda *chamara* denilen yak öküzü kılılarında yapılan tören sinekliklerine dair erken dönem örnekler sunuldu. Sıra *morchal* adlı sinekliklere geldi. *Morchal* adı verilen sineklikler isimlerini tavus kuşu anlamına gelen Prakrit *mora*'dan alır ve çırpıcısını oluşturan tavus kuşu tüylerinden dolayı özel bir sembolik önem taşırlar. Vaishnava ve Shaiva mezheplerinin imgelerinde önemli bir yer tutan tavus kuşu tüyü, folklordan Sanskrit edebiyatına kadar Hint alt kıtasının çeşitli geleneklerinde özellikle iyileştirici veya arındırıcı bir nesne veya sembol olarak görülür.²⁵

²⁵ Map Academi, “Ceremonial Fly-Whisk”,

<https://mapacademy.io/article/ceremonial-fly-whisk/>

Görsel 14: Günümüze Ulaşan Tavus Kuşu Tüyünden Sineklikler (I. Fotoğraf: Orta: Tavus kuşu tüyü yelpazesi (fly whipper: sinek kırbacı), XVI./XVIII. yüzyıl, Louvre Museum; II. Fotoğraf: Hindistan, Delhi, yaklaşık 1800, yeşim taşı, yakut, altın gümüş, tavus kuşu tüyü ve hasırdan yapılmıştır, sap 18 cm; tüy 124 cm, Stuart Cary Welch Collection; sold Sotheby's, 2016'da Miho Müzesi'nde sergilendi; III. Fotoğraf: Hindistan, muhtemelen Dekkan, XVII. yüzyılın 2. Yarısı, uzunluk 121 cm (genel) / Uzunluk 17,5 x Çap 5,5 cm (sap), kaynak Stuart Cary Welch Collection, HH Sheikh Hamad bin Abdullah Al-Thani, 2002'de Sackler Museum, Harvard Art Museums'da sergilendi).²⁶

Kaynak: “Chasse mouches (chauri, morchal)”, <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010330636>; Christie's, Christie's, *Maharajas & Mughal Magnificence*, s. 498, fig. 347; “A Mughal silver and silver-gilt enamelled peacock feather fan, or 'morchal'”, <https://zebregroell.com/product/indian-mughal-fly-whisk>

Tavus kuşu tüylerinden yapılan sineklikler, kralın halkını hastalık ve kötülükten koruma rolünü sembolize eder ve hükümdarın arkasında yukarıda tutulurdu. Tavus kuşları Hindistan'da kraliyetin sembolleridir, bu kuşun tüylerinin yayılması ilahi korumayı temsil eder. Bir sadak şeklinde bağlanmış tavus kuşu tüyleri, Hindu tanrısı Şiva'nın bir tezahürünü temsil eder, bu tezahürde bir yay taşır ve hastalığın yok edicisidir.²⁷

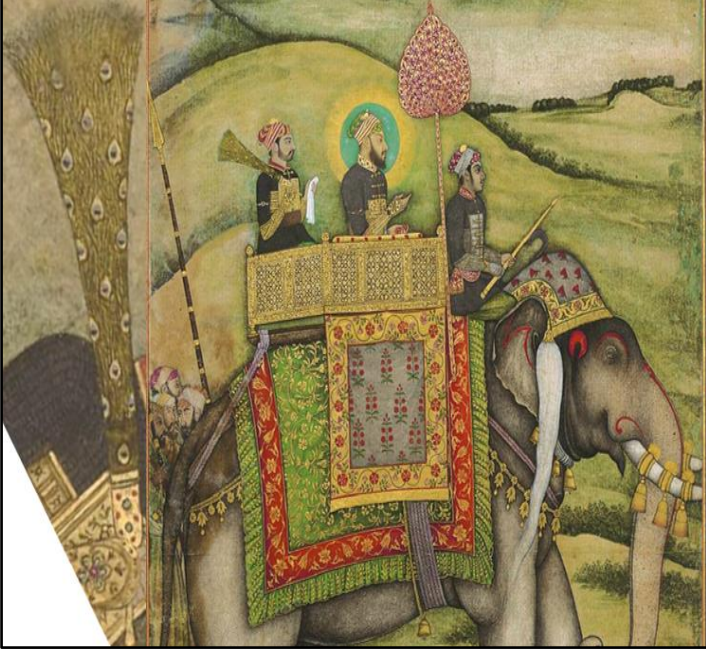
Aşağıdaki Babürlü minyatüründe, hükümdarın arkasında oturan hizmetkar, tavus kuşu tüyünden sineklik tutmaktadır. Bu sineklik, dana net bir şekilde görülebilmesi için minyatürün sol başına

²⁶ Tavus kuşu kuyruk tüylerinden yapılan bu tip yelpazeler görseldekinden daha geniştirler. Ne kadar geniş olduklarını gösteren daha net bir fotoğraf için bkz. Prahlad Bubbar, *Indian Paintings and 19th Century Photographs*, Prahlad Bubbar Ltd., London 19 April – 18 May 2012, s. 49 ve kapak resmi.

²⁷ “Peacock feather whisker ('Morchal)”, <https://collections.vam.ac.uk/item/O117656/peacock-feather-whisker-morchal-peacock-feather-whisk-unknown/>

büyütölerek tekrar yerleştirilmiştir. Minyatürdeki sinekliğin mücevherler ile kaplanmış altından bir sapı vardır.

Görsel 15: Fil Sirtında Tavus Kuşu Tüyünden Sineklik/Marchal Kullanımı (Geç XVII. yüzyıl, Babürlü, Bibliothèque nationale de France).

Kaynak: *Sujets historiques de la Perse*, 1600-1770, Bibliothèque nationale de France, 45r.

Yukarıdaki savaş fili dikkate alındığında, tavus kuşu tüyünden sineklikler ve yelpazeler savaş sırasında hükümdar/kumandan tarafından işaret vermek ve yönlendirmek amacıyla da kullanılmış olmalıdır. Bu tür sineklikler diğer binetler üzerinde ve iç mekanlarda da kullanılmaktaydı. Nakledilenlere göre, Babürlü sarayında harem ağası hükümdarın yanında durur, büyük bir yelpaze şeklindeki tavus kuşlarının kuyruklarıyla sinekleri uzaklaştırır ve hava dolaşımını sağlardı.²⁸

Tavus kuşu sineklik (morchal) kullanımı hakkında şu hususu da belirtmek gerekir ki Babürlü sanatında tavus kuşu tüyünden sineklikler çok nadir olarak görülmektedir. Kaynağımızın

²⁸ Âlemgîr Evrengzîb, *Ruka'ât-ı Âlemgîri (Bâbürlü Padişahı Âlemgîr Everengzîb'in Mektupları)*, derleyen İnâyetullah Han, İngilizceden çev. ve notlandıran H. Hilal Şahin, Vedat Meral, Selenge Yayınları, İstanbul 2024, s. 33, 71. dipnot.

naklettiğine göre Susan Stronge'nin *Painting for the Mughal Emperor: The Art of the Book 1560-1660*, 2002 gibi Babür resmiyle ilgili herhangi bir kitapta hızlı bir arama, Babür sarayındaki tavus kuşu sinekliklerin kılığını ortaya koyar; Babürlü imparatorları, ezici bir çoğunlukla hizmetçilerinin *chowrieler* (at veya yak kılından sineklik) kullanmasını tercih etmişlerdir. Belki de tavus kuşunun Hindu tanrıları Şiva ve Krishna ile çok fazla ilişkisi olduğunu düşünüp tavus kuşu sineklikleri (*morchal*) Rajput komşularıyla ilişkilendirmişlerdir. Hinduizm ve Rajput saray uygulamalarıyla bu tür ilişkilendirmeler Dekken'in İslami saraylarını rahatsız etmemiş gibi görünmektedir ve tavus kuşu sineklikler, resimlerinde önemli bir yer tutmaktadır.²⁹

Şimdiye kadar verdiğimiz bilgilerden ve görsel verilerden, *chowrie*, *chamara* ve *morchal* adlarını taşıyan sinekliklerin Hint sanatında sıklıkla kraliyet veya ilahiyat sembolleri olarak kullanıldıkları ortaya çıkmaktadır. Babür ve Rajput saraylarından kalma minyatürlerde kraliyet figürlerinin yanında *sineklik taşıyıcılar* veya *chamara taşıyıcılar* (*chamaradar*) tasvir edilmiştir. Bazı akademisyenler sinekliklerin şemsiye, taç veya taht gibi saltanat sembolü olduklarını ileri sürmüşlerdir.³⁰

²⁹ "A Mughal silver and silver-gilt enamelled peacock feather fan, or 'morchal'", <https://zebregroell.com/product/indian-mughal-fly-whisk/>; Babürlüler devrinde omuzlar üzerinde taşınan Şah Cihan'ın tavus kuşu tüyünden sineklik ile ferahlatılması (minyatür, Indian Museum, Kolkata) için ayrıca bkz. "Babürlü Sultanı Şah Cihan'ın Ava Gidişi", https://museumsofindia.gov.in/repository/record/im_kol-R-14161-S-254-5967

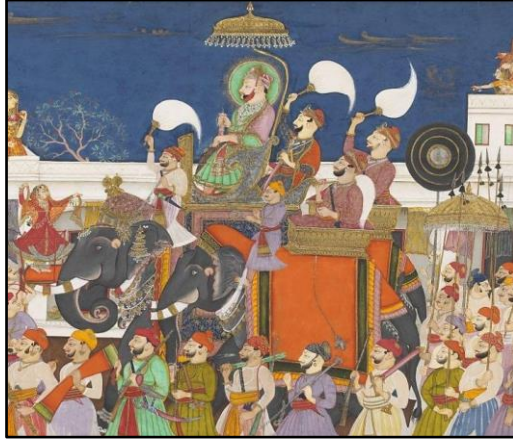
³⁰ Map Academy, "Ceremonial Fly-Whisk", <https://mapacademy.io/article/ceremonial-fly-whisk/>

Görsel 16: Fil Sirtında Yak Öküzü Kılından Sineklik Kullanımı-III (Sol taraf: Babürlü, yaklaşık 1590-1595, sanatçılar Jagan & Nand Gwaliari, Victoria and Albert Museum; Sağ taraf: Maharana Bhim Singh, yaklaşık 1820-1825, National Gallery of Victoria).

Kaynak: “Akbar Crosses the Ganges on an Elephant”, <http://collections.vam.ac.uk/item/O9633/akbar-crosses-the-ganges-on-painting-jagan/?epik>; “Maharana Bhim Singh riding an elephant”, <https://www.ngv.vic.gov.au/explore/collection/work/53614/>

Görsel 17: Fil Sirtında Yak Öküzü Kılından Sineklik Kullanımı-IV (Ram Singh II of Kota, yaklaşık 1850/1885 yılı, Kota Collection, Rajasthan India, Victoria and Albert Museum).

Kaynak: “Maharao Umed Singh of Kota in procession with Chhattar Sal”, <http://collections.vam.ac.uk/item/O17472/painting-unknown/>; Martin Saller, *Elephants A Cultural and Natural History*, ed. Karl Gröning, Könemann, Germany 1999, s. 120.

Görsel 18: Fil Sirtında Yak Öküzü Kılından Sineklik Kullanımı-V
(Maharana Sajjan Singh bir fil alayında, Mewar, Rajasthan, Hindistan, 1880 civarı, Sotheby's).

Kaynak: “Maharana Sajjan Singh riding in an elephant procession, Mewar, Rajasthan, India”, <https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2012/modern-and-contemporary-south-asian-art-including-indian-miniature-paintings/lot.10.html>

Günümüz Hindistan’ında, dini festivaller sırasında fil sırtındaki rahipler yak öküzü kuyruğundan yapılan sineklikleri müziğin ritmine göre yelpazeler ile birlikte gösteri amaçlı sallanmaktadır. Aşağıda sunulan görselde sol tarafta bir Hint kraliyet ailesinden günümüze ulaşan koyu renk iki sineklik yer almaktadır. Sağ tarafta ise günümüz Hindistan festivalleri sırasında kullanılan bir çift sineklik sunulmuştur. Fil üzerindeki kişi, orkestranın ritmine göre düzenli aralıklarla bir çift sinekliği (*vençamaram*) çırpar. Aşağıda görüldüğü üzere iki sineklik tahta bir topuzun etrafına sarılan bir ip ile birbirine bağlanır.³¹

³¹ M. Madhavankutty, “Aanachamayam”, 11. paragraf.

Görsel 19: Günümüze Ulaşan ve Günümüzde Kullanılan Yak Öküzü Kılından Sineklikler (Fotoğraf I: Sapı altın renginde, siyah renk iki fil sinekliği, The Rao Madho Singh Museum Trust; Fotoğraf II: Yak kuyruklarından yapılmış sineklikler, foto Anil Vijay).

Kaynak: “The ‘Fish and Dignities’ Standard, or Mahi-O-Maratib”, <https://www.kotahgarh.com/highlights.html>; Madhavankutty, “Aanachamayam”, fig. 9.

Hindistan’da Mysore Sarayı’nda (inşası 1912’de tamamlandı) sergilenen altın tahtirevan aşağıda sol tarafta sunuldu. Tahtirevan üzerindeki sabit iki yuvaya birer sineklik yerleştirilmiştir. Sineklik koymak için özel bir yuva yapılmış olması sinekliklerin fil tahtirevanlarının ayrılmaz birer parçası haline geldiklerini ortaya koymaktadır. Sağ tarafta ise yaldızlı gümüşten yapılmış XIX. yüzyıl sineklik sapları yer almaktadır. Kraliyet sinekliklerinin çok ince işçiliğe sahip oldukları bu örneklerden anlaşılmaktadır.

Görsel 20: Mysore Sarayı Altın Fil Tahtirevanı Üzerindeki Sineklikler ve XIX. Yüzyıla Ait Bir Çift Gümüş Yaldızlı Sineklik Sapı (I. Foto: Hindistan, Mysore Sarayı, altın fil tahtirevanı (Golden Ambari), foto Sharan Adventurer & Explorer, 2018; II. Foto: Kuzey Hindistan, Gümüş yaldızlı sineklik sapı, 22,3 cm, XIX. yüzyıl, Christie’s).

Kaynak: Manas Dutta, “Mysore Palace History and Architecture”, *Historyfinder*, <https://historyfinder.in/mysore-palace-history-and-architecture/>; “Golden Howdah inside Mysore palace”, <https://www.flickr.com/photos/119062574@N05/31263018307/in/album-72157697716765710/>; Christie’s, *Arts of India*, Christie’s. London Thursday 26 May 2016, s. 66, fig 98.

Sinekliklerin yerleştirildiği sap kısımları çok pahalı materyallerden üretilmektedir. Söz konusu saplar fildişi, yeşim, pirinç ve gümüş gibi kıymetli malzemelerden ve çok özenli bir işçilik ile son derece dekoratif olarak üretilmektedir. Aşağıda birkaç sineklik sapı örneği sunuldu. Bu sineklikler yakut, elmas, pırlanta, yeşim, fildişi ve altın gibi çok pahalı materyaller kullanılarak üretilmiştir. Sineklik sapı yapımında kullanılan malzemelerin kıymetleri, sinekliklerin fil sırtında konfor sağlamanın ve ihtişam sergilemenin en önemli vasıtaları arasında yer aldıklarını kanıtlar niteliktedir. Şunu da belirtmek gerekir ki sineklik saplarının küçük ebatlarda olmaları değerli taş kullanımını kolaylaştırmakta, imalat ücretlerini daha makul seviyelerde tutmaktadır. Uzun yelpazelerin sapları da bu şekilde imal edilseydi çok masrafı olurdu.

Görsel 21: Murassa Sineklik Sapları (I. Sap: Babürlü, zümrüt, yakut, soluk gri yeşim, Kuzey Hindistan, XVII. yüzyılın ikinci yarısı, Macclesfield Kontunun Mülkiyetinde, Christie's; II.: Yeşil emaye zemin, yakut, elmas, Deccan, XVIII. yüzyıl, 26,0 cm, Christie's; III.: Rajasthan/Jaipur, yaklaşık 1730, gümüş, kısmen lak çekirdek üzerinde, yaldızlı, emaye ve altın kundan pırlantalar, 26.5 cm, The Khalili Collection; IV.: Babürlü, XVII. yüzyılın ikinci yarısı, fildişi parçalarından yapılmış, uzunluk 21.5 cm, çap 6,5 cm, Davids Samling).

Kaynak: "A Mughal Emerald And Ruby Inset Pale Grey Jade Flywhisk", <https://www.christies.com/lot/lot-a-mughal-emerald-and-ruby-inset-pale-4685099/?from=searchresults&intObjectID=4685099&sid=2f4ff1c8-ccf3-4a15-8163-bb1a94f06ceb>; "A Superb Antique Indian Ruby, Diamond And Enamel Fly-Whisk", <https://www.christies.com/lot/lot-a-superb-antique-indian-ruby-diamond-5620247/?from=salesummary&pos=259&intObjectID=5620247&sid=16d87424-aa23-4c7c-8192-6cc245bd35c8>; "Pair of Fly-whisk Handles", <https://www.khalilicollections.org/collections/islamic-art/khalili-collection-islamic-art-pair-of-fly-whisk-handles-jly1858/>; "Skaft til en fluevifte udkåret af flere stykker elfenben", <https://www.davidmus.dk/islamic-art/ivory-wood-and-papier-mache/item/344>

Sunulan bütün görsellerde sineklikler çok kabarıktır. Bunun nedeni ise haşareleri kovmak için sallandıklarında vücuda değecek, temas edecek şekilde kullanılıyor olmalarıdır.

3. Tören Yelpazesi (Alavattom) ve Diğer Yelpazeler

İlk biçimlerinin Çin topraklarında ortaya çıktığı bilinen “yelpaze”, Çin sanatının ayrılmaz bir parçası kabul edilir. Çin kaynaklarındaki bilgiler ışığında, yelpazenin Shang Hanedanlığı (M.Ö.1600-M.Ö.1100) dönemine dek uzanan bir geçmişi olduğu söylenebilir. Shang döneminden Han Hanedanlığı (M.Ö. 206-M.S. 220) dönemine kadar “sosyal statü” göstergesi olarak saray yaşamında kullanılmışlardır.³² Çin’den sonra en erken tarihli yelpazelere Antik Mısır’da rastlarız. M.Ö. 1332 ila 1323 yılları arasında hüküm süren ünlü Mısır firavunu Tutankamon’un mezarından son derece iyi korunmuş bir halde 2 yelpaze çıkarılmıştır.³³ Bu yelpaze tavus kuşu tüyünden ve “L” biçiminde fildişi saplıdır.³⁴

Sabit (katlanmayan) yelpazelerin Asur, Babil, İnan, Hint ve eski Çin törenlerinde de önemli yeri vardır. Yunanlılar ve Etrüskler de yelpazeyi biliyorlardı. M.Ö. V. yüzyılda “flabelum” adı verilen yuvarlak yelpazeler Yunanistan’da görülmeye başlanmıştı. Yelpazeler, Yunanlılardan Romalılara geçmiş, imalatlarında tavus ve diğer egzotik kuş türleri kullanılmıştır. Yelpaze kullanımı, Hıristiyanlıkla birlikte yaygın bir hale gelmiştir. 1582 tarihli Sultan III. Murad (1574-1595) adına yazılmış *Surname-i Hümayun*’da Osmanlıların yelpaze yapıp kullandıklarını gösteren en eski minyatürler yer alır. Söz konusu minyatürde geçit yapan esnaf ve sanatçı grupları arasında yelpazeciler de resmedilmiştir. Zikredilen zanaatkarlar Hicaz ve Mısır işi olarak adlandırılan hasır veya hurma dallarından bayrak tipi yelpazeler yapmaktadırlar. Kuşkusuz yelpazecilik sanatı Osmanlı’da çok daha erken dönemlerde başlamıştır. İtalya’da 1678 yılında yelpazeciler loncası kurulmuştu ve satış yetkisi sadece bu kuruma aitti. Bu loncada oymacılar, yıldızcılar, marangozlar ve ünlü ressamalar çalışmaktaydı. XVI. yüzyıldan itibaren İtalya ve Fransa’da bayrak biçiminde yelpazeler çok moda

³² İlknur Sertdemir Diagne, “Çin’de “Yelpaze” Kültürü ve Yelpazenin Tarihsel Gelişimdeki Sembolizmi”, *Current Research in Social Sciences*, 2/3 (September 2016), s. 96-98, 103.

³³ İrfan Yalın, “Yelpazenin Ardındaki Tarih”, *T24 Bağımsız İnternet Gazetesi*, 19 Mayıs 2019, <https://t24.com.tr/yazarlar/irfan-yalin/yelpazenin-ardindaki-tarih,22564>

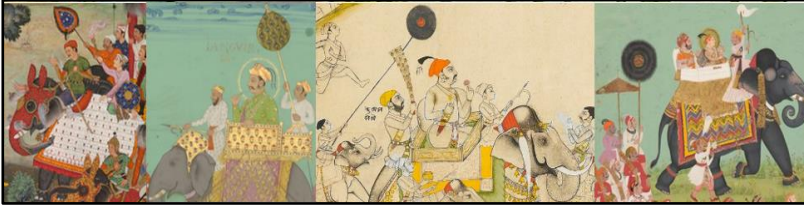
³⁴ Emine Bilirgen, “Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Bölümündeki Yelpaze ve Sineklikler”, <https://www.antikalar.com/yelpaze-ve-sineklikler>

olmuş ve XVIII. yüzyıl ortalarına kadar kullanılmıştır. Bayrak biçimindeki yelpazeler, tahminen Avrupa'ya Doğu'dan gelmiştir.³⁵

Anlaşılabileceği üzere yelpazeler, antik çağlardan itibaren saray yaşamının ve soyluların ayrılmaz aksesuarları arasında yerini almıştır. Hintli asilzadeler yelpaze kullanmanın verdiği konforu ve gösterişi fil sırtında da devam ettirmişlerdir. Bu amaçla kısa, orta (aşağıda soldan ikinci) ve uzun saplı yelpazelerden istifade etmişlerdir. Yelpazeler yerde yürüyen bir görevli tarafından, başka bir fil veya at üzerindeki bir hizmetkar tarafından ya da asilzadenin seyahat ettiği fil üzerinde bulunan başka bir kişi tarafından kullanılmaktaydı.³⁶ Yelpazeler sandal ağacı ve tatlı kokulu khaskhás kökü gibi materyallerden ürettikleri için sallandıkça güzel bir koku da yaymaktaydılar.³⁷ Aşağıdaki minyatürlerde bahsi geçen yelpaze çeşitlerinden bazıları ve nasıl kullanıldıkları resmedilmiş olup bizi bu konuda aydınlatmaktadırlar.

Görsel 22: Fil Üzerindeki Asilzadelere Sallanan Yelpaze Türleri (Soldan

I. Minyatür, Babürlü, 1590-95, Ekber Şâh'ın Ranthambor Kuşatması, Şehname minyatürü, XVII. yüzyıl ortaları, Victoira & Albert Museum; II. Minyatür: Babürlü, XVII. yüzyıl, Bibliothèque Nationale de France; III. Minyatür: 1710-1715, Maharaja Raj Singh, Ashmolean Museum; IV. Minyatür: Sanatçı Nuruddin, yaklaşık 1754, Maharana Raj Singh II, National Gallery of Victoria).

Kaynak: Martin Saller, *a.g.e.*, s. 120; Niccolao Manucci, *Libro Rosso*, 1678-1686, Bibliothèque nationale de France, vue 53; “Maharaja Raj Singh of Sawar and his elephants”,

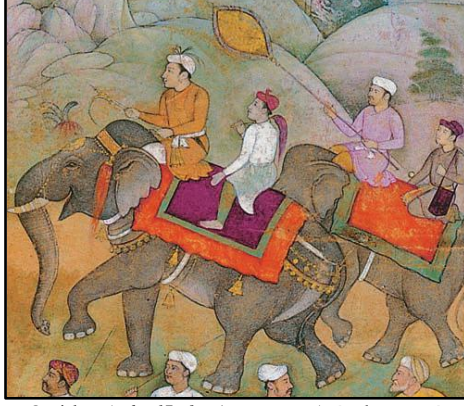
http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/8/sort_by/date/sort_order/asc/per_page/25/offset/0/object/12404; “Maharaja Raj Singh of Sawar and his elephants”, <https://howard-hodgkin.com/indian-collection/artwork/maharaja-raj-singh-of-sawar-and-his-elephants>; “Maharana Raj Singh II riding an elephant”, <https://www.ngv.vic.gov.au/explore/collection/work/53536/?epik>

³⁵ Emine Bilirgen, “Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Bölümündeki Yelpaze ve Sineklikler”, <https://www.antikalar.com/yelpaze-ve-sineklikler>

³⁶ Söz konusu madeni sapa geçirilen tavus kuşu tüyü yelpazeler minyatürlerde görüldüklerinden daha fazla enesahiptirler.

³⁷ George Woolliscroft Rhead, *History of the Fan*, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., London 1910, s. 38, 44.

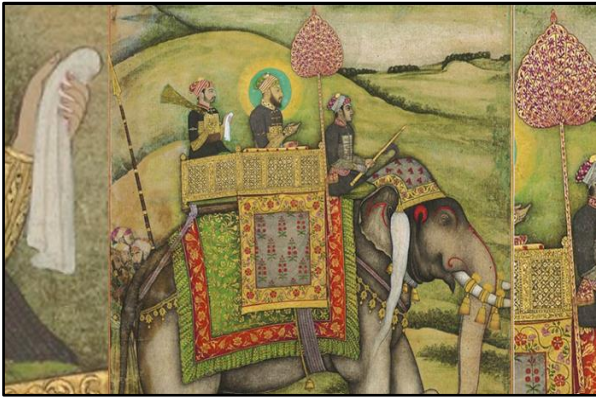
Görsel 23: Fil Üzerindeki Asilzadeye Başka Bir Fil Üzerinden Yelpeze Sallama (1610-1620, Cihangir Şah devri, Ekber Ava Gidiyor).

Kaynak: Vincent Smith, *Arth of India (1526-1858)*, Parkstone Press İnternational, New York 2014, s. 77.

Aşağıdaki Babürli minyatüründe, fil tahtırevanının bir köşesine yelpaze takılmış olması yelpazelerin fil binitlerinin tamamlayıcı bir unsuru haline geldiklerini ortaya koymaktadır. Aşağıdaki minyatürde hem tavus kuşu tüylerinden yapılmış bir sineklik hem orta uzunluktaki bir yelpaze hem de yelpaze olarak kullanılan beyaz bir kumaş parçası birlikte resmedilmiştir. Daha net bir şekilde görülebilmesi için ilgili yelpazeler büyütülerek bir daha minyatürün her iki yanına eklenmiştir.

Görsel 24: Fil Tahtırevanı Üzerine Bağlanan Yelpeze ve Güzel Kokulu Bez Parçası Taşınması (Geç XVII. yüzyıl, Babürli, Biblioth que nationale de France).

Kaynak: *Sujets historiques de la Perse*, 1600-1770, Biblioth que nationale de France, 45r.

Hindistan'da Marwar-Jodhpur kraliyet ailesine ait orta boy ve uzun saplı geniş yelpazeler aşağıda sunuldu. Yelpazelerin tam ortasında insan yüzü sureti verilmiş güneş figürü yer almaktadır.

Görsel 25: Günümüze Ulaşan Tarihi Tören Yelpazeler-I (Jodhpur Mihracesinin özel koleksiyonu, Mehrangarh Museum Trust, ve ayrıca Royal Ontario Museum Sergisi).

Kaynak: Planetblueadventure, "Royal Ontario Museum: What you need to see and do!", Mar 27, 2019, <https://www.planetblueadventure.com/royal-ontario-museum/>

Salar Jung Museum, Hyderabad'da sergilenen XIX. yüzyıldan kalma, ipek kumaştan yapılmış iki geçit töreni yelpazesi (mehtab-giri) aşağıda sunuldu.

Görsel 26: Günümüze Ulaşan Tarihi Tören Yelpazeleri-II (Sağ ve orta: Tören yelpazeleri, gümüşle işlenmiş ipek ve kadife kumaş, üste ve altta yuvarlak pirinç düğme, ahpaş sap, XIX. yüzyıl, Salar Jung Museum; Sol Taraf: XVIII.-XIX. yüzyıl, Hindistan, Udaipur ve Jodhpur kraliyet koleksiyonları).

Kaynak: "Procession Fan", http://museumsfindia.gov.in/repository/record/sjm_hyd-XLIII-40-39867;

“Procession Fan”, http://museumsfindia.gov.in/repository/record/sjm_hyd-XLIII-34-39860; Alain R. Truong, “Maharaja: The Splendour of India’s Royal Courts’ @ The Victoria & Albert Museum”, Alaintruong 29 September 2009, <http://www.alaintruong.com/archives/2009/09/29/15252544.html>

Günümüzde Hindistan’da Kerela festivalleri sırasında fil üzerinde kısa saplı geniş yuvarlak yelpazeler (*alavattom*) sallanmaktadır. Bu yelpazeler, dairesel bir tahta üzerine tavus kuşu tüyü sapları estetik bir şekilde yerleştirilerek imal edilmektedir. Aşağıdaki görüldüğü üzere aynı sinekliklerde olduğu gibi iki yelpaze, ahşap saplarından birbirine bağlanmıştır ve ikisi birlikte tek bir kişi tarafından müziğin ritmine göre düzenli aralıklarla sallanmaktadır.

Görsel 27: Kerela Festivallerinde Kullanılan Yuvarlak Kısa Saplı Yelpazeler (Günümüz, Kerela, Alavattom adı verilen kısa saplı geniş fil yelpazeleri, tören yelpazeleri, foto Anil Vijay).

Kaynak: Madhavankutty, “Aanachamayam”, fig. 10.

Hint kraliyet ailelerine ait yelpazeler incelendiğinde yelpazeler üzerindeki işçilik ve tasarım daha net bir şekilde görülebilmektedir. Mesela aşağıda, soldaki yelpazenin gümüş bir sapa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sağdaki tavus kuşu yelpaze ise altın bantlarla süslenmiş çelik gövdesi ve çan şeklindeki tabanı ile üst üste yeşil ve mavi emayeden yapılmıştır.³⁸

Yelpazeler (*alavattom*) günümüz Hindistan’ında daha çok dekoratif bir unsur olarak kullanılmakta ve festivaller sırasında filler üzerinde müziğin ritmine göre sallanmaktadır. Bu yelpazeler, tavus

³⁸ Christie’s, *Maharajas & Mughal Magnificence*, Christie, Manson & Woods Ltd., New York Wednesday 19 June 2019, s. 498, fig. 347.

kuşu tüyü gövdeleri dairesel bir tahta üzerine yerleştirilerek yapılmaktadır. Yani günümüzde *alavattom*, tavus kuşu tüylerinden yapılmış bir çift dekoratif, dairesel yelpazeyi ifade etmektedir. Tavus kuşu tüyünün sapı, dairesel bir tahta üzerinde estetik olarak yerleştirilmektedir. Festivaller sırasında fillerin sırtlarındaki görevliler (rahipler), geleneksel vurmali çalgılar orkestrasının (perküsyon) ritmine uygun olarak bu yelpazeleri (*alavattom*) sineklikler (*venchamaram*) ile birlikte düzenli aralıklarla kaldırırlar.³⁹

**Görsel 28: Nenmera-vallangi Vela Festivali Sırasında Fil Sırtında
Yelpaze ve Sineklik Sallayan Kişiler/Rahipler (Hindistan, Kerala, 2006 yılı,
foto Pradeep Subramanian).**

Kaynak: "Pooram", <https://pixels.com/featured/pooram-pradeep-subramanian.html>

Yelpazelere ilave olarak fil sırtındaki soyluları rahatlatmak için güzel kokulu kumaş parçaları da sallanırdı. Aşağıdaki görselde sol başta I.-II. yüzyıldan böyle bir sahne yer almaktadır. Sağ tarafta ise XVII. yüzyılın ilk yarısında, aynı geleneğin devamı görülmektedir. Yelpaze işlevinde kullanılan bu bez parçaları beyaz veya renkli kumaştan yapıldı.

³⁹ M. Madhavankutty, "Aanachamayam", 12. Paragraf.

Görsel 29: Fil Sirtındaki Asilzadeyi Rahatlatmak için Güzel Kokulu Bez Parçası Sallanılması (Sol taraf: Buda, Gandhara, M.S. II.-III. yüzyıl, şist panel, Islamabad Museum; Sağ taraf: Sultan Muhammad Adil Shah ve İhlas Han, XVII. yüzyılın ilk yarısı, Ashmolean Museum).

Kaynak: “Urn pot Gandhara Grave Culture 1000 BC”, https://www.tripadvisor.com.tr/LocationPhotoDirectLink-g293960-d19808417-i478630235-Islamabad_Museum-Islamabad-Islamabad-Capital-Territory.html; “Sultan Muhammad Adil Shah and Ikhlas Khan riding an Elephant”, http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/8/per_page/25/offset/0/sort_by/date/object/12386

Geçmişe fil sırtında yelpaze olarak sallanan güzel kokulu kumaş parçaları günümüze ulaşmış olmakla birlikte aynı işlevde kullanılmamaktadır. Görsel 27’de görüldüğü üzere rahipler bu kumaş parçalarını boyunlarına asmakta veya omuzlarından aşağı sarkıtmaktadır. Rahiplerin giydikleri kıyafetlerle uyumlu olarak beyaz, turuncu veya çeşitli renklerde olabilmektedirler. Kısaca bu kumaş parçaları yelpaze işlevini yitirmiştir ve bir aksesuar olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Buraya kadar tanıtılan yelpazeler dışında bayrak veya balta şeklinde yelpazeler de kullanılırdı. Bu tür yelpazeler Ajanta’daki mağara resimlerinde bile betimlenmiştir.⁴⁰ Aşağıda sol başta Babürlü devrinde fil sırtında bayrak-yelpaze kullanımı tasvir edilmiştir. Onun sağ tarafındaki iki fotoğrafta ise XIX. yüzyılda kullanılan bayrak-yelpaze örnekleri yer almaktadır.

⁴⁰ George Woolliscroft Rhead, *a.g.e.*, s. 41.

Resim 30: Bayrak ve Balta Şeklinde Yelpazeler (I. Minyatür: Babürlü, XVII. yüzyılın başları, Victoria and Albert Museum; II. Fotoğraf: Bayrak-yelpazeler, bölünmüş palmiye ve bambu, XIX. yüzyıl, India Museum; III. Fotoğraf: Gümüş ve altın işlemeli, XIX. yüzyıl, National Museum, New Delhi).

Kaynak: “A nobleman riding in the howdah of an elephant, attended by a pankhiwala”, <https://collections.vam.ac.uk/item/O433941/painting-unknown/>; George Woolliscroft Rhead, *a.g.e.*, s. 43; “Hand fan”, http://museumsofindia.gov.in/repository/record/nat_del-87-697-45153

Yelpazelerin Hint soyluları tarafından fil sırtında konfor, rahatlık ve ihtişam göstergesi olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Aşağıdaki fotoğrafta, 1875-1876 yılında Mıhrace Orça'nın hizmetkarları tarafından onu rahatlatmak için kullanılan şemsiye, yelpaze ve sineklikler görülmektedir. Her iki fotoğrafta, tahtırevan içinde ve at üzerinde duran kişi Mıhrace Orça'dır. Fotoğraflarda yer alan hizmet vasıtalarının hem fil sırtındaki hem de at sırtındaki soylularını ihtişam, konfor ve rahatını temin etme amacıyla hazır bulunduruldukları sunulan görsellerden anlaşılmaktadır.

Görsel 31: Orçha Mihracesi'ne Ait Çetr, Yelpaze ve Sineklikler
(Hindistan, 1875-76 yılı, Orchha Mihracesi Pratap Singh (1874–1930), Madhya Pradesh eyaleti).

Kaynak: Storyltd, “Fine 19th Century Photographs of India (Auction Catalog 9 – 10 October 2018)”, StoryLTD, s. 41-42, [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://s3.amazonaws.com/media.saffronart.com/auctions/2018/4127/fine_19th_century_photographs_of_india.pdf](https://s3.amazonaws.com/media.saffronart.com/auctions/2018/4127/fine_19th_century_photographs_of_india.pdf); Хумус, “Путешествие принца Уэльского в Индию в 1875-76. Часть 3”, Livejournal, 20.10.2015, <https://humus.livejournal.com/4679211.html>

Çalışmada sunulan yelpazelerin genel nitelikleri şu şekilde açıklanabilir. Uzun, orta ve kısa saplı türleri vardır. Ancak bir kumaş parçasından üretilen yani sapsız olanları da mevcuttur. Sap ile yelpazenin birleştiği kısımda altta ve üstte yuvarlak pirinç düğmeler (sabitleyici) bulunabilmektedir. Sap kısımları ahşap, gümüş ve çelik olabildiği gibi yeşim gibi kıymetli taşlardan da imal edilebilmektedir. Bu tür saplar kimi zaman altın bantlar, emaye işçiliği ve mücevherler ile dekore edilmektedir. Uzun ve orta saplı olanlar piyadeler veya başka bir hayvana binen süvariler tarafından kullanılmaktadır. Sapsız ve kısa saplı olanlar ise doğrudan fil üzerindeki görevlilerce sallanmaktadır. Kısa saplı yelpaze türleri, balta, bayrak gibi formlara sahiptirler. Yelpazenin yelleyen kısmı ipek ve kadife gibi kumaşlardan yapılmaktaydı. Bununla birlikte, günümüz Hindistan’ındaki festival yelpazeleri dairesel bir tahtanın dış hattına tavus kuşu tüyü sapları döşenerek imal edilmektedir. Yelpazelerin ipek ve kadifeden kumaşları, altın ve gümüş ipliklerle zengin bir şekilde dekore edilmektedir. Uzun tören yelpazelerinin tam ortasına diğer motiflerin yanı sıra insan sureti verilmiş güneş figürleri de

işlenebilmektedir. Sunulan yelpaze çeşitleri arasında günümüzde yaygın olarak kullanılan katlanır yelpazeler bulunmamaktadır.

4. Buhurdan (Tütsülük)

Aslı bahûrdân olup günümüzde buhurdan olarak kullanılan kelime, Arapça yakılınca güzel kokulu duman çıkaran öd ağacı ve amber gibi tütsü maddelerine verilen bahûr ismine Farsça -dân “-lık” eki getirilmesiyle türetilmiştir. Osmanlıcada “tütsülük” anlamına gelmektedir. Mevcut buluntular buhurdanların, milâttan önce IV. binyıl içinde ortaya çıktığını göstermektedir. Buhurdan, buhurun kullanılış şekline paralel olarak iki ayrı tipte gelişmiştir. Daha eski olan birinci tip, yanlarında kapı ve pencereleri, genellikle tepesinde bacası bulunan pişmiş topraktan yapılmış 70-80 cm. yüksekliğinde küçük birer kule şeklindedir. Kullanma tarzı açısından odun sobasına benzeyen bu tip buhurdanlarda alttan ateşlenmek suretiyle içine doldurulan öd ağacı gibi bitkisel buhurun doğrudan kendisi yakılmaktadır. Bu çalışmada örnekleri sunulan ikinci tip ise M.Ö. II. binyılda çıkmış olup elde taşınabilecek ebatlardadır. İki tip buhurdan arasındaki önemli fark, birincisinin bir köşede için için, kendi kendine yanmasına karşılık diğerinin rahip veya büyücü tarafından tören sırasında aktif olarak kullanılmasıdır. İkinci tipin farklı modelleri bulunmaktadır. Bu tipe giren buhurdanlar ayaklı ve iki kulplu meyvelik şeklindedir; üzeri sahan kapağı gibi yüksek ve konik, süslemeli bir kapakla kapatılmakta, dumanlar bu kapakta bulunan delikler vasıtasıyla çıkmaktadır.⁴¹

Tütsü çubuklarının yakılması Hinduizm, Hıristiyanlık, Budizm ve İslam’da önemli bir yer tutar. Hindistan’daki tüm dinlerde tütsü, ibadet amaçlı kullanılır.⁴² Buhurdanlar, aromatik yağların hoş kokularıyla ortama güzel kokular salmak için kullanılır. Buhurdanların zihinsel rahatlama, ruhsal durumu dengeleme ve hava temizleme (yakılan buhur dumanı dezenfektan işlevi görür) gibi

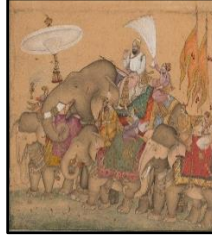
⁴¹ Sargon Erdem, “Buhurdan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 384-385.

⁴² Virendra Kumar Yadav, Nisha Choudhary, Samreen Heena Khan, Areeba Khayal, Raman Kumar Ravi, Pankaj Kumar, Shreya Modi, G. Gnanamoorthy, “Incense and Incense Sticks: Types, Components, Origin and Their Religious Beliefs and Importance Among Different Religions”, *J.Bio.Innov*, 9/6 (2020), s. 1420-1421.

işlevleri de bulunmaktadır. Kötü ruhları uzaklaştırmak için de yakılmaktadır.⁴³ Buhur yakmanın özellikle kafur yakmanın sağlıklı ilgili faydaları bilinmektedir. Kafur dumanı bakteri, virüs ve diğer mikropları çok etkili bir şekilde öldürür.⁴⁴ Budizm’de buhur yakmak, kirlilikleri arındırmak, ruhları sakinleştirmek, erdem biriktirmek ve insanları manevi dünyaya bağlamak amaçlarıyla kullanılmaktadır.⁴⁵

Hindistan’da geçit törenlerinde piyade olan, başka bir fil sırtında olan ve fil tahtırevanı içinde bulunan hizmetkarların buhurdan taşıdıkları XVII. ve XVIII. yüzyıl minyatürlerinden anlaşılmaktadır. Bijapur hükümdarının alayını resmeden aşağıdaki minyatürde en öndeki *filbân* elinde bir buhurdan tutmaktadır ve rüzgar güzel kokuları fil sırtındaki hükümdarlık ailesine ulaştırmaktadır. Önde giden bir piyade beyaz *çetr* taşımakta, sultanın arkasındaki hizmetkar bir yelpaze sallamaktadır.

Görsel 32: Fil Alayında Buhurdan Taşınması (Orta Hindistan, School of ‘Ali Rıza ‘Abbasi, Bijapur hükümdarı İbrahim Adil Şah II, yaklaşık 1600–1650, The Met Museum, Christies).

Kaynak: “Sultan Ibrahim ‘Adil Shah II in Procession”, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/457983>; “Ibrahim Adil Shah II of Bijapur”, <https://www.christies.com/lot/lot-ibrahim-adil-shah-ii-of-bijapur-bijapur-5603998/?from>

⁴³ Virendra Kumar Yadav, vd., a.g.m., s. 1420-1421; Terra Doğal Yaşam, “Buhurdanlık Nedir? Nasıl Kullanılır?”, *Terradogalyasam*, 10 Temmuz, 2020, <https://www.terradogalyasam.com/blog/icerik/buhurdanlik-nedir>

⁴⁴ Anchal Singh, “How to Naturally keep the Home air Clean and Fresh”, *Timesofindia*, 2020, <https://timesofindia.indiatimes.com/readersblog/how-to-naturally-keep-the-home-air-clean-and-fresh/how-to-naturally-keep-the-home-air-clean-and-fresh-11749/>

⁴⁵ Yeshi Lendhup, “Poe (Incense sticks) Production in Bhutan”, *ichLinks (Here you are only one click away from a wide range of Asia-Pacific ICH information and interesting content with the help of advanced digital Technologies)*, 2022, <https://ichlinks.com/archive/materials/publicationsV.do?ichDataUId=13863594398109063362>

Kutub Şahi Hanedanı'ndan Abdullah Kutub Şah'ın (hükümdarlığı 1626-72) askerî geçit töreninden bir kesit aşağıda sunuldu. Görüldüğü üzere hükümdarın önünde bulunan iki hizmetkar geri geri yürümekte ve ona doğru buhurdan tutmaktadır. Başka bir fil sırtındaki görevli hükümdara yelpaze sallamakta ve hükümdarın tahtirevanındaki bir görevli ise *çetr* tutmaktadır.

Görsel 33: Askeri Geçit Töreninde Buhurdan Taşınması (Hindistan, Gülkende, XVII. yüzyıl ortası, kumaş üzerine resim, Sir Akbar Hydari Collection, CSMVS Museum).

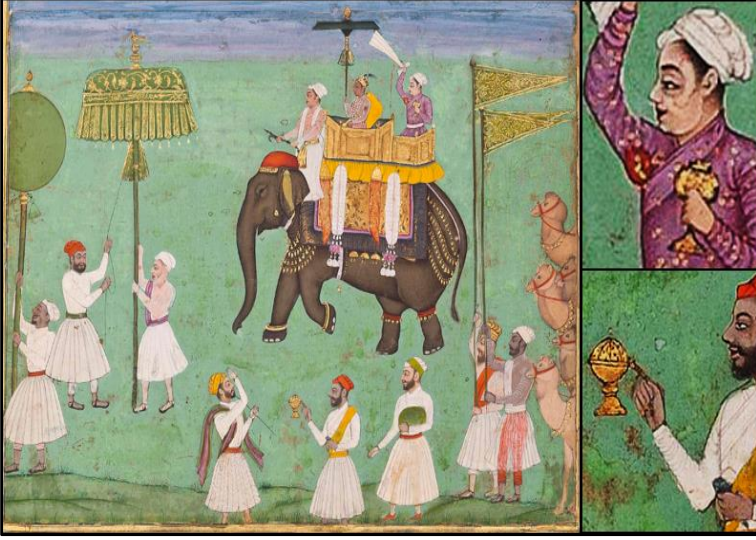

Kaynak: "Procession of Abdullah Qutb Shah",

<https://artsandculture.google.com/asset/procession-of-abdullah-qutb-shah/TgFfq0rGfoU5zA>

Babürlü hükümdarı Şah Cihan'ı (1627-1658), fil tahtirevanında resmeden aşağıdaki minyatürde, hükümdarın arkasında kumaş yelpaze sallayan görevli, diğer elinde şekerlik tarzında bir buhurdan tutmaktadır. Buna ilaveten yerde fil hizasında yürüyen başka bir görevli de buhurdan taşımaktadır.

Görsel 34: Fil Sirtında ve Fil Alayında Buhurdan Taşınması (XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın başı, Babürlü, Christie's).

Kaynak: “A Deccani Prince Riding an Elephant and Shah Jahan Riding An Elephant”, <https://onlineonly.christies.com/s/looking-east-art-india-western-asia/album-page-deccani-prince-riding-elephant-shah-jahan-riding-elephant-9/21524>

Günümüzde Hindistan ve Sri Lanka’da fillerin baş rol oynadığı (tanrı idollerini taşıma vb. roller) dini festivaller sırasında bu devasa hayvanlar önünde ilerleyen görevliler tarafından hala buhur yakılmaya ve buhurdan taşınmaya devam edilmektedir. Bu bağlamda aşağıda Hindistan, Kerala’da Uthralikkavu Tapınağı önünde Fil Festivali’nde ve Sri Lanka, Kandy’de Budist Festivali sırasında çekilen videolardan alınan iki fotoğraf aşağıda sunulmuştur.

Görsel 35: Günümüzde Hindistan ve Sri Lanka'da Fil Alayı Önünde Buhurdan Yakılması (Sol taraf: Uthralikkavu Temple, Kerala, Hindistan; Sağ taraf: Kandy, Central Province, Sri Lanka, 2012 yılı, Esala Perahera (Diş Festivali/Budist Festivali), Getty Images)⁴⁶

Kaynak: “Brilliant Elephant Festival Grand finale at Uthralikkavu Temple in Kerala, India”, 4. dakikanın 36-40. saniyeleri ile 5. dakikanın ilk 5 saniyesi, <https://www.youtube.com/watch?v=4C0YYEg9txU>; “MS Three majestic elephants parade in Buddhist Festival or Procession 'Esala Perahera' (Festival of Tooth) AUDIO / Kandy, Central Province, Sri Lanka - HD stock video”, <https://www.gettyimages.com/detail/video/three-majestic-elephants-parade-in-buddhist-stock-video-footage/154054182>

Yukarıda sunduğumuz görseller incelendiğinde buhurdanların ya şekerlik tarzında kulpsuz oldukları ya bir sapa sahip oldukları görülmektedir. Saplar çubuk gibi düz, yılan gibi kıvrımlı ve kanca şeklinde olmak üzere üç farklı tasarıma sahiptir. İçlerinden biri çok kısa saplı iken diğerleri nispeten uzun saplıdır. Görsel 33'de sol tarafta sunulan buhurdan hariç hepsi altın rengindedir. Bu durum ise altın gibi değerli malzemeler kullanılarak üretildiklerini, dekore edildiklerini veya altın renginde olduklarını ortaya koymaktadır.

5. Tütün ve Nargile

Tütün, insan medeniyeti kadar eski görünüyor. Tütün bitkisinin yetiştirilmesi muhtemelen 8000 yıl öncesine, bitkinin iki türü olan *Nicotiana rustica* ve *Nicotiana tabacum*'un Amerikan yerlileri tarafından güney ve kuzey Amerika kıtasına dağıtıldığı zamana dayanır. Tütün tohumları Meksika ve Peru'daki arkeolojik kazılarda keşfedildi ve M.Ö. 3500 civarında inşa edilen kalıcı yerleşimlerin

⁴⁶ Günümüzde Sri Lanka, Kandy'de düzenlenen Kandy Esala Perahera (Budist Festivali/Diş Festivali) sırasında taşınan buhurdanlar, alay gece düzenlendiği için meşale gibi algılanmaktadır. Bununla birlikte şu anda sunduğumuz videoda, söz konusu buhurdanların kortej başlamadan önce saray içinde yakıldığı ve dışarıya çıkıldıktan sonra da taşınmaya devam edildiği görülmektedir. Bkz. “Kandy Esala Perahera 2019 | Sri Dalada Maligawa | Sri Lanka”, 05:40-06:28 dakikalar arası, <https://www.youtube.com/watch?v=qGtHgBNBFgQ>

kalıntıları tütünün sakinler için önemli bir madde olduğunu gösterdi. Tarihçiler, yerli Amerikalıların M.Ö. 1'den önce tıbbi ve törensel amaçlarla tütün kullanmaya başladığına inanıyor. Tütünün içildiğine dair ilk resimli kayıtlar Guatemala çanak çömleklerinde bulunmuştur. Kurutulmuş tütün bitkilerinin dumanını soluma uygulamasının belgeleri, Maya kültüründe, VI. yüzyıl kadar erken bir tarihte mevcuttur. Tütün kullanımına dair belgelenmiş kanıtlar XV. yüzyılın sonundan beri mevcuttur. 1449'da Venezuela açıklarındaki Margarita Adası yerlilerinin boyunlarında bir su kabağı içerisinde taşıdıkları yeşil bir otu çiğnedikleri gözlemlendi. Tütün olarak bilinen yeşil otun susuzluğu gidermek için çiğnendiği varsayıldı. Kristof Kolomb, 11 Ekim 1492'de Amerika'ya ayak bastığında kendisine altın tütün yaprakları teklif edildi ancak o bunları attı. Mürettebat üyeleri yerlilerin elle sarılmış kurutulmuş yaprakları içtiğini gördüler ve bundan etkilendiler. Tütün içme alışkanlığına tanık olan ilk Avrupalılar oldular. 1493'te, Kolomb'a ikinci yolculuğunda eşlik eden Ramon Pane, yerlilerin Y şeklinde bir tüpten enfiye çekme alışkanlığı olduğunu anlattı. Pane, tütün tohumlarını Avrupa'ya ilk getiren kişi olarak kabul edilmektedir.⁴⁷

Tütün çiğnemenin 1500'lerin sonlarında Güney Amerika'nın bazı bölgelerinde yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Tütün içmek 1500'lerde de popülerdi. Kolomb, Amerikan yerlilerinin kurutulmuş palmye veya mısır yapraklarına sarılı kalın bükülmüş tütün yaprağı demetleri içtiklerini gözlemlemiştir.⁴⁸

Toz tütünün (enfiye) solunması çok daha sonra moda olmuş gibi gözükmektedir. Enfiyeyi ilk kullananlar muhtemelen Brezilya yerlileriydi. Haiti'de burun kanallarını temizlemek için, ağı kesici olarak ve ilaç olarak kullanılıyordu. 1519 yılına gelindiğinde Meksika yerlilerinin yanıkları ve yaraları iyileştirmek için tütün tozu kullandıkları bilinmektedir. Ayrıca, tobago veya tobaca adı verilen içi boş Y şeklinde bir koni veya pipo parçasıyla toz tütünü solumaktaydılar. Tütünün İspanya'ya Kolomb'un mürettebatı tarafından getirildiğine inanılmaktadır. Diğer bir önemli tarih ise 1558'de İspanya Kralı II. Philip'in Francisco Fernandes'i Meksika'ya

⁴⁷ K. Srinath Reddy, Prakash C. Gupta (ed.), *Report on Tobacco Control in India*, Ministry of Health & Family Welfare, Government of India, New Delhi, India 2004, s. 7-8.

⁴⁸ K. Srinath Reddy, Prakash C. Gupta (ed.), *a.g.e.*, s. 7-8.

göndermesidir. Fernandes, İspanya'ya döndüğünde beraberinde tütün bitkisini de getirmiştir.⁴⁹

Tütün keşfedildikten kısa bir süre sonra başta Avrupa olmak üzere yüz yıl içerisinde bütün dünyaya yayıldı. Bu kadar çabuk yayılmasında bağımlılık yapıcı ve keyif verici özelliklerinin yanı sıra Avrupalıların tütünü tedavi edici bir bitki olarak anlamaları ve tanıtmaları da etkili oldu. Tütün, Avrupa'da XVI. yüzyılın sonuna kadar doktor, eczacı ve botanikçilerin kullandığı pahalı bir bitkisel ilaç olarak kalmıştır.⁵⁰

Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tıbbi faydalarını destekleyen yayınlar yapıldı. Fakat buna rağmen az sayıda olsa da karşıt görüşler de ortaya atıldı. Tütün hakkında hem tıbbi hem de dini tartışmalar yapıldı ve XVII. yüzyılın başlarından itibaren pek çok ülkede kısa veya uzun süreli olarak yasaklandı. Bu yasaklamalar hem doğuda hem de batıda başarısız oldu. Yasaklandıkça tütün kullanımı yaygınlaşarak ve çeşitlenerek arttı. Tütün içiminin yasaklanması karşısında "enfiye kullanımı" (toz haline getirilmiş tütünün burun deliklerine çekilmesi) arttı. XVIII. yüzyılda hem Avrupa'da hem de Osmanlıda enfiye kullanımı nerdeyse tütün içimini geride bıraktı. Sonuçta 1581'den itibaren hem İspanya hem de Portekiz kralı olan⁵¹ II. Philip'in (1556-1598) Portekiz ve Venediklilerin elinde bulunan Hindistan baharat ticaretine alternatif bir ticari emtia olarak düşündüğü bu gizemli bitki, kısa süre içerisinde sadece Kral II. Philip'in ülkesi için değil, diğer Avrupa ülkeleri ve Osmanlı Devleti için de büyük bir gelir kaynağı haline geldi.⁵² Şu hususu da özellikle belirtmek gerekir ki Portekiz dışında hiçbir Avrupa ülkesine, XVI. yüzyılın son onuncu

⁴⁹ Srinath Reddy, Prakash C. Gupta (ed.), *a.g.e.*, s. 8.

⁵⁰ Fehmi Yılmaz, "Tütün Üzerine Düşünceler: Batıda ve Bizde", *Tütün Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 15-16; Neşe Erim, "Tütünün Ticari Bir Mal Olarak Ortaya Çıkışı: 1600-1900", *Tütün Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 34.

⁵¹ İspanya hükümdarı Carlos, 1556 yılında Hollanda'daki, bağımsız Burgonya dükaliğindeki ve Kuzey İtalya'dakilerin yanı sıra İspanya ve Amerika kıtasındaki topraklarına ilişkin unvanlarını oğlu II. Philip' (Felipe) bıraktı. II. Philip, 1556'da İspanya Kralı olduktan sonra 1581'de İspanyol birlikleri Portekiz'e girdi. Böylece II. Philip, Cortes de Tomar'da yemin ederek aynı zamanda Portekiz Kralı oldu. Bkz. William D. Phillips Jr., Carla Rahn Phillips, *İspanya'nın Kısa Tarihi*, çev. Tuna Erkmen, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2016, s. 155, 161.

⁵² Fehmi Yılmaz, *a.g.m.*, s. 15-16.

yılından (1590-1600) önce, Amerika kıtasından tütün getirilmemiştir. Bu nedenle söz konusu tarih aralığından önce düzenli bir tütün ticaretinden söz etmek de imkansızdır.⁵³ Dolayısıyla bu tarihlerden önce Hindistan'a da tütün gelmiş olamaz. Tütün, Osmanlı topraklarına Hindistan'dan biraz daha önce girmiştir. Peçevî tarihine göre tütün, İngiliz kafirler tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na 1600 yılında getirilmiştir.⁵⁴

Tütün, Avrasya'ya gelmeden önce de Eski Dünya'da kenevir ve diğer birçok bitki, sıcak kayalar veya kömür üzerinde buharlaştırılır, tütsü olarak veya kaplar ve buhurdanlar içerisinde yakılır ve içe çekilirdi. Daha önce belirtildiği üzere Kristof Kolomb, 1492'de Karayip Adaları'na veya Batı Hint Adaları'na (Orta ve Güney Amerika) ulaştığında tütün bitkisini öğrendi. Amerika kıtasındaki kolonileşme faaliyetlerini takiben, tütün Avrupalılar tarafından Eski Dünya'ya (Avrasya) taşındı. İlk defa *Mahzen'ul-Adviyeh* (*Makhzan-ul-adviyah*) adlı bir el yazması, Portekizliler tarafından Hindistan'a tütün getirildiğini haber vermektedir. Portekizliler, Dekken'de, Bijapur'daki Adil Şahî Sarayı ile yakın siyasi ilişkilere sahipti ve bu nedenle muhtemelen 1580 civarında ilk etapta tütünü yanlarında getirmiş olmalılar. Ekber Şâh'ın (1556-1605) gözde saray mensubu olan Esed Beg, yazdığı *Vaka-i Esed Beg*'de (*Vikâya-i Esed Beg/Vâki'ât-i Esede Beg*) adlı eserde, diğer konularla birlikte tütünün Babür sarayına nasıl girdiğini de çok detaylı bir şekilde anlatır. Olay, ana hatları ile sunulacaktır. Esed Beg, Ekber Şâh'ın elçisi olarak Bijapur'daki Adil Şahî Sarayı'na gönderilmiştir. Geri dönüşünde (1604 yılı) yanında tütün sapları getirmiş ve bunları mücevherli bir pipo ve altın çakmakla birlikte Ekber Şâh'a sunmuştur. Hayatının son yılındaki imparator doktorunun itirazına rağmen pipodan birkaç nefes almıştır. Esed Beg, yanında büyük miktarda tütün ve pipo getirmiş ve bunları birkaç asilzadeye göndermiştir. Diğerleri de tütün istemek için adam göndermiştir; aslında istisnasız herkes tütün istemiş ve tütün içilmeye başlanmıştır. Bundan sonra tüccarlar satmaya başlamış, böylece tütün içme/sigara içme (smoking) geleneği hızla yayılmıştır. Ancak Ekber Şâh bu adeti benimsememiştir. Bu vaka, Babürlü sarayına tütünün ilk olarak Bijapur sarayı tarafından tanıtıldığını ortaya koyar. Söz konusu

⁵³ Neşe Erim, a.g.m., s. 34.

⁵⁴ Metin Ünal, "Tütünün Dört Yüz Yılı", *Tütün Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 17.

olayın yanı sıra Louis Rousselet (Hindistan seyahati 1864-1868), tütünün (yaprakları ve tohumları) Goa şehri Cizvitleri tarafından Hindistan'ın Fatehpur Sikri şehrinde Ekber Şâh'a takdim edilmesini haber vermektedir.⁵⁵

Rivayete göre Ekber Şâh'ın (1556-1605) İranlı doktoru Ebul-Feth Gilani (İran'ın kuzeyindeki bir eyalet olan Gilan'dan Hindistan'a gelmiştir), Esed Beg tarafında hükümdarına tütün sunulduğunda doğrudan solunan dumanın sağlık üzerindeki etkilerinden endişe ederek dumanın solunmadan önce sudan geçmesini sağlayan bir pipo icat etmiştir. Bu işlemin dumanı arındırdığı iddia etmiştir. Ancak başka kaynaklar nargilenin biraz daha erken bir tarihte, Orta Doğu'da (İran) doğmuş olabileceğini ortaya koymaktadır.⁵⁶ Örneğin İranlı şair Ehl-i Şîrâzî (ö. 1535), tarafından yazılan bir dörtlük daha erken bir tarihte kalyân (nargile) kullanımına atıfta bulunmaktadır. Biz söz konusu dörtlüğü tercüme edip aşağıda sunduk:

“Ağzınızdaki kalyân (nargile) bereket olur * Ağzınızdaki ney
(kamuş) şeker kamuşına dönüşür

⁵⁵ Sir Henry Miers Elliot, *The History of India, as Told by Its Own Historians: The Muhammadan Period*, Vol VI, ed. John Mras Dowson, Trübner and Company, London 1875, s. 165-167; Andre Wink, *Ekber Şah*, çev. U. Gezen, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 90-91; Soma Ghosh, Pallavi Baheti, “Romance of the Huqqa: Discover the story of the 'huqqa' (hubble bubble) through paintings and art objects (1700-2009)”, by Salar Jung Museum, <https://artsandculture.google.com/story/romance-of-the-huqqa-salar-jung-museum/yAXR1EQO2dww5Q?hl=en>; Louis Rousselet, *India and Its Native Princes (Travels in Central India and in The Presidencies of Bombay and Bengal)*, Chapman and Hall, London 1875, s. 290; XVII. yüzyılın başlangıcından XX. yüzyıla kadar Hindistan'da nargile kullanımını tasvir eden minyatürlerin ve bu dönemde kullanılan nargile çeşitlerinin sergilendiği Salar Jung Müzesi koleksiyonundan seçilmiş parçaları incelemek için bkz. Soma Ghosh, Pallavi Baheti, “Huqqa in Art: Exploring splendid 'huqqa' and 'huqqa' depictions made across the world in the Salar Jung Museum collection (1600-1950)”, by Salar Jung Museum, <https://artsandculture.google.com/story/huqqa-in-art-salar-jung-museum/HAUhoO7GddMJmA?hl=en>; Soma Ghosh, Pallavi Baheti, “Romance of the Huqqa: Discover the story of the 'huqqa' (hubble bubble) through paintings and art objects (1700-2009)”, by Salar Jung Museum, <https://artsandculture.google.com/story/romance-of-the-huqqa-salar-jung-museum/yAXR1EQO2dww5Q?hl=en>

⁵⁶ Roland Martin, “Hookah”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/hookah>

Yüzünün etrafındaki tonbâkû (tönbeki: tütün) dumanı değildir *
Aydın etrafında dönen bir buluttur.”⁵⁷

Yukarıda sunduğumuz dörtlük, Ebu'l-Feth Gilani'nin aslında yeni bir icat yapmamış olduğunu, sadece halihazırda İran'da kullanılmakta olan nargileyi (kalyân/ġalyân) Hindistan'a tanıttığını ortaya koyar. Nargile üzerine araştırmalar yapan Mohammad Hasan Semsar, Portekizlilerin Basra körfezini ele geçirmesinden sonra tütün ve tömbekinin (nikotin oranı oldukça yüksek ve iri yapraklı bir tütün çeşidi)⁵⁸ İran'a gelmiş olduğunu haber vermektedir.⁵⁹

Portekizlerin Hindistan'a Tütün bitkisini getirmesini takiben hızlı bir şekilde yani XVII. yüzyılın başlarında dönemin soyluları arasında tütün içmek popüler hale geldi. Bunun sonucunda bahsedildiği üzere yeni bir sigara içme biçimine ihtiyaç duyuldu.⁶⁰ Bu yeni yöntem imkanı veren icat ise İran, Hindistan ve Arabistan'da farklı adlar ile anılmaya başlandı. Nargile, Araplar tarafından “narcile”, İranlılar tarafından “ġalyân/kalyan” ve Hintliler tarafından “huqqa” (Arapça

⁵⁷ Ehl-i Şirâzi'nin söz konusu dörtlüğünün Farsça orijinali ise şudur:

قلبان ز لب تو بهره ور می گردد * نی در دهن تو نیشکر می گردد
Bkz. Mohammad Amin Keikha Shahinpour, *a.g.t.*, s. 63.

⁵⁸ XVII. yüzyılın ortasında tombeki İran'da ekilmeye başlanmış ve kaliteli tombekiler İsfahan, Kaşan, Fars eyaletinde ve hatta Ermenistan'da üretilmiştir ve Hindistan, Osmanlı ve Mezapotamya'ya ihraç edilmiştir. Bkz. Mohammad Amin Keikha Shahinpour, *Osmanlı ve Safevi İmparatorluklarında Eğlence Kültürü (1501-1735)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2023, s. 64; Nargile tütünleri arasında en çok bilinen ve asıl nargile tütünü olarak ismi anılan tütün tömbeki tütünüdür. Tömbeki tütünü Osmanlıya İran ve Hindistan'dan girmiş olup ilk üretimi Bağdat ve Şam'da yapılmıştır. Bu tütün Osmanlı gümrük vesikalarında tenbakü şeklinde geçmektedir. Bkz. Eda Türkeli, “Osmanlı'da Tömbeki Tütünü ve Nargile Kültürü”, *Genç Kalemler Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 4., S. 5 (2018), s. 105; Tombeki/Tömbeki/Tenbakü: Nargilede içilen tütüne verilen isimdir. Tütünde iki kesim vardır: Erken kesim ve geç kesim. Tömbeki geç kesim ürünüdür. Nikotininin miktarı yüksek ve sert bir tütündür. Bkz. Mehmet Dülger, “Nargile, Tanıtılması ve Adabı”, *Tütün Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 607.

⁵⁹ Mohammad Amin Keikha Shahinpour, *a.g.t.*, s. 63.

⁶⁰ Soma Ghosh, Pallavi Baheti, “Romance of the Huqqa: Discover the story of the 'huqqa' (hubble bubble) through paintings and art objects (1700-2009)”, by Salar Jung Museum, <https://artsandculture.google.com/story/romance-of-the-huqqa-salar-jung-museum/yAXR1EQO2dww5Q?hl=en>; Louis Rousselet, *a.g.e.*, s. 290.

versiyonu “huqqah”) diye adlandırıldı. Nargile, Farsça bir kelime olan “şîşe” adı ile de anıldı. Nargile teknolojisi zamanla çok gelişse de tarihte ilk nargileye bundan bin yıl kadar önce Hindistan’ın kuzey batısında rastlanır. İlk nargile oldukça ilkeldir. Sanskritçe “nârikela” denilen Hindistan cevizi kabuğunun içi, ufak bir delik açıldıktan sonra ince sivri kesici bir aletle iyice boşaltılır, içine su doldurulur. Sonra Hindistan cevizi üzerindeki sakalımsı iplikler kazınıp deliğe geçirilen bir kamışın üstünde yakılır. Bir başka delikten suya daldırılan başka bir kamışla da duman ciğerlere gönderilmiştir. Nargile, Hint keneviri tüketimine yeni bir boyut kazandırırken Hindistan cevizi zamanla yerini kabağa (su kabağı) bırakmıştır. Gün geçtikçe yaygınlaşmasının ardından da porselen ve bronz gövdeli nargileler ortaya çıkmış ve bunları, çini, gümüş ve cam gövdeli nargileler izlemiştir. Kesin kökeni ne olursa olsun, başlangıçta Hindistan cevizi kabuğuna yerleştirilmiş bir kamış veya bambu pipodan oluşan ilkel bir yapıya sahip olan bu cihaz, Hindistan, Kuzey Afrika ve Orta Asya’da nispeten hızlı bir şekilde yayıldı.⁶¹ Anlaşılan o ki nargile İran’a da çok uzun zaman önce Hindistan üzerinden gelmiş olan bu icat ve burada geliştirildikten sonra tekrar Hindistan’a avdet etmiştir.

Esed Beg Vakası’nda Ekber Şâh tütün kullanmaya başlamamış olsa da asilzadelerinden bazıları derhal başlamış ve kısa süre sonra en geç XVII. yüzyılın ortalarında, tütün içmek Hindistan’da yaygınlaşmış ve tütün hızla her yerde yetiştirilmeye başlanmıştır. Tütün tüketimi o kadar yaygınlaşmıştır ki Ekber Şâh’ın oğlu ve halefi Cihângîr Şâh, 1617 civarında tütünü yasaklamak için bir kararname

⁶¹ Eda Türkeli, a.g.m., s. 104; Roland Martin, “Hookah”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/hookah>; Vahide Çakmak, *Adolesanların Nargilenin Sağlığa Etkileri İle İlgili Algıları*, Sakarya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2014, s. 4-5.

çıkarmak zorunda kalmıştır.⁶² Bu kararname ile tütün tüketimi yasaklanmıştır.⁶³

Cihângîr Şâh'ın, şarap üretimine karşı emirler vermiş olmakla birlikte tütün yetiştiriciliğini yasaklamamış olması mümkündür. Tütün içilmesi için açıkça yasaklayıcı emirler vermiş, ancak muhtemelen tütün yetiştiriciliğine karşı bir emir vermemiş olabilir, çünkü tütün ihraç edilen bir üründü. Ancak Cihângîr Şâh, İranlı Halil Paşa'nın yaptığı gibi herhangi bir ceza uygulamadı. Cihângîr Şâh, bu konuda kesinlikle daha yumuşaktı, ancak o asilzadelerin tütün tüketmemesi konusunda sertti. Soyluların çoğunun tütüne bağımlı hale gelmiş olması buna neden olmuş olabilir.⁶⁴

⁶² Cihângîr Şâh her ne kadar tütün kullanımını yasaklamış olsa da ülkesinde nargile içilmekte olduğunu Edwar Terry'nin yazdıkları net bir şekilde ortaya koyar. 1616'da Kral I. James'in Cihângîr Şâh'ın sarayına elçi olarak gönderdiği Sir Thomas Roe'nun papazı Rahip Edward Terry, Cihângîr Şâh devrinde nargile (huqqa) kullanımı hakkında şu malumatı vermektedir: "Bol miktarda tütün ekerler ve bunu çok fazla tüketirler, ancak bizden çok farklı garip bir şekilde; çünkü önce, bizim küçük çiçek saksılarımıza benzeyen, dar bir boynu ve açık yuvarlak bir üstü olan, göbeğinden küçük bir ağız çıkan küçük toprak çömleri vardır, bu ağzın alt kısmına kadar kabı suyla doldururlar, sonra tütünlerini tepesine serbestçe koyarlar ve üzerine de yanan bir kömür koyarlar, önce o ağızlığa çok küçük, düz, içi boş bir saz veya kamış (küçük bir oktan daha büyük değil) bağladıktan sonra, bir yarda veya arşın uzunluğundaki çömlek yerde durur, dumanı ağızlarına çekerler, bu duman önce suyun yüzeyine düşer ve onu çok fazla renklendirir. Ve tütünlerini bu şekilde almanın, onu çok daha serin ve sağlıklı hale getirdiğine inanırlar." Bkz. Edward Terry, *A Voyage to East-India*, Printed by T.W. for J. Martin, and J. Allestrye, at the Bell in St. Pauls Chutch-Yard, London 1655, s. 95-96/[web nüşhasında s. 101-102], <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/a95658.0001.001/127?page=root&size=125&vid=115803&view=text>

⁶³ Andre Wink, *Ekeber Şah, a.g.e.*, s. 90-91.

⁶⁴ K. Srinath Reddy, Prakash C. Gupta (ed.), *a.g.e.*, s. 15.

Görsel 36: Babürlü İmparatoru Cihângîr Şâh'ın Yeşim Taşından Nargilesi (XVII. yüzyıl, Hokkanın üst kenarında Nesta'lık hatla İhlas Suresi yazmaktadır, hokka taban standının boyutu 17,8 cm.'dir, yeşim taşından nargile borusu 71 cm.dir, Jade collection at New Delhi, National Museum India).

Kaynak: “Stand for base of Huqqa”,

https://museumsofindia.gov.in/repository/record/nat_del-61-508-a-43067; “Pipe of a huqqa”, https://museumsofindia.gov.in/repository/record/nat_del-61-508-c-43069;

“Jahangirs huqqa close National Museum India”,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jahangirs_huqqa_close_national_museum_in_dia.JPG; “Jade Collection of the National Museum, New Delhi”,

https://en.wikipedia.org/wiki/Jade_Collection_of_the_National_Museum,_New_Delhi#

Tütün içmek, Cihângîr Şâh döneminde ve Ekber Şâh'ın torunu Şah Cihân'ın (1628-1658) yönetimi altında kısa bir süre yasaklanmış olsa da yeniden canlandırıldı ve nargile içmek Hindistan toplumunda yaygınlaştı. Kraliyet kültürüyle olan ilişkisi nedeniyle, nargileyi içilmek üzere hazırlayan ve kullanılırken efendisine eşlik eden *nargile burdârı* adlı özel bir hizmetçi saray yaşamına dahil oldu. Nargilenin görgü kuralları ve ritüelleri oluştu. *Nargile burdârı*, yanında taşıdığı bir hasır, hazırladığı nargilenin altına yerleştirirdi.⁶⁵ Bu görevli sürekli

⁶⁵ Baijayanti Chatterjee, “Hookah smoking in colonial Calcutta”, 22 February 2022, <https://welcomecollection.org/stories/hookah-smoking-in-colonial-calcutta>

nargileyi taşımak durumunda olduğundan olsa gerek ona Pehlevice “taşayan, destekleyen, getiren” anlamlarına gelen “burdâr” adı verilmişti.⁶⁶

Şimdiye kadar nakledilenlerden anlaşılacağı üzere Hindistan’da tütün içmek zamanla moda oldu ve müteakiben tütün içmenin bir nevi gelişmiş bir vasıtası olan nargileyi fil sırtında içmek de statü göstermenin ve keyifli vakit geçirmenin bir yolu haline geldi. Nargile aksamı arasına hortum (*marpuç*)⁶⁷ eklendikten sonra fil sırtında ve at sırtında yani hareket halinde nargile içmek mümkün oldu. Ancak nargileyi bir hizmetkarın taşınması gerekiyordu. Nargile gövdesi (*ser*), yerde yürüyen bir görevli tarafından, tahtırevan içindeki bir görevli tarafından veyahut bizzat *filbân* (fil sürücüsü) tarafından taşınırdı. Doğal olarak taşıma işini yerine getiren görevlilerin seyahati aksatmayacak bir hızda yol almaları gerekirdi. Bu temayı işleyen minyatürler günümüze ulaşmıştır. Mesela Maharana Jagat Singh’i (h. 1734-1752) resmeden aşağıdaki minyatürde hizmetkar, yürüyerek fili takip etmekte ve bir yandan da nargileyi taşımaktadır. Yerdeki görevlinin filin hızına yetişebilmesi ve rahatça nargileyi taşıyabilmesi için normalden çok daha uzun bir *marpuç* (hortum) kullanılmıştır. İlgili minyatürün ardından konuyu pekiştiren üç minyatür daha sunulmuştur. Son minyatürün sağında söz konusu dönemde nargileye verilen değeri ortaya koymak adına mücevherlerle süslenmiş bir nargile ve nargile ağızlığı takdim edilmiştir.

⁶⁶ James R. Russell, “Burdar”, *Encyclopedia Iranica*, Vol. IV, Fasc. 5 (1989), p. 555, <https://www.iranicaonline.org/articles/burdar-pahl>

⁶⁷ Marpuç: Nargilede, tömbeki dumanının şişeden geçip ağza intikalini sağlayan deriden yapılmış, uzun hortumun adıdır. *Marpuç*, Farsça mar ve puci kelimelerinden türetilmiştir. Mar yılan ve puci ise dolanan, kıvrılan anlamlarına gelmektedir, dolayısı ile bu kelime aslında kıvrılmış yılan anlamına gelmektedir. *Marpuç*, ağızlık ve hortum olmak üzere iki parçadan müteşekkildir. Bkz. Mehmet Dülger, a.g.m., s. 609.

Görsel 37: Fil Üzerinde Nargile İçme-I (Maharana Jagat Singh, yaklaşık 1780 yılı, Mewar, Bonhams)

Kaynak: “Maharana Jagat Singh (Reg. 1734-1752) Riding a Young Elephant, Smoking a Hookah, Leading a Procession of Bearers on Foot”, <https://www.bonhams.com/auctions/15335/lot/371/>

Görsel 38: Fil Üzerinde Nargile İçme-II (I. Minyatür: Mewar, Kuzey Hindistan, Maharana Bhim Singh, XIX. yüzyılın ilk çeyreği, Christie’s; II. Foto: Foto Sabena Jane Blackbird, 2020, Alamy Stock Photo).

Kaynak: Christie’s, *Arts of India*, s. 17, fig. 21; “Gujarat Art - Maharaja Riding Elephant”, <https://www.alamy.com/gujarat-art-maharaja-riding-elephant-image392885224.html?pv>

Aşağıdaki minyatürde Babürlü hükümdarı II. Ekber Şâh (1759-1806), fil sırtında nargile içmektedir. Ortada, muhtemelen Delhi’den

yaklaşık 1680-1720 yıllarına tarihlenen elmas, yakut ve zümrütler ile tezyin edilmiş, neredeyse kesin olarak Babürlü imparatorluk saray atölyesinde yapılmış olan bir nargile takdim edilmiştir. Sağ tarafta ise Hindistan, Jaipur'dan 1800-1850 yıllarına tarihlenen emaye üzerine elmas ve zümrütler ile süslenmiş bir nargile ağızlığı sunulmuştur.

Görsel 39: Fil Sirtında Nargile İçen Babürlü İmparatoru ve Murassa Babürlü Saray Nargilesi ve Nargile Ağızlığı (Sol taraf: Kuzey Hindistan, 1850-60 yılı, Bonhams, Private collection, Derbyshire, United Kingdom; Sağ taraf: 1. Hindistan, XVII. yüzyılın sonları, Babürlü saray atölyesi, elmas, yakut ve zümrütlerle süslenmiş üç parçalı nargile 57,5 cm yüksekliğinde, Christie's; 2. Hindistan, 1800-1850, elmas ve zümrütlerle ve çeşitli renklerdeki emayelerle süslenmiş nargile ağızlığı, 17,3 cm yüksekliğinde, The Palace Museum, Beijing 2018).

Kaynak: “The Mughal Emperor Akbar Shah II and Archibald Seton, British Resident at Delhi, riding an elephant”,

<https://www.bonhams.com/auction/27406/lot/241/the-mughal-emperor-akbar-shah-ii-and-archibald-seton-british-resident-at-delhi-riding-an-elephant-north-india-circa-1850-60/>; Christie's, *Maharajas & Mughal Magnificence*, s. 101-102, fig. 71, fig. 73.

Fil sırtında nargile içilmesi teması, fildişi oymalarda dahi betimlenmiştir. Bu oymalarda genellikle *filbân*lar veya fil üzerindeki diğer hizmetkarlar, nargile gövdesini tutmaktadır. Aşağıda sol taraftaki oymada nargileyi bizzat *filbân* taşımaktadır. Sağ tarafta yer alan Benares Mihracesi Ishwari Prasad Narayan Singh'i 1884 yılında bir geçit töreninde sergileyen fildişi oyma ise fil sırtında nargile keyfini ve ihtişam gösterisini bir ileri seviyeye taşımıştır. Mihracenin bindiği fil, havya kaldırmış olduğu hortumuyla nargileyi taşımaktadır. Fil tahtirevanının dört tarafındaki asma balkonlar üzerinde ayakta

duran hizmetkarlar ise gerektiğinde haşereleri kovmak üzere ellerinde birer sineklik taşımaktadır.

Görsel 40: Fildişi Oymalarda Fil Sirtında Nargile İçme Sahnesi (Sol Taraf: XX. yüzyıl, yükseklik 22,5 cm?, Salar Jung Museum;⁶⁸ Sağ Taraf: Bengal, Benares Mihracesi Ishwari Prasad Narayan Singh'in Nargilesini Taşıyan Fil, 1884 yılında sipariş edildi, foto The Granger Collection).

Kaynak: “Elephant in Ceremonial”,

https://museumsofindia.gov.in/repository/record/sjm_hyd-XLVI-233-43023;
Martin Saller, *a.g.e.*, s. 380; “India: Procession, 1884”,
<https://www.granger.com/results.asp?inline=true&image=0105384&wwwflag=3&itemx=35>

Çalışmada tanıtılan hizmet vasıtalarının hemen hemen tamamının günümüzde kullanıldığını belirtmek gerekir. Özellikle

⁶⁸ Kolkata, Indian Museum’da aynı temayı işleyen, XIX. yüzyıl tarihli, nargileyi tutan filbân figürlü iki fildişi oyma için bkz. “Decorative Art”, https://museumsofindia.gov.in/repository/record/im_kol-AT-90-1507-10982; “Decorative Art”, https://museumsofindia.gov.in/repository/record/im_kol-AT-90-1508-10980; Salar Jung Museum’da aynı temayı işleyen XX. yüzyıl tarihli başka bir fildişi oyma için bkz. “Elephant Prcession”, https://museumsofindia.gov.in/repository/record/sjm_hyd-XLVI-234-43024; Benzer başka bir oyma için ayrıca bkz. “INDIA: ROYAL ELEPHANT Carved ivory tableau of royal elephant carrying an Indian maharaja, preceded by horses”, <https://www.bridgemanimages.co.uk/en/asset/3383750/summary?context>

günümüz Hindistan'ında hala dini festival ve düğünler sırasında fil sırtında ve fil alaylarında törensel amaçlar ile kullanılmaktadırlar. Bunların başlıcaları sineklik, kısa ve uzun saplı yelpaze ve hükümdar şemsiyesidir. Günümüzde kullanılan şemsiyeler işlevsellikten çok görselliği ön plana çıkarmış olup üç katmanlı (tek saplı, üç gölgelikli) rengarenk şemsiyeler de kullanılmaktadır. Hindistan ve Sri Lanka'da bazı fil alaylarında buhurdan yakıldığı görülmektedir. Söz konusu kutlamalar sırasında, tek parça kumaştan yapılan yelpazelere, küçük el yelpazelerine ve tavus kuşu tüyünden yelpazelere pek rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte fil sırtındaki rahipler elbiseleriyle uyumlu renkteki bir kumaşı (beyaz, turuncu vb. renkler), atkı gibi boyunlarına asmakta veya omuzlarından aşağı sarkıtmaktadırlar. Ama yelpaze olarak kullanılmamaktadırlar.

6. Sonuç

Hint krallarının ve soyluların ilk çağlardan günümüze kadar filler üzerinde keyif ve konforlarını nasıl sağladıkları ve bu sırada ihtişam, güç ve zenginliklerini nasıl sergiledikleri hususu çalışmamızın ana sorusu olmuştur. Makalemiz, zikredilen soruyu ilk defa ele almış olması ve kapsamlı bir şekilde incelemiş olması bakımından önem taşımaktadır. Söz konusu soru, çalışmada sunulan sanat eserleri, tarihi eserler ve tarihi kayıtlar ile yanıtlanmış durumdadır. Bahsedilen amaçlara hizmet eden vasıtaların her biri kendi başlığı altında hususi olarak incelenmiştir. İlgili başlık altında öncelikle tanımları, nitelikleri, işlevleri ve tarihsel gelişimleri üzerinde durularak ana sorunun yanıtlanmasına giriş yapılmıştır. Ardından bu hizmet vasıtalarının kullanımını sergileyen terakota sanat eserleri, minyatürler, resimler, duvar resimleri, fildişi heykelcikler, yakın dönem fotoğrafları ve videolar sunulmuştur. Konumuz olan vasıtaların dünya müzelerinden günümüze ulaşmış örnekleri paylaşılmıştır. Her başlıkta öncelikle en erken tarihli sanat eserleri sunulmuştur. Ardından kronoloji gözetilerek ilgili vasıtaların günümüze gelinceye kadar örnekleri sunulmuştur. Son olarak da günümüzde kullanımları yansıtılmıştır. Paylaştığımız eserler özelliklerine göre tahlil ve tasnif edilip yorumlanmıştır. Böylece fil sırtında ihtişam, güç ve zenginliğin nasıl sergilenmekte olduğu ve bu sırada konforun nasıl sağlandığı somut bir şekilde ortaya konmuştur. Aktarılan yöntemle çalışmanın ana sorusu net bir şekilde yanıtlanmıştır.

Çalışma nihayetinde şu sonuçlara ulaşılmıştır. File binen soyluların ihtişam, konfor ve zevklerini daha da artırmak üzere yerde yürüyen, başka bir at veya fil üzerinde bulunan ya da fil tahtirevanında giden hizmetkarlar, asilzadelerin başı üzerinde şemsiye (*çetr*) tutmaktadır. Böylece onları güneş ve yağmurdan, savaşta ise ok yağmurlarından korumaktadırlar. Ayrıca hükümdarın alayında çok sayıda *çetr* (16, 21 adet gibi) taşınarak hükümdarın ihtişamı arttırılmaktadır. *Filbân* ve tahtirevandaki diğer hizmetkarlar “yak öküzü kıllarından sineklikler” (*chamara*) veya “tavus kuşu tüyünden sineklikler” (*marchal*) vasıtasıyla haşerelevi kovmakta, ortamdaki havayı serinletip tazelemektedir. Yerde yürüyen, başka bir binek üzerinde ya da fil sırtında bulunan diğer hizmetkarlar sandal ağacı ve tatlı kokulu khaskhâs kökü gibi malzemelerden üretilen tören yelpazelerini (*alavattom*) sallayarak fil sırtındaki asilzadeyi rahatlatmaktadır. Aynı amaçla daha küçük ebatlara sahip olan bayrak ve balta şeklindeki yelpazeler ile güzel kokulu sade kumaş parçaları da sallanmaktadır. Hizmetkarlar hem efendilerini serinletmekte hem de yayılan güzel kokular ile ruhlarını ferahlatmaktadır. Böylece soyluların fil sırtında ihtişam içinde ve konforlu bir şekilde yolculuk yapmaları sağlanmaktadır.

Tahtirevan içinde, yerde veya başka bir binek hayvanı üzerinde bulunan başka hizmetkarlar ise buhurdan içinde yaktıkları aromatik yağların hoş kokularıyla ortama güzel kokular salmaktadır. Yayılan güzel kokular sayesinde uzaktakiler bile bölgeden bir asilzade geçtiğini anlamaktadır. Ayrıca kafur yakıldığında havadaki bakteri, virüs ve diğer mikropları öldürerek ortamı dezenfekte etmektedir.

Dikkati çeken diğer bir husus bahsi geçen hizmet vasıtaları ile birlikte taşınan *çetr* sayısının güç ve zenginliği sergilemeye hizmet edışıdır. Örneğin Delhi Türk Sultanlığı hükümdarı Sultan Muhammed Şâh Tuğluk’un gezilerinde 16 fil üzerinde inci bezeli atlastan yapılmış ana direği som altından 16 *çetr* taşınırdı. Devrin başka bir hükümdarı olan Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk’un *meratibinde* (mehter takımı) ise *çetr* taşıyan 21 fil bulmaktaydı. Bunlardan 10’u sultanın sağında, 10’u solunda ve 1 tanesi ise sultanın bizzat kendisinin bindiği fil üzerinde bulunurdu.

Zikredilen hizmetlere ilave olarak asilzadeler fil üzerinde nargile içerek yol boyunca keyif ve zevklerinden ödün vermezdi. Bu esnada yerde yürüyerek fili takip eden “*nargile burdârî*” adlı bir hizmetkar

nargileyi elinde taşırdı. Bazen de fil tahtırevanı içindeki bir görevli ya da *filbân* nargileyi onlar adına taşırdı. Tanıtılan bütün hizmet vasıtalarının kullanımı için çok sayıda hizmetkar görevlendirilirdi. Yol boyunca asilzadeye çok sayıda görevlinin refakat etmesi ve her daim hizmet ediyor olmaları da başlı başına bir ihtişam ve güç gösterisiydi.

Nargile ve buhurdan dışıında kalan hizmet vasıtalarının ilk çağlardan beri, fil sırtında devamlı bir surette kullanıldıkları, çok köklü bir geleneğe dayandıkları çalışmada sunulan somut verilerle ortaya konmuştur. Nargilenin Hindistan'a gelişi ise ilk olarak XVII. yüzyılın başında Ekber Şâh devrinde olur. Nargile öncesinde bütün yerine diğerk keyif verici maddeler içilmektedir. Fil sırtında nargile kullanımına dair sunduğumuz ilk minyatür XVIII. yüzyılın ilk yarısına aittir. Diğerk örneklerimiz XIX. yüzyıla aittir. Fil alaylarında buhurdan kullanımına gelince bu hususta XVII. ve XVIII. yüzyıla tarihli üç minyatüre ulaşabildik. Ancak şu hususu da belirtmek gerekir ki buhur yakmak insanlık tarihinin çok kadimi geleneklerinden birisidir. Dolayısıyla daha önceki asırlarda da fil alaylarında buhurdan taşınmış ve tütsü yakılmış olmalıdır.

Tanıttığımız hizmet vasıtalarının nerdeyse tamamı günümüz Hindistan'ında fillerin başrol oynadığı festivaller ve düğünler sırasında hala kullanılmaktadır. Ancak günümüzde asıl işlevleri büyük ölçüde sona ermiştir. Daha çok gösteri amaçlı kullanılırlar. Yak öküzü kuyruk kıllarında yapılan sineklikler, kısa ve uzun saplı büyük yelpazeler, hükümdar şemsiyeleri ve buhurdanlar bunlar arasındadır. Tek parça kokulu kumaştan yapılan yelpazelere, balta ve bayrak şekilli küçük el yelpazelerine ve tavus kuşu tüyünden yapılan sinekliklere ise rastlanılmamaktadır. Fil sırtında nargile içmenin de modası sona ermiş gibi gözükmektedir. Günümüze ait fotoğraf ve videolarda bu geleneğe tesadüf edilmez.

Kokulu kumaş parçaları, anladığımız kadarıyla yelpaze işlevlerini kaybederek bir aksesuara dönüşmüştür. Fil sırtında, gövdeleri çıplak olan festival rahipleri tarafından bir aksesuar olarak kuşanılır. Ya atkı gibi boyna asılır ya da bir omuzdan aşağı sarkıtılır. Genellikle rahiplerin giysileri ile aynı renkte olur (beyaz veya turuncu).

Tanıtilan hizmet vasıtaları som altın, gümüş, yaldızlı gümüş, çelik, yeşim, elmas, pırlanta, yakut, inci, fildişi, ipek, atlas, sırma, tavus kuşu tüyü ve yak öküzü kılları gibi çok kıymetli malzemelerden çok ince

bir işçilikle üretilirdi. Bu vasıtaların mezkur nitelikleri ve onları kullanarak hizmet eden çok sayıda görevlinin varlığı, soyluların güç ve statülerini çok kuvvetli bir şekilde yansıttı. Fil sırtındaki soylular, sunulan hizmetler sayesinde lüks, konfor, zevk ve ihtişam içinde bir yolculuk yapar ve bu iklimi çevrelerindeki herkese sergilerdi.

Hint soylularının ilk çağdan günümüze kadar fil üzerinde keyif ve konforlarını nasıl sağlandıklarını ve bu sırada ihtişam, güç ve zenginliklerini nasıl sergilediklerini ortaya koymak bu çalışmanın temel hedefi olmuştur. Bu hedef doğrultusunda tanıtılan hizmet vasıtaları, fillerle seyahat esnasında kullanılmakla birlikte hiçbirisi doğrudan fil koşum takımı değildir. Ancak fil eyeri, fil tahtırevanı, fil merdiveni ve fil arabası gibi bazı koşumlar da söz konusu amaçlara hizmet eden temel vasıtalar olmuşlardır. Bu nedenle çalışmamızın ana sorusu çerçevesinde ilgili koşumların incelenmesini bir öneri olarak sunuyoruz.

Kaynakça | References

Yazılı Ana Kaynaklar

Âlemgîr Evrenğzîb, *Ruka'ât-ı Âlemgîrî (Bâbürlü Padişahı Âlemgîr Everengzîb'in Mektupları)*, derleyen İnâyetullah Han, İngilizceden çev. ve notlandıran H. Hilal Şahin, Vedat Meral, Selenge Yayınları, İstanbul 2024.

Bedr-i Çâçî, *Dîvân-i Bedr-i Çâçî*. nşr. Ali Muhammed Gîtî Firûz, Kitaphâne, Müze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, Tahran h.ş. 1387.

Ebu Amr Minhaceddin Osman bin Siraceddin el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*. ed. C. W. N. Lees vd., Printed at the College Press, Calcutta 1864.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C. I-II), çev. A. S. Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010 (Özgün eser h. 757/1356 tarihlidir).

Emîr Husrev-i Dihlevî, *Rubâ'iyât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Alipaşa (Hkm.), nr. 661, vr.793a-842a, XIII.-XIV. yüzyıl.

Emîr Husrev-i Dihlevî. *İ'câz-i Husrevî*, C. I-VI, Münşi Nawal Kishore, Hindistan, Lucknow 1876.

İbn Battûta, *Rıbletu İbn Battuta Tubfetü'n-Nuzzar fî Garaibi'l-Emsar ve Acaibi'l-Esfar (Ribletu İbn Battûta)*, Dâru'l-İhyâ'ul-'Ulûm Beyrut, Lübnan h. 1407/1987(Özgün eser h. 757/1356 tarihlidir), <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ia601604.us.archive.org/34/items/FP4114/4114.pdf>

Narayana, *Hitopadeşa (Yararlı Eğitim)*, çev. Korhan Kaya, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006 (Özgün eser en erken 1373 tarihlidir).

ROUSSELET, *Louis, India and Its Native Princes (Travels in Central India and in The Presidencies of Bombay and Bengal)*, Chapman and Hall, London 1875.

Şems Sirâc Afif, *Tarih-i Fîruzşâhî*. nşr. Vilâyet Hüseyin, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran hş. 1385.

Tâceddîn Hasan Nizâmî, *Tâcii'l-me'âsir*. ed. & annotated S. A. H. Abidi, Persian Research Centre Office of the Cultural Counsellor Embassy of the İslâmic Republic of Iran, New Delhi h.ş. 1387/2008.

TERRY, Edward, *A Voyage to East-India*, Printed by T.W. for J. Martin, and J. Allestrye, at the Bell in St. Pauls Chutch-Yard, London 1655, s. 95-96/[web nüshasında s. 101-102], <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/a95658.0001.001/127?page=root&size=125&vid=115803&view=text>

Araştırma Eserler

“A Mughal silver and silver-gilt enamelled peacock feather fan, or 'morchal””, <https://zebregroell.com/product/indian-mughal-fly-whisk>

BİLİRGİN, Emine (Topkapı Sarayı Müzesi Uzmanı), “Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Bölümündeki Yelpaze ve Sineklikler”, <https://www.antikalar.com/yelpaze-ve-sineklikler>

CHATTERJEE, Baijayanti, “Hookah smoking in colonial Calcutta”, 22 February 2022, <https://wellcomecollection.org/stories/hookah-smoking-in-colonial-calcutta>

ÇAKMAK, Vahide, *Adolesanların Nargilenin Sağlığa Etkileri İle İlgili Algıları*, Sakarya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2014.

ÇAYCI, Ahmet, *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2008.

DEHHODÂ, Ali Ekber, *Ferbeng-i Mutavassıt-i Dehbodâ*, C. I-II, zîr-i nazar-i Seyyid Ca'fer Şehîdî, Müessese-i İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân, Tahran h.ş. 1390.

DIAGNE, İlknur Sertdemir, “Çin’de “Yelpaze” Kültürü ve Yelpazenin Tarihsel Gelişimdeki Sembolizmi”, *Current Research in Social Sciences*, 2/3 (September 2016), 96-106.

DÜLGER, Mehmet, “Nargile, Tanıtılması ve Adabı”, Tütün Kitabı, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 604-612.

ELLIOT, Sir Henry Miers, *The History of India, as Told by Its Own Historians: The Muhammadan Period*, Vol VI, ed. John Mras Dowson, Trübner and Company, London 1875.

ENVERÎ, Hasan, *Ferbeng-i Feşorde-i Sohan*, C. I-II, İntişârât-i Sohan. Tahran h.ş. 1382/2003.

ERDEM, Sargon, “Buhurdan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 384-385.

ERİM, Neşe, “Tütünün Ticari Bir Mal Olarak Ortaya Çıkışı: 1600-1900”, Tütün Kitabı, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 34-44.

KANSOY, Umut, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Ordu (1206-1414)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2018.

KEİKHA SHAHİNPOUR, Mohammad Amin, *Osmanlı ve Safevi İmparatorluklarında Eğlence Kültürü (1501-1735)*, Sakarya Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),
Sakarya 2023.

LENDHUP, Yeshi, “Poe (Incense sticks) Production in Bhutan”, *ichLinks (Here you are only one click away from a wide range of Asia-Pacific ICH information and interesting content with the help of advanced digital Technologies)*, 2022, <https://ichlinks.com/archive/materials/publicationsV.do?ichDataUid=13863594398109063362>

MARTİN, Roland “Hookah” *Britannica*, Sep. 26, 2024, <https://www.britannica.com/topic/hookah>

MENON, Srikumar M., SİNHA, Anindya, “The elephant in the Buddhist art of Kanaganahalli, southern India”, *Composing Worlds with Elephants (Interdisciplinary Dialogues)*, Chapter 6 Tusks of Wisdom, ed. N. Lainé, P. G. Keil, K. Rahmat, IRD Editions, France, Montpellier 2023, s. 123-135.

MADHAVANKUTTY, M., “*Aanachamayam: Fineries used in Elephant Pageants in Kerala*”, Sahapedia, İndia 24 September 2019, [https://www.sahapedia.org/aanachamayam-the-fineries-used-elephant-pageants-kerala#:~:text=The%20main%20items%20used%20in,peacock%20feather%20fans%20\(alavattom\).](https://www.sahapedia.org/aanachamayam-the-fineries-used-elephant-pageants-kerala#:~:text=The%20main%20items%20used%20in,peacock%20feather%20fans%20(alavattom).)

MADHAVANKUTTY, M., “Elephants in Rituals and Festivals of Kerala. Sahapedia”, *Sahapedia*, India 24 September 2019, <https://www.sahapedia.org/elephants-rituals-and-festivals>

Map Academi, “Ceremonial Fly-Whisk”, <https://mapacademy.io/article/ceremonial-fly-whisk/>

“Peacock feather whisker (Morchal)”, <https://collections.vam.ac.uk/item/O117656/peacock-feather-whisker-morchal-peacock-feather-whisk-unknown/>

PHILLIPS, William D., PHILLIPS, Carla Rahn, *İspanya'nın Kısa Tarihi*, çev. Tuna Erkmen, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2016.

REDDY, K. Srinath, GUPTA, Prakash C. (ed.), *Report on Tobacco Control in India*, Ministry of Health & Family Welfare, Government of India, New Delhi, İndia 2004.

RHEAD, George Woolliscroft, *History of the Fan*, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., London 1910.

RUSSELL, James R., “Burdar”, *Encyclopedia Iranica*, Vol. IV, Fasc. 5 (1989), p. 555, <https://www.iranicaonline.org/articles/burdar-pahl>

SİNGH, Anchal, “How to Naturally keep the Home air Clean and Fresh”, *Timesofindia*, 2020, <https://timesofindia.indiatimes.com/readersblog/how-to-naturally-keep-the-home-air-clean-and-fresh/how-to-naturally-keep-the-home-air-clean-and-fresh-11749/>

Terra Doğal Yaşam, “Buhurdanlık Nedir? Nasıl Kullanılır?”, *Terradogalyasam*, 10 Temmuz, 2020, <https://www.terradogalyasam.com/blog/icerik/buhurdanlik-nedir>

TÜRKELİ, Eda, “Osmanlı’da Tömbeki Tütünü ve Nargile Kültürü”, *Genç Kalemler Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 4., S. 5 (2018), s. 104-106.

ÜNAL, Metin, “Tütünün Dört Yüz Yılı”, *Tütün Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 17-33.

WINK, Andre, *Ekeber Şah*, çev. U. Gezen, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020 (Orijinal yayın tarihi, 2008).

YADAV, Virendra Kumar, CHOUDHARY, Nisha, KHAN, Samreen Heena, KHAYAL, Areeba, RAVİ, Raman Kumar, KUMAR, Pankaj, MODİ, Shreya, GNANAMOORTHY, G., “Incense and Incense Sticks: Types, Components, Origin and Their Religious Beliefs and Importance Among Different Religions”, *J.Bio.Innov*, 9/6 (2020), 1420-1439.

YALIN, İrfan, “Yelpazenin Ardındaki Tarih”, *T24 Bağımsız İnternet Gazetesi*, 19 Mayıs 2019, <https://t24.com.tr/yazarlar/irfan-yalin/yelpazenin-ardindaki-tarih,22564>

YILMAZ, Fehmi, “Tütün Üzerine Düşünceler: Batıda ve Bizde”, *Tütün Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 3-16.

Görsel Ana Kaynaklar (Yazma, Müze, Galeri ve Müzayedede Kataloglarındaki Minyatür, Resim ve Fotoğraflar, Fotoğraf Albümleri, Çeşitli İnternet Sitelerindeki Kaynaklar)

“A Deccani Prince Riding an Elephant and Shah Jahan Riding An Elephant”, <https://onlineonly.christies.com/s/looking-east-art-india-western-asia/album-page-deccani-prince-riding-elephant-shah-jahan-riding-elephant-9/21524>

“Akbar Crosses the Ganges on an Elephant”, <http://collections.vam.ac.uk/item/O9633/akbar-crosses-the-ganges-on-painting-jagan/?epik>

“A Mughal Emerald And Ruby Inset Pale Grey Jade Flywhisk”, <https://www.christies.com/lot/lot-a-mughal-emerald-and-ruby-inset-pale-4685099/?from=searchresults&intObjectID=4685099&sid=2f4ff1c8-ccf3-4a15-8163-bb1a94f06eeb>

“A Mughal silver and silver-gilt enamelled peacock feather fan, or 'morchal”, <https://zebregroell.com/product/indian-mughal-fly-whisk>

“A nobleman riding in the howdah of an elephant, attended by a pankhiwala”, <https://collections.vam.ac.uk/item/O433941/painting-unknown/>

“A silver embossed roundel (Ancient region of Gandhara, circa 1st century)”, <https://www.bonhams.com/auction/21423/lot/70/a-silver-embossed-roundel-ancient-region-of-gandhara-circa-1st-century/>

“A Superb Antique Indian Ruby, Diamond And Enamel Fly-Whisk”, <https://www.christies.com/lot/lot-a-superb-antique-indian-ruby-diamond-5620247/?from=salesummary&pos=259&intObjectID=5620247&sid=16d87424-aa23-4c7c-8192-6ec245bd35c8>

“Babürlü Sultanı Şah Cihan’ın Ava Gidişi”, https://museumsofindia.gov.in/repository/record/im_kol-R-14161-S-254-5967

BANERJEE, Jacqueline, “Bertie’s Progress: The Prince of Wales in India, 1875-76: Part II, From Delhi to Bombay”, The Victorian Web, son güncelleme 3 Nisan 2014, <http://www.victorianweb.org/history/empire/india/33.html>

“Brilliant Elephant Festival Grand finale at Uthralikkavu Temple
in Kerala, India”,
<https://www.youtube.com/watch?v=4C0YYEg9txU>

BUBBAR, Prahlad, *Indian Paintings and 19th Century Photographs*,
Prahlad Bubbar Ltd., London 19 April – 18 May 2012.

“Captain James Tod Riding An Elephant With His Companions
And Escort”,
<http://collections.vam.ac.uk/item/O405223/captain-james-tod-riding-an-painting-unknown/>

“Chasse mouches (chauri, morchal)”,
<https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010330636>

Christie’s, *Arts of India*, Christie’s. London Thursday 26 May
2016.

Christie’s, *Maharajas & Mughal Magnificence*, Christie, Manson &
Woods Ltd., New York Wednesday 19 June 2019, <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://cache.luxurydaily.com/wp-content/uploads/2019/06/Christies-Maharajas-Mughal-Magnificence-June-19-2019-auction-catalog-2.pdf>

“Corner Pillar”,
https://museumsofindia.gov.in/repository/record/im_kol-256Bh-Arch-44448

Çin Soğuk Silahları, “Efsaneye göre bu kılıç Dragon King'in en sevdiği eşyasıydı ve Tayland onu bir hazine olarak görüyor”, Çin 07.09.2017,

https://k.sina.cn/article_5823644050_15b1dc192001001ph4.html?from=cul

DALRYMPLE, Will, “The Last King of Golconda, Abul HasanTana Shah, deposed by Aurangzeb in 1687”, 16 Nis 2015, <https://x.com/DalrympleWill/status/588610130419142656>

“Decorative Art”, https://museumsofindia.gov.in/repository/record/im_kol-AT-90-1507-10982

“Decorative Art”, https://museumsofindia.gov.in/repository/record/im_kol-AT-90-1508-10980

DUTTA, Manas, “Mysore Palace History and Architecture”, *Historyfinder*, <https://historyfinder.in/mysore-palace-history-and-architecture/>

“Eight Brahmins asking for Vessantaras white elephant, which he gives immediately as an act of great charity, scene from the Thai version of the Vessantara Jataka”, <https://imagesonline.bl.uk/asset/164280/>

“Elephant in Ceremonial”, http://museumsofindia.gov.in/repository/record/sjm_hyd-XLVI-233-43023

“Elephant Prcession”, https://museumsofindia.gov.in/repository/record/sjm_hyd-XLVI-234-43024

FINNEMORE, John. (text), MENPES, Mortimer (illustrated), *Peeps at Many Lands: India*, Adam and Charles Black, London 1910 ve Ebook-2014.

<https://www.gutenberg.org/cache/epub/44968/pg44968-images.pdf>

Firdawsî, *Kita'b-i Sha'bna'mah / Firdawsî al-Tu'sî*, Shi'ra'z, 1589 or 90, Princeton University Library, Third Series no. 310e, <https://catalog.princeton.edu/catalog/9930604743506421#view>

“Golden Howdah inside Mysore palace”,
<https://www.flickr.com/photos/119062574@N05/31263018307/in/album-72157697716765710/>

GHOSH, Soma, BAHETĪ, Pallavi, “Huqqa in Art: Exploring splendid 'huqqas' and 'huqqa' depictions made across the world in the Salar Jung Museum collection (1600-1950)”, by Salar Jung Museum, <https://artsandculture.google.com/story/huqqa-in-art-salar-jung-museum/HAUhoO7GddMJmA?hl=en>

GHOSH, Soma, BAHETĪ, Pallavi, “Romance of the Huqqa: Discover the story of the 'huqqa' (hubble bubble) through paintings and art objects (1700-2009)”, by Salar Jung Museum, <https://artsandculture.google.com/story/romance-of-the-huqqa-salar-jung-museum/yAXR1EQO2dww5Q?hl=en>

“Gujarat Art-Maharaja Riding Elephant”,
<https://www.alamy.com/gujarat-art-maharaja-riding-elephant-image392885224.html?pv>

“Hand fan”,
http://museumsofindia.gov.in/repository/record/nat_del-87-697-45153

“Howdah with Chattr (Elephant Seat with Parasol), early 19th century”, <https://peacock.site.seattleartmuseum.org/>

“Huma Bird, Bird of Paradise”,
<https://www.rct.uk/collection/48482/huma-bird-bird-of-paradise>

“Ibrahim Adil Shah II of Bijapur”,
<https://www.christies.com/lot/lot-ibrahim-adil-shah-ii-of-bijapur-bijapur-5603998/?from>

“India: Procession, 1884”,
<https://www.granger.com/results.asp?inline=true&image=0105384&wwwflag=3&itemx=35>

“INDIA: ROYAL ELEPHANT' Carved ivory tableau of royal elephant carrying an Indian maharaja, preceded by horses”,
<https://www.bridgemanimages.co.uk/en/asset/3383750/summary?context>

“Jade Collection of the National Museum, New Delhi”,
https://en.wikipedia.org/wiki/Jade_Collection_of_the_National_Museum,_New_Delhi#

“Jahangirs huqqa close National Museum India”,
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jahangirs_huqqa_close_national_museum_india.JPG

“Kandy Esala Perahera 2019 | Sri Dalada Maligawa | Sri Lanka”,
05:40-06:28 dakikalar arası,
<https://www.youtube.com/watch?v=qGtHgBNBFgQ>

“Maharana Jagat Singh (Reg. 1734-1752) Riding a Young Elephant, Smoking a Hookah, Leading a Procession of Bearers on Foot”,
<https://www.bonhams.com/auctions/15335/lot/371/>

“Maharana Jagat Singh II (1734-1751) of Mewar in Procession”,
[https://chazen.wisc.edu/collection/15212/maharana-jagat-singh-ii-17341751-of-mewar/?cp=4&countries\[\]=13®ions\[\]=47&subtypes\[\]=3¢min=-30¢max=18](https://chazen.wisc.edu/collection/15212/maharana-jagat-singh-ii-17341751-of-mewar/?cp=4&countries[]=13®ions[]=47&subtypes[]=3¢min=-30¢max=18)

“Maharao Umed Singh of Kota in procession with Chhattar Sal [Painting]”,
<http://collections.vam.ac.uk/item/O17472/painting-unknown/>

“Maharaja Raj Singh of Sawar and his elephants”,
<https://howard-hodgkin.com/indian-collection/artwork/maharaja-raj-singh-of-sawar-and-his-elephants>

“Maharaja Raj Singh of Sawar and his elephants”,
http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/8/sort_by/date/sort_order/asc/per_page/25/offset/0/object/12404

“Maharana Bhim Singh riding an elephant”,
<https://www.ngv.vic.gov.au/explore/collection/work/53614/>

“Maharana Raj Singh II riding an elephant”,
<https://www.ngv.vic.gov.au/explore/collection/work/53536/?epik>

“Maharana Sajjan Singh riding in an elephant procession, Mewar, Rajasthan, India”,
<https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2012/modern-and-contemporary-south-asian-art-including-indian-miniature-paintings/lot.10.html>

MENON, Srikumar M., SĪNHA, Anindya, “The elephant in the Buddhist art of Kanaganahalli, southern India”, *Composing Worlds with Elephants (Interdisciplinary Dialogues)*, Chapter 6 Tusks of Wisdom, ed. N. Lainé, P. G. Keil, K. Rahmat, IRD Editions, France, Montpellier 2023, Open Edition Books,
<https://books.openedition.org/irdeditions/47310>

“MS Three majestic elephants parade in Buddhist Festival or Procession 'Esala Perahera' (Festival of Tooth) AUDIO / Kandy, Central Province, Sri Lanka - HD stock video”,
<https://www.gettyimages.com/detail/video/three-majestic-elephants-parade-in-buddhist-stock-video-footage/154054182>

Niccolao Manucci, *Libro Rosso (Histoire del'Inde depuis Tamerlank jusquà Orangze par Manucci)*, vue 53.
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55003367g/f53.item.zoom>

Niccolao Manucci, *Libro Rosso (Histoire del'Inde depuis Tamerlank jusquà Orangze par Manucci)*, 1678-1686, Bibliothèque nationale de France, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55003367g.r>

Sujets historiques de la Perse, 1600-1770, Bibliothèque nationale de France, département Fonds du service reproduction,
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55003370r.r>

“Ornamented elephant in a procession to mark the end of the Pooram Festival in Kollam (Quilon), Kerala, India”,
<https://www.alamy.com/stock-photo-ornamented-elephant-in-a-procession-to-mark-the-end-of-the-pooram-77179745.html?pv>

“Pair of Fly-whisk Handles”,
<https://www.khalilcollections.org/collections/islamic-art/khalili-collection-islamic-art-pair-of-fly-whisk-handles-jly1858/>

“Pipe of a huqqa”,
https://museumsofindia.gov.in/repository/record/nat_del-61-508-c-43069

Planetblueadventure, “Royal Ontario Museum: What you need to see and do!”, Mar 27, 2019, <https://www.planetblueadventure.com/royal-ontario-museum/>

“Pooram”, <https://pixels.com/featured/pooram-pradeep-subramanian.html>

“Procession Fan”, http://museumsofindia.gov.in/repository/record/sjm_hyd-XLIII-40-39867

“Procession Fan”, http://museumsofindia.gov.in/repository/record/sjm_hyd-XLIII-34-39860

“Procession of Abdullah Qutb Shah”, <https://artsandculture.google.com/asset/procession-of-abdullah-qutb-shah/TgFfq0rGfoU5zA>

“Procession of a Mughal Prince, Deccan, Golkonda School, c.1685-90”, <https://www.mittalmuseum.com/indianpaintingsanddrawings>

“Roundel with elephant riders Mauryan period, early 2nd century BCE”, https://depts.washington.edu/silkroad/exhibit/mauryans/silver_roundel.html

“Roundel with a lotus edge (Three figures riding on an elephant)”, https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1937-0319-6

SALLER, Martin, *Elephants A Cultural and Natural History* (Original title: *Der Elephant in Natur-und Kulturgeschichte*), ed. Karl Gröning, Könemann, Germany 1999.

SMİTH, Vincent, *Arth of India (1526-1858)*, Parkstone Press International, New York 2014.

“Silver Gilt Howdah of Maharao Shastru Sal II”, <https://www.kotahgarh.com/highlights.html>

“Skaft til en fluevifte udskåret af flere stykker elfenben”, <https://www.davidmus.dk/islamic-art/ivory-wood-and-papier-mache/item/344>

“Stand for base of Huqqa”,
https://museumsofindia.gov.in/repository/record/nat_del-61-508-a-43067

Storyltd, “Fine 19th Century Photographs of India (Auction Catalog 9 – 10 October 2018)”, StoryLTD, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://s3.amazonaws.com/media.saffronart.com/auctions/2018/4127/fine_19th_century_photographs_of_india.pdf

“Sultan Ibrahim ‘Adil Shah II in Procession”,
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/457983>

“Sultan Muhammad Adil Shah and Ikhlas Khan riding an Elephant”,
http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/8/per_page/25/offset/0/sort_by/date/object/12386

“Sultan Muhammad Quli Qutb Shah (r. 1580-1612), Folio from an Illuminated Manuscript of the History of the Qutb Shahi Sultans of Golconda and Hyderabad”,
<https://collections.lacma.org/node/2271204>

“The Battle of Pollilur, India, Seringapatam, early 19th century”,
<https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2022/arts-of-the-islamic-world-india-including-fine-rugs-and-carpets/the-battle-of-pollilur-india-seringapatam-early>

“The ‘Fish and Dignities’ Standard, or Mahi-O-Maratib”,
<https://www.kotahgarh.com/highlights.html>

“The Mughal Emperor Akbar Shah II and Archibald Seton, British Resident at Delhi, riding an elephant”,
<https://www.bonhams.com/auction/27406/lot/241/the-mughal-emperor-akbar-shah-ii-and-archibald-seton-british-resident-at-delhi-riding-an-elephant-north-india-circa-1850-60/>

The Tiger of Mysore, “*The Throne of Tipu Sultan | Full Detail |*”
Britisbers, https://www.youtube.com/watch?v=RZNHxe_3Nxl

TONELLI, Anna, “Tipu Sultan enthroned”, Powis Kalesi © National Trust (Collection),
<https://www.nationaltrustcollections.org.uk/object/1180776>

TRUONG, Alain R., “Maharaja: The Splendour of India’s Royal Courts’ @ The Victoria & Albert Museum”, Alaintruong 29 September 2009, <http://www.alaintruong.com/archives/2009/09/29/15252544.html>

“Udayana’s Flight with Vasavadatta”, <https://www.asianart.com/exhibitions/freschi2/06.html>

“Urn pot Gandhara Grave Culture 1000 BC”, https://www.tripadvisor.com.tr/LocationPhotoDirectLink-g293960-d19808417-i478630235-Islamabad_Museum-Islamabad_Islamabad_Capital_Territory.html

Хумус, “Путешествие принца Уэльского в Индию в 1875-76. Часть 3”, *Livejournal*, 20.10.2015, <https://humus.livejournal.com/4679211.html>

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	<i>* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere ayıldığı ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin / intihal.net vb.</i>
Etik Bildirim:	<i>turksoyalsobilmilerdersisi@gmail.com</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muafır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	<i>* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / Turnitin / intihal.net etc.</i>
Complaints:	<i>turksoyalsobilmilerdersisi@gmail.com</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

[DOI: 10.71138/turkav.1567700](https://doi.org/10.71138/turkav.1567700)

Çin'deki Timurlu Elçilikleri Hakkında Ming Shilu'da Yer Alan Bilgiler

Karimova Natalya ERMANOVNA

0000-0001-5827-677X

karimovanatalyaermanovna@gmail.com

Taşkent Devlet Şarkiyat Üniversitesi, Taşkent, Özbekistan

ROR ID: <https://ror.org/03d53xe41>

Öz

Bu makale Emir Timur ve ahfadı ile Ming hanedanı imparatorları arasındaki ticari-diplomatik ilişkilere dair, Çin kaynaklarında, bilhassa Ming Shilu [Ming Gerçek Kayıtları (Ming imparatorlarının saltanatı hakkında)] adlı eserde yer alan bilgileri içerir. İlk imparator Ming-Hongwu (hükümdarlık 1368-1398) “Çin dünya düzenini” ayağa kaldırmanın yanı sıra Çin’in komşu devletlerle önceki hanedanlar tarafından yıkılan ilişkilerini yeniden kurmaya çalışmıştır. İmparator Yongle (1402-1424) de ticaretin genişlemesini teşvik etmiş ve Çin’e gelen elçilerin sayısını artırmaya çabalamıştır. Ming sarayı, Türkistan ülkelerine ayrıcalık tanımak amacıyla, onların elçiliklerine, vergi vermeksizin halkla serbest ticaret yapma izni vermiştir. Bu ülkelerden elçiler gelmesini sağlamaya yönelik bir siyaset izleyen Yongle, kuzeyden gelen muazzam sayıdaki Moğol kuvvetlerini etkisiz hale getirmek için bu bölgedeki yerel siyasi güçleri kullanmıştır. “Haraç” ilişkisine rağmen, sözde “haraç” karşılığında oldukça cömert hediyeler ve ayrıcalıklar elde eden Türkistanlı tüccarlar, Çin’e sık sık gitmek istiyorlardı. Emir Timur’un ölümünün ardından, onun ahfadı ile Ming hanedanlığı arasındaki ilişkiler iyileşmiş ve faal biçimde gelişmeye başlamıştır. Çin sarayının ilgilendiği başlıca ticaret ürünü atlar olmuştur. Çin imparatorlarına her daim sevilen Türkistan atlarının dışında, yeşim taşı ve en çok aslan olmak üzere vahşi hayvanlar gibi başka ticari ürünler de vardı. Semerkand ve Girit’ten gelen elçiler beraberlerinde çok sayıda yeşim taşı getiriyorlardı. Özellikle Hoten yeşim taşı binlerce yıl öncesine dayanan tarihiyle ünlüydü. Vahşi hayvanlar konusunda ise Ming imparatorları başlarda Çin’e yabancı olan hediyeleri memnuniyetle karşılıyorlar ve elçileri değerli hediyelerle ödüllendiriyorlardı. Buna dair kanıtlar, birçok yazılı Çince kaynakta yer almaktadır. Ancak daha sonra vahşi hayvanları barındırmanın maliyetli oluşundan dolayı devlet memurları alımları sınırlandırmaya çabalamışlardır. Yongle’nin ölümünün ardından Çin, faydalı olmadığı gerekçesiyle eski genişleme siyasetinden vazgeçmiştir. Meşhur Amiral Zheng-He’nin deniz seferi gibi seferler de durdurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Emir Timur, Timurlular, Semerkand, Türkistan, Çin Kaynakları, Ticari-Diplomatik ilişkiler, Ming Hanedanı, Ming Shilu.

Atf Bilgisi

Ermanovna, Kerimova, “Çin’deki Timurlu Elçilikleri Hakkında Ming Shilu’da Yer Alan Bilgiler”. TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 4/2 (Aralık 2024), 547-562.

Research Article

10.71138/turkav.1567700

Information Contained in the “Ming Shilu” on the Timurid Embassies to China

Karimova Natalya ERMANOVNA

[0000-0001-5827-677X](https://orcid.org/0000-0001-5827-677X)

karimovanatalyaermanovna@gmail.com

Tashkent State University of Oriental Studies, Taškent, Özbekistan

ROR ID: <https://ror.org/03d53xe41>

Abstract

Annotation. The article is devoted to information from Chinese sources, first of all, “Ming shilu” (“True records [of the reign of the Ming Emperors]”), about trade and embassy relations between Amir Temur and his descendants with the emperors of the Ming dynasty. The first emperor Ming – Hongwu (1368-1398 ave.) tried, in addition to restoring the “Chinese world order”, to establish relations between China and neighboring states, destroyed by previous dynasties. The Yongle Emperor (1402-1424) also actively encouraged the expansion of trade and tried to increase the number of embassies arriving in China. For the preference of the Turkestan countries, the Minsk court allowed their embassies to trade freely with the population without levying taxes. Pursuing a policy of activating the visits of embassies from these countries, the Yongle Emperor thus used the local political power of this region to neutralize the huge Mongolian forces from the north. Despite the “tributary” relations, Turkestan’s traders, receiving rather generous gifts and preferences in return for the so-called “tribute”, were interested in frequent visits to China. After the death of Amir Temur, the relations between his descendants and the Ming Dynasty improved and began to develop actively. The main commodity in which the Chinese court was interested was horses. Along with the Turkestan horses, which were invariably welcomed by the Chinese emperors, other goods appear, such as jade and wild animals, mainly lions. Embassies from Samarkand and Herat brought jade to China in large quantities. Khotan jade, whose history dates back several millennia, was especially famous. As for wild animals, at first the Ming emperors welcomed gifts that were unusual for China and rewarded the envoys with valuable gifts. Data on this is contained in many Chinese written works. But later, due to the high cost of keeping wild animals, government officials tried to limit their intake. After Yongle's death, China abandoned its early expansionist policies due to their ineffectiveness. Expensive expeditions, such as the naval missions of the famous Admiral Zheng He, were also discontinued.

Keywords: Amir Temur, Temurids, Samarkand, Turkestan, Chinese sources, trade and diplomatic relations, Ming Dynasty, Ming shilu.

Citation

Ermanovna, Kerimova, “Information Contained in The “Ming Shilu” on the Timurid Embassies to China”. TÜRKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences, 4/2 (December 2024), 547-562.

Introduction

After ascending the throne in 1368, the Ming court (*Ming*, 明)¹ decided to restore the “Chinese world order”². There is a traditional belief that the Chinese developed a unique system of relations with foreigners over the centuries, which they practiced for much of their existence. According to this system, China (*Zhongguo*, 中國) was the Middle Kingdom, and all other countries were considered tributaries³.

No one before the first Ming emperor, Hongwu (洪武)⁴, had established stable and effective agreements with the most distant states of the Western Regions (*Xiyu*, 西域)⁵. Initially, the court focused on the neighboring areas of Eastern Turkestan (*Xinjiang*, 新疆, starting from the Qing era)⁶, and then on relations with more distant regions of Turkestan.

1. Horse Trade

The main commodity in trade between the Ming dynasty and the Turkestan rulers was horses. Horses are mentioned as “tribute or gifts” (*gong*, 貢)⁷ in almost every mission from Turkestan's countries, especially from the neighboring countries of Eastern Turkestan. Although Chinese officials often complained about the poor quality of the horses brought by the latter, this type of commodity was useful to China because the country was experiencing a shortage of

¹ Ming (明) – Chinese dynasty, empire, 1368–1644.

² FAIRBANK, J.K., *The Chinese World Order: Traditional China's Foreign Relation*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1953; HE, Yan, “Mingdai Xiyu yu Zhongyuande tonggong hushi maoyi (和尓. 明代西域与中原的通贡互市贸易, On China's mutual trade with Western countries in the Ming Era)”, *Xinjiang lishi yanjiu (新疆历史研究. Research on the History of Xinjiang)*, 乌鲁木齐 (Wulumuqi) 1986, No 2, p. 42-50; ROSSABI, M., “The Ming and Inner Asia”, *Central Asiatic Journal*, 1972, vol.8, p. 221-246.

³ ROSSABI, *ibid*, p. 223.

⁴ Hongwu (洪武) – the reign title of Zhu Yuanzhang (朱元璋), the first emperor of the Ming dynasty. His temple name is Taizu (太祖). His reign lasted from 1368 to 1398.

⁵ Xiyu (西域) – Western Regions or Western Countries. This term was used in Chinese written sources to refer to the lands lying west of China proper, including the territory of Eastern Turkestan or Xinjiang (starting from the Qing era).

⁶ Qing (清) – Chinese dynasty, empire, 1644–1911.

⁷ The Chinese emperor considered himself the ruler of all other rulers, whom the Chinese regarded as “vassals”. Their periodic gifts to the Chinese throne were presented as “tribute” (*gong*, 貢).

horses. The Ming emperors were eager to secure horses and were pleased even with such offerings⁸.

Chinese written sources, including the *History of the Ming Dynasty* (*Mingshi*, 明史)⁹, the *Materials of the “True Records of the Ming Dynasty” by Sections* (*Mingshilu leijuan*, 明实录类纂涉外史料卷)¹⁰, and others, contain numerous records of embassies from the Turkestan ruler Temur (*Temuer*, 帖木兒) and his descendants.

The first record is noted in Chapter (*juan*, 卷) 185 of the *True Records of the Reign of Emperor Taizu* (*Taizu shilu*, 太祖实录), which states that in 1387, “...the ruler of Samarkand, Amir Temur, sent the Muslim Mawlana Hafizi (Manla Hafeisi) and others to the dynasty. They brought 15 horses and 2 camels, and in return, the Ming emperor gifted them 15 ingots of white gold”.¹¹

The *True Records of the Reign of Emperor Taizu* (*Taizu shilu*, 太祖实录) in Chapter 193 is noted that in 1388 “...Amir Temur, sent the Muslim Дашудин (答术丁) and others to the dynasty. They brought 300 horses and 2 camels...”¹²

In 1389 the ruler of Samarkand “...Amir Temur, sent the Muslim Mawlana Hafizi (Manla Hafeisi) and others to the dynasty. They brought 205 horses...” (Chapter (*juan*, 卷) 197 of the *True Records of the Reign of Emperor Taizu* (*Taizu shilu*, 太祖实录).¹³

In 1390 “...Amir Temur, sent the Muslim Sheqieer Ali-yi (舍怯兒阿里義) and others to the dynasty. They brought 670 horses...” (*Taizu shilu*, 太祖实录, *juan* 199).¹⁴

⁸ ROSSABI, *ibid*, p. 239.

⁹ Ming shi. (明史, The history of the Ming [Dynasty]), *Ersbi sishi* (二十四史, 24 dynastic stories), 上海 (Shanghai) 1958, vol.3 (三册).

¹⁰ “*Ming shilu*” *leijuan* (明实录类纂 涉外史料卷. Materials of the “True Records of the Ming [Dynasty]” by section), Wuhan: Wuhan chubanshe 1991.

¹¹ *Ibid*, p. 1063.

¹² *Ibid*.

¹³ *Ibid*.

¹⁴ *Ibid*.

In 1391 “...the ruler of Samarkand Fuma-Temur¹⁵, sent the Muslim Shehali (舍哈厘) and others to the dynasty. They brought camels and horses ...” (*Taiizu shilu*, 太祖实录, *juan* 211).¹⁶ In the same year, “...Samarkand sent Boyanhu (伯顏忽) and others to the dynasty. They brought 52 horses...” (*Taiizu shilu*, 太祖实录, *juan* 214).¹⁷

The generous return gifts from the Ming court not only attracted official envoys of the Timurid dynasty, who brought many horses, but also encouraged ordinary horse traders from Samarkand and other places to come to trade in China.

In the following years, Amir Temur regularly sent embassies to China—84 horses in 1392, 200 horses in 1394, 212 horses in 1395, 240-plus horses in 1396, and in the same year, 1,905 horses.¹⁸

These were the last reports in the *True Records* about the dispatch of embassies from Samarkand during the reign of Amir Temur.

2. Deterioration of Relations

Despite the absence of news about envoys already sent to Samarkand (for example, Fu An, 傅安)¹⁹, the Ming court nevertheless continued to send embassies with gifts.

So-called “tributary” missions regularly arrived in China, and Chinese official sources, particularly the *True Records* (*Shilu*, 實錄), provide a fairly complete description of the embassies and the goods they brought to the Ming rulers. The Ming emperors generously bestowed gifts upon the envoys and their rulers. Some of these gifts were direct presents given to the rulers, their envoys, attendants, and others according to the Chinese view of their status, power, and wealth. Such gifts included silks, satin, cotton goods, shoes, stockings, hats, and so on. Other gifts were specific payments for

¹⁵ *Fuma* – son-in-law of the Yuan dynasty.

¹⁶ “*Ming shilu*” *leijuan*, *ibid*, p. 1063.

¹⁷ *Ibid*.

¹⁸ *Ibid*, p. 1064.

¹⁹ The Ming envoy Fu An (傅安) was sent to Samarkand in 1395 and was only released to return home by Khalil Sultan after the death of Amir Temur in 1407. For more details, see: KARIMOVA, N., *Information from Chinese written sources on the History of Relations between the Central Asian states and Ming China of the XIV-XVII centuries*. (2nd edition), Tashkent: “Donishmand” 2023, p.104-115.

“tributary” goods.²⁰ In exchange for horses, the Chinese court would provide a certain amount of silk, satin, or paper money, or other consumer items. This exchange was, in fact, trade, despite the Chinese label of “tribute.”

A significant portion of the embassies from Samarkand were undoubtedly commercial, led by merchants eager to trade with China. Hoping to receive generous gifts, the merchants skillfully presented themselves as official envoys and produced letters purportedly from Temur, in which he regarded the Chinese emperor as a superior ruler. This led to a deterioration of relations between the first Ming emperor and Amir Temur, who detained Chinese envoys and prepared for a campaign to the East.

The *True Records of the Reign of Emperor Taizong*, in *juan* 68, describe the changes that occurred in Amir Temur’s empire after his death and note the return of Fu An from captivity: in 1407, “...Fu An (傅安), a censor in the military section (*bingke jishi* 兵科給事中), Guo Ji (郭驥), and others returned from Samarkand (撒馬兒罕). Fu An had been sent as an envoy to the Western Regions (*Xiyu*, 西域) in the 28th year (1396)²¹ of Hongwu’s reign and remained in Samarkand for 13 years. It was indeed heard that their leader Halil (*Hali*, 哈裏) ascended the throne, so he sent the envoy Khudaydad (*Hudaida*, 虎歹達) and others to escort An and the others home, also sending tribute (gifts) – local products. ... An and the others reported: “Fuma-Temur, (son-in-law) of the Yuan dynasty has died, Halil (Hali)²² succeeded him, and is Temur’s grandson”. Immediately, an edict was issued to commission (*zhibhui*, 指揮) Baiaerjintai (白阿兒沂台) and others to mourn Temur and also to present Halil (Hali) with letters bearing the imperial seal, silver money... with distinctions based on rank”.²³

²⁰ *Xinjiang difang lishi ziliao xuanji* (新疆地方历史资料选辑. Selected materials on the historiography of Xinjiang), 北京: 人民出版社 (Beijing: Renmin chubanshe) 1987, p. 218.

²¹ According to other sources, it was in 1395. According to the *Mingshi*, in 1395, “the emperor ordered Censor Fu An and others to [deliver to Amir Temur] a message bearing the imperial seal, as well as paper money and fabrics, [as a token of] gratitude. The horses sent as gifts by them [the people of Samarkand] annually exceeded 1,000”. See: *Ming shi*, *ibid*, p. 31865 (3673a).

²² Khalil Sultan – (14 September 1384 – 4 November 1411), grandson of Amir Temur, third son of Miran Shah.

²³ “*Ming shilu*” *leijuan leijuan*, *ibid*, p. 1066.

3. Jade trade

The usurpation of the throne by the Ming emperor Yongle (永樂)²⁴, the dethronement of his nephew Jianwen (建文)²⁵, and the subsequent concerns over the legitimacy of his rule may have inspired him to actively attract foreign embassies to China. In the Confucian view, a good emperor naturally attracts “barbarians,” who “come and transform” (*lai-hua*, 來化), that is, they recognize the superiority of Chinese civilization and become more submissive.²⁶ The more foreign embassies that arrived in China, the more significant and legitimate Yongle’s ascension to the throne appeared in the eyes of his subjects. It is possible that the costly maritime expeditions of Admiral Zheng He (鄭和)²⁷ also served to expand Chinese influence over neighboring and distant countries.

As noted in the “Account of the Western Regions” (*Xiyuzhuan*, 西域傳), Chapter 332 of the *History of the Ming Dynasty*, in the year of his ascension to the throne (1403), Yongle issued an imperial edict, in which it was stated: “From now on, all foreigners are to be allowed entry into China and to obey...”.²⁸ With this policy of encouragement, trade caravans from countries west of China “filled all the roads”, their carts laden with goods “numbering more than a hundred”.²⁹ The embassies from Samarkand and Herat were no exception. Over ten years, from the 20th year of the Hongwu reign (1387) to the 29th year of the Hongwu reign (1396), the number of horses brought by Amir Temur as gifts (referred to in Chinese sources as “tribute”) was recorded only in the *True Records of the Ming*

²⁴ Yongle (永樂) – the reign title of Zhu Di (Zhu Di, 朱棣), who ruled from 1402 to 1424. His posthumous temple name is Chengzu (Cheng-zu, 成祖).

²⁵ The grandson of the first emperor Hongwu, Zhu Yunwen (朱允炆), ruled under the reign title Jianwen (建文) for a very short time from 1398 to 1402. His posthumous temple name is Huidi (惠帝).

²⁶ *Xinjiang difang lishi ziliao xuanji*, *ibid*, p. 222.

²⁷ Zheng He (鄭和) – a famous navigator of the Ming era, who undertook seven maritime expeditions to the countries of Indochina, the Indian subcontinent, the Arabian Peninsula, and East Africa. Of Hui ethnicity (*Huizhu*, 回族), he was a descendant of immigrants from Bukhara. He lived from 1371 to 1435.

²⁸ HE, Yan, *ibid*, p. 42-43.

²⁹ *Ibid*, p. 43.

Taiḡu as no less than 3,050, although the actual number of horses was significantly higher than this.³⁰

Trade was highly profitable, and the Yongle reign became the pinnacle of trade relations between China and the Western Regions (*Xiyu*, 西域) during the Ming era. Relations between the Timurids and the Ming emperors improved after the death of Amir Temur. By the end of the first third of Yongle's reign, China's passive-defensive stance had shifted to an active foreign policy.

In the summer of 1408, Khalil Sultan sent an envoy, Sheikh Nuruddin, with gifts, who was accompanied on his return journey by Fu An. This is reported in the *True Records of the [Reign] of Emperor Taiḡong*, Chapter 78: "...the leader (ruler) of Samarkand (撒馬兒罕) [sent] Sheikh Nuruddin (*Shabei Nuerdin*, 沙黑奴兒丁) and others with tribute (gifts). [Soon] they said their farewells and returned home. Censor of the Military Department (*jishizhong*, 給事中) Fu An (傅安) was sent to accompany [them]..."³¹

As a result of internal strife, Amir Temur's youngest son, Shahrukh³², managed to become the ruler of the Timurid Empire in 1409. He moved the empire's capital to Herat, while his son, Mirzo Ulugh Beg³³, became the ruler of Samarkand. They continued active trade and diplomatic relations with the Ming dynasty.

The *True Records* meticulously list all Turkestan embassies and the goods and gifts they brought. Among the gifts sent from Samarkand, in addition to horses, jade (*yushi*, 玉石) began to appear. Chinese researchers believe that precious and semi-precious stones

³⁰ *Temuer wangchao yu Mingchaode gongci maoyi yanjiu lunwen* (帖木儿王朝与明朝的贡赐贸易研究论文, A study on tributary trade between the Timurid and Ming dynasties), <https://www.gwyoo.com/lunwen/maoyilunwen/gjmylwtg/200910/286736.html>

³¹ "Ming shilu" *leijuan leijuan*, *ibid*, p. 1067.

³² Shahrukh – Mu'in al-Haqq wa-d-Din Shahrukh (August 20, 1377 – March 12, 1447), Emir, the youngest son of Amir Temur, was the ruler of Khorasan (from 1397) and the Timurid Empire (from 1409).

³³ Mirzo Ulugh Beg – Muhammad Taraghay ibn Shahrukh ibn Timur Ulugh Beg Guragan (March 22, 1394 – October 27, 1449). A statesman, an outstanding mathematician, astronomer, and educator of his time.

were the second most common items brought from Samarkand and Herat to China, after horses.³⁴

According to the *True Records of the Ming Emperors*, embassies from Samarkand and Herat, sent by the descendants of Amir Temur, brought jade several times. For instance, in the 10th year (1445) of Zhengtong's (正統)³⁵ reign "... from Samarkand and other places, the ruler (王) Ulugh Beg Guragan (乌鲁伯苦列干) and others... presented ... jade (*yushi*, 玉石), and other goods...".³⁶

In the 1447 "... Samarkand [sent] an envoy and presented jade (*yushi*, 玉石), and other goods..." (*Yingzong shilu*, 英宗实录, *juan* 161)".³⁷

In the 7th year (1456) of Jintai's (景泰)³⁸ reign "... Samarkand sent ... accompanied by *zhibui* (指揮) Maheima Shelibang (馬黑麻舍力班)... presented jade..." (*Yingzong shilu*, 英宗实录, *juan* 264).³⁹

In 1487, "...foreigners presented jade (*yu*, 玉)... an envoy from Samarkand and other Western barbarians (*Xifan*, 西番) Aladaolace (*Aladaolaqie*, 阿刺倒刺乱) and others presented jade (*yu*, 玉)..."⁴⁰

According to the *True Records of the [Reign] of Emperor Xiaozong* (孝宗实录), *juan* 36 in 1490 "...Samarkand... and other places jointly sent embassies, presented horses (*ma*, 馬), camels (*tu*, 駝), jade (*yushi*, 玉石), and other goods...".⁴¹

The famous Chinese diplomat and traveler Chen Cheng (陈城)⁴², who visited Samarkand and Herat several times, noted in his

³⁴ *Temuer wangchao yu Mingchaode gongci maoyi yanjin lunwen*, *ibid.*

³⁵ Zhengtong (正統) – the reign title of Zhu Zhanji (朱瞻基), who ruled from 1398 to 1435. His posthumous temple name is Ying-zong (英宗).

³⁶ "*Ming shilu*" *leijuan*, *ibid.*, p. 1075.

³⁷ *Ibid.*, p. 1076.

³⁸ Jintai (景泰) – the reign title of Zhu Qiyu (朱祁钰), who ruled from 1427 to 1464. His posthumous temple name is *Dai-zong* (代宗).

³⁹ "*Ming shilu*" *leijuan*, *ibid.*, p. 1078.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 1081.

⁴¹ *Ibid.*, p. 1082.

⁴² The famous Chinese diplomat and traveler Chen Cheng (陈城) visited Central Asian countries several times and described them in his writings, among which the most notable are "Xiyu xingchengji" (*Records of Travel to the Western Regions*, 西域行程记) and "Xiyu fanguozhi" (*Description*

work *Xiyu fanguozhi* (“Account of the Western Countries”, 西域番国志) that in Herat (*Halie*, 哈烈) there were crystal (*shuijing*, 水晶), diamonds (*jingangzuan*, 金刚钻), and rubies (*lashi*, 刺石), so-called balas (*balasi*, 巴拉斯) or corundum ore (*hongyukuangshi*, 红玉矿石).⁴³

Samarkand during the reign of Amir Temur attracted numerous visitors from various countries. The best, most talented, and inventive craftsmen from conquered cities were selected and brought to Samarkand, among whom were jewelers (*zhubaoshang*, 珠宝商), silk weavers (*sizhijiang*, 丝织匠), bow and arrow makers (*gongshijiang*, 弓矢匠), chariot builders (*zhanchezhihaojia*, 战车制造家), glassmakers (*liuli*, 琉璃), and potters (*taogong*, 陶工) from Damascus (*Damashige*, 大马士革), gunsmiths (*zaoqiangan*, 造枪匠), metal engravers (*loujingong*, 镂金工), and architects (*jianzhushi*, 建筑师) from Turkey (*Tuerqi*, 土耳其). This laid the economic foundation for the development of various forms of art in Samarkand, including jade carving (*yushi diaoke*, 玉石雕刻), and it became world-renowned, even considered “more skillful than Herat (哈烈)”.⁴⁴

Regarding the origin of jade, it was most likely Hotan (*Hetian*, 和田), which has been renowned since ancient times for its craftsmen who worked with jade and had no equal anywhere in the world. The history of Hotan jade spans several millennia. As early as the Shang (商)⁴⁵ and Western Zhou (*Xi Zhou*, 西周)⁴⁶ dynasties, jade artifacts from Hotan were already known. In Anyang (安阳), Henan Province (*Henan*, 河南), 755 pieces of jade from the Shang-Yin

of the Western Regions, 西域藩国志). For more details, see: KARIMOVA, *ibid*, p. 115-142.

⁴³ CHEN, Cheng, *Xiyu fanguozhi*. (陈城. 西域藩国志, Chen Cheng. Description of the states of the Western Region.), Ming chaoben (明朝本), Guoli Beiping tushuguan shanben congshu (国立北平图书馆山本丛书), Beijing (Beijing) 1936, p. 24-26.

⁴⁴ *Yushi zhilu* (玉石之路, Jade Road), <https://www.icangyu.com/index.php?m=content&c=mobile&a=show&catid=6&id=2598>

⁴⁵ Shang (商) – the earliest Chinese dynasty, which existed from the 17th to the 11th centuries BCE.

⁴⁶ Western Zhou (Xi Zhou, 西周) – the period that succeeded the Shang dynasty, lasting for approximately 800 years from 1045 to 770 BCE.

period were discovered in the Fu Hao tomb (*Fubaomu*, 妇好墓)⁴⁷. After identification, it was found that most of the jade materials were Hotan jade (*Hetianyu*, 和田玉). The *Mutianzi zhuan* (Narrative of the Son of Heaven Mu, 穆天子传)⁴⁸ contains many valuable records about Hotan jade.⁴⁹

4. Trade in Wild Animals

Another commodity, alongside horses and jade, that was highly valued in China was rare birds and wild animals, such as lions (*shizi*, 狮子), leopards (*bao*, 豹), parrots (*yingwu*, 鹦鹉), etc., as well as their skins, including lion skins (*shizipi*, 狮子皮) and leopard skins (*jinqianbaoqi*, 金钱豹皮). As these were exotic animals to China, initially, the Ming emperors welcomed such gifts and rewarded them abundantly. Information about this can be found in many Chinese writings. According to the *True Records [of the Reigns] of the Ming Emperors*, in 1413, “from the Western Regions (西域)... Samarkand... and other places jointly sent embassies, accompanied by (*zhibui*, 指揮) *Bai'aersintai* (白阿兒忻台) and others, presenting Western horses (*xima*, 西馬), lions (*shi*, 獅), leopards (*bao*, 豹), and other goods...”⁵⁰

In 1415 and 1417, leopards (*wenbao*, 文豹) were brought from Samarkand.⁵¹

After the death of Emperor Yongle, until the end of Emperor Xuan-de's (宣德)⁵² reign in 1437, the Chinese court moved away from its earlier expansionist policy. Expansionism was criticized for its costliness and ineffectiveness. Large-scale expeditions, such as Zheng He's maritime missions (Zheng He, 鄭和), were discontinued. The Chinese government sought to restrict contact

⁴⁷ Fuhao (妇好) was the wife of the 23rd ruler of the Shang dynasty, Wuding (武丁), and was a valiant female military commander.

⁴⁸ “Mutianzi Zhuan” (穆天子传) – The “Narrative of the Son of Heaven Mu”, an ancient text recounting the journey of King Mu to the West in 989–988 BCE.

⁴⁹ *Yusbi zhibu*, *ibid.*

⁵⁰ “*Ming shilu*” *leijuan*, *ibid.*, p. 1068.

⁵¹ “*Ming shilu*” *leijuan*, *ibid.*, p. 1070.

⁵² Xuan-de (宣德) – the reign title of Zhu Zhanji (朱瞻基), the fifth emperor of the Ming dynasty. His temple name was Xuan-zong (宣宗). His reign lasted from 1425 to 1435.

with foreigners and reduce trade and “tribute relations” with neighbouring and more distant countries.⁵³ Nevertheless, relations between Turkestan rulers and the Ming dynasty, although interrupted by political circumstances on the empire's borders, did not cease. During the reigns of Ming emperors Cheng-hua (成化)⁵⁴ and Hong-zhi (弘治)⁵⁵, there was a peak in the presentation of wild animals to the Chinese court.

In 1445, “... from Samarkand and other places, the ruler (王) Ulugh Beg Guragan (烏魯伯苦列干) and others... presented horses (*ma*, 馬), camels (*tu*, 駝), leopards (*bao*, 豹), jade (*yushi*, 玉石), and other goods...”⁵⁶

In 1478, “... Sultan Ahmad (*Suolutan Abama*, 鎖魯檀阿哈麻) and others from the lands of Samarkand (撒馬兒罕)... sent envoys with tribute (gifts) of lions (*shizi*, 獅子)...”⁵⁷

In 1479, “... the Samarkand envoy Palyuwan (怕六灣) and others imported lions (獅子)... Sultan Muhammad (*Suolutan Mahama*, 速檀馬黑麻) sent an envoy with tribute of ferocious animals (*mengshou*, 猛獸), which is truly commendable”⁵⁸

In the same year, “... the rulers of Herat (*Heilon*, 黑婁), Lasi (刺思), Samarkand (撒馬兒罕), Badakhshan (把丹), and also Yunus Khan (羽奴思王) sent envoys with tribute of lions (獅子)...”⁵⁹

In the imperial Forbidden City Gugong, there was a vast park where many wild animals, including hundreds of lions brought by embassies from around the world, were kept. This led to protests from Chinese officials who lamented the high cost of maintaining these “useless” and “dangerous” animals from their perspective.

⁵³ *Xinjiang difang lishi ziliao xuanji*, *ibid*, p. 231.

⁵⁴ Cheng-hua (成化) – the reign title of Zhu Jianshen (朱見深), who ruled from 1447 to 1487. His temple name was Xian-zong (憲宗).

⁵⁵ Hong-zhi (弘治) – the reign title of Zhu Youtang (朱祐樞), who ruled from 1470 to 1505. His temple name was Xiao-zong (孝宗).

⁵⁶ “*Ming shilu*” *leijuan*, *ibid*, p. 1075.

⁵⁷ *Ibid*, p. 1079.

⁵⁸ *Ibid*, p. 1079.

⁵⁹ *Ibid*, p. 1080.

However, wild animals continued to arrive. As noted in Chinese sources, Turkestan embassies travelled to Southeast Asia for lions. In 1485, "... it is said that the Samarkand envoy returned [home] via Guangdong, and later travelled to Malacca (*Malajia-guo*, 滿刺加國)⁶⁰, wishing to purchase lions (獅子) for tribute. Only the lion is a useless wild animal..."⁶¹

Another record in the *True Records* about sending envoys via Malacca: in 1489, "... following the old custom, the Samarkand envoys, travelling through Gansu (甘肅), presented tribute (gifts). Indeed, the ruler Ahema Wang (Ahema-wang, 阿黑麻王) sent an envoy via Malacca (*Malajia-guo*, 滿刺加國), having obtained lions (獅子), parrots (*yingwu*, 鸚鵡), and other goods, arriving in Guangzhou (廣州)..."⁶²

In 1490, "... foreigners (*huren*, 胡人) from the Western Regions (西域)... once (already) brought lions (獅子) and other wild animals (*shou*, 獸), [which represent] a danger to China..."⁶³

The popularity of rare and valuable lions in China was also due to the spread of Buddhism, which associated the lion with strength and wisdom. However, for the Ming dynasty, it was merely a matter of "prestige"⁶⁴.

Conclusion

After the death of Amir Timur, relations between his descendants and the Ming dynasty improved and became actively developed. Alongside horses, which were consistently welcomed by the Chinese emperors, other goods, such as jade and wild animals, began to appear. The popularity of jade artifacts during the Timurid dynasty in the early 15th century, especially during the reign of Shah Rukh, had a direct influence on the emergence of new forms of jade processing and its spread in the 16th and 17th centuries in Western and Southern Asia. Rare birds and animals were also highly valued

⁶⁰ Manlajia-guo (滿刺加國) refers to Malacca during the Ming dynasty, also known as Maluujia (馬六甲).

⁶¹ "Ming shilu" *leijuan*, *ibid*, p. 1081.

⁶² *Ibid*, p. 1081.

⁶³ "Ming shilu" *leijuan*, *ibid*, p. 1082.

⁶⁴ *Temuer wangchao yu Mingchaode gongci maoyi yanjiu lunwen*, *ibid*.

by the Ming emperors, but over time, Chinese sources recorded their “uselessness” and the high cost of maintaining them.

Nevertheless, maintaining official relations with foreign countries contributed to the enhancement of the Ming empire's international prestige. Therefore, the policy of “attracting” Western countries to China served both to strengthen the Ming government's authority and to raise its international status. The policy of “attracting foreign envoys with goodwill” was intended to serve specific goals; thus, the Ming court initiated the establishment and expansion of diplomatic relations with Turkestan's countries.

References

Chinese Written Sources

CHEN, Cheng, *Xiyu fanguozhi*. (陈城. 西域藩国志, Chen Cheng. Description of the states of the Western Region.), Ming chaoben (明朝本), Guoli Beiping tushuguan shanben congshu (国立北平图书馆山本丛书), 北京 (Beijing) 1936, p. 24-26.

Ming shi. (明史, The history of the Ming [Dynasty]), *Ersbi sisbi* (二十四史, 24 dynastic stories), 上海 (Shanghai) 1958, vol.3 (三册).

“*Ming shilu*” *leijuan* (明实录类纂 涉外史料卷. Materials of the “True Records of the Ming [Dynasty]” by section), Wuhan: Wuhan chubanshe 1991.

Other Sources

FAIRBANK, J.K., *The Chinese World Order: Traditional China's Foreign Relation*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1953.

HE, Yan, “Mingdai Xiyu yu Zhongyuande tonggong hushi maoyi (和奄. 明代西域与中原的通贡互市贸易, On China's mutual trade with Western countries in the Ming Era)”, *Xinjiang lishi yanjiu* (新疆历史研究. *Research on the History of Xinjiang*), 乌鲁木齐 (Wulumuqi) 1986, No 2, p. 42-50.

KARIMOVA, N., *Information from Chinese written sources on the History of Relations between the Central Asian states and Ming China of the XIV-XVII centuries*. (2nd edition), Tashkent, “Donishmand”, 2023, p.104-115.

ROSSABI, M., “The Ming and Inner Asia“, *Central Asiatic Journal*, 1972, vol.8, p. 221-246.

Xinjiang difang lishi ziliao xuanji (新疆地方历史资料选辑. Selected materials on the historiography of Xinjiang), 北京: 人民出版社 (Beijing: Renmin chubanshe) 1987, p. 218.

Temuer wangchao yu Mingchao de gongci maoyi yanjiu lunwen (帖木儿王朝与明朝的贡赐贸易研究论文, A study on tributary trade between the Timurid and Ming dynasties), <https://www.gvyoo.com/lunwen/maoyilunwen/gjmylwtg/200910/286736.html>

Yushi zhibu (玉石之路, Jade Road), <https://www.icangyu.com/index.php?m=content&c=mobile&a=show&catid=6&id=2598>

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	<i>* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynağında belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin / intibal.net vb.</i>
Etik Bildirim:	<i>turkarsosyalbilimlerdersisi@gmail.com</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muafır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	<i>* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / Turnitin / intibal.net etc.</i>
Complaints:	<i>turkarsosyalbilimlerdersisi@gmail.com</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

[DOI: 10.71138/turkav.1568795](https://doi.org/10.71138/turkav.1568795)

Amerikan Arşiv Belgeleri Işığında Yusuf Hikmet Bayur'un Dış Politika Anlayışı

Pınar TOKAŞ | [0000-0003-1834-0604](https://orcid.org/0000-0003-1834-0604) |
pinartokas65@gmail.com

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, Türkiye

Prof. Dr. Mehmet PINAR | [0000-0001-5416-5220](https://orcid.org/0000-0001-5416-5220) |
mehmetpinar@yyu.edu.tr

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, Türkiye

Öz

Yusuf Hikmet Bayur'un gerçek anlamda dış politika ile ilgilendiği ve fikirlerini özgürce beyan ettiği dönem kendi partisi olan Millet Partisi'ni kurması ile gerçekleşmişti. Dönemin dış politikasını incelemek açısından Bayur'un fikirlerine değinmek gerekliydi. Bayur, iç politikada olduğu gibi, dış politikada da Atatürk'ün politika anlayışını yansıtan bir duruş sergilemekteydi. Öte yandan kendi partisini kurarak kendisi ile aynı fikirlere sahip siyasetçilerle aynı zeminde birleşmişti. Her ne kadar Millet Partisi çeşitli fikirlerin bir arada olduğu, çoğunluğunu muhafazakarların oluşturduğu liberal ekonomik görüşe sahip olsa da dış politika alanında Hikmet Bayur ile aynı çizgide fikirlere sahip bir partiydi. Partinin ilk dönemlerinde kurucusu Hikmet Bayur'un fikirlerinin ağırlığının hissedildiği görülmektedir. Bu dönem birtakım olayların meydana geldiği bir dönem olduğu için dış politika gündemi uzun süre meşgul etmişti. Bir yandan dış devletlerin iç meselelerimize karışması endişesi, diğer yandan da komünizm tehlikesi tartışılmaktaydı. 1948 yılından 1950'ye kadar geçen Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı döneminde Bayur, dış politikadaki zayıflığı özellikle Kudret gazetesinde yazdığı makaleleri ile eleştirdi. Bu yüzden CHP ile sürekli çatışma halindeydi. Özellikle sorunların temelini ülke yönetiminin zayıflığına bağlaması onun sürekli ağır eleştiriler yapan siyasetçi konumunu korumuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin yüceliğinin dış devletlerce de bilinmesi ve diplomatik anlamda sömürge devletler konumunda kalmaması için gereken ağırlığın koyulmasına inandı. Bu yüzden siyasi hayatı boyunca bu amaç için çalıştı.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Hikmet Bayur, Dış Politika, Millet Partisi.

Atıf Bilgisi

Tokaş, Pınar ve Pınar, Mehmet "Amerikan Arşiv Belgeleri Işığında Yusuf Hikmet Bayur'un Dış Politika Anlayışı". TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 4/2 (Aralık 2024), 563-590.

Research Article

[10.71138/turkav.1568795](https://doi.org/10.71138/turkav.1568795)

Yusuf Hikmet Bayur's Understanding of Foreign Politics in The Light of American Archive Documents

Pınar TOKAŞ | [0000-0003-1834-0604](https://orcid.org/0000-0003-1834-0604) |
pinartokas65@gmail.com
Van Yüzüncü Yıl University, Van, Türkiye

Prof. Dr. Mehmet PINAR | [0000-0001-5416-5220](https://orcid.org/0000-0001-5416-5220) |
mehmetpinar@yyu.edu.tr
Van Yüzüncü Yıl University, Van, Türkiye

Abstract

The period when Bayur was truly interested in foreign policy and expressed his opinions freely was when he founded his own party, the Nation Party. It was necessary to touch upon Bayur's ideas in order to examine the foreign policy of the period. Bayur displayed a stance that reflected Atatürk's understanding of politics in foreign policy as well as in domestic politics. On the other hand, by establishing his own party, he united on the same ground with politicians who had the same ideas as him. Although the Nation Party had a liberal economic view, where various ideas coexisted and the majority of whom were conservatives, it was a party with ideas in line with Hikmet Bayur in the field of foreign policy. It is seen that the weight of the ideas of its founder Hikmet Bayur was felt in the early periods of the party. Since this period was a period in which some events took place, foreign policy occupied the agenda for a long time. On the one hand, the concern about foreign states interfering with our internal affairs, and on the other hand, the danger of communism was being discussed. During the Republican People's Party's rule from 1948 to 1950, Bayur criticized the weakness in foreign policy, especially with the articles he wrote in the Kudret newspaper. That's why he was in constant conflict with the CHP. In particular, attributing the root of the problems to the weakness of the country's administration preserved his position as a politician who constantly criticized heavily.

Keywords: Yusuf Hikmet Bayur, Foreign Policy, Nation Party.

Citation

Tokaş, Pınar and Pınar, Mehmet “Yusuf Hikmet Bayur's Understanding of Foreign Politics in The Light of American Archive Documents”. TÜRKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences, 4/2 (December 2024), 563-590.

Giriş

Millî Mücadelenin fikri önderlerinden siyasetçi ve bilim insanı Yusuf Hikmet Bayur, 21 Ocak 1891 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Annesi Temyiz Mahkemesi üyelerinden İsmail Hakkı Bey'in kızı Memduha Hanım, babası ise eski Osmanlı sadrazamlarından Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa'nın oğlu Salih Haşmet Bey'dir. Babasının küçük yaşta (1892) kaybeden Bayur, dedesi Kâmil Paşa'nın himayesinde yetişmişti.¹ Galatasaray Lisesi'nden mezun olan Bayur, üniversiteyi Paris Sorbonne Üniversitesi'nde okudu.² Bayur'u siyasete yönlendiren unsurların başında çocukluğundan beri şahit olduğu siyasi olaylar silsilesinin olduğu söylenebilir. Dönemin dedesinin sadaret dönemlerine de denk gelmesi ileri tarihlerde Meşrutiyet ve II. Abdülhamid devri olayları üzerine eğilmesinde etkili olmuştur. Siyasete fiilen katılması 1933 yılında Cumhuriyet Halk Partisi Manisa Milletvekili seçilmesi ile olmuştur. Milletvekilliği dışında Millî Eğitim Bakanlığı ve Büyükelçilik de yapmıştır.³ Ancak Bayur çocukluğundan itibaren siyaset ile yakından ilgilenmişti. İleri seviye Fransızcası ve iyi bir hitap yeteneği olması dışişlerinde birtakım görevlere dahil olmasında etkili olmuştur. Hikmet Bayur'un siyasi hayatın içinde önemli bir konumda olmasını sağlayan en önemli etken, dönemin demokrasi anlayışının en önde gelen temsilcilerinden biri olmasıdır. Bilim insanı olmasının yanında siyasetle de yakından ilgilenmesi, bu alanda birçok görev alması kaçınılmaz kılmıştır. Siyasi kimliği beklenildiği gibi Cumhuriyet rejiminin kurucu kadrosunun bağlı olduğu Cumhuriyet Halk Partisi ile başlamıştır. Hikmet Bayur, Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrıldıktan sonra siyasi hayatına 21 Temmuz'da yapılan milletvekili seçimlerinde DP listesinde bağımsız adaylığını koyarak devam etmeyi uygun görmüştü. Fikirlerini özgürce ifade edip siyaset içerisinde bir yer edinmesi 1948 yılında kendi partisi olan Millet Partisi'ni kurması ile gerçekleşmişti. Hangi partide olursa olsun uzun

¹ İsmail Arar, "Prof. Hikmet Bayur ve Yayınlanmamış Bir Araştırması", *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1985, s. 43.

² Hilmi Kâmil Bayur, "Hikmet Bayur'un Yaşantısından Bazı Çizgiler", *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1985, s. 37.

³ Alaattin Uca, "Yusuf Hikmet Bayur'un Hayatı, Fikirleri ve Eserleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 9, Erzurum 1998, s. 211.

yıllar siyasi kimliğini korumuştur. Bayur, siyasetten uzaklaştığı tarih çalışmaları yürüttüğü bir dönemde 6 Mart 1979’da vefat etmiştir.⁴

1. Amerikan Arşiv Belgeleri Işığında Yusuf Hikmet Bayur’un Dış Politika Anlayışı

Yusuf Hikmet Bayur, siyaset ve yeni rejimin fikri cephesinin olgunlaşmasına sunduğu katkıların yanında, Türk dış politikasıyla ilgili önemli tespitleriyle üretken bir profil çizdi. Bayur’un Türkiye’nin dış politikasında çoğu zaman hükümetten ayrık bir tutum sergilediğini görmekteyiz. Amerika Başkanı Truman’ın Türkiye ve Yunanistan’a yardım yapması ile ilgili nutku Türk basınında olumlu karşılanırken, Bayur’un Türkiye’nin iç işlerine karışılmasına kapı aralayacağı endişesiyle bu projeye mesafeli bir duruş sergilediği görüldü. Ona göre bu doktrin Türkiye’nin bağımsızlığını tehlikeye düşürebilirdi.⁵

Nihat Erim, Ulus’taki “*Mevsimsiz Yorumlar*” başlıklı yazısında Hikmet Bayur ve aynı tarz düşünce içinde olanların Amerikan yardım politikasına ilişkin yaklaşımlarının spekülatif ve temelsiz olduğunu öne sürdü. Erim’e göre Türk Hükümeti, Amerika ile yürüttüğü ilişkide pazarlık ve koşullardan ziyade uluslararası kanallar aracılığıyla borç/kredi sağlama amacındaydı. Demokratların ve Bayur’un ekonomik getirileri dikkate almadan ulusal onur algısını sürekli yinelemeleri ve merkezlerine almaları gerçeklikten uzaktı. Türkiye’nin uluslararası prestiji yüksek olduğu gibi, bağımsızlık sorunu da yoktu. Bayur gibiler küçük/sığ düşündükleri için Türk dış politikasının manevralarını okumakta zorlanmaktaydılar.⁶ Orijinali “*Zamansız ve Esassız Yorumlar*” başlıklı olan makalede Erim, Bayur’un iddia ettiği gibi yardımın miktarı ve şekli hakkında Türk hükümeti ile Amerika arasından bir görüşme veya anlaşma olmadığını altını çizdi. Ayrıca Türk dış politikasının başka devletlerce övüldüğünü ve imrenilecek bir seviyede olduğunu belirtti. Erim, Bayur’a söylediği sözlerini: “*Kendi hükümetinden haksız, sebepsiz ve insafsızca şüphe eden yazar müsterih olsun. Cumhuriyet Hükümeti, şimdiye kadar olduğu gibi*

⁴ Bayur, *agm*, s. 41.

⁵ ABD Ulusal Arşivi, 867.00/8-2747, 1947.

⁶ ABD Ulusal Arşivi, 867.00/3-2247, 22 Mart 1947, s. 2-3.

bundan sonra da Lozan'da temelleri atılan yolda yürüyecektir.” diyerek sonlandırmıştı.⁷

Bayur bu eleştiriler karşısında bu yardım projesine mesafeli/kuşkululu yaklaştığını gizlemedi. Amerika'nın iyi niyetinden şüphesi olmamasına karşın, Türk Hükümeti'nin elinde kontrol izninin olmasının altını çizdi. Eleştirilerinin amacının hükümete dış politikada yeni perspektif kazandırmak olduğunu söylemekten kaçınmadı. Ona göre, sorgulanması gereken iki husus vardı: Birincisi, bu iyi niyetli Amerika yeni emperyalist yönelime direnmeye ve Türkiye'yi desteklemeye kararlı mı? İkincisi 150 milyon dolarlık yardım ancak kullanım kontrollü olmak şartıyla verilecekse bu şart değiştirilmeli mi?⁸ Fuat Köprülü yaptığı açıklamada Bayur'un değerlendirmesini/sorgulamasını Amerika'nın şartlı yardımıyla ilgisi olmadığını belirtmişti. Bayur'un eleştirilerinin partisinden bağımsız kendisini bağladığını söylemekten çekinmedi.⁹ Türkiye ve Yunanistan'a verilecek olan yardımın ABD Senatosunda onaylanması Türk basınında olumlu karşılanmıştı. Türk basını genellikle ABD'nin emperyalist bir çizgide olmadığı ve Türkiye'nin bağımsızlığını tehdit etmediği yönünde bir duruş gösterdi. Bayur ise Kudret gazetesinde kendisine yönelik eleştiriler karşısında ABD'nin Rusya'yı durdurmak/frenlemek için Türkiye ve Yunanistan sınırları üzerinden hareket sahası oluşturmasını tenkit etmeye devam etti.

Rusya'nın yardımla ilgili BM'nin otoritesini baltaladığı ile ilgili suçlamaları basın tarafından reddedilirken, BM'nin Türkiye ve Yunanistan'ın karşı karşıya kaldığı tehlike durumunda yardım edemeyeceğini ve bunu yapabilecek tek devletin ABD olduğunu savundular. Rusya tehlikesi karşısında ülkenin yalnızlığa sürükleneceği hâkim görüş olduğundan Bayur dışında yardım olumlu karşılandı.¹⁰ Bayur, Rus tehlikesinin farkında olmasına karşın yardımlarda inisiyatif kullanan bir Türk dış politikasını savunmaktan geri durmadı.

Başbakan Recep Peker'in CHP Grup toplantısında yardım ile ilgili yaptığı konuşmasına DP ve muhalif Kudret gazetesi sert eleştiriler getirdi. Peker hem Yunan hem de Türk hükümetlerinin

⁷ Nihat Erim, “Zamansız ve Esassız Yorumlar”, *Ulus*, 21 Mart 1947, 1-4.

⁸ ABD Ulusal Arşivi, 867.00/3-2247, 22 Mart 1947, s. 2-3.

⁹ ABD Ulusal Arşivi, 867.00/3-2447, 24 Mart 1947, s. 1.

¹⁰ ABD Ulusal Arşivi, 867.00/5-147, 1 Mayıs 1947, s. 1.

demokratik olduklarını ve demokrasi yolunda ilerlediklerini aksini düşünenlerin hataya düştüğünü/düşeceğini belirtti. Bayur, başbakanın bu hamlesinin/konuşmasının Türk halkı ve ABD'yi rahatsız edeceğini belirterek ABD'nin yabancı devletlerin içişlerine karıştığını iddia eden komünistlerin eline koz vereceğini de söylemekten kaçınmadı. Gelişmeleri yakından takip eden ABD Büyükelçiliği eleştirilerin siyasi gerekçelerle yapıldığını belirtse de Başbakanın açıklamalarını gaf olarak nitelendirdi.¹¹ O, ABD'nin yapacağı askeri yardımın ekonomik yardımdan çok daha fazla olmasına dikkat çekerek, ABD'nin Türkiye'den askeri anlamda beklentilerini ortaya koymaya çalıştı. Ona göre Rusya'nın tehdidi altında olan tek ülke Türkiye olmamasına karşın askeri yardım seçeneğinin ön planda tutulması düşündürücüyüdü. Nüfusu daha az olan ülkelere verilen ekonomik yardımın Türkiye'den çok daha fazla olması garipsenecek bir durumdu. Özellikle Yunanistan, Almanya gibi, ülkelere yapılan ekonomik yardım Türkiye'den çok daha fazlaydı.¹² ABD yardımı sadece Türk basınında değil, ABD basınında da merak konusuydu.

Nitekim bir süre sonra Truman'ın Türkiye'ye yapılacak yardım ile ilgili 6 Aralık'ta ABD Kongresine sunduğu üç aylık rapor genel havayı değiştirmişti. Ulus gazetesinde de yayınlanan bu rapor, CHP'li yazarlar tarafından kendi partilerinin zaferi olarak lanse edilmişti. Bayur'a göre yaşanan gelişmeler halkın eğilimleri dikkate alınmadan iç siyaset malzemesine dönüşmüştü. ABD'nin Rus emperyalizmine karşı durması ve diğer devletleri de içine alarak emperyalizmin güçlenmesini önlemek için bu devletlere yardım etmesi olağan bir durumdu. İktidarın amacı ekonomik ve sosyal adaletsizliklerin artmasını önlemek, halka refah içerikli bir yaşam sunmak bu sayede de ülkede komünizmin yayılmasını engellemektir. Bunun sağlanmaması durumunda Çin gibi komünist tehdidiyle karşı karşıya kalınacaktı. Truman'ın raporunu bir takdir ve övgü aracı olarak görmeleri onların Osmanlı zihniyetine geri döndüklerini göstermişti. Son zamanlarda ülke iki farklı tehdit altındaydı. Dışta Rus tehdidi, içte de kötü idare ve yolsuzlukların yarattığı ekonomik ve sosyal sorunlardı. Kötü idareye karşı mücadele eden vatanseverler komünizm ile de mücadele etmekteydi. İktidarın abartılı bulduğu

¹¹ ABD, Ulusal Arşivi, 867.00/9-647, 1947, s. 1-2.

¹² ABD Ulusal Arşivi, 867.00/1-649, 1949, s. 1.

tepkisine rağmen Bayur, yardımın Türkiye'nin geleceği bakımından ümit verici yönleri olduğunu belirterek Truman'a teşekkür etmişti.¹³ Bu noktada genel havanın neden değiştiğini Bayur'un sıkça değindiği komünizm tehlikesi onun Truman'ın ülkeye yapacağı yardım fikrine önceki gibi sert eleştirilerde bulunmadığını hatta yazdığı rapordan dolayı teşekkür etmesinden anlayabiliriz. Komünizm dışında Rusya'nın son zamanlardaki toprak ve üs talepleri de düşünüldüğünde Bayur'un dış politika fikirlerinin yön değiştirmeye uygun olması olağandı. Nitekim kendisi Türk siyasetinde milli egemenlik ve demokrasi konusunda en hassas siyasetçilerden biriydi.

Bu tavır Atatürk dönemi dış siyasette uygulanan denge ve barış yönteminin devamı niteliğindedir. Atatürk uzun yıllar ülkenin aldığı hasarlar sonucu dış siyasette bu yolu izlemenin zorunluluğu üzerinde durmuştu. Refik Koraltan'ın anılarında ilettiğine göre Atatürk Mart 1923'te Mersin'den Ankara'ya trenle hareket ederken:

Rus dostluğundan zarar gelmemek için başta büyük Amerikan milleti olmak üzere Anglosakson ittifakına muhtacız. Ben şimdi bunlarla ittifak arasam, mağrur İngilizler bizi himayelerine almak isterler. Biz, asırlar boyunca tam istiklal içinde yaşamak için milyonlarca evladımızı feda ettik. I. Dünya Harbi'nin galipleri, başta İngiliz Devlet Adamı Lloyd George olmak üzere diğer müttefiklerin Versay'da yaptıkları sulh anlaşması ile II. Dünya Harbi'nin tohumunu attılar. Ne yazık ki Wilson'un insanlığı ve beşeriyeti bir daha böylece felaketlere uğratmamak için, Amerika milletinin de insani duygularına tercüman olarak ileri sürdüğü Wilson Prensipleri adıyla tarihe geçen, sulh şartlarını dahi bertaraf ederek daha büyük bir felaketin temelini attılar. En çok 15 sene sonra bu felaket olacaktır. Yurdumuz asırlar boyunca Rusların taziyek ve tecavüzü yüzünden başlayan harplerle harap oldu. Son Millî Mücadele ile kazanılan istiklal ve zaferimizden istifade ederek yurdun imarını temin etmemiz lazım. Ne yazık ki, bundan evvel ne yapabilirsek her türlü fedakarlığı ihtiyar ederek ordumuzu takviye ve teçhize mecburuz. O büyük felaket günleri yaklaştığı zaman İngiliz ve Fransız devletleri namına, bizden ittifak arayacaklar. İşte o zaman müsavî şartlarla ittifak yapmak mümkün olabilir. Koraltan,

¹³ Yusuf Hikmet Bayur, "Bay Truman'ın Bize Ait Raporu", *Kudret*, 11 Aralık 1948, s. 1-4.

Atatürk'ün bu dahiyane bulduğu fikirlerinin doğruluğunu İkinci Dünya Savaşı sırasında anlaşılacağını ifade etmişti.¹⁴

Millet Partisi ve Hikmet Bayur “uzlaştırıcı dış politikayı” takip ederken, hükümetin dış politika anlayışından ayrılıp ayrılmayacağı ve Sovyet Rusya’ya Boğazlar noktasında taleplerini nasıl karşıladığı merak konusuydu. Nihat Erim’in bir mitinginde yaptığı konuşmasında yeni partinin dış politikasını daha uzlaştırıcı olduğunu söylemesine karşılık Bayur, *Bu Rusya’ya eyalet vererek anlaşmaya varacağımız anlamına mı geliyor?* diye sormuştu. Kendi kendine verdiği cevap ise *Mareşal Çakmak toprağımızdan bir karış düşmanımıza vermeyecektir*, olmuştu. Ona göre CHP, Demokrat Parti’ye yüklediği Rusya yanlısı ve komünist bir araç olma suçlamalarını üçüncü bir parti olan Millet Partisi’ne de yüklemeye yönelterek farklı bir algı oluşturma düşüncesindeydi.¹⁵ Ayrıca Sovyet Rusya ile komşuluk ilişkilerinin güçlendirilmesi ile ilgili fikirlerini belirtirken daha ılımlı bir yaklaşım sergilemişti. Bayur, Türkiye ile Rusya arasındaki bu tür bir yakınlaşmanın “*tüm dünyanın çıkarlarına uygun olacağını*” belirtmişti. Ayrıca “*Biz Ruslara karşı değiliz, biz sadece bizden toprak ve üs isteyenlere karşıyız*” demişti. DP Milletvekili Adnan Menderes 27 Ağustos’ta İzmir’de düzenlediği mitingde Bayur’un dış politika ile ilgili bu tespitlerini doğru bulmadığını belirtmişti. Menderes, Rusya ile dostluk ilişkileri kurulmadan önce, Rusya’nın mevcut uluslararası durumunu dikkate alarak özellikle Batı demokrasileriyle ilgili genel politikasını değiştirmesi gerektiğini söylemişti. Ayrıca, dünya barışının küresel bir sorun olduğunu, yalnızca Türk- Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiden ibaret olmadığını, Birleşmiş Milletlerin varlığını hatırlatmıştı. İki karşıt kutup arasındaki gerginlikleri sebebiyle iyimser bir tablo çizemediğini vurgulamıştı. Yani Türk-Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin düzelmesi sadece toprak iddiaları ve üs taleplerinin geri çekilmesi ile sağlanamayacağını söylemişti. Menderes’in bu eleştirileri basın tarafından Bayur’a sorulduğunda eleştirileri anlamlandıramadığını, Türkiye’nin BM üyesi olduğunu ve olası bir saldırıda örgütün çoğunluğu gibi saldırının karşısında duracaklarını söylemişti.¹⁶ Rusya’nın toprak ve üs talepleri karşısında düşman olarak telakki edilmesi olağan bir durumdu. Bu durum

¹⁴ Refik Koraltan, *Demokratlar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 51.

¹⁵ ABD Ulusal Arşivi, 867.00/5- 1848, 1948, s. 1.

¹⁶ ABD Ulusal Arşivi, 867.00/9-148, 1948, s. 1.

dikkate alındığında BM ilkeleri çerçevesinde karşılıklı ilişkiler kurulabileceğini belirtti. Menderes'in tenkitlerinin anlamsız/temelsiz kaldığını ifade etti.¹⁷ Amerika Büyükelçiliği, Millet Partisi üyeleri Hikmet Bayur ve Kenan Öner'in dış politikadaki bu tutumunu büyütmelemlerini bir siyasi taktik olarak okumuştur. Bu yaklaşımları parti politikalarından çok parti sözcülerinin kişisel çıkışlarına yormuştur.¹⁸

Bütün bu eleştiriler Bayur'un dış politikadaki barışçıl siyasetini kendi fikrinin yanında, Millet Partisi'nin de dış politika yönünü açıklamaktadır. Nitekim parti kurucuların yaptığı toplantıda dış politikadaki dostlukların sürdürülmesi ve anlaşmalara sadık kalınması gerektiğini savunmuştu. Bunun dışında parti içinde basın özgürlüğüne önem verildiğini ve bu özgürlüğü engelleyen hükümlerin kaldırılması için mücadele edeceklerini de bildirmişti.¹⁹ Yine Fevzi Çakmak ve Hikmet Bayur yaptıkları basın açıklamasında toprak talep etmedikleri sürece ABD ve Rusya'ya karşı olmadıklarını, daha dostane ilişkiler kurmaktan yana olduklarını açıklamışlardı. Özellikle Bayur'un açıklamaları Sovyet Rusya'yı Kars ve Ardahan iddialarından açıkça vazgeçmeye ve Rus-Türk dostluğunun kurulması için boğazların ortak kontrolüne davet ediyormuş gibi bir görüntü arz ettiği ABD Büyükelçiliğın tespitleri arasında yer almıştı.²⁰

Nitekim Hasan Saka'nın Rus Büyükelçiliği'ni ziyareti ve Rus Büyükelçisi ile görüşmesi de kaçınılmaz olmuştu. Bu görüşmede Rus elçi, Amerikalılar gelene kadar Türkiye ile Rusya'nın arasının iyi olduğunu söylemesi dikkat çekmişti. Bayur bu iddianın tarihin seyrini değiştirmeye çalışmak olduğunu ve tamamen yanılıcı olduğunu belirtmişti.

Bizim Ruslar ile dost olduğumuz dönem Rus emperyalizmin ölmüş veya öyle gösterildiği dönemdi. Atatürk'ün barış siyasetine uygun olarak saldırgan olamayan bir devletten başka bir yaklaşım düşünülemezdi. Türk-Rus ilişkilerinin bugünkü geldiği noktanın Amerika ile aramızdaki yakınlaşmadan doğmamıştı. Rusya henüz Amerika ile

¹⁷ Y. Hikmet Bayur, "Yolsuzluklara Rağmen Zafer Kazanmak Bir Türk Göreneğidir", *Kudret*, 31 Ağustos 1948, s. 1-4.

¹⁸ ABD Ulusal Arşivi, 867.00/9-1748, 1948, s. 1-2.

¹⁹ "Millet Partisi Kurucularının Toplantısı Sona Erdi", *Akşam*, 28 Temmuz 1948, s. 1.

²⁰ ABD Ulusal Arşivi, 867.00/8-948, 1948, s. 1-2.

arasında bir çatıma başlamamışken bizden toprak ve üs talep etmişti. Ayrıca bir Amerikan yardımı ve bu iki devlet arasında bir yakınlık da söz konusu değildi. Dolayısıyla Rusya ile gerginliğin sebebi onun emperyalist emellerini açığa vurmasındandı.²¹

Ona göre Rusların emperyalist istekleri reddedildikten sonra, Amerika da Rusya'ya karşı bir duruş geliştirerek Türkiye'ye yardım etmek istemişti. Rusya ile ilişkilerin normalleşmesi için toprak, üs taleplerinden vazgeçerek BM politikalarını baltalamaktan uzak durması gerekirdi. Bunu pratiğe dökmek için Rusya, Balkan politikaları, Yunan iç isyanını desteklemekten vazgeçmesinin yanında İran'ı çember altında tutması gerekmektedir.²²

CHP'nin dış politikasında Rusya ile ilişkileri merak konusu iken Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir habere göre bir yazıda CHP'nin bundan sonra "Atatürk Yolu" üzerinde bulunduğunu göstermeye daha çok önem vereceği belirtilmişti. Ona göre bunun Rus Büyük Elçisi'nin sözleri ile ilgisi vardı. Elçi Lavrişef'in Atatürk'ün dış politikasına dönük sözleri son derece haksız ve yersizdi. Çünkü Rusya ile iyi ilişkilerimizi bozan Türkiye değil Rusya idi. Rusya'nın isteklerinden sonra ilişkiler 1920'den farklı bir seyirde devam etmişti. Bu isteklerden biri de Doğu illerinin bir kısmının Ermenilere verilmesiydi. Mustafa Kemal ve Türk halkının şiddetle karşı çıkması üzerine konu kapanmış ve 1921 Lenin'in her milletin kendi kaderini belirlemesi yönündeki politikası devam ettirilmişti. 1945 yılına kadar ilişkiler iyi seyir takip etmesine karşın sonraki süreçte siyasetini değiştiren ve Türkiye'den üs ve toprak talep eden Rusya olmuştu. Bu nedenle Atatürk siyasetine dönün diyen Rusya'ya Lenin'in siyasetine dönün demek gerekecekti. Bu süreçte Rusya üs ve toprak talepleri ile ilgili sözleri yalanlamamış, bu yüzden ilişkilerin doğal bir süreçte ilerlemesi de zorlaşmıştı. Rusya'nın isteklerinden vazgeçtiğini resmi olarak beyan etmediği sürece kararlı duruş devam ettirilmeliydi. O, Cumhuriyet Bayramı'nda Molotof'un teşrif etmemesine rağmen Rusların milli bayramında Türk heyetinin Rus Büyükelçiliğini ziyaret etmesini zaaf olarak gösteren Ruslara tepki göstermişti. Rusya ile ilişkiler kopmamasına karşın iki taraf da birbirine kuşkuyla bakan sancılı bir döneme girmişti.²³

²¹ Y. Hikmet Bayur, "Rusya ve Biz", *Kudret*, 25 Kasım 1948, s. 1.

²² Y. H. Bayur, *agm*, s.4.

²³ Y. Hikmet Bayur, "Atatürk Yolu", *Kudret*, 3 Aralık 1948, s. 1-4.

Bu atmosferde Rusya'nın olası bir saldırısı karşısında Amerika gerekli önlemlerini almıştı. Bayur, her ne kadar Rus tehlikesini sürekli gündeminde tutmasına karşın Rusya'nın Türkiye'ye saldırma ihtimali düşük bir ihtimaldi. Rusya tarafından saldırıya uğrama ihtimali en az olan ülke iken hepsinden daha fazla silah ve askeri yardım almasını olası bir savaştan Amerika'nın bizden azami seviyede yararlanma planı olarak okumuştur. Buna karşın Marshall planı gereği Türkiye'ye verilecek ekonomik yardım çok yetersizdi. Bunun sebebini Türkiye'nin ekonomik işlerde başarısız olmasından Amerika'nın yardımın faydalı bir sonuç vereceğine inanmamasından kaynaklandığını belirtmişti. Ona göre vurguncuların ihtikârdan elde ettiği karın Amerika'nın vereceği yardımdan daha fazla olduğu göz önüne alınırsa ekonominin önce içte düzeltilmesi gerekli bir durumdu. Bu adımdan sonra alınacak bir ekonomik yardım asıl kalkınma ve diğer devletler seviyesine yaklaşmak için fayda sağlayabilirdi. Hüseyin Cahit Yalçın'ın olası bir Rus saldırısı karşısında yalnız askeri durumun ülkenin alacağı tedbirleri belirleyeceği, iç siyasetin bunun üzerinde herhangi bir rolü olamadığı ile ilgili sözlerine karşılık Bayur, birkaç örnekle keyfi idarenin dışişlerinde de ne kadar olumsuz etkisi olduğunu belirtmeye çalışmıştı. Konuyla alakalı şunları söylemişti:

Yurdumuzun manen ve maddeten zayıf bırakan keyfi idaredir. Barışta itibarımızın az olmasına o sebep olduğu gibi savaşta gerektiğinden daha büyük bir yurt parçasının düşman tarafından çğnenmesine de o sebep olabilir. Gerçekte demokrasi için uğraşanlar bu zaaflar ve yıkım amillerini ortadan kaldırmaya, zümre tabakkümünü devam ettirenler ise bu amilleri şiddetlendir meye yardım etmektedirler. Herkesçe bilinmesi gereken yön budur.²⁴

İç politikada yapılan bütün tartışmalara rağmen Marshall yardımının Türkiye açısından iyi bir gelişme olduğu su götürmez bir gerçektir. Bayur, bu yardım meselesine her zaman temkinli yaklaşılması konusunda uyarılarda bulursa da bir savaş ihtimalinin kapıda olması ve işin içinde Rusya'nın olmasını göz önünde bulundurarak memnuniyetini bildirmişti. Kudret gazetesinde yayınlanan baş makalesinde şunları söylemişti:

²⁴ Y. Hikmet Bayur, "Amerika ve Biz", *Kudret*, 6 Ocak 1949, s. 1-4.

Bütün medeniyet dünyası gibi, Türkiye'nin de Amerika'ya koruyucu ve kurtarıcı yardımları dolayısıyla müteşekkir olduğunu söylemek isteriz. Amerika'nın er geç zaruri gibi görünen bir savaşta tabii dost ve müttefiklerini şimdiden kuvvetlendirmek istemesi ona karşı borçlu olduğumuz teşekküllerin öz ve önemini azaltmaz; bilakis bu yön onun ne kadar şuurlu ve uzağı görür bir siyasa güttüğünü göstermesi dolayısıyla ayrıca takdire değer.²⁵

Marshall planının Türkiye temsilcisi Bay Dorr'un bazı sözlerini Türkiye'nin iç siyasetine karışmak olarak gören Bayur tepki göstermişti. Dorr'un ülkedeki demokrasi ve hürriyet kelimelerinin propaganda amacıyla ve gerçek anlamda gündeme getiren gruplar ile ilgili ifadelerini yanlış bulduğunu ve onun taraf tuttuğunu iddia etmişti. Diğer taraftan Marshall planı ile başarı elde edilip kalkınıp öbür ülkelerin seviyesine yaklaşılmaması durumunda sömürge durumuna düşmeyi göze almak zorunda kalacağımızı belirtmişti. İktidarın süreci iyi yönetemediğini de belirtmekten kaçınmadı. Ona göre yardımın ciddi meblağ içermemesine karşın ekonomiye katkı sağlayacağı da bir realiteydi.²⁶

Rusya'nın bu emperyalist siyasetine karşın diğer büyük devletler de birtakım çözümler üretmeye çalışmıştı. İngiltere'ye göre Rus emperyalizminden korunmanın yolu onunla uzlaşmaktan geçmekteydi. Winston Churchill, Ruslar atom bombasını elde etmeden emellerinden vazgeçtiğini ispat eden hareketlere mecbur edilmeli, fikri üzerinde yoğunlaşmıştı. Bayur'a göre Rusların bundan sonra barışçıl bir siyaset izleyeceklerine dair tek işaret Lehistan'dan Bulgaristan'a giden koridoru boşaltmaları önemli bir adım olacaktı. Diğer devletlerin Rusya'ya karşı yapacağı savaşın bir faydası olup olmadığı üzerinde durmuştu. Buna göre bu gibi durumlarda kitlelerin savaşa karşı inancı büyük önem taşımaktaydı. Kitleler ancak kendilerini korumak amacıyla savaşa dahil olurdu. Halkın fikirlerinin egemen olmadığı idarelerde gizli çatlaklar bulunur ve bunlar savaş sırasında devleti içten çürütürdü. Savaşta saldırgan tarafın halkı manevi olarak tereddüt eder, savunmada olan taraf ise vatanı ve benliğini korumak için canla başla çarpışırdı. Bu açıdan

²⁵ Y. Hikmet Bayur, "Amerika Yardım Planı Temsilcisinin Sözleri", *Kudret*, 6 Mayıs 1949, s. 1.

²⁶ Bayur, *agm*, s. 4.

önleyici bir savaşın tehditlerden korunmak için bir faydası olmazdı.²⁷ Rusya, Çin'in kötü iradesinden ve oradaki komünistlerin aracılığıyla hükümeti temelinden sarsmış ve Kuzey Çin'in neredeyse tamamının komünistlerin eline geçmesini sağlamıştı. Dünyada Rus tehlikesine karşı yeni bir duruş oluşmaya başlamış ve Amerika da kendi dış politikasında değişikliğe giderek gelişmelere sessiz kalmayacağını belli etmişti. Marshall planı gereği olarak ülkelere ekonomik ve askeri yardımlar yapılmak istenmişti. Rusya ise yeniden yükselen bir komünizm karşısında köylü elindeki hayvanları kesip veya elden çıkarıp tedbir almaya çalışmıştı. Dolayısıyla halk arasında Rus hükümetine karşı bir nefret uyanmıştı.²⁸ Bayur, komünistliği sadece Avrupa ve diğer devletlerin değil, aynı zamanda Rusya'nın da zararına görmüştü. Halk da bu yüzden elindekilerden olmadan mal varlığını satışı çıkarmıştı.

Bir süre sonra Stalin'in Amerika ile irtibata geçmeye çalıştığı görülecektir. Bayur'a göre bunun en önemli sebebi Avrupa'nın kalkınma sürecine girmesi ve buralarda komünistliğin etkisinin azalmasıydı. Ayrıca Amerika'nın son zamanlarda askeri giderlerini azaltmış olması da etkili olmuştu. Rusya savaş teçhizatı bakımından Amerika'dan gerideydi ve atom bombasına da sahip değildi. Ekonomik gelişmelerin sosyal ve siyasi hayat üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulduğunda ekonomik kalkınmalarını sağlayan bu ülkeler Rusya'ya savaş silahları konusunda kendini geliştirmek için zaman tanımamıştı. Soğuk savaştan fayda sağlamayacağını anlayan Rusya diplomatik çarelere başvurmak istemiş olabilirdi.²⁹ Fransız ve İtalyan komünist liderlerin olası bir savaşta Rusya'nın yanında olacaklarını açıklamaları Rusya'nın politikasında esaslı bir değişikliğe gideceğinin işareti olmuştu. Bilindiği gibi her gerçek komünist kendi ülkelerinin zararına da olsa Sovyet Rusya için çalışmakta hatta kendi yurdunu feda etmeye hazırdı. Ona göre böyle açıktan bir ayırım yapılması, Rusya'nın artık el altından yaptığı faaliyetlerin halkı kandırmadığı ve etkisiz kaldığını anlamasıyla "tarafını seç" mevzusuna

²⁷ Y. Hikmet Bayur, "Bay Çörçil'in Söylevi ve Önleyici Savaş", *Kudret*, 13 Aralık 1948, s. 1-4.

²⁸ Y. Hikmet Bayur, "Dünya Durumu", *Kudret*, 10 Ocak 1949, s. 1-4.

²⁹ Y. Hikmet Bayur, "Bay Stalin'in Müracaatları", *Kudret*, 5 Şubat 1949, s. 1.

getirilmişti. Bu anlamada 1935 siyasetine geri dönmek komünistlere birçok kişiyi kaybettirecek bir adım olarak görülmekteydi.³⁰

Tekrar politikada değişikliğe giden Stalin yönetiminde de değişikliğe gitmişti. Bayur'a göre değişiklik sonucu iş başına Vişinski'nin getirilmesi dış politikada sert rüzgârların habercisiydi. Baskı ve şiddet yanlısı olan bu devlet adamının seçilmesi ve komünist liderlerin kendi ülkelerine ihanet edip Rusya'nın yanında olacaklarını söylemeleri tehlikeli bir gidişin habercisiydi. Türkiye ve Yunanistan'a karşı bir siyaset değişikliği olup olmayacağı bilinmese de Rusya'nın Batı'ya karşı tavrını sertleştireceği anlaşılmaktaydı.³¹ Öte yandan olası bir Rus tehlikesine karşı Batı dünyasında da gerekli önlemler alınmıştı. Amerika, Kanada, İngiltere, Fransa, Norveç gibi ülkeler bir araya gelerek Atlantik Misakını imzalamışlardı. Buna göre Rusya hangi devlete saldırırsa Amerika ona yardım edecekti. Bu anlaşmanın hem manevi hem de maddi anlamda faydaları bulunmaktaydı. Mezkûr devletlere büyük bir psikolojik destek sağladı. Bu anlaşma karşı tarafın olası bir saldırıda bulunursa karşısında Amerika'yı bulacağını göstermişti.³²

Atlantik Misakına Türkiye'nin yaklaşımı da merak konusuydu. Dolayısıyla kısa süre sonra Dışişleri Bakanı'nın yaptığı açıklamalar mercek altına alınmıştı.

Bu antlaşmaya girmeye diğer bazı Atlantik devletleri de davet edilmişlerdir. Buna bazı hususi sebep ve mülahazalar ileri sürülerek bir Atlantik memleketi olmayan İtalya'nın girmesi de bekleniyormuş. Bundan evvel memleket içinde ve dışında basına söylediğim gibi Şimal Atlantik Paketi verilen ve mahdut coğrafya bölgesine inhisar edeceği kurucuları tarafından biz sarib surette ifade edilmiş olan bu karşılıklı askeri yardım antlaşmasına Atlantik kıyılarında bulunmayan Türkiye'nin girmesi bahis mevzuu değildir.³³

Bu açıklamalar Bayur tarafından çelişkili bulunmuştu. Sınırlı bölgeyle sınırlandırılan bu ittifaka Türkiye'den önce İtalya'nın

³⁰ Y. Hikmet Bayur, "Sovyet Siyasetinde Yeni Bir Dönüm Noktası", *Kudret*, 3 Mart 1949, s. 1-5.

³¹ Y. Hikmet Bayur, "Sovyet Hükümetinde Yapılan Değişiklikler", *Kudret*, 7 Mart 1949, s. 1-5.

³² Y. Hikmet Bayur, "Atlantik Misakı", *Kudret*, 11 Mart 1949, s. 1.

³³ Bayur, *agm*, s. 4.

alınmak istenmesi büyük bir tezattı. Askeri güç bakımından İtalya'nın Türkiye'ye tercih edilmesi için bir sebep bulunmuyordu. Türkiye'nin güvenliğini anlaşmalarla sağlamaya yönelik iktidar tarafından atılmış bir adım da yoktu. Dolayısıyla dış politikada diplomasi alanında henüz bir başarı sağlanamamıştı. Yine de Türkiye açısından endişe edilecek bir durumun olmadığını belirten Bayur'a göre, Türkiye Yakın Doğu'nun güçlü unsuruydu. Halkın desteğinin yanında bir devletin dış itibarı ve askeri gücü sağlam bir ekonomiye dayanırsa gerçek bir varlık gösterebilirdi. Türkiye'ye birçok askeri malzeme yardımı yapan Amerikan'ın Marshall planı çerçevesinde ekonomik olarak yardımını esirgemesi yanlış bir politikaydı.³⁴ Bu antlaşma, Fransız Kuzey Afrika'sından İngiliz adalarına kadar giden bir sahayı içine alınca Türkiye ana kuvvetten uzaklaştırılarak bol silahla doldurulan bir ileri karakol durumuna getirilmeye çalışıldı. Bu durum birçok Batılı devlet tarafından olağan bir durum olarak görülmüştü. Türkiye'nin misak gereğince korunacak olan ülkelerin dışında bırakılmış olması çok kere tekrarlanan "*Türkler yalnız da kalsalar dövüşürler*" sözünü anlamlandırmaktaydı. Fransız Kuzey Afrika'sından İngiltere'ye kadar giden bir çizginin batısını savunmaya resmen karar verip Türkiye'yi bir ileri karakol gibi az çok kendi haline bırakmak diğer ülkelerin ordularının çoğundan değerli bir orduyu feda etmeyi en başından göze almak demektir. Bu aynı zamanda bütün Doğu Akdeniz ve Hint Okyanusunu içindeki zenginlikler ve stratejik imkânlarla Rus istilasına açık bulundurmaya kabullenmekti. Bu durum Rusya'ya büyük bir güç kaynağı sağladığı gibi demokrasi dünyası için bir yıkım ile sonuçlanabilirdi. Türk dış politikasını yürüten kadroların iyi yönetim göstermemesi savunma paktları dışında kalınmasını sağladı. Dışişlerin Türkiye'nin çıkarlarını iyi savunması durumunda pakt Yunanistan'dan Türkiye'ye kadar uzanabilirdi.³⁵ Amerika'dan alınacak yardımların büyük çapta Türkiye'ye yaramasına dikkat edilmesi ve bu yolda başarılı bir diplomasi yürütülmesi dış politikanın en önemli adımıydı. Çünkü olası bir Rus saldırısı karşısında ekonomi, askeri yeterlilik ve diplomatik güç büyük önem arz etmekteydi. Millet Partisi de Bayur da dış politika stratejilerini oluştururken her zaman ilk sırada

³⁴ Y. Hikmet Bayur, "Dış Meselenin Kamutayda Görüşülmesi", *Kudret*, 19 Mart 1949, s. 1-5.

³⁵ Y. Hikmet Bayur, "Atlantik Misakı ve Diplomamızın Büyük Başarısızlığı", *Kudret*, 21 Mart 1949, s. 1-5.

Türkiye’den üs ve toprak talepleri iddialarını açıkça ret etmeyen ve dünyanın karşısına dikilen bir devletin tehdidi çerçevesinde ele almışlardı.

Atlantik Misakı ise dünya demokrasilerinin adeta kılavuzu niteliğinde olmakla beraber, anlaşmada geçen “*milletlerin özgürlüğü*” bizde hemfikir olunmasına rağmen “*bireyin özgürlükleri*” oldukça ihmal edilmişti. Bunun sorumlusu olarak CHP iktidarını gösteren Bayur, ülkede bireysel özgürlüklerin ancak iktidarın menfaatine dokunmadığında var olduğunu belirtmişti. Demokrasi zihniyetinin en başta Millet Partisi’nde olduğunu iddia ederken buna delil olarak parti programının dördüncü maddesini göstermekteydi. Söz konusu maddenin bir kısmı şöyleydi: “...*Binaenaleyh fert haklarını cemiyet haklarından ayırarak onun durumunda bir mahiyet taşımasına ve fertlerin amme menfaati icabı olarak görecekları zararın tazmin edilmemesine müsamaha edilemez. Cemiyet kadar ferdin de hayati menfaatini koruyacak usullerin tatbikini isteriz.*” Halkla aynı düşüncülerini belirtmesine karşın aynı düşünmekle beraber, bu düşüncenin iktidarın zihniyetine ters olduğunu belirtmişti Buna sebep olarak geçmişte yaşanmış birkaç olayı örnek gösteren Bayur, 1945 yılında halkın içinde olduğu bir tren vagonu otel ve yerleşke olmayan bir bölgede bırakılıp bir bakanın vagonu takılarak halkın mağdur edildiği ile ilgili olayın yalanlanmadığını iddia etmişti. Atlantik Misakı ve onun yansıttığı demokrasi görüşünün aksine bizdeki eksikliklerinin giderilmesi birinci amaç olmalıydı.³⁶ Türkiye’nin misaka katılma sorunsalı ise devam etmekteydi. Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak’ın gazetecilere verdiği röportaj hükümetin bu konuda fikrinin sabit olduğunu göstermişti. Sadak, Atlantik Misakinin barış ve güveni sağlamada yetersiz olduğunu belirtmişti. Bayur’a göre anlaşmanın sınırlı bölgeleri kapsadığı gibi yine yersiz bahaneler sunulmuştu. Ayrıca anlaşmaya olumlu bakıldığına dair bir dil kullanılması Rusya’yı tedirgin etmemek için üretilmiş bir dil olmasına karşın Rusya’nın kuşkulu yaklaşımının önüne geçilemedi. Ayrıca Türkiye’nin savunma amacıyla katılacağı bir anlaşmaya karşı durmak Rusya’nın işine gelmezdi. Bu anlaşmanın daha hızlı yürürlüğe girmesine sebep olurdu. Anlaşma yürürlüğe girdiğinde Türkiye ile bir anlaşma yapılmayacağı intibası oluşursa Türkiye dış

³⁶ Y. Hikmet Bayur, “Dünya Demokrasilerinde, Halkımızda ve C.H. Partisindeki Zihniyet” *Kudret*, 23 Mart, 1949, s. 1-5.

politikada yalnızlığa sürüklenecek ve komünizmin pençesine düşecekti.³⁷ Esasen Bayur, demokratik maddelerin bulunduğu, özgürlüklerin sağlandığı ve diğer devletlerle eşit seviyede bulunacağı bir misakta Türkiye'nin de bulunması taraftarıydı. Çünkü bir yandan Rusya diğer yandan komünizm tehlikesi Türkiye'yi savunmasız durumda yakalayabilirdi. Ayrıca eylemsel bir durum olmasa da bu bir nevi dış politika arenasında güvence oluşturacaktı.

Tartışmalara sebep olan misak ile ilgili olumsuz yorumlara karşın bu anlaşma ya da başka bir anlaşmaya dahil olma isteği sonucu Necmettin Sadak Amerika'ya gitmişti. Sadak, Amerika'da da Atlantik Misakının barışı korumak açısından yetersiz kaldığı ile ilgili açıklamalar yapmıştı. Bayur'a göre, bu açıdan hükümeti dar görüşlü ve içte olduğu gibi dış politikada da başarısızlıkla suçlamıştı. Bakan'ın Amerika'ya gitmesi halka da ümit vermişti. Truman'ın gazetelere verdiği demecinde bu ümitlerin yıkılışının somut göstergesiydi. Truman, *"Bay Sadak'ın ziyareti sırf nezaket ziyaretiydi. Kendisi bana Türkiye Cumhurbaşkanı'ndan bir tebrik mektubu getirmişti. Olan biten de bundan ibarettir"* sözleri dış politikamızın çok başarılı olduğu efsanesini de boşa çıkarmıştı. Bu efsaneye inanılmasının sebebi coğrafi konumumuz gereği devletlerin bizimle temasa geçmeleri bazı anlaşmalar imzalamasıydı.³⁸

Türkiye için bir diğer tehlike komünizmin yayılması idi. Türkiye her ne kadar tamamen komünistlerin eline düşmemiş olsa da komünizm tehlikesi ile karşı karşıyaydı. Çin'in coğrafi konumuna bakılarak komünizmin bize ulaşamayacağını ya da Uzakdoğu'daki olayların bizi etkilemeyeceği düşünülmemeliydi. Otuz yıldan uzun bir süredir Çin'de şiddetli bir iç savaş vardı ve buna Japon savaşı da eklenmişti. Komünistler duruma hâkim olduktan sonra halkı daha fazla ezmişlerdi. Bayur'a göre dünyayı komünizmden kurtarabilecek tek devlet Amerika'dır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'nın da Çin'e karşı politikası değişiklik göstermişti. Amerika'nın baskısı karşısında Çin idaresinin düzeleceğine inanılmaktaydı. Ancak Marshall Mart 1946'da Amerika'ya döndükten sonra komünistler eylemlerine devam etmiş ve Çin'in idaresinde bir düzelmeye gözlenmemişti. Amerika yardımı kesmesine karşın Çin'in

³⁷ Y. Hikmet Bayur, "Dış İşleri Bakanının Sözleri ve Bizim Bir Misaka Girmemiz", *Kudret*, 2 Nisan 1949, s. 1-5.

³⁸ Y. Hikmet Bayur, "İçerde ve Dışarıda Başarısızlık", *Kudret*, 18 Nisan 1949, s. 1.

ekonomisi vahim bir hal alınca yardımlar tekrar başlatılmış ve arttırılmıştı. Dolayısıyla durum Marshall'ın bıraktığı zamana dönmüş, tek fark artık bazı yerler komünistlerin eline geçmiş ve yönetimin itibarı azalmıştı. Amerika'dan gelen yardımların da faydası olmadığından çözüm daha dürüst bir idare kurulmasıydı.³⁹ Bu tarihlerde Türkiye için komünizm tek başına bir tehdit oluşturmamasının sebebi halkın sağduyusu ve yurtseverliğiydi. Komünizm bir tehlike olarak bazı durumlara bağlı olarak yayılabılırdi. Bunlar; muhalif partilerin iş göremez hale gelmesi veya iktidarla gizli anlaşmalar içine girerek siyaset yürütmesi ve bugünkü kötü durumun devam etmesi olarak sıralanabilir. Halk başka çözüm yolu bulamadığında komünizme yönelebiliirdi. Muhalifler bu tehlikeyi önlemeye çalışırken kötü durumu devam ettirenler veya önleyemeyenler bizi böyle bir akıbeta doğru sürüklemekteydi. CHP'nin komünizm karşında tutumu son derece dikkate değerdı. Tehlikenin ne boyutta olduğunu bilmesine rağmen onu önlemek yerine kendi menfaatlerine uygun olarak kullanmayı uygun bulmaktaydı. Bu iç politikada muhaliflere komünist damgası vurularak kendini göstermişti. Bu iddia daha önce Mareşal Fevzi Çakmak için ortaya atılmıştı. Bayur, politik manevralarla Mareşal'i karalamak amacı güdülmek istendi. İstanbul'da komünistliğe yatkın bazı yayımlar çıkmaya başlamıştı. Bunları çıkaranların komünist olup olmadıkları tartışmalı bir konuydu. Muhalefet etmek için taraftar toplama amacıyla olma ihtimallerine karşın Amerika ve Batı demokrasilerini eleştirmeleri gerçek niyetlerini ortaya koyuyordu. CHP'nin komünizme bakış açısı dış politikada Amerika ve Batı demokrasi düşmanlığı yapan bu komünist yayımları kendi menfaatleri için kullanmasıydı. Bu da demokrasi ile açıklanması zor olan ağır önlemlerin yabancılara mazeret gösterilmesine yarayabiliirdi.⁴⁰

Rusya'nın bir tehlike olarak görülmesi sadece yayılımcı siyasetini askeri yön ile sürdürmesi değil bugün Ortodoks kiliselerini komünizmin yayılması için araç olarak kullanmasıydı. Bunu mümkün kılan da bazı din adamlarının dar çerçeveden bakması ve kilise menfaatlerini her şeyin üstünde görmeleriirdi. Yeni Patrik

³⁹ Y. Hikmet Bayur, "Çin Olayları ve Komünistlik", *Kudret*, 27 Kasım 1948, s. 1-4.

⁴⁰ Y. Hikmet Bayur, "Bizde Komünistlik", *Kudret*, 1 Aralık 1948, s. 1-4.

Atenagoras'ın seçildiğinde genel tabloyu hatırlatan Bayur, onun bu tehlikeden uzak durmasını temenni etmişti. Din ve ona dayanan inançları sosyal ve ahlaki bir yaptırım ve yükseliş olarak görenlerle, dini teşkilat ve çerçevenin menfaatini her şeyden üstün tutanlar arasında sürekli çatışmalar yaşanmıştı. İkinci Dünya Savaşı'nda Almanları yenen Sovyet Rusya Ortodoks kilisesinin başında bulunan İstanbul Patriğini yanına çekmeye çalışmıştı. Dini gösteriştten ibaret bırakarak komünizmin yayılmasında bir alet olarak kullanmayı tasarladıkları noktada nüfuz sahibi İstanbul Patriğini ele geçirmeleri Türkiye ve Yunanistan açısından ağır sonuçlar doğurabilirdi.⁴¹

Orta Doğu'daki gelişmelerde de hükümetin izlediği yolu eleştiren Bayur, hükümetin cehaleti bizi düşman yuvasına sürüklüyor demişti. Türkiye'nin bu bölgeye ilgi göstermesi düşmanları o bölgeye çekecekti ve Arapları komünistlerden yardım istemeye teşvik edecekti. Bağımsızlığını isteyen Araplara bağımsızlığını vermekten başka çare yoktu. Ayrıca İran'da olduğu gibi Araplar arasındaki prestijin yavaş yavaş düşürülmemesine özen gösterilmeliydi. Komünistlerin herhangi bir hareketinde BM'ye başvurabileceğini söylemişti.⁴² Hükümetin dış politikada izlediği yolu doğru bulmayan Bayur, ülkenin prensibi kendisine saldırılmadığı sürece savaş kararı almaması yönünde olmalıydı. Genel bir savaşta da üstüne düşen sorumluluklarını yerine getirmesi, diğer Pakt üyelerinin sorumluluklarına bağlıydı.⁴³ Ona göre hükümetin dış politikasına bakıldığında 1950 Genel Seçimleri ile Türk milletinin kazandığı tek şey tarihte ilk defa kendi oyları ile hükümeti değiştirmesi olmuştu. Milletın kaybının kazancından çok olduğunu iddia etmişti. Dış politikada bütün komşu devletlerin Türkiye'ye sırt çevirmesini beraberinde getirmişti. Amerika ve diğer büyük devletlerin Rusya'ya savaş ilan etmemeleri durumunda, bölgede Kore tipi bir savaşa girme tehlikesi ile karşı karşıya kalacağımızı belirtmişti. Zafer gazetesi yazarı Mümtaz Faik Fenik, Bayur'un tespitlerini doğru bulmamıştı. Eleştirilerini iktidarı itibarsızlaştırma çabaları olarak tanımlamış sözlerini kör fanatizm olarak tanımlamıştı. Bayur'un komşular diye kast ettiği Rusya ve Bulgaristan zaten hiçbir zaman

⁴¹ Y. Hikmet Bayur, "Yeni Ortodoks Patriği", *Kudret*, 28 Ocak 1949, s. 1-4.

⁴² ABD Ulusal Arşivi, 982.61/10-2451, 1951, s. 3.

⁴³ ABD Ulusal Arşivi, 982.61/12-2751, 1951, s. 4.

Türkiye'nin yanında yer almamıştı. Ortadoğu Komutanlığı ile NATO'nun iki ayrı sorun olduğunu belirtmişti.⁴⁴

Bayur, Menderes ve Köprülü'nün Ortadoğu siyasetinde İngiliz yanlısı bir tutum sergileyerek ülkeyi yeni bir tehlikeye sürüklediklerini iddia etmişti. Bu durum Türk ordusunu bir nevi İngiliz politikasının bir aracı haline gelmesine sebebiyet vermişti. Ayrıca Ortadoğu'da Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısında savunma pozisyonunun zayıflaması sonucunu doğurabilirdi. Menderes ve Köprülü Anglo-Amerika rekabetinde İngiliz davasını benimsemişti. Ona göre bu durumda taraf olmaktan ziyade tamamen tarafsız kalınmalıydı. ABD'nin Orta Doğu'da maceracı bir politikaya girişme isteksizliği Türkiye tehlikeli bir konuma sürükledi.⁴⁵

Öte yandan Amerika'nın Marshall planı çerçevesinde 112 milyon dolarlık yardım yapması beklenirken Yunanistan ile birlikte Türkiye'ye 50 milyon dolar yardım yapılması tartışmalara sebep olmuştu. Necmeddin Sadak, bu konuya bir açıklık getirmek amacıyla verdiği röportajda bu 50 milyon doların Marshall planı ile ilgisi bulunmadığını belirtmişti. Atlantik Misakı yapılması düşünülen Marshall yardımlarını geciktireceği için Türkiye'nin Amerika'dan talep ettiği Marshall'dan bağımsız bir yardım olduğunu belirtmişti.⁴⁶ Bütün çabalara rağmen Türkiye son müzakereden sonra da Atlantik Misakına dahil edilmemişti. Cumhuriyetçi Senatörlerden Harry Cain verdiği bir röportajda Türkiye'nin misaka dahil edilmesini arzu ettiğini belirtmişti. Türk-Amerika ilişkilerinin Türkiye'nin misaka dahil edilmesi ile üst seviyeye ulaşabileceğini belirtmişti. Ayrıca Türkiye'ye yapılan askeri yardımın yeterli olmadığını, Atlantik Paktının imzalanması ile Avrupa devletlerine büyük yardımlar yapılacağı dolayısı ile Türkiye'ye yapılan bu yardımların ikinci sınıf devletlere yapılan yardımlar seviyesine düşürüleceğini iddia etmişti. Türkiye'nin dahil olması ile bu anlaşmanın güçleneceğini belirtmişti. Cain, Amerika üçüncü bir dünya savaşına engel olmak istiyorsa ya da engel olamasa da uygun şartlar altında bir savaşa dahil olmak istiyorsa Türkiye'nin Amerika'nın emniyeti altında olması gerekli diyerek sözlerine son vermişti.⁴⁷

⁴⁴ ABD Ulusal Arşivi, 982.61/1-252, 1952, s. 5.

⁴⁵ ABD Ulusal Arşivi, 982.61/7-1452, 1952, s. 5.

⁴⁶ "Dışişleri Bakanı N. Sadak'ın Beyanatı", *Akşam*, 16 Temmuz 1949, s. 1.

⁴⁷ "Atlantik Paktına Alınmalıdır", *Zafer*, 30 Temmuz 1949, s. 1.

1951'de Ruslar yeniden Türkiye'den toprak ve üs talep etmişti. Ona göre bu taleplerini geri çekmedikleri sürece Türkler, Ruslar ile yapılacak her türlü ilişkiden kaçınmalıydı. Siyaset kurumunun yanında Türkiye'deki bazı grupların/derneklerin/kuruluşların dış tehlikeye karşı ulusal bilinçle hareket etmemeleri de bir realiteydi. Bayur, mevcut hükümeti de yeterince agresif bir anti-komünist tavır almamakla suçlamıştı.⁴⁸ Bu atmosferde ülkenin ve tüm dünyanın gündemini meşgul eden Kore savaşı ve sonucunda oluşacak siyasi havanın yankıları tartışılmaktaydı. BM'nin Kore'deki tutumu ve olası bir Çin saldırısı Türkiye'de de endişe yaratmıştı. Muhalefetin gündeminden düşmeyen mesele Bayur'un da satırlarını fazlaca meşgul etmekteydi. Bayur, Çin ile olası bir savaşa girme durumunda ABD'nin garantisinin olması ve Türkiye'ye saldıran devlete savaş ilan etmesi gerektiğini savunmuştu. Türk ordusunun modern silahlarla donatılması çağrısını yapmıştı.⁴⁹

İngiltere ve Fransa'nın kendi bölgesi tehlikeye girmedikçe savaşa intikal etmeyecekleri açıklamaları sıkıntılı bir durumdu. Truman'ın açıklaması da BM ülkelerinin savunması için yeterli bir güvence değildi. Dolayısıyla BM üyeliği ve garantörlüğü olmadığı sürece büyük kararlar almanın doğru olmadığını savundu.⁵⁰ Rusya'nın buradaki taktiği ise Amerika'nın yeniden silahlanmasının ertelenmesi/geciktirilmesi idi. Bunun için Uzak Doğu devletlerinin gerçek dostu olduğuna yönelik bir tavır geliştirerek Uzak Doğu'da emperyalizmi bitireceğine yönelik bir söylem geliştirdi.⁵¹ Bu gergin ortamda herhangi bir Rus tehlikesine karşı Yugoslavya Devlet Başkanı Tito'nun Yunanistan ve Türkiye'ye önerdiği Savunma Paktı yeni görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Bayur, Tito'nun teklifini kabul etmenin Türkiye açısından tehlikeli bir durum olarak okumuştur. Kendisini böyle bir değerlendirmeye yönelten sebep Yugoslavya'nın her an Rus saldırısına uğrama olasılığının yüksek olmasıydı.⁵² Türkiye'nin NATO'ya üye olma arzusu kısmen de olsa gerçekleşmişti. Ancak Pakt maddelerine dikkat çeken Bayur 5. ve 6. maddelerde Asya'nın özellikle Türkiye'nin pakt dışında bırakıldığına işaret etti. Böylece sadece Trakya ve İstanbul Pakta dâhil edilmişti.

⁴⁸ ABD Ulusal Arşivi, 982.61/9-651, 1951, s. 5.

⁴⁹ ABD Ulusal Arşivi, 982.61/12-750, 1950, s. 2.

⁵⁰ ABD Ulusal Arşivi, 982.61/12-2150, 1950, s. 2.

⁵¹ ABD Ulusal Arşivi, 982.61/8-2951, 1951, s. 3.

⁵² ABD Ulusal Arşivi, 982.61/9-1751, 1951, s. 3.

Her şeyden önce bu maddelere tüm Türkiye ibareleri eklenmeliydi. Böyle bir değişiklik olmadan Türkiye'yi NATO'ya kabul edilmiş saymak yersiz olacaktı. Böylece NATO üyesi devletler sadece Trakya ve İstanbul'un güvenliğini garanti ederken Türkiye'nin tüm güçlerini kendi güvenlikleri için kullanma hakkını elde etmeleri sağlıklı bir yaklaşım değildi. Bayur bu eşitsizliğin hesabını maddelere itiraz etmeyen hükümete sormuştu.⁵³ Paktan yararlanabilmemiz ancak söz konusu maddelerin değiştirilmesi ile mümkündü. Diğer devletlerin benzer bir problem ile karşılaşmaması eşitsizliği ortaya koymaktaydı.⁵⁴

Sonuç

Yusuf Hikmet Bayur, Türk siyasetinde etkinliği kadar Türk dış politikasıyla ilgili değerlendirmeleri/katkılarıyla da önemli rol üstlendi. Demokrat Parti'de siyaset yaparken Millet Partisi'ne geçmesi Bayur'un dış politikaya yönelimlerini de etkiledi/şekillendirdi. Onun dış politikaya yaklaşımı siyaset yaptığı Millet Partisi'yle paralellik gösterdi. Millet Partisi her ne kadar farklı görüşlerin bir arada olduğu bir parti olsa da ilk kurulduğu dönemler parti tüzüğüne sadık kalmış ve Bayur'un dış politika görüşü etrafında birleşmişti. Bayur'un dış politika anlayışı ise genel olarak Atatürk'ün izlediği milli egemenlik çerçevesinde barışı önceleyen ilkeler çerçevesinde şekillendi. Ona göre Türk dış politikası geçmiş tecrübelerinden ders çıkararak diğer devletlere karşı şüpheli bir yaklaşım göstermeliydi. Uluslararası antlaşmalarda/müzakerelerde ulusal egemenlik baz alınarak diğer devletlerle eşit seviyede olmamıza dikkat edilmeliydi. Onun dış politikayla ilgili değerlendirmeleri yoğunlukla soğuk savaşın sorunlarını/yansımalarını içermekteydi. Bir yandan Rusya ile diplomatik ilişkiler diğer yandan Amerika ile yakınlaşma gündemi meşgul etmekteydi. İktidar Rusya olası bir Rus saldırısına karşı Amerika ile yakınlaşma taraftarıydı. Çünkü Rusya Türkiye'den üs ve birtakım haklar talep etme peşindeydi.

Truman Doktrini'ne Amerika'nın Türkiye'nin iç işlerine müdahale alanı oluşturacağı endişesiyle mesafeli durdu. Bu yaklaşımıyla iktidar ve Türk basınından ayrıksı bir rol üstlendi.

⁵³ ABD Ulusal Arşivi, 982.61/9-2351, 1951, s. 1.

⁵⁴ ABD Ulusal Arşivi, 982.61/10-1851, 1951, s. 4.

Özellikle Türk basını ulusal egemenliğin Bayur'un iddia ettiği gibi kırılan olmadığı yönünde bir tavır sergiledi. Bayur'un en büyük endişesi mezkûr doktrinle Amerika'nın Rusya'ya karşı geliştirmek istediği politik tavrı Türkiye üzerinden gerçekleştirmek istemesiydi. Türkiye'nin inisiyatif almadığı ve milli egemenlik anlayışının merkezde olmadığı her dış politika manevrasına mesafeli durdu. Ekonomik yardımlardan çok askeri yardımların sürekli başlıklarda yer alması iyi niyet içermeyen üs olarak kullanma amacı içeren eğilimlerdi. Ekonomik yardım içeren Marshall planının da eşitlikçi bir yaklaşımla yapılmamasını sert bir üslupla eleştirmekten kaçınmadı.

Bayur, Amerika'nın Truman Doktrini çerçevesinde Yunanistan ve Türkiye'ye yönelik askeri yardımlarına yönelik sert bir duruş geliştirmesine karşın Rusya'nın ürettiği komünizm tehlikesi karşısında bu politikalarında yumuşamaya gitti. Bu yüzden Bayur, ilişkilerin dostane sürdürülmesi için Rusya'nın bu isteklerinden vazgeçtiğini açıkça belirtmesi gerektiğini vurgulamak istemişti. Bayur, ulusal egemenlik konusunda kırmızı çizgileri olan bir siyasetçiydi. Bu yüzden hükümetin dış politika konularında fevri kararlar almasından korkmaktaydı. Ayrıca ilişkilerimizi etkileyen ve bizi diğer devletlerden daha önemsiz görmelerine sebep olacak bir de iç siyaset sorunumuz olduğunu iddia etmekteydi. Ona göre her şeyden önce iç siyasetimizi ve yönetimimizi düzeltmemiz gerekmekteydi. İçte ekonomik sıkıntılar ve ihtikâra son verilmedikçe ülkenin saygın bir konumda kalmasına imkân yoktu. Bu bakış açısı Bayur'u Millet Partisi içindeyken de aşırı muhalefette kalmasına ve tartışmaların şiddetlenmesine sebep olmaktadır.

Komünizmin tehdidinin artmaya başlamasıyla tavır değiştirerek Rusya'ya karşı dış politikada Amerikan politikalarının ön plana çıkarılmasını savundu. İktidara yönelik eleştirileri karşısında iktidar basın ile organik bir bağ oluşturarak Bayur ve partisini komünistlikle yaftaladı. Bayur bu suçlamalara karşın Türkiye'de sosyo-ekonomik refahın sağlanmaması durumunda komünist akımların yayılma alanının genişleyeceği endişesini taşıdı. Her ne kadar Amerika'ya yönelik eğilimlerinde bir yumuşama olsa da NATO'ya alınma sürecinde Türkiye'nin dışarıda tutulması, Rusya'ya yönelik bir güvenlik zafiyeti oluşturdu. İtalya gibi güçlü bir devletin bu güvenlik ağının içerisine alınmasına karşın Türkiye'nin yalnızlaştırılması ittifak zincirinin çıkar amaçlı yaklaşımının tezahürüydü.

Bayur, dış politikadaki eleştirilerini Cumhuriyet Halk Partisi döneminde sürdürdüğü gibi Demokrat Parti iktidarında da devam etti. Demokrat Parti'nin komünizme yönelik pasif duruşunu eleştirdi. Türkiye'nin NATO'ya alınmasını olumlu bulurken sadece belli bir bölgeyi koruma altına alınmasını da yanlış buldu. İktidarın İngiltere –Amerikan ilişkilerinde İngiliz yanlısı bir eğilim göstermesi dış politika açısından dengeleri değiştireceğinden olumlu bir eğilim değildi.

Kaynakça | References

Arşiv

- Amerika Birleşik Devletler Ulusal Arşivi
ABD Ulusal Arşivi, 867.00/5-147, 1 Mayıs 1947.
ABD Ulusal Arşivi, 867.00/5- 1848.
ABD Ulusal Arşivi, 867.00/3-2247, 22 Mart 1947.
ABD Ulusal Arşivi, 867.00/3-2447, 24 Mart 1947.
ABD Ulusal Arşivi, 867.00/8-2747, 27 Ağustos 1947.
ABD Ulusal Arşivi, 867.00/9-647, 6 Eylül 1947.
ABD Ulusal Arşivi, 867.00/8-948, 9 Ağustos 1948.
ABD Ulusal Arşivi, 867.00/9-148, 1 Eylül 1948.
ABD Ulusal Arşivi, 867.00/9-1748, 17 Eylül 1948.
ABD Ulusal Arşivi, 867.00/1-649, 6 Ocak 1949.
ABD Ulusal Arşivi, 982.61/12-750, 7 Aralık 1950.
ABD Ulusal Arşivi, 982.61/12-2150, 21 Aralık 1950.
ABD Ulusal Arşivi, 982.61/8-2951, 29 Ağustos 1951.
ABD Ulusal Arşivi, 982.61/9-651, 6 Eylül 1951.
ABD Ulusal Arşivi, 982.61/9-1751, 17 Eylül 1951.
ABD Ulusal Arşivi, 982.61/9-2351, 23 Eylül 1951.
ABD Ulusal Arşivi, 982.61/10-1851, 18 Ekim 1951.
ABD Ulusal Arşivi, 982.61/10-2451, 24 Ekim 1951.
ABD Ulusal Arşivi, 982.61/12-2751, 27 Aralık 1951.
ABD Ulusal Arşivi, 982.61/1-252, 2 Ocak 1952.
ABD Ulusal Arşivi, 982.61/7-1452, 14 Temmuz 1952.

Gazeteler

- “Atlantik Paktına Alınmalıdır”, *Zafer*, 30 Temmuz 1949.
“Dışişleri Bakanı N. Sadak'ın Beyanatu”, *Akşam*, 16 Temmuz 1949.

“Millet Partisi Kurucularının Toplantısı Sona Erdi”, *Akşam*, 28 Temmuz 1948.

ERİM, Nihat, “Zamansız ve Esassız Yorumlar”, *Ulus*, 21 Mart 1947.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Amerika ve Biz”, *Kudret*, 6 Ocak 1949.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Amerika Yardım Planı Temsilcisinin Sözleri”, *Kudret*, 6 Mayıs 1949.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Atatürk Yolu”, *Kudret*, 3 Aralık 1948.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Atlantik Misakı ve Diplomasimizin Büyük Başarısızlığı”, *Kudret*, 21 Mart 1949.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Atlantik Misakı”, *Kudret*, 11 Mart 1949.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Bay Çörçil’in Söylevi ve Önleyici Savaş”, *Kudret*, 13 Aralık 1948.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Bay Stalin’in Müracaatları”, *Kudret*, 5 Şubat 1949.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Bay Truman’ın Bize Ait Raporu”, *Kudret*, 11 Aralık 1948.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Bizde Komünistlik”, *Kudret*, 1 Aralık 1948.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Çin Olayları ve Komünistlik”, *Kudret*, 27 Kasım 1948.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Dış İşleri Bakanının Sözleri ve Bizim Bir Misaka Girmemiz”, *Kudret*, 2 Nisan 1949.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Dış Meselenin Kamutayda Görüşülmesi”, *Kudret*, 19 Mart 1949.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Dünya Demokrasilerinde, Halkımızda ve C.H. Partisindeki Zihniyet” *Kudret*, 23 Mart, 1949.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Dünya Durumu” *Kudret*, 10 Ocak 1949.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “İçerde ve Dışarıda Başarısızlık”, *Kudret*, 18 Nisan 1949.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Rusya ve Biz”, *Kudret*, 25 Kasım 1948.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Sovyet Hükümetinde Yapılan Değişiklikler”, *Kudret*, 7 Mart 1949.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Sovyet Siyasetinde Yeni Bir Dönüm Noktası”, *Kudret*, 3 Mart 1949.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Yeni Ortodoks Patriği”, *Kudret*, 28 Ocak 1949.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Yolsuzluklara Rağmen Zafer Kazanmak Bir Türk Göreneğidir”, *Kudret*, 31 Ağustos 1948.

Kitap

KORALTAN, Refik, *Demokratlar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

Makaleler

ARAR, İsmail, “Prof. Hikmet Bayur ve Yayınlanmamış Bir Araştırması”, *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur’a Armağan*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1985, ss. 43-74.

BAYUR, Hilmi Kâmil, “Hikmet Bayur’un Yaşantısından Bazı Çizgiler”, *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur’a Armağan*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1985, ss. 35-41.

UCA, Alaattin, “Yusuf Hikmet Bayur’un Hayatı, Fikirleri ve Eserleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, 1988, ss. 211-227.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	<i>* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin</i>
Etik Bildirim:	<i>turkarsosyalbilimlerdersisi@gmail.com (Çalışma ile ilgili etik bir sorunu var ise dergi yönetimine bildirilmelidir)</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muafır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	<i>* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / intihal.net etc.</i>
Complaints:	<i>turkarsosyalbilimlerdersisi@gmail.com</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

[DOI: 10.71138/turkav.1577101](https://doi.org/10.71138/turkav.1577101)

Moğol İmparatorluğu Haber Teşkilâtında Tacirlerin Rolü

Dr. Rakkuş KARADUMAN | [0000-0003-3583-1691](https://orcid.org/0000-0003-3583-1691) |

rakkuskaraduman@outlook.com

Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/04nqdw39>

Öz

Moğollarda haber alma teşkilâtı Cengiz Han döneminde vücut bulmuş ve ardılları tarafından da geliştirilerek devam etmiştir. Haber alma teşkilâtının temel taşlarından birini de tacirler oluşturmuştur. Tacirler gözlem yetenekleriyle ticaret yaptıkları her bölgenin siyasi, ekonomik ve sosyal durumu hakkında çok önemli bilgiler edinirlerdi. Ticaretleri sebebiyle birçok bölgede temasları bulunuyor, İran'dan Çin'e kadar kervanlarının geçtiği tüm güzergâhları ve yolların durumunu iyi biliyorlardı. Ayrıca halk arasında çok geniş bir yelpazede propaganda yapma imkânına sahiplerdi. Ayrıca okuryazarlık, gittikleri bölgenin dilini konuşma gibi yetenekleri de vardı. Bu nedenlerle Moğollar tacirleri ticari ajan, diplomatik elçi, casus, vergi tahsildarı ve sivil yetkili olarak pek çok alanda kullanmışlardır. Bu dönemde yürürlüğe giren Pax Mongolica'da (Moğol barışı) tacirlerin sadece ticaret yapmalarını kolaylaştırmamış aynı zamanda haber alma sisteminin de güçlenmesini sağlamıştır. 1233 Temmuz tarihli bir imparatorluk kararnamesinde, askeri karargâhtan gelen haberciler ticaret yapan Müslümanlara rastlarsa, tacirlerin işi ne olursa olsun, istasyonlar arasında binmek için atlarına el konulabileceği hükmü konmuştur. Buradan tacirlerin sistemi yoğun bir şekilde kullandıkları, askeri emirlerin akışını engellemedikleri takdirde bunu yapma hakkına sahip oldukları ve diğer resmi gezginler gibi mallarını doğrudan aldıkları açıktır. Moğollarda tacirlerin bunlar dışında diplomatik faaliyetler gösterdiği de bilinmektedir. Ancak tacirlerin kendilerine verilen ayrıcalıkları zamanla kötüye kullanarak tefecilik yapmaları, yüksek faizli borç para verme gibi hadiseler neticesinde bazı yetki kısıtlamalarına gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tacir, ticaret, elçi, casus, istihbarat.

Atf Bilgisi

Karaduman, Rakkuş, "Moğol İmparatorluğu Haber Teşkilâtında Tacirlerin Rolü", TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 4/2 (Aralık 2024), 591-608.

*Bu çalışma Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında tamamlanan "Moğollar ve Memlûklerde Haber Alma Teşkilâtı" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Research Article

[10.71138/turkav.1577101](https://doi.org/10.71138/turkav.1577101)

The Role of Merchants in the News Organization of the Mongol Empire

Dr. Rakkuş KARADUMAN | [0000-0003-3583-1691](https://orcid.org/0000-0003-3583-1691) |
rakkuskaraduman@outlook.com
Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/04nqdw39>

Abstract

The Mongolian intelligence organization came into being during the reign of Genghis Khan and continued to be developed by his successors. One of the cornerstones of the intelligence organization was the merchants. With their observational skills, merchants gained important information about the political, economic and social situation of each region they traded in. They had contacts in many regions due to their trade, and they knew all the routes their caravans traveled from Iran to China and the condition of the roads. They also had the opportunity to propagandize among a wide range of people. They also had the ability to be literate and speak the language of the region they traveled to. For these reasons, the Mongols used merchants as commercial agents, diplomatic envoys, spies, tax collectors and civil officials in many fields. The Pax Mongolica (Mongolian peace), which came into force during this period, not only made it easier for merchants to trade but also strengthened the intelligence system. An imperial decree of July 1233 stipulated that if messengers from military headquarters came across Muslims engaged in trade, their horses could be confiscated for riding between stations, regardless of the traders' business. It is clear from this that merchants used the system extensively, had the right to do so as long as they did not obstruct the flow of military orders, and received their goods directly, just like other official travelers. Apart from these, it is also known that merchants in the Mongol period engaged in diplomatic activities. However, as a result of incidents such as merchants abusing the privileges granted to them over time, engaging in usury and lending money at high interest rates, some restrictions on their authority were imposed.

Keywords: Merchant, trade, envoy, spy, intelligence.

Citation

Karaduman, Rakkuş, "The Role of Merchants in the News Organization of the Mongol Empire", TÜRKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences, 4/2 (December 2024), 591-608.

Giriş

Moğol İmparatorluğunun 1206'da kurulmasıyla birlikte ülke içerisinde zamanla düzenli bir haber alma teşkilâtı tesis edildi. Pek çok devletle siyasi münasebetlerde bulunan Moğollar, istihbarat işine büyük önem vermişlerdir. Moğol İmparatorluğu döneminde kısa zamanda gerçekleştirilen başarılı zaferleri anlayabilmek için tek başına Moğol ordusunun boyutunu bilmek yeterli değildir. Bu açıdan Moğol dönemindeki bu tür hareketli ilişkilerin kökenlerini anlamak için Moğollar tarafından imparatorluk boyunca kurulan posta sistemini *yam* sistemini (posta sistemi) ele almak gerekir. Yeterli bir iletişim sistemi olmaksızın Moğolların büyüklüğünde bir imparatorluğu etkili bir şekilde yönetmek pek mümkün olmazdı. Buradan da anlaşılacağı üzere *yam*, Moğol fetihlerinin ışığında ortaya çıkan pratik bir ihtiyaca yanıt olarak kurulmuştur.

Yam, Cengiz Han'ın Hitay topraklarını ele geçirmesinden ve Uygurların da kendi istekleriyle Moğol hâkimiyetine girmelerinden sonra Uygur ve Hitay¹ danışmanlar aracılığıyla Cengiz Han'a tanıtılmış ve Moğol bürokrasisindeki uygulamalar ile kurumlarda temel etkisi olmuştur.² Cengiz Han, bir hükümdarın fethedilen ülkelerdeki durum hakkında detaylı bir bilgi, sadece kumandanlar ve onların orduları ile değil aynı zamanda anayurtla da sürekli temas halinde olmaları ile gerçekleştirilebileceği önemini kavramıştır. Buna

¹ Uygurlar ve Hitayların Moğol devlet kurumlarına olan etkisi ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 411-416.

² Adam J. Silverstein, *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*, Cambridge University Press, New York 2007, s. 141-142; David Morgan, *The Mongols*, Blacwell publishing, USA 1986, s. 107.

uygun olarak at istasyonlarının (yam) organize edilmesi, Moğol İmparatorluğu'nun yolları boyunca yapılması temel görevlerden biri olmuştur.³ Bu bağlamda Cengiz Han'ın yasaklarında da⁴ *yam* teşkilatına dair hükümler yerini almıştır.⁵ Moğollarda Cengiz Han'la birlikte vücuda gelen haber alma sistemi ardılları tarafından da geliştirilerek devam etmiştir.⁶

1. Haber Alma Teşkilâtında Tacirlerin Rolü

Tüccar sınıfının en basit haliyle karşılığı, ticaret erbaplarından oluşan sosyal zümredir. Tacirlik diğer sosyal sınıflarla kimi zaman basit kimi zaman da karmaşık ilişkiler ağıyla bağlı

³ Francis Dvornik, *Origins of Intelligence*, Rutgers University Press, New Jersey 2016, s. 276.

⁴ Cengiz Han'ın yasaları ve yasaların tarihi temelleri ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Sadettin Yağmur Gömeç, *Türk Tarihinde Çingizliler*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017, s. 127-143; Goerge Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul 2019, s. 128-141.

⁵ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cibangüşa*, C. 1, çev. Mürsel Öztürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1988, s. 101; *Çinli Zhang Dehui'in Prens Kubilay'ın Yaz Kampına Yolculuğu (1247-1248)*, çev. Anıl Yasin Oğuz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2022, s. 49.

⁶ Daha tafsilatlı bilgi için Bkz. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cibangüşa*, C. 3, çev. Mürsel Öztürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1988, s. 49; Reşidüddin Fazlullah, *Cami'ut-Tevârih (Târih-i Mübarek-i Gâzânî)*, C. 2, neşr. Muhammed Ruşen ve Mustafa Musevi, Miras-ı Mektub, Tahran 1394 h.ş., s. 747, 1283-1287; *Plano Carpini Moğolistan Seyahatnamesi 13. Yüzyulda Avrupa'dan Asya'ya Yolculuk (1245-1247)*, çev. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara 2014, s. 84; Abdullah b. Fazlullah-ı Şirâzî, *Tecziyetü'l-Emsâr meşhur be Târih-i Vassâf*, neşr. Ahmed Hâtemî, Neşr-i Ulum, Tahran 1401 h.ş., s. 36, 670-671; *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 203; Aknerli Grigor, *Okeçü Milleti Tarihi*, çev. Hrant D. Andreasyan, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012, s. 12; Christopher P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Facts On File Inc, New York 2004, s. 258; Thomas T. Allsen, *Mongol Imperialism the policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands, 1251-1259*, University of California Press, London 1987, s. 80; Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 66; Bertold Spuler, *Zolotoya Orda Mongoli v Rusii 1223-1502 gg.*, çev. M.S. Gatina, Institut istorii im, Kazan 2016, s. 411.

bulunan ve özel mülkiyetin de sembolü olmuş son derece ilginç bir toplumsal sınıf olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷ Moğollar içerisinde devlete bilgi sağlayan unsurlar arasında önemli haber alma kaynaklarımızdan bir tanesi de tacirlerdir.

1.1. Moğollarda Casus Tacirler

Moğollar, ihtiyaçlarını tatmin, göçebe iktisadı ile avcılık mahsulünün pazarlarda satılmasını sağlayabilmek için ticarete çok daha öncesinden önem vermiş olduklarından ticaret fikri onlarda inkişaf etmiş bulunmaktaydı.⁸ Yani Moğollar, Cengiz Han zamanından öncede Çin ile ticari ilişkilerde bulunmakta özellikle Tunguzlar aracılığıyla Çin hakkında Avrupa ülkelerinden daha fazla bilgiye sahip olmaktadır.⁹

Cengiz Han, imparatorluğunu inşa ederken dönemin şartlarını iyi analiz etmişti. Cengiz Han'ın fetihlerini kolaylaştıran önemli faktörlerden biri fethedilecek herhangi bir ulus hakkında çok iyi bilgi toplaması gerektiğinin farkında olmasıdır. Cengiz Han'ın en iyi muhbirleri, Çin ve Orta Asya arasındaki ticari her şeyi kontrol ettikleri için Müslüman tacirlerdi.¹⁰ Tacirler kâr kokusu aldıkları her yere hiç çekinmeden genellikle gittikleri yerlerde iyi karşılanır ve itibar görürlerdi. Gözlem yetenekleriyle ticaret yaptıkları her bölgenin siyasi, ekonomik ve sosyal durumu hakkında çok önemli

⁷ Ekrem Kalan, "Geç Ortaçağ'da İpek Yolunda Diplomat ve Ajan Olarak Tüccarlar" *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 5/12, 2017, s. 91.

⁸ Bertold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri (1220-1350)*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 468.

⁹ Dvornik, *age*, s. 274.

¹⁰ Dvornik, *age*, s. 274; A. Yu. Yakubovsky, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1976, s. 33.

bilgiler edinirlerdi. Ticaretleri sebebiyle birçok bölgede temasları bulunuyor, İnan'dan Çin'e kadar kervanlarının geçtiği tüm güzergâhları ve yolların durumunu iyi biliyorlardı. Ayrıca halk arasında çok geniş bir yelpazede propaganda yapma imkânına sahiplerdi.¹¹ Bu nedenle tacirler, Moğol hanlarıyla iyi ilişkiler kurmaya özen gösteriyorlardı. Hanlar da bu ilişkiler aracılığıyla onlardan bilgi topluyordu. Tacirler, bu yakınlığı hanlarla aralarındaki bağı güçlendirmek için kullanıyorlardı. Ancak bazı tacirler, Moğolların kendilerinden istihbarat sağladığının farkında bile olmayabilirdi. Moğollar, tacirleri yalnızca pasif bilgi toplayıcılar olarak değil, aynı zamanda aktif casus olarak değerlendirip görev üstlenmelerini sağlıyordu.¹²

Moğollarda *yam* sisteminin yanında ortak kelimesinden gelen *ortogh* isimli yapılar ile de küçük ölçekte tacirlerin veyahut büyük tacirlerin mallarından sadece bir bölümünü bir araya getirdiği daha büyük yapıda ticaret kervanları yani bir nevi tacir havuzları oluşturmuştur.¹³ Bu sayede ticaretin yol açacağı riskler de paylaşılmıştır. Bu sistem de uzun mesafeli ticareti geliştirerek maliyetlerin önemli ölçüde düşmesini sağlamıştır. Moğollar bu dönemde ticarete verdikleri önemi, tacirlere verdikleri düşük faizli krediler ile de göstermişlerdir. Cengiz Han yasaları da bölgede

¹¹ Yavuz Delibalta, "Moğollarda İstihbarat Faaliyetleri", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13/25, Sonbahar 2021, s. 791; Timothy May, *Moğol Savaş Sanatı*, çev. Mustafa Uyar, Kronik Kitap, İstanbul 2022, s. 127.

¹² May, *age*, s. 127.

¹³ Mustafa Uyar, "Orta Çağ'da Çin ve Orta Doğu Arasındaki Ticarete Moğol Himayesi", *Orta Çağ'da Ticaret*, Selenge Yayınları, İstanbul 2022, s. 161; P. D. Buell, *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, Oxford 2003, s. 208; Silverstein, *age*, s. 155.

kuralların şekillenmesi ve belirsizliklerin önlenmesinde hayati bir role sahip olmuştur. Cengiz Han yasalarına göre üç defa başkalarından mal alıp, üç defa iflas eden tacir üçüncü defa iflastan sonra ölüm cezası ile cezalandırılırdı. Cengiz Han yasalarını istikrarı sağlayan ve belirsizlikleri önleyen yasalar olarak görmek gerekir. Aynı şekilde güvenliğin sağlanmasına yönelik maddeler de ticari faaliyetlerin emniyet içerisinde icra edilmesini sağlayan hususlardan birisidir. Özellikle uzun mesafeli ticarete ticaret yollarının ve araçlarının güven altına alınması ve hırsızlığın büyük suçlardan biri olması ticaretin ve ekonomik faaliyetlerin devamını sağlamada önemli faktörler olarak sıralanabilir. Cengiz Han'ın sağlamış olduğu bu istikrar tacirleri de memnun etmiştir. Hatta fetihler ile zenginleşen Moğollar bu tacirlerin yeni müşterileri olmuştur.¹⁴ Cengiz Han'ın fetihleri ve sağladığı güvenlik ortamı Doğu ve Batı arasındaki ticareti büyük ölçüde arttırarak halklar arası iletişim ve kültür koridoru da açmıştır.¹⁵

Bu bağlamda *Pax Mongolica* olarak da bilinen Moğol Barışı'na değinmek gerekmektedir. Moğol Barışı'yla Doğu Avrupa'dan Doğu Asya'ya kadar olan yolların gezginlere açılması sadece kültürel gelişmelerle sınırlı kalmamış aynı zamanda ekonomik manada da büyük bir atağa geçilmesine sebep olmuştur.¹⁶ Bu barış ile tacirlerin, hacıların, habercilerin ve elçilerin Batı'dan Doğu'ya tüm yolculukları desteklenmiştir. Moğol barışı aynı zamanda geniş ticari mal

¹⁴ Mehmet Tuğrul, Cem Korkut, "Cengiz Han'ın İktisat Düşüncesi ve Mirası", *Cengiz Han ve Mirası*, Türkiye Bilimleri Akademisi, Ankara 2021, s. 164-165.

¹⁵ Tuğrul, vd., *agm*, s. 165; Allsen, *agm*, s. 96.

¹⁶ Buell, *age*, s. 210.

yelpazesine sahip olunduğu için ve önemli ölçüde aracılarn olmaması nedeniyle rotanın her iki ucunda daha ucuz alışveriş yapılmasını sağlamıştır. Daha da önemlisi Moğol Barışı'ndan dolayı yapılan yollar, bu çağda en uzun posta yolunu temsil etmiştir.¹⁷

Cengiz Han, ticaret erbabının, imparatorluğu dâhilinde tam bir emniyet içinde bulunması için gereken hazırlıkları yapmıştı. Anayolları, geçitleri eşkıyalardan temizlemiş, kervan güzergâhlarındaki mühim mahallelere “Kırakciye” denilen muhafızlar dikerek gelip giden her tacirin selamete yola devam etmelerini sağlamalarını emretmiştir.¹⁸ Cengiz Han bunların yanı sıra, tacirleri sıklıkla sarayında eğlendirip, verdikleri bilgileri uzunca dinleyip, deneyimlerinin ne kadar önemli olduğunu tahmin ederek planlarının başarısını arttırmıştır. Müslüman tacirler tüm bilgileri isteyerek vermişlerdir. Çünkü Cengiz Han sıkıyönetim döneminde ülkelerarası bağlantıyı onlar için kolaylaştırmış ve onların daha fazla kâr etmelerini sağlamıştır. Bu durum Müslüman tacirlerin, Moğolların neden ateşli taraftarları olduğunu açıklamaktadır.¹⁹

1233 Temmuz tarihli bir imparatorluk kararnamesinde, sistemdeki çeşitli aksaklıklar giderilmiş, askeri karargâhtan gelen haberciler ticaret yapan Müslümanlara rastlarsa, tacirlerin işi ne olursa olsun, istasyonlar arasında binmek için atlarına el konulabileceği hükmü konmuştur. Bu bahislerden tacirlerin sistemi

¹⁷ Silverstein, *age* s. 149.

¹⁸ Abû'l Farac, *Abû'l-Farac Tarihi 2*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 481; Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbri. *Târîhu Muhtasarî'd-Düvel*. çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 7; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, TTK Yayınevi, Ankara 1956, s. 232-233.

¹⁹ Dvornik, *age*, s. 275.

yoğun bir şekilde kullandıkları, askeri emirlerin akışını engellemedikleri takdirde bunu yapma hakkına sahip oldukları ve diğer resmi gezginler gibi mallarını doğrudan aldıkları açıktır. Böyle bir hizmetin mevcudiyeti “gezici tacirler” için önemli bir teşviktir. Daha önceki zamanlarda, uzun mesafeli yol kat edecek olan tacirin en önemli gideri ulaşım ve koruma maliyetleriydi. Ögedey Han yönetimi altında tacirler, imparatorluk boyunca ucuza ve güvenli bir şekilde seyahat edebilmişlerdir. Ara sıra posta yetkilileri tarafından “sıkıştırılırsalar” bile, bu tür ayrıcalıklı muamelenin sonucu olarak makul bir şekilde kârlı girişimler sağlayabilmişlerdir. Tacirler için bunlar en iyi zamanlardı, ancak sarayda bir ayrıcalık kazanmaları ve nüfuzlarının artması tebaa nüfus için aşırı zorluklarla sonuçlanmıştır. Müslüman ve Uygur tacirler Kuzey Çin’de Moğollar tarafından izlenen sömürücü ekonomik politikaların baş mimarları olmasa da istekli casuslardı. Ögedey’in saltanatının son yıllarında koşullar kötüleştiğinden, Çinli gözlemciler kesinlikle her yerde bulunan İç Asya tacirlerini ülkelerinin talihsizliklerinden esas olarak sorumlu tuttular. Tüm bu eleştiriler abartılı olsa da kısmen doğrudur.²⁰

1.2. Tacirlerin Ekonomik ve Diplomatik Faaliyetleri

Tacirler okuryazardı, gittikleri bölgelerin dilini konuşuyorlardı,²¹ hesap tutmayı ve parayı yönetmeyi biliyorlardı, coğrafı ve ekonomik bilgilere sahiptiler ve genellikle yeni efendilerini hayırsever olarak görüyorlardı. Bu tür yetenekler ve bilgiler idari alana kolayca aktarılabilir ve tacirler imparatorluğa çok sayıda ve

²⁰ Allsen, *agm*, s. 96-97.

²¹ Uyar, *agm*, s. 159.

birçok kapasitede hizmet edebiliyorlardı. Ticari ajan, diplomatik elçi, casus, vergi tahsildarı ve sivil yetkili olarak pek çok işlev gördüler. Tacirlere tanınan ayrıcalıklı muamele, yalnızca ticari faaliyetleriyle bağlantılı değildi. Onlar değerli idari hizmette de bulundular ve Moğolların sistematik bir şekilde seçtikleri dini hiyerarşiler gibi, iletişim ağlarına ve sosyal ve ideolojik nüfuza sahiptiler; bunların hepsini hanlar, kendi alanlarını kontrol etmede ve sömürmede en yararlı olarak gördüler.²²

Ortaçağ'da hükümdarların pek çoğu tacirlere bağımlı halde devletlerini idare ederlerdi. Nitekim çoğu zaman vergilerini toplamakta zorluk çektiklerinde ya da vergiyi peşin almaları gerektiğinde bu parayı tacir peşinen öder ve kendi kâr payını başka bir deyişle faiziyle halktan tahsil etme yoluna giderdi. Diğer bir ifadeyle tefecilik veya bankerlik, Asya'da son derece yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Yuan Hanedanı devrinde Çin'de hanedan üyelerinin, Büyük Kağan da dâhil olmak üzere, Müslüman tacirlere faiziyle ödenmek koşuluyla borç olarak gümüş verdikleri yazılı belgelere de yansımıştır. Ortaçağ'da İpek Yolu'nda faaliyet gösteren tacirlerin sadece sıradan halka veya hanedan üyelerine, gerektiğinde sultanlara bile finansal destek sağladığını görmekteyiz.²³ Birçok tacirin, ticari yazışmalar ve ortoghlarıyla haberleşme için kullandıkları kendi özel güvercin postaları da bulunmaktaydı. İşte bu özellikler tacir sınıfını toplumda ayrıcalıklı

²² Allsen, *agm*, s. 124.

²³ Kalan, *agm*, s. 92; Allsen, *agm*, s. 106.

bir yere konumlandırmıştır.²⁴

Tacirler, özellikle uluslararası ticarî faaliyetlerinde hükümdarların ve aristokratların kendisine olan güven ve onların sağladığı itibarı sonuna kadar kullanmıştır. Tacirler her ne kadar resmî açıdan devlet bürokrasisinden bağımsız görünse de bu bağlamda iç ve dış siyasette önemli bir etkiye ve güce sahipti. Örneğin geç Ortaçağ'da İpek Yolu ticaretinin önemli noktalarının kontrolünü elinde bulunduran Altın Orda Hanlarının nezdinde yabancı tacirler büyük bir itibar sahibi idi. Bu tacirlerin bazıları sadece ticaretle uğraşmakla kalmayıp aynı zamanda Altın Orda Hanlarına danışmanlık hizmeti vermekteydiler. Yine bunlardan bir kısmı ekonomik ve finansal faaliyetlerinin yanı sıra diplomatik bir misyon da üstlenmekteydiler. Hükümdarları bu yönde bir uygulamaya iten en önemli unsur oldukça önemli bir yekûn tutan elçilik heyetinin hazırlıkları, yolculuk masrafları ve belki de en önemlisi güvenliğinin sağlanması meselesidir. Çünkü tacirler savaş döneminde bile İpek Yolu'nda bir elçiye göre daha rahat hareket etme kabiliyetine ve şansına sahip idi. Bunun en güzel örneklerinden birisi Memlûk Sultanı Baybars'ın Altın Orda Hanı Berke Han'a göndermiş olduğu ilk mektubunu (1261-1262) bir elçilik heyetiyle değil de, çok güvendiği anlaşılan Alan tacirle göndermesidir. Nitekim o dönemde Suriye ve İran'daki İlhanlılar ile İstanbul ve Trakya'ya hâkim olan Bizans İmparatorluğu'nun varlığı ve düşmanca tavırları Sultan Baybars'ı ortak düşmanlara karşı ittifaka

²⁴ Ahmet N. Özdal, *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar (X-XIV. Yüzyıllar)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2016, s. 369.

daveti gibi son derece ehemmiyetli bir teklif mektubunu göndermek için bir tacire güvenmesi, tarihe önemli bir not olarak düşmüştür. Ayrıca söz konusu güzergâhlar göz önünde bulundurulduğunda yolun gerek Altın Orda gerekse de Memlûk elçileri için ne kadar tehlikeli olduğu da aşikârdır.²⁵

Ortaçağ İpek Yolu'nda tacirler her ne kadar ideolojik ve etnik bağlarından arındırılmış olarak hareket etseler de yaşanan hadiseler onları taraf tutmaya veya gönülsüz olarak muhbirlik faaliyetinde bulunmaya itmektedir. Nitekim Cengiz Han'ın Pekin'i işgalini haber alan Harezmsah Muhammed, 1218 yılı baharında Cengiz Han'ın elçilik heyetini kabul etmiş ve elçilik heyetindeki Mahmud el-Harezmî'den bir yandan vakanın detayını anlatmasını istemiş, bir yandan da Cengiz Han'ın askerî gücü hakkında bilgi sahibi olmayı arzulamıştır. Sultan'ın baskılarına dayanamayan Mahmud, Sultan'ın edinmek istediği malumatları üstü kapalı olarak aktarmış ve bir çeşit muhbirlik görevi ifa etmek zorunda kalmıştır. Ancak bazı durumlarda bazen masum tacirler çeşitli gerekçelerden dolayı haksız yere casuslukla suçlanmış ve bu da katledilmelerine yol açmıştır. Bu türden yaşanan olayların başında şüphesiz Otrar Faciası gelir. Malum olduğu üzere, Büyük Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın 450 kişiden oluşan ticaret kervanının Haremzşah Ülkesi'nin önemli kentlerinden birisi olan Otrar'a ulaşmasının ardından yaşananlar tarihin akışını değiştirecek boyuttadır. 450 kişiden ve kaynakların büyük oranda ittifakıyla tamamı Müslümanlardan oluşan ticaret kervanı Otrar'a ulaştınca şehrin valisi İnalçık ya da nam-ı diğer Kayır

²⁵ Kalan, *agm*, s. 93-94.

Han tarafından Cengiz Han'ın casusluğunu yapmakla suçlanmış, mallarına el konulmuş, birkaçı müstesna tamamı katledilmiştir. Bu yaşanan gelişme, Cengiz Han idaresindeki Moğolların intikam bahanesiyle Orta Asya, Kafkaslar ve Yakın Doğu'yu işgalinin yolunu açmıştır.²⁶ Cengiz Han'ın bu olay sonrası Otrar'a gelişinin ardından oğlu Cuci'yi Cend şehrinin işgaline göndermesi üzerine Cuci, eskiden beri Cengiz Han'ın hizmetinde bulunan Hüseyin Hacı'yı tacir olarak önden göndermiş ve düşman ordusu hakkında bilgi edinmeyi amaçlamıştı.²⁷

Altın Orda coğrafyasını gezen Floransalı tacir Francesco Balducci Pegalotti'nin verdikleri bilgiler en değerli sayılabilir. Nitekim gözlemlerini kayıt altına alan bu seyyah hem ticarî emtia hem de güzergâhlar hakkında oldukça önemli raporlar kaleme almışlardır. Mesela Yakubovskiy'e göre Pegalotti, XIV. yüzyılın ilk yarısında büyük ticarî muamelelere girişen Bardi ticaret evinin ticaret casusluğunu yapmıştı.²⁸

Tacirlerin kendilerine verilen ayrıcalıkları zamanla kötüye kullanarak tefecilik yapmaları, yüksek faizli borç para verme gibi hadiseler neticesinde bazı yetki kısıtlamalarına gidilmiştir. Tacirlere verilen tüm payzaları iade etmeleri emredilmiştir. Resmi statüleri ellerinden alınan tacirlerin bu yolla halka zulmetmeleri engellendi. Reşidüddin'in ifadesiyle, "kendi hayvanlarına binmeleri " emredildi.

²⁶ Abû'l Farac, *age*, C. 2, s. 481-483; Ebü'l-Ferec, *age*, s. 7-9; Kafesoğlu, *age*, s. 232-236.

²⁷ Reşidüddin Fazlullah, *Cami'u't-Tevârih (Târih-i Mübarek-i Gâzânî) 1*, neşr. Muhammed Ruşen ve Mustafa Musevi, Miras-ı Mektub, Tahran 1394 h.ş., s. 437.

²⁸ Yakubovskiy, *age*, s. 135.

Son olarak da tacirler nüfus sayımı listelerine dahil edilmeye başlamıştı. Bu önlem tacirler tarafından hoş karşılanmamıştı. Çünkü nüfus sayımına girdikleri mahallede halktan biri olarak vergi vermek durumunda kalmışlar ve herhangi bir üstünlükleri kalmamıştı.²⁹

Sonuç

Tacirler, temsil ettikleri siyasi otoritenin her türlü meselesini iletme yetkisine sahip oldukları gibi, beraberlerinde getirdikleri değerli malları alıcılarla buluşturarak ticari faaliyetlerini de sürdürmüşlerdir. Ortaçağ'da ticaretle uğraşan tüccarlar, yalnızca ekonomik ilişkilerde değil, aynı zamanda casusluk, istihbarat sağlama ve entrika düzenleme gibi gizli faaliyetlerde de rol oynamışlardır. Tacirler, kimi zaman kendi istekleriyle, kimi zaman ise siyasi otoritelerin baskısıyla casusluk faaliyetlerine dâhil olmuştur. Yolculuklarda serbestçe hareket edebilmeleri ve gittikleri yerleri ayrıntılı biçimde gözlemlene yetenekleri, onları istihbarat sağlamak için öncelikli adaylar haline getirmiştir. Tacirlerin idari istihdamı, elbette, devlet idaresindeki konumlarını sağlamlaştırılmalarına ve yükseltmelerine yardımcı olmuştur. Ancak tacirlerin kendilerine verilen ayrıcalıkları kullanarak tefecilik yapmaları, yüksek faizli borç para verme gibi görevi kötüye kullanmaları neticesinde tacirlere karşı büyük yetki kısıtlamalarının uygulandığı görülmektedir.

²⁹ Allsen, *agm*, s. 106; Silverstein, *age*, s. 154.

Kaynakça | References

- Abdullah b. Fazlullah-ı Şirazi, *Tecziyetü'l-Emsâr meşhur be Târîh-i Vassâf*, neşr. Ahmed Hâtemî, Neşr-i Ulum, Tahran 1401 h.ş.
- Abû'l Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Aknerli Grigor, *Okeçu Milleti Tarihi*, çev. Hrant D. Andreasyan, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012.
- Alaaddin Ata Melik Cüveynî. *Tarih-i Cibangüşa*, C. 1-2-3. çev. Mürsel Öztürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1988.
- ALLSEN, Thomas T., *Mongol Imperialism the policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands, 1251-1259*, University of California Press, London 1987.
- ATWOOD, Christopher P. *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Facts On File Inc, New York 2004.
- BARTHOLD, V. V. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1990.
- BUELL, P.D., *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, Oxford 2003.
- Çinli Zhang Debui'in Prens Kubilay'ın Yaz Kampına Yolculuğu (1247-1248). çev. Anıl Yasin Oğuz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2022.
- DELİBALTA, Yavuz. "Moğollarda İstihbarat Faaliyetleri". *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/25, Sonbahar 2021, ss. 788-800.
- DVORNİK, Francis, *Origins of Intelligence Services*, Rutgers University Press, New Jersey 2016.
- Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbri, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*. çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Yayınları, Ankara 2011.

GÖMEÇ, Sadettin Yağmur, *Türk Tarihinde Cingizliler*. Berikan Yayınevi, Ankara 2017.

KAFALI, Mustafa, *Çağatay Hanlığı*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, TTK Yayınevi, Ankara 1956.

KALAN, Ekrem. “Geç Ortaçağ’da İpek Yolunda Diplomat ve Ajan Olarak Tüccarlar”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 5/12, Türkiye 2017, ss. 91-96.

MAY, Timothy, *Moğol Savaş Sanatı*, çev. Mustafa Uyar, Kronik Kitap, İstanbul 2022.

Moğolların Gizli Tarihi. çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara 2010.

MORGAN, David. *The Mongols*, Blacwell publishing, USA 1986.

Plano Carpini Moğolistan Seyahatnamesi 13. Yüzyılda Avrupa’dan Asya’ya Yolculuk (1245-1247). çev. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.

Reşîdüddîn Fazlullah, *Cami’u’t-Tevârih (Târih-i Mübarek-i Gâzânî) 1-2*, neşr. Muhammed Ruşen ve Mustafa Musevi, Miras-ı Mektub, Tahran 1394 h.ş.

SİLVERSTEİN, Adam. J., *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*, Cambridge University Press, New York 2007.

SPULER, Bertold *Zolotoya Orda Mongoli v Russii 1223-1502 gg.*, çev. M.S. Gatina, Institut istorii im, Kazan 2016.

TUĞRUL, Mehmet, KORKUT, Cem, “Cengiz Han’ın İktisat Düşüncesi ve Mirası”, *Cengiz Han ve Mirası*, Türkiye Bilimleri Akademisi, Ankara 2021, ss. 150-168.

UYAR, Mustafa, “Orta Çağ’da Çin ve Orta Doğu Arasındaki

Ticarette Moğol Himayesi”, *Orta Çağ’da Ticaret*, Selenge Yayınları, İstanbul 2022, ss.163-170.

VERNADSKY, Goerge. *Moğollar ve Ruslar*. çev. Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul 2019.

YAKUBOVSKY, A. Yu., *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1976.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hekem / Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	<p><i>Bu çalışma Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında tamamlanan "Moğollar ve Memlûkelerde Haber Alma Teşkilâtı" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.</i></p> <p><i>* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i></p>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin</i>
Etik Bildirim:	<i>turkarsosyalbilimlerdergisi@gmail.com</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muafır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazırlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	<p><i>This study was produced from the doctoral thesis titled "Information Receiving Organization in the Mongols and Mamluks", completed at Harran University, Institute of Social Sciences, Department of History.</i></p> <p><i>* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i></p>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / intihal.net etc.</i>
Complaints:	<i>turkarsosyalbilimlerdergisi@gmail.com</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

[DOI: 10.71138/turkav.1593478](https://doi.org/10.71138/turkav.1593478)

Uluslararası Ticarete Yeni Ödeme Platformlarının Kullanımı: Merkez Bankası Dijital Paralarına Dayalı Projeler ve Nexus

Öğr. Gör. Dr. Selin SOĞUKOĞLU KORKMAZ

 [0000-0001-9944-8494](https://orcid.org/0000-0001-9944-8494)

selin.korkmaz@giresun.edu.tr

Giresun Üniversitesi, Giresun, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05szaq822>

Öğr. Gör. Dr. Ömer Faruk KORKMAZ

 [0000-0002-3283-6174](https://orcid.org/0000-0002-3283-6174)

omer.faruk.korkmaz@giresun.edu.tr

Giresun Üniversitesi, Giresun, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05szaq822>

Öz

Son yıllarda bilişim sektöründe yaşanan hızlı değişimler birçok alanda olduğu gibi uluslararası ticaret ekosistemini de etkilemiş ve ortaya çıkan teknolojik yenilikler farklı fırsatların doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu noktada özellikle uluslararası ticaretin etkin ve verimli bir şekilde işleminde hayati önemi olan ödeme sistemlerinin yeniden şekillendirilebilmesi hususu gündeme gelmiştir. Yapılan çalışmalar, sunulan raporlar uluslararası ticarete CBDC'ye dayalı ödeme sistemlerinin, geleneksel ödeme sistemlerine kıyasla maliyet, hız, şeffaflık noktasında iyileştirme potansiyeli sunabileceğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte olası CBDC günümüz dünyası için yeni bir enstrüman olarak görülmektedir. Bu çerçevede çalışmanın amacı sınır ötesi ödeme sistemlerine yönelik yürütülen merkez bankası dijital parasına dayalı projeler ile geleneksel para sistemine dayalı yeni nesil teknoloji temelli ödeme sistem projelerinin incelenmesidir. Özellikle dış ticarete hem işlem hacimleri hem de operasyonel yük artmaktadır. Her geçen gün büyüyen verilerin kayıt altına alınması ve saklanması noktasında geleneksel araçlara kıyasla yeni teknolojiler ciddi faydalar sağlayacaktır. Fakat bu kadar dijitale aktarılan bir ekosistemde, toplanan verilerin siber saldırılara uğrama riski bulunmaktadır. Bu nedenle verilerin güvende tutulmasına yönelik çalışmalar ayrıca önem arz etmektedir. Evrenin ortak yaşam alanı olduğu düşünüldüğünde, enerji tüketimini azaltan ve daha sürdürülebilir teknolojiler kullanılarak tasarlanan bir ödemeler ekosisteminin varlığı, sürdürülebilir bir dünya için yapılan çalışmalara katkı sağlayacaktır. Sonuç olarak ister merkez bankası dijital parası gibi yeni bir enstrümanlara dayalı ödeme platformu kullanılsın, isterse farklı teknolojilerle örtülü günümüz para sistemine dayalı bir platform kullanılsın; sınır ötesi ödeme sistemlerinde bir yol ayrımına gelindiği görülmektedir. Dolayısıyla farklı ödeme platformlarının da gündelik yaşantıya dâhil edilmesine hazırlıklı olunması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Gelecekte insanlığı yeni teknolojilerle donanmış daha dijital bir ödeme ekosisteminin beklediği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ticaret, Sınır Ötesi Ödemeler, Merkez Bankası Dijital Parası, NEXUS

Atıf Bilgisi

Soğukoğlu Korkmaz, Selin ve Korkmaz, Ömer Faruk, "Uluslararası Ticarete Yeni Ödeme Platformlarının Kullanımı: Merkez Bankası Dijital Paralarına Dayalı Projeler ve Nexus", TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 4/2 (Aralık 2024), 609-631.

The Use of New Payment Platforms in International Trade: Projects Based on Central Bank Digital Currencies and Project of Nexus

Öğr. Gör. Dr. Selin SOĞUKOĞLU KORKMAZ

 [0000-0001-9944-8494](https://orcid.org/0000-0001-9944-8494)

selin.korkmaz@giresun.edu.tr

Giresun University, Giresun, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05szaq822>

Öğr. Gör. Dr. Ömer Faruk KORKMAZ |

 [0000-0002-3283-6174](https://orcid.org/0000-0002-3283-6174)

omer.faruk.korkmaz@giresun.edu.tr

Giresun University, Giresun, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05szaq822>

Abstract

In recent years, rapid changes in the IT sector have affected the international trade ecosystem as in many other areas, and the emerging technological innovations have paved the way for the emergence of different opportunities. At this point, the issue of reshaping payment systems, which are vital for the effective and efficient functioning of international trade, has come to the fore. Studies and reports show that CBDC-based payment systems in international trade can offer the potential for improvement in terms of cost, speed and transparency compared to traditional payment systems. However, possible CBDC is seen as a new instrument for today's world. In this framework, the aim of this study is to examine the projects based on central bank digital currency and the next generation technology-based payment system project based on the traditional monetary system for cross-border payment systems. Especially in foreign trade, both transaction volumes and operational burden are increasing. New technologies will provide serious benefits compared to traditional tools in recording and storing data that grows day by day. However, in such a digitized ecosystem, there is a risk of cyber-attacks on the data collected. For this reason, efforts to keep data secure are also important. Considering that the universe is a common living space, the existence of a payments ecosystem that reduces energy consumption and is designed using more sustainable technologies will contribute to the efforts for a sustainable world. In conclusion, whether a payment platform based on new instruments such as central bank digital money or a platform based on today's monetary system covered with different technologies is used, it is seen that cross-border payment systems have reached a crossroads. Therefore, it is necessary to be prepared for the incorporation of different payment platforms into daily life. A more digital payment ecosystem equipped with new technologies awaits humanity in the future.

Keywords: International Trade, Cross-Border Payments, Central Bank Digital Currency, CBDC, NEXUS

Citation

Soğukoğlu Korkmaz, Selin ve Korkmaz, Ömer Faruk, "The Use of New Payment Platforms in International Trade: Projects Based on Central Bank Digital Currencies and Project Of Nexus", TÜRKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences, 4/2 (December 2024), 609-631.

Giriş

Mal ve hizmetlerin sınır ötesi alım satımı olarak tanımlanan uluslararası ticaret, zamanla teknolojik gelişmelerin hız kazanmasının etkisi ve coğrafi sınırların bir nevi ortadan kalkmasıyla daha da büyüyerek, uluslararası entegrasyonu arttırmıştır. Bu durum bir yandan tüketici alışkanlıklarını değiştirirken, diğer yandan da işlem hacimlerini ve sıklığını arttırmıştır. Ticaretin temelinde iki yönlü para akışı söz konusudur. Alıcı, satın aldığı malın bedelini öderken satıcıda, sattığı malın bedelini alabilmek isteyecektir. Dolayısıyla da bir para takası gündeme gelecektir. İç ticarete durum daha basitken, dış ticarete durum daha da karmaşık bir hal almaktadır. Uluslararası ticaret açısından paranın da sınır ötesi transferinin söz konusu olması, süreci daha riskli hale getirmektedir. Bu noktada ödeme yöntemi tercihinden, mal ve hizmet transferinin nasıl yapılacağına, işlem süresi ve maliyetinden, tercih edilen döviz cinsine kadar birçok konuda oluşabilecek soruların yanıtlanması gerekmektedir.

İletişim ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler birçok sektörde olduğu gibi bankacılık sektörünü de etkilemiş, ödeme işlemleri dâhil olmak üzere finansal hizmetlerin otomasyona dayalı olarak yapılabilmesinin önü açılmıştır. Dolayısıyla bankacılık sektörünün aracılık işlemleri ve enstrümanları da çeşitlenmektedir. Bu gelişmelere paralel olarak ticaretinde elektronik ortama taşındığı görülmektedir. Bir yandan bu durum elektronik ticaretin daha da hız kazanmasına ve tercih edilebilirliğinin artmasına olanak tanırken, diğer yandan duyulan ihtiyaçlar doğrultusunda bankacılık hizmetlerinin de yeniden şekillenmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla dijitalleşen dünyada ticaret ve bankacılık sektörlerinin iç içe ve karşılıklı etkileşimi söz konusudur denilebilir.

Sınır ötesi ödemelerde transferler bankalar aracılığıyla gerçekleşmektedir ve günümüzde yaygın olarak SWIFT (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications) ödeme sistemi kullanılmaktadır. SWIFT 200'den fazla ülkede 11.000'den fazla kuruma hizmet veren küresel bir finansal altyapıdır¹. Hem yurt içi hem de yurt dışı döviz transfer işlemleri için kullanılan SWIFT sistemi, kullandığı standartlaştırılmış mesajlaşma sistemiyle dünya

1 <https://www.swift.com/about-us/history>, Erişim Tarihi: 02.11.2024

çapında bankalararası elektronik fon transferinin gerçekleştirilmesine aracılık etmektedir.²

Özellikle son yıllarda Blockchain teknolojisi, ödeme sistemlerinin şekillendirilmesinde yeni fırsatlar sunmaktadır. 2008 yılında Satoshi Nakamoto adı ile yayımlanan “Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System” adlı makale ile Blockchain teknolojisi gündeme gelmiştir. Makalenin temelinde “block” ve “chain” kavramları ayrı ayrı kullanılarak merkeziyetsiz, uçtan uca şifrelemeye dayalı bir ödeme sistemi teknolojisinden bahsedilmiştir. Makaleden bir yıl sonra da Blockchain teknoloji temelli kripto varlık Bitcoin piyasaya sürülmüştür. İlk başlarda halk arasında sadece kripto varlık üretmek için kullanılan bir teknolojiymiş gibi hatalı bir düşünce hâkim olsa da aslında Blockchain topolojisi bundan çok daha fazlasını sunmaktadır.³ Blockchain teknolojisi işlemlerin bloklar halinde birbirlerine bağlanarak, her işlemin kendinden önceki işlemin bir kopyasını tutarak, merkezi bir otoriteye ihtiyaç duymadan eşten eşe bilgilerin aktarılıp onaylanmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla sunduğu yenilik ve içerdiği karakteristik özellikler açısından blockchain teknolojisi farklı sektörlere farklı alternatif çözümler geliştirebilme yeteneği sunmaktadır. Bankacılık sektörü de bu alanlardan biridir ve gelişmeleri yakından takip etmektedir. Örneğin 2020’de Türkiye İş Bankası bir ilke imza atarak, blockchain temelli finansman platformu olan “Marco Polo” platformunu kullanmıştır. İş bankası bu platform aracılığıyla blockchain temelli ilk pilot dış ticaret finansman işlemini gerçekleştirerek blockchain teknolojisiyle ödeme garantisi veren ilk Türk bankası olmuştur. Ayrıca Pilot uygulama sonrası 2021’de platform kullanarak ilk canlı dış ticaret işlemi gerçekleştirilmiştir.⁴ Bu ve benzeri örneklerin sayısının her geçen gün dünya çapında artışı görülmektedir.

Blockchain tabanlı göze çarpan yaygın ödeme sistemlerinden biri de Ripple’dir. Ripple bir nevi SWIFT ve Western Union gibi uluslararası para transfer sistemlerine alternatif olarak geliştirilen yeni nesil teknoloji donanımlı bir ödeme platformu olarak da

2 <https://www.isbank.com.tr/bankamizi-taniyin/is-bankasindan-blockchain-teknolojisi-ile-dis-ticarete-bir-ilk-daha>, Erişim Tarihi: 10.11.2024

3 Soğukoğlu Korkmaz, S. (2024). Dijital Paranın Ulusal Ve Uluslararası Para Sistemine Etkisi. Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Üniversitesi, Ankara. s.20.

4 <https://www.isbank.com.tr/doviz-transferi-swift>, Erişim Tarihi: 03.11.2024

tanımlanmaktadır.⁵ İşlemler RippleNet ağı üzerinden eş zamanlı gerçekleşmektedir. Ripplenet, ağın katılımcıları olan finansal kuruluşlar arasında anlık para transferi yapılmasına olanak sağlayan küresel merkezi olmayan blockchain tabanlı bir uygulamadır.⁶ Sistemin kendine ait XRP olarak adlandırılan bir para birimi bulunmaktadır. Platform, para transferlerinin gerçekleştirilmesinde XRP dışında başka para birimlerinin de kullanılmasına imkân tanımaktadır. Böylece sistem üzerinde hızlı, düşük maliyetle ve şeffaf bir şekilde işlemlerin gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Ripple, 2024'te Juniper Research tarafından yapılan "Fintech ve Ödemeler Kategorisindeki Geleceğin Dijital Ödülleri" Kapsamında "En İyi Sınır Ötesi Ödeme Platformu" dalında platin ödüle layık görülmüştür.⁷ Bu durum ayrıca yeni nesil ödeme sistemlerinin cazipliği açısından da önem teşkil etmektedir.

Görülmektedir ki iletişim ve bilgi teknolojilerindeki yaşanan gelişmeler geleneksel iş modellerini kökten dönüştürmekte ve yeni iş modellerini ortaya çıkarmaktadır. Bankaların ve büyük teknoloji şirketlerinin, ödemeler ekosistemindeki inovatif girişimleri, merkez bankaları ve uluslararası kuruluşları yeni sınır ötesi ödeme sistem girişimleri konusunda düşünmeye sevk etmiştir. Özellikle güvenli ödeme aracı sunma noktasında olası bir dijital merkez bankası parası açısından konu ele alınarak geleneksel ödeme sistemlerine kıyasla daha hızlı ve verimli ödeme sistemlerinin hayata geçirilebilme potansiyeline odaklanılmıştır. Nitekim hem yeni teknolojileri anlamak hem de alternatif enstrüman geliştirmek ve de bunlara bağlı fırsat ve zorlukların ortaya konulması hedeflenerek, sınır ötesi ödeme sistemlerinin yeni nesil teknolojiler aracılığıyla yeniden nasıl tasarlanabileceği araştırılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı merkez bankaları ve uluslararası kuruluşların yeni sınır ötesi ödeme sistemlerine yönelik girişimlerinin incelenmesidir. Bu çerçevede çalışma bundan sonra iki bölümde ele alınacaktır. İlk bölümde merkez bankası dijital para temelli sınır ötesi ödeme girişim projelerine yer verilirken ikinci bölümde geleneksel

5 BTK. (2020). Kripto Para Araştırma. Ankara: Sektörel Araştırma ve Strateji Geliştirme Dairesi. S.66

6 <https://ripple.com/faq/>, Erişim Tarihi: 01.11.2024

7 <https://www.juniperresearch.com/press/juniper-research-unveils-2024-s-fintech-payments-awards-winners/>, Erişim Tarihi: 15.11.2024

para sistemine dayalı yeni teknolojiler tabanlı sınır ötesi ödeme girişim projeleri ele alınmaktadır.

1. Merkez Bankası Dijital Parasına Dayalı Sınır Ötesi Ödeme Platform Projeleri

Sınır ötesi ödemeler etkin işleyen bir uluslararası ticaret sistemi için ciddi öneme sahiptir. Özellikle son yayımlanan rapor ve çalışmalarda sınır ötesi ödemelerinin iyileştirilmesinin bir öncelik haline geldiği açıkça görülmektedir. Daha güvenli, daha hızlı, daha ucuz, daha şeffaf ve daha kapsayıcı hale getirilen sınır ötesi ödemeler ekosistemi ile mevcut sorunlar ve yaşanan aksaklıklar azaltılarak, hane halkı ve işletmelerden, ülke ekonomilerine kadar her kesime fayda sağlanacaktır. Dahası uluslararası ticaretin gelişimine de katkı sağlanmış olacaktır.⁸

Mevcut hali ile geleneksel sınır ötesi ödeme sistemleri şeffaflıktan uzak, yavaş ve maliyetli olmaktadır. Uluslararası ticaret söz konusu olduğunda farklı ülkeler, farklı diller, farklı çalışma saatleri, farklı regülasyonlar, farklı para birimleri ve çoklu araçlar söz konusu olmaktadır. Böyle kompleks bir yapıda ödeme sistemlerinde yaşanabilecek en ufak bir aksaklık ciddi mali kayıplara neden olabilmekte dolayısıyla firmaların rekabet avantajını sınırlandırmaktadır. Örneğin ödeme süreci esnasında yaşanan döviz kuru dalgalanmaları, ödemelerin gecikmesi, araçların ve bürokrasinin fazlalığı, çalışma saat farklılığı ya da ödeme sistemlerinin etkin çalışmamasından kaynaklı konsensüs sorunları oluşmaktadır. Bu ise ithalat ve ihracat yapan firmalar açısından önemli riskleri teşkil etmekte ve maliyetler üzerinde ciddi baskılar yaratmaktadır. Bu durum kullanıcıları rekabet avantajı elde etmek ve daha fazla pazar payı kazanmak için yeni ödeme çözüm arayışlarına yöneltmektedir. Bu noktada şu soru ön plana çıkmaktadır; “Merkez bankaları böyle bir sistemde nasıl konumlanabilir?” Bu nedenle Merkez bankaları tarafından sunulacak yeni teknolojilerle örtülü güvenli bir dijital paraya dayalı ödeme çözüm yöntemi ile kullanıcıların taleplerine alternatif sunulma arayışları hız kazanmıştır.

Merkez bankası dijital parası (Central Bank Digital Currency - CBDC), merkez bankaları tarafından piyasaya sürülecek olan dijital paradır. Başka bir deyişle günümüzde kullandığımız itibari paranın

8 FSB. (2024). G20 Roadmap for Enhancing Cross-border Payments. S.4

dijital formudur. Dolayısıyla CBDC, merkez bankaları tarafından sunulan güvenli bir ödeme aracı olmaktadır. CBDC'lerin hangi tasarım ve mimariye sahip olmak zorunda olacağına dair bir standart bulunmamaktadır. Başka bir ifade ile CBDC'lerin tasarım ve kullanım alanlarının merkez bankalarının politika ve hedeflerine bağlı değişebileceği anlamı taşımaktadır.⁹ Temelde iki tür CBDC'den bahsedilmektedir. Bunlar; toptan CBDC ve perakende CBDC'dir. Perakende CBDC (Retail CBDC/R-CBDC), hane halkı ve işletmelerin transfer ve ödeme işlemlerinde kullanabileceği dijitalleştirilmiş bir merkez bankası parası iken, Toptan CBDC (Wholesale CBDC/W-CBDC), merkez bankası ile bankalar arası işlemlerde kullanılan dijitalleştirilmiş bir merkez bankası parası olmaktadır. CBDC programlanma yeteneğine sahiptir. Dolayısıyla olası bir CBDC sadece para tarihinde yeni bir sayfa açma ile kalmayacak, aynı zamanda yeni ekosistemler yaratabilme potansiyeline de sahip olacaktır. Bu noktadan hareketle merkez bankaları ve uluslararası kuruluşlar hem ayrı ayrı hem de kamu-özel sektör ile iş birlikleri geliştirerek ödeme sistemlerindeki sürtüşmeleri azaltmada, teknolojiyi nasıl kilometre taşı olarak kullanabileceklerini araştırmaya başlamışlar ve CBDC temelli sınır ötesi ödeme proje girişimlerini hızlandırmışlardır.

2016 Aralık ayında Avrupa Merkez Bankası (ECB) ve Japonya Merkez Bankası (BOJ) "Stella Projesi" olarak adlandırılan finansal piyasa altyapıları açısından dağıtılmış defter teknolojilerinin (Distributed Ledger Technology - DLT) fırsat ve zorluklarını temel alan deneysel araştırmayı başlatmışlardır. DLT, bilgi teknolojileri alanında ortaya çıkan verilerin tek bir merkez de toplanmasındansa, şifrelenmiş bir şekilde birden fazla ağda saklanmasına olanak tanıyan teknolojik bir yeniliktir.¹⁰ Projenin, ilk iki fazı yerel ödeme sistemlerine yönelik iken üçüncü fazı blockchain ile sınır ötesi ödemelerin iyileştirilip iyileştirilemeyeceğine odaklanmaktadır. Üçüncü faza dair 2019'da yayımlanan rapora göre güvenli şekilde deneysel olarak anaparanın transferi gerçekleşmiş, sonuç olarak ödemeleri senkronize eden ve ödeme zinciri boyunca fonları kitleyen ödeme yöntemleri kullanılarak CBDC' nin sınır ötesi

⁹ Soğukoğlu Korkmaz, 2024, s. 63

¹⁰ bilgiplatformu.btcturk.com, 2024.

ödemeleri iyileştirilebilme potansiyeli ortaya konulmuştur.¹¹ Yasal ve düzenleyici yönler projenin kapsamı dışında tutulduğundan ayrıca bu tür yeni bir ödeme ekosisteminin olası uygulanması için yasal ve uyumluluk sorunları, teknolojinin olgunluğu ve maliyet, fayda analizi gibi pek çok husus hakkında da ayrıca çalışmalar yapılması gerekliliği vurgulanmıştır.

Diğer dikkat çekici çalışmaların başında “LionRock” projesi ve takiben başlatılan “mBridge” projesi gelmektedir. Hong Kong Para Otoritesi (HKMA) ve Tayland Bankası (BOT) Mayıs 2019’da sınır ötesi fon transferlerinde verimliliğini artırmada DLT teknolojisini keşfetmek için “Inthanon-LionRock” adı verilen bir proje girişimi başlatmışlardır. Teknoloji ortakları, R3’ün blok zinciri platformu Corda üzerinde inşa edilen bir koridor ağı tasarlamış ve oluşturulan kavram kanıtı (PoC) ile her bir ağın katılımcılarının eşler arası fon transferleri ve döviz işlemleri yapmaları test edilmeye çalışılmıştır.¹² Oluşturulan prototiple bir yandan katılımcı merkez bankalarının ihraç ettikleri CBDC iş akışlarının izlemesine imkân sağlanırken, diğer yandan da programlanabilir işlem gizliliği seviyelerini kullanabilmelerine ve işlevlerini otomatikleştirebilmelerine imkân tanınmaktadır.¹³ Proje sonucunda, iki yargı bölgesi baz alınarak yapılan sınır ötesi ödemelerde azalan transfer sürelerinin yanı sıra, muhabir bankacılık kaynaklı bazı maliyet bileşenlerin de azalma potansiyeli ortaya konulmuştur. Böylece daha hızlı ve daha düşük maliyetli sınır ötesi transferlerin gerçekleştirilebilme potansiyeli vurgulanmıştır.¹⁴ Fakat unutulmamalıdır ki Inthanon-LionRock projesi dar yargı bölgesi içermektedir. Dolayısıyla sisteme daha fazla yargı alanı veya para birimi eklendiğinde, büyük işlem hacimleri söz konusu olduğunda ölçeklenebilirlik ve platform performansının nasıl olacağı hususu belirtilmemiştir. Daha sonra Inthanon-

11 ECB; BOJ. (2019). Project Stella Synchronised cross-border payments. <https://www.ecb.europa.eu/press/intro/publications/pdf/ecb.miptopical190604.en.pdf>, Erişim Tarihi: 15.11.2024 s. 4-7

12 HKMA; BOT. (2019). Inthanon-LionRock Leveraging Distributed Ledger Technology to Increase Efficiency in Cross-Border Payments. https://www.hkma.gov.hk/media/eng/doc/key-functions/financial-infrastructure/Report_on_Project_Inthanon-LionRock.pdf s. 7

13 BIS Innovation Hub; HKMA; BOT; Digital Currency Institute of the People's Bank of China; Central Bank of the United Arab Emirates, 2021, s. 7

14 BIS Innovation Hub; HKMA; BOT; Digital Currency Institute of the People's Bank of China; Central Bank of the United Arab Emirates, 2021, s. 7

LionRock projesi 2021’de yeni katılımcıların katılımıyla farklı bir aşamaya evrilerek “mBridge” adını almıştır. Tayland Bankası ve Hong Kong Para Otoritesi dışındaki diğer yeni katılımcılar ise sırasıyla BIS İnovasyon Merkezi (BISIH), Birleşik Arap Emirlikleri Merkez Bankası (CBUAE), Çin Halk Bankası Dijital Para Enstitüsü (PBC DCI)’dür.¹⁵

mBridge Projesi’nin amacı birden fazla merkez bankasının katılımıyla sınır ötesi ödemelerde DLT teknolojisi kullanılarak farklı yargı bölgelerinde çoklu toptan CBDC kullanımının test edilmesi ve değerlendirilmesidir. Böylece hem bölge çeşitliliği artmış olacak hem de farklı merkez bankası dijital paraları platforma dâhil edilerek tek bir teknik platform altında birden fazla CBDC’nin eşler arası transferi gerçekleştirilmiş olacaktır. Projede ek olarak sınır ötesi ödemelerde uzun süredir var olan verimsizlikler giderilerek, uluslararası ödemelerde daha fazla finansal kapsayıcılık ve inovasyonun teşvik edilmesi hedeflenmiştir.¹⁶ 2022’de gerçek değerli işlemlerle ilk pilot uygulama tamamlanmış, 4 ülke 20 banka arasında 22 milyon doları aşan 164 işlem başarıyla gerçekleşmiştir.¹⁷ Proje aktif olarak daha fazla katılımcı talebiyle farklı seviyelerde hala devam etmektedir. Asli üyelerin dışında Project mBridge’de birçok gözlemci üyeler de bulunmaktadır. Ağustos 2024 itibarıyla mevcut gözlemciler: Asya Altyapı Yatırım Bankası, Filipinler Merkez Bankası, Endonezya Bankası, Fransa Bankası, İsrail Bankası, İtalya Bankası, Kore Bankası; Mauritius Bankası, Namibya Bankası, Bahreyn Merkez Bankası, Brezilya Merkez Bankası, Şili Merkez Bankası, Mısır Merkez Bankası, Ürdün Merkez Bankası, Lüksemburg Merkez Bankası, Malezya Merkez Bankası, Nepal Merkez Bankası, Norveç Merkez Bankası, TCMB, Avrupa Merkez Bankası; IMF; Macaristan Ulusal Bankası, Makao Para Otoritesi; Kamboçya Ulusal Bankası; Gürcistan Ulusal Bankası, Kazakistan Ulusal Bankası, New York İnovasyon Merkezi, FED, Avustralya

15 www.bis.org, 2024a

16 BIS Innovation Hub; MAS; Reserve Bank of Australia; Central Bank of Malaysia; South African Reserve Bank. (2022). Project Dunbar International settlements using multi-CBDCs. <https://www.bis.org/publ/othp47.pdf>, Erişim Tarihi: 13.11.2024.

17 <https://www.atlanticcouncil.org/cbdctracker/>, Erişim Tarihi: 10.11.2024.

Rezerv Bankası, Hindistan Rezerv Bankası, Güney Afrika Rezerv Bankası ve Dünya Bankası¹⁸’dir.

2019’da Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Suudi Arabistan merkez bankaları sınır ötesi ödeme sistemlerini geliştirmek ve bankalar arasındaki transferde süre ve maliyetleri azaltmada yeni teknolojileri hedef alan “Aber Projesini” başlatmışlardır. Proje adını Arapça “sınırları aşmak” anlamına gelen “Aber” kelimesinden almıştır. Böylece hem projenin sınır ötesi yapısına hem de teknoloji kullanımı açısından sınırları aşmasına vurgu yapılmak istenmiştir.¹⁹ Projenin temelini BAE ve Suudi Arabistan arasındaki yurt içi ve sınır ötesi ticari banka işlemleri oluşturmaktadır. Proje ile DLT teknolojisi kullanılarak toptan CBDC çıkarmanın uygulanabilirliğinin yanı sıra DLT teknolojinin kullanımının ve alternatif araçların değerlendirilmesi de amaçlanmıştır.²⁰ Bu noktadan yola çıkılarak pilot uygulamalarda gerçek para kullanılmıştır. Proje kapsamında öncelikle ticari bankaların merkez bankaları bünyesindeki mevduatları dayanak alınarak bu fonların dağıtık defter teknoloji temelli dijital para hesaplarını finanse etmeleri sağlanmış ve proje bitimi sonrası da ilgili tutarların tekrar iadesine karar verilmiştir.²¹ Aber Projesi ile DLT teknolojisi kullanılarak yapılan testler güvenlik veya gizlilikten ödün vermeden de işlemlerin gerçekleştirilebilme olanağını ortaya koymaktadır. Proje, diğer projeler gibi yeni nesil teknolojinin mevcut sınır ötesi ödeme mekanizmalarında bulunan verimsizliği ve maliyetleri giderme potansiyellerini vurgulamaktadır.

Ayrıca 2019 yılında CBDC’lerin yurtiçinde kullanım durumlarını keşfetmeye yönelik Kanada Merkez Bankası (BOC)’nın “Jasper Projesi” ile Singapur Para Otoritesi (MAS)’nin “Ubin Projesi” birleşerek sınır ötesi ödemelerde tokenize CBDC’nin potansiyelini araştırmak üzere “Jasper-Ubin Proje” girişimi gerçekleştirilmiştir.²² Jasper-Ubin Projesi sınır ötesi ödemelerde DLT teknolojileri

18 BIS Innovation Hub. (2024). Project Nexus: enabling instant cross-border payments. <https://www.bis.org/publ/othp86.pdf>, Erişim Tarihi: 28.10.2024.

19 Saudi Central Bank; Central Bank of the U.A.E. (2020). Project Aber. https://centralbank.ae/media/himj5j0u/aber-report-2020-en_4.pdf, s.10, Erişim Tarihi: 10.11.2024.

20 Saudi Central Bank; Central Bank of the U.A.E, 2020, s. 12

21 Saudi Central Bank; Central Bank of the U.A.E, 2020, s. 13

22 BOC; MAS. (2019). Jasper-Ubin Design Paper: Enabling Cross-Border High Value Transfer Using Distributed Ledger Technologies. S.6

kullanılarak farklı blok zinciri platformlarında geliştirilen W-CBDC'lerin birlikte çalışabilirliğini test etmeye dayanan deneysel bir proje olması açısından önem arz etmektedir.

Sınır ötesi ödemelerde wCBDC kullanımını araştıran diğer bir projede “Jura Projesidir”. BIS, Fransa ve İsviçre merkez bankaları iş birliği ile yürütülen Proje Jura, sınır ötesi ödemelere yönelik üçüncü tarafça işletilen DLT platformunda Euro ve İsviçre Frangı toptan CBDC'lerin kullanımının araştırılması temel alınmıştır (Banque de France; BIS; Swiss National Bank, 2021). Testler, neredeyse gerçek hayata yakın bir ortamda gerçek değerli işlemler kullanılarak ve mevcut düzenleyici gerekliliklere uyularak yürütülmüştür. Proje kapsamında döviz işlemlerinin çözümlenmesinin yanı sıra, üçüncü bir tarafça işletilen tek bir DLT platformunda Fransız ve İsviçre finans kurumları arasında tokenleştirilmiş edilmiş Euro cinsinden Fransız ticari senedinin düzenlenmesi, aktarılması gibi süreçler de araştırmanın konusuna dâhil edilmiştir.²³ Çalışma ile CBDC'nin sınır ötesi ödemeleri nasıl optimize edebileceğinin yanı sıra iyi tasarlanmış bir toptan CBDC'nin özellikle uluslararası finansal işlemlerde güvenli ve tarafsız bir takas varlığı olarak kritik bir rol oynayabileme potansiyeline işaret edilmiştir.²⁴

Sınır ötesi ödemelerde çoklu toptan CBDC'lere odaklanan farklı bir proje de “Dunbar Projesidir”. BIS İnovasyon Merkezi, Avustralya Merkez Bankası, Singapur Para Otoritesi, Malezya Rezerv Bankası ve Güney Afrika Rezerv Bankası tarafından yürütülen Dunbar Projesi, birden fazla merkez bankası dijital para biriminin ortak bir platformu kullanarak nasıl daha ucuz, hızlı ve güvenli sınır ötesi ödemeleri mümkün kılabileceği araştırmasına dayanmaktadır.²⁵ Proje kapsamında oluşturulan iki farklı DLT platformu Corda ve Quorum platformları üzerinde geliştirilen prototipler ile çoklu CBDC platform uygulanmasının teknik

²³ www.bis.org, 2021

²⁴ <https://www.banque-france.fr/en/press-release/banque-de-france-bank-international-settlements-and-swiss-national-bank-conclude-successful-cross>, Erişim Tarihi: 01.11.2024.

²⁵ BIS Innovation Hub; MAS; Reserve Bank of Australia; Central Bank of Malaysia; South African Reserve Bank, 2022, s. 2

uygulanabilirliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak, proje için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğunun altı çizilmektedir.²⁶

Diğer çarpıcı sınır ötesi CBDC projelerinden biri de BIS, Fransa, Singapur ve İsviçre merkez bankaları ortaklığıyla yürütülen “Mariana Projesidir”. Mariana Projesi, blok zinciri tabanlı bir ağ üzerinde wCBDC’leri kullanarak uluslararası bir döviz bankalararası piyasasının, uygulanabilirliğini araştıran deneysel bir projedir.²⁷ Proje, merkez bankalarının CBDC ihraç ettiği ve finansal piyasa altyapılarının merkezi olmayan finans (DeFi) unsurlarını içerdiği varsayılan bir ekosistemde yeni teknolojik gelişmeler ışığında döviz ticareti ve ödemelerin geleceğinin ve entegrasyonun nasıl şekillenebileceği temeline dayanmaktadır. Proje varsayımsal İsviçre Frangı, Euro ve Singapur Doları toptan CBDC’lerinin sınır ötesi değişimi için yeni merkezi olmayan finans (DeFi) teknoloji konseptlerini kullanarak sınır ötesi ticareti araştırmaktadır.²⁸ Platformun temelinde kullanılan otomatik piyasa yapıcılar (Automated Market Maker/AMM), alıcıları ve satıcıları eşleştirme gibi geleneksel sürecin aksine, tokenleştirilmiş varlıkları fiyatlandırmak, otomatik olarak değiştirmek için likidite havuzlarını kullanan akıllı sözleşmelerdir.²⁹ Böylece AMM protokollerinin CBDC’lerin sınır ötesi değişimini kolaylaştıran yeni nesil finansal altyapıların temelini oluşturabilme potansiyeli ortaya konulmaya çalışılmaktadır.³⁰ Benzer şekilde Fransa Bankası, Kore Bankası, Meksika Bankası, Japonya Bankası, İsviçre Ulusal Bankası, İngiltere Bankası ve FED tarafından ortaklaşa yürütülen “Agora Projesi” ile sınır ötesi ödemelerin tokenizasyonun ve akıllı sözleşmelerin uygulanabilirliği araştırılmaya başlanmıştır.³¹

Ek olarak 2024’te BIS, “Rialto Projesini” başlattığını duyurmuştur. Rialto projesi henüz başlangıç aşamasında bulunan ve

²⁶ BIS Innovation Hub; HKMA; BOT; Digital Currency Institute of the People’s Bank of China; Central Bank of the United Arab Emirates. (2021). Inthanon-LionRock to mBridge Building a multiCBDC Platform for international payments.

²⁷ BISIH, Bank of France, MAS and Swiss National Bank, 2023, s. 6

²⁸ <https://www.bis.org/publ/othp75.htm> Erişim Tarihi: 05.11.2024.

²⁹ BISIH. (2023). Project Nexus Enabling instant cross-border payments Conclusions from a technical proof of concept between the Eurosystem, Malaysia and Singapore. s. 4

³⁰ <https://www.bis.org/press/p221026.htm> Erişim Tarihi: 10.11.2024.

³¹ https://www.bis.org/about/bisih/topics/cbdc/mcbdc_bridge.htm Erişim Tarihi: 11.11.2024.

ayrıntılarının henüz yoğun olarak kamuoyu ile paylaşılmadığı bir projedir. Proje BIS İnovasyon Merkezi, Singapore Merkez bankası, Fransa Bankası, İtalya Bankası, Malezya Merkez Bankası ve Singapur Para Otoritesi ile ortaklaşa yürütülmektedir. Proje sınır ötesi ödemelerde wCBDC'yi kullanarak, yeni bir otomatik döviz ödeme çözümü araştırmayı amaçlamaktadır. Proje kapsamında modüler döviz bileşeni ve wCBDC birleşimi yoluyla anlık sınır ötesi ödemeleri iyileştirme potansiyelinin test edileceği bilgisi kamuoyu ile paylaşılmıştır. Proje adını Venedik'te bulunan büyük kanalın iki yakasını birbirine bağlayan meşhur Rialto köprüsünden almaktadır. Rialto adı sınır ötesi ödeme altyapısını sembolize edilirken, projenin temeli oluşturan wCBDC kullanılarak gerçekleştirilen otomatik döviz takası ise bir pazar yeri olmasını sembolize etmektedir.³²

CBDC'lerin sınır ötesi kullanıma yönelik yürütülen projelerin çoğu temelde toptan CBDC'lere odaklansa da perakende CBDC'lerin sınır ötesi kullanımı araştıran projelerde bulunmaktadır. BIS, İsrail, Norveç ve İsveç merkez bankaları tarafından yürütülen "Icebreaker Projesi" perakende CBDC'lerin sınır ötesi kullanımına odaklanmaktadır. Projenin temeli sınır ötesi ödemelerde farklı yerli perakende CBDC'leri birbirlerine bağlayan bir teknoloji ile birlikte çalışabilirliğin test edilmesine dayanmaktadır.³³ Oluşturulan teknik simülasyon ile 3 farklı para birimi kullanılmıştır. Bunlar; İsrail Şekel'i (ILS), Norveç Kron'u (NOK) ve İsveç Kron'u (SEK)'dur. Böylece Proje ile farklı deneysel perakende CBDC sistemleri arasında sınır ötesi ve çapraz para birimi işlemleri yürütmenin teknik uygulanabilirliği test edilmeye çalışılmıştır.

Yukarıda sözü edilen projelerin dışında farklı açılardan sınır ötesi ödeme sistemlerinin nasıl daha etkin ve verimli bir şekilde işleyebileceğine dair birçok alternatifin ele alındığı CBDC projeleri yürütülmektedir. Örneğin uyumluluk prosedürlerini otomatikleştirerek, gerçek zamanlı işlem izleme imkânı tanıyan "Mandala Projesi", siber güvenlik açısından perakende CBDC temel alan "Sela Projesi", siber dayanıklılığın, ölçeklenebilirliğin ve gizliliğin nasıl iyileştirileceğine dair "Tourbillon Projesi", ara yüzü

³² https://www.bis.org/about/bisih/topics/cbdc/mcbdc_bridge.htm Erişim Tarihi: 8.11.2024.

³³ <https://www.bis.org/about/bisih/topics/cbdc/icebreaker.htm> Erişim Tarihi: 7.11.2024.

için prototipler geliştirmeye odaklanan “Rosalind Projesi”, gibi projeler de bulunmaktadır.

2. NEXUS Projesi

Her ne kadar sorunsuz ve verimli işleyen bir sınır ötesi ödeme sistemi için alternatif bir yöntem olarak CBDC tabanlı araştırmalar devam etse de, CBDC tabanlı olmayan çözümler de tartışılmaya başlanmıştır. Yurt içi ödemeler yurt dışı ödemelere kıyasla daha hızlı, az maliyetli ve daha basit olmaktadır. Bununla birlikte zamanla teknolojik gelişmeler yurt içinde anlık ödeme hizmeti sağlanmasının önünü açmıştır. Anlık ödeme sistemleri, 7 gün 24 saat kesintisiz bir şekilde göndericinin talimatının saniyeler içerisinde alıcının hesabına aktarıldığı elektronik ödeme çözümleri olarak ifade edilmektedir.³⁴ Bu noktadan yola çıkılarak mevcut yerel anlık ödeme sistemlerini kullanarak yurt dışı ödeme hizmetlerinin sağlanmasının mümkün olup olmayacağını konusu araştırılmaya başlanmış ve bu çerçevede “Nexus Proje” girişimi başlamıştır. Nexus, birden fazla ulusal ödeme sistemini tek bir ağda bağlayarak uluslararası ödemelerin saniyeler içinde gerçekleşmesini sağlamaya odaklanan yeni nesil sınır ötesi ödeme platformu projesidir.³⁵

Son yıllarda teknolojik gelişmelerin yardımıyla yerel ödeme sistemlerinde anlık ödeme sistemlerinin kullanılabilirliği daha da artmıştır. Bu noktadan yola çıkarak Nexus Projesi, ülkelerin yerel anlık ödeme sistemlerini kullanarak tek bir platform aracılığıyla sınır ötesi para transferi gerçekleştirebileceği bir ekosistemi araştırmaktadır. Platform aracılığıyla anlık ödeme sistemlerinin birbirlerine bağlanma şekli standartlaştırılarak ödeme sistemi operatörünün her yeni ülke için özel bağlantılar kurması yerine, tek bir bağlantı kurarak anlık sınır ötesi ödemelerin etkinleştirilmesi amaçlanmaktadır.³⁶ Diğer bir ifadeyle Nexus sınır ötesi bir ağa birden fazla ulusal ödeme sisteminin nasıl bağlanacağına dair yürütülen çok taraflı bir ağ konsepti olarak tanımlanabilir.

³⁴ Ünal, N. Ş. (2021). Anlık Ödeme Sistemleri ve Anlık Ödeme Sistemlerine Merkez Bankalarının Yaklaşımı. Uzmanlık Tezi. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ödeme Sistemleri ve Finansal Teknolojiler Genel Müdürlüğü. S.4.

³⁵ <https://www.bis.org/press/p230323.htm> Erişim Tarihi: 7.11.2024.

³⁶ BIS Innovation Hub. (2024). Project Nexus: enabling instant cross-border payments. <https://www.bis.org/publ/othp86.pdf>

BIS İnovasyon Merkezi'nin (BISIH) Singapur ayağı, 2021'de geliştirdikleri sınırlar ötesi anlık ödeme sistemlerini birbirine bağlamayı hedef alan hizmet planından yola çıkarak 2022'de Nexus prototipini oluşturmuştur (BISIH, 2023, s. 6). Geliştirilen Nexus prototipi ile Euro sistem, Malezya ve Singapur anlık ödeme sistemlerini birbirlerine bağlanarak sınır ötesi transferler test edilmiştir. Testlerde ülkelerin yerel anlık ödeme sistemleri kullanılarak tek bir ağda bağlanmaya çalışılmıştır. Eurosystem adına TARGET Anlık Ödeme Sistemi (TIPS), Malezya için Malezya'nın Gerçek Zamanlı Perakende Ödeme Platformu (RPP) ve Singapur için de Singapur Anlık Ödeme Sistemleri (FAST) temel alınmıştır.³⁷ İlk fazları başarıyla tamamlanan testler sonrası iş birlikleri ve çalışmalar daha fazla yargı bölgesini kapsayacak şekilde devam etmektedir.

Platformun işleyici kısaca bir yerel anlık ödeme sistem operatörünün Nexus platformuna bağlanarak ödeme talimatlarını ve diğer gerekli bilgileri platform aracılığıyla başka bir anlık ödeme sistem operatörüyle paylaşabilmesine dayanmaktadır. Böylece sınır ötesi işlemlerin saniyeler içinde hızlı ve daha az maliyetle gerçekleşmesi sağlanmaktadır. Ayrıca sınır ötesi işlemlerde ülkelerin daha fazla bağlantılar kurmasına gerek kalmadan işlemlerin gerçekleştirilmesi sağlanırken, sadeleşen iş akışı ve ilişkili maliyetlerin en aza indirilmesine de imkân yaratılmaktadır.³⁸ Elbette Nexus platformunun uygulamaya konulduğu bir ekosistemde kullanıcılar, Nexus'a katılabilmeleri için ilk başta birtakım zorluklar ve maliyetlerle karşılaşabilirler. Örneğin ilgili platform için ihtiyaç duyulan alt yapı yatırımları, araç-gereç vb. donanımların yanı sıra yeni bir teknoloji olduğu için uyum süreci, regülasyonlar, program kullanımının öğrenilmesi, kullanıcı eğitimi vb. birçok harcama kalemleri söz konusu olacaktır. Dolayısıyla Nexus'a bağlanmak için başlangıçta zaman ve teknoloji açısından kaynak yatırımı yapılması gerekse de mevcut üye ülkelerin sonrasında ağa katılan her ülke ile işlem yapabilme olanağının olması, mevcut üyelerin neredeyse sıfır marjinal maliyet ve çaba ile ödeme ağlarını genişletebileceği anlamını taşımaktadır.³⁹ Aynı zamanda sınır ötesi ödemelerde operasyonel

³⁷ <https://www.bis.org/publ/othp62.htm> Erişim Tarihi: 7.11.2024.

³⁸ BIS Innovation Hub, 2024, s. 13

³⁹ BISIH, 2023, s. 11

karmaşıklık azaltılarak iş akışı sadeleştirilecek ve daha hızlı, şeffaf ve düşük maliyetlerle transfer olanağı elde edilebilecektir.

Yerel anlık ödeme sistemlerinde geçerli Proxy'ler, Nexus platformunda da geçerli olmaktadır. Bu da kullanıcıların sınır ötesi ödeme işlemlerinde uluslararası banka hesap numaraları (IBAN) ya da farklı karmaşık yerel hesap bilgileri girmenin dışında cep telefonu numarası, şirket kayıt numaraları gibi alternatif Proxy'leri de seçebileceği anlamını taşımaktadır.⁴⁰ Bununla birlikte yerel anlık ödeme sistemlerinde işlem limitleri sınırlıdır ve yerel düzenlemelere dayalı olarak her ülkenin farklı değer limitleri bulunmaktadır. Nexus sistemi üzerinden transferlerde genel bir limit sınırlaması söz konusu değildir. Bununla birlikte sistemde yerel ödeme ağları kullanıldığı için her ülkenin farklı sınırlı transfer limiti olacaktır. Dolayısıyla ödeme değerlerine getirilen sınırlar var olduğu sürece Nexus platformunun toptan ödemeler olarak adlandırdığımız finansal kuruluşlar arasındaki yüksek değerli işlemleri gerçekleştirmekte kullanılmayacağı daha çok perakende ödemeler için kullanılabileceği söylenebilir.⁴¹

Sonuç

Nesnelerin interneti, büyük veri, artırılmış gerçeklik, metaverse, yapay zekâ, blockchain, kripto varlık gibi terminolojiler daha fazla duyulmakta ve her geçen gün bunlara bir yenisi daha eklenmektedir. Bilişim sektörü, insanoğlunun yaşamını kökten değiştirecek yeniliklerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamakta, hali hazırda var olan sorunların, aksaklıkların olduğu çeşitli alanlarda iyileştirme fırsatları sunmaktadır. Bu alanlardan biri de ödemeler ekosistemidir. Ortaya çıkan teknolojik yenilikler sundukları hız, maliyet gibi avantajlarla ödemeler ekosistemini etkileyerek, gündelik yaşamda kullanımlarını arttırmaktadır. Bu ise ödeme alışkanlıklarını değiştirmeye başlamıştır. Nakit, havale, EFT, kredi kartı gibi geleneksel ödeme yöntemlerine alternatif olarak temassız, mobil, NFC, parmak izi, yüz tanıma gibi ödeme yöntemlerinin yanı sıra blockchain tabanlı ödeme yöntemlerinin kullanımı da artmaya başlamıştır. Konuyu uluslararası ticaret açısından ele aldığımızda ise kullanıcılar benzer kolaylıkları uluslararası ticarete de deneyimlemek

⁴⁰ BIS Innovation Hub, 2024, s. 24

⁴¹ BIS Innovation Hub, 2024, s. 21

istemektedir. Mevcut haliyle maliyetli, yavaş ve karmaşık olan uluslararası ticaretin, etkin ve verimli bir şekilde işleminde yeni alternatif ödeme araçlarının arayışları gündeme gelmiştir.

Uluslararası ticaretin temelinde ülke sınırlarını aşan bir para hareketliliği söz konusudur. Farklı kuralların, farklı düzenlemelerin ve farklı çalışma saatlerinin yanı sıra araçların fazlalığı vb. hususlar maliyetleri artırmakta işletmelerin rekabetlerini olumsuz etkilemektedir. Yaşanan gelişmeler, ortaya çıkan teknolojik yenilikler her zamankinden daha hızlı, ucuz ve verimli ödeme sistemlerinin hayal olmadığını gözler önüne sermektedir. Yapısal sorunlardan arındırılmış etkin ve verimli işleyen bir ödemeler ekosistemi sistemi uluslararası ticarete rekabet ortamını destekleyerek hem pazarın hem işletmelerin dolayısıyla ülke ekonomilerinin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Sınır ötesi ödeme sistemlerini yeni yollarla ve yeni enstrümanlarla yeniden tasarlama yeteneği açısından teknoloji şirketlerinin 1-0 önde olduğu bir gerçektir. Teknoloji şirketleri bu konularda yoğun olarak çalışmaktadır. Ek olarak güvenli araç seti sunma noktasında merkez bankalarının nasıl konumlanabileceği tartışılmaya başlanmıştır.

Yapılan çalışmalar, sunulan raporlar yeni teknolojilerle perçinlenmiş CBDC'ye dayalı ödeme sistemlerinin uluslararası ticarete geleneksel ödeme sistemlerine kıyasla maliyet, hız, şeffaflık noktasında iyileştirme potansiyeli sunabileceğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte olası CBDC günümüz dünyası için yeni bir enstrümandır. Dolayısıyla bu yeni alternatif enstrümana dayalı bir uluslararası ödeme sistemi, bazı projelerde her ne kadar gerçeğe yakın ortam simülasyonu ile yapılsa da hali hazırda sadece pilot uygulamalar ile sınırlı olmaktadır. Bu platformların gerçek finans ve ödemeler ekosisteminde yoğun olarak kullanılmaya başlandığında nasıl deneyimler sunacağı belirsizliğini korumaktadır. Bu nedenle daha fazla çalışmaya ve iş birliğine ihtiyaç vardır. Ayrıca ortaya çıkabilecek risk potansiyellerinin de doğru şekilde kompanse edilmesi gerekmektedir.

Diğer önemli hususlardan biri de verilerin kaydedilmesi ve saklanmasıdır. Özellikle dış ticarete hem işlem hacimleri artmakta hem de operasyonel yük artmaktadır. Her geçen gün büyüyen verilerin kayıt altına alınması ve saklanması noktasında geleneksel araçlara kıyasla yeni teknolojiler ciddi faydalar sağlayacaktır. Fakat

bu kadar dijitale aktarılan bir ekosistemde, toplanan verilerin siber saldırılara uğrama riski yüksektir. Bu nedenle verilerin güvende tutulmasına yönelik çalışmalar ayrıca önem arz etmektedir. Ek olarak tasarımına bağlı CBDC'lerin finansal suçlarla mücadele konusunda çeşitli faydalar sağlama, mevcut riskleri azaltma potansiyeli bulunmaktadır. Uluslararası ödeme sistemlerinde kullanılacak olan olası CBDC'ye dayalı platform protokollerine kara para aklamayı önleme ve terörizmin finansmanı ile mücadele (AML/CFT) hususların yanı sıra ekonomilerde kayıt dışılığı azaltacak önlemlerin de entegre edilecek şekilde tasarlanması önem arz etmektedir. Ayrıca aynı evreni paylaştığımız düşünöldüğünde enerji tüketimini azaltan ve daha sürdürülebilir teknolojiler kullanılarak tasarlanan bir ödemeler ekosistemi, sürdürülebilir bir dünya için yapılan çalışmalara katkı sağlayacaktır. Gelecekte bizi yeni teknolojilerle bezenmiş daha dijital bir ödeme ekosisteminin beklediği görölmektedir.

Kaynakça

Banque de France; BIS; Swiss National Bank. (2021). Project Jura Cross-border settlement using wholesale CBDC. https://www.banque-france.fr/system/files/2023-08/Banque_de_France_stabilite_financiere_rapport_jura_v11_0.pdf Erişim Tarihi: 7.11.2024.

bilgiplatformu.btcturk.com. Erişim Tarihi: 7.11.2024.

<https://bilgiplatformu.btcturk.com/blokzinciri/dagitik-defter-teknolojisi-nedir/> Erişim Tarihi: 10.23.2024

BIS (2024, 10 22). Project Nexus: enabling instant cross-border payments. [www.bis.org:https://www.bis.org/about/bisih/topics/fmis/nexus.htm](http://www.bis.org/about/bisih/topics/fmis/nexus.htm) Erişim Tarihi: 01.11.2024

BIS Innovation Hub. (2024). Project Nexus: enabling instant cross-border payments. <https://www.bis.org/publ/othp86.pdf> Erişim Tarihi: 28.10.2024

BIS Innovation Hub; HKMA; BOT; Digital Currency Institute of the People's Bank of China; Central Bank of the United Arab Emirates. (2021). Inthanon-LionRock to mBridge Building a multiCBDC Platform for international payments. BIS Innovation Hub. <https://www.bis.org/publ/othp40.pdf> Erişim Tarihi: 03.10.2024

BIS Innovation Hub; MAS; Reserve Bank of Australia; Central Bank of Malaysia; South African Reserve Bank. (2022). Project Dunbar International settlements using multi-CBDCs. <https://www.bis.org/publ/othp47.pdf> Erişim Tarihi:09.11.2024

BISIH. (2023). Project Nexus Enabling instant cross-border payments Conclusions from a technical proof of concept between the Eurosystem, Malaysia and Singapore. <https://www.bis.org/publ/othp62.pdf> Erişim Tarihi: 01.11.2024

BISIH, Bank of France, MAS and Swiss National Bank. (2023, 6). Project Mariana Cross-border exchange of wholesale CBDCs using automated market-makers. https://www.bis.org/publ/othp_mariana.pdf, Erişim Tarihi: 08.10.2024

BOC; MAS. (2019). Jasper-Ubin Design Paper: Enabling Cross-Border High Value Transfer Using Distributed Ledger Technologies. <https://www.mas.gov.sg/-/media/Jasper-Ubin-Design-Paper.pdf?la=en&hash=EF5857437C4857373A9287CD86F56D0E7C46E7FF> Erişim Tarihi: 09.10.2024

BTK. (2020). Kripto Para Araştırma. Ankara: Sektörel Araştırma ve Strateji Geliştirme Dairesi. <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/arastirma-raporlari/kripto-para-raporu-5f11dfe709c25.pdf>, Erişim Tarihi: 01.10.2024

ECB; BOJ. (2019). Project Stella Synchronised cross-border payments. <https://www.ecb.europa.eu/press/intro/publications/pdf/ecb.miptopical190604.en.pdf> Erişim Tarihi: 10.10.2024

FSB. (2024). G20 Roadmap for Enhancing Cross-border Payments. <https://www.fsb.org/uploads/P211024-1.pdf> Erişim Tarihi: 15.11.2024

HKMA; BOT. (2019). Inthanon-LionRock Leveraging Distributed Ledger Technology to Increase Efficiency in Cross-Border Payments. https://www.hkma.gov.hk/media/eng/doc/key-functions/financial-infrastructure/Report_on_Project_Inthanon-LionRock.pdf Erişim Tarihi: 12.09.2024

<https://ripple.com/faq/>. Erişim Tarihi: 01.11.2024

Soğukoğlu Korkmaz, Selin. Dijital Paranın Ulusal ve Uluslararası Para Sistemine Etkisi. (Doktora Tezi). 2024. Ankara: Ankara Hacı Bayram Üniversitesi.

Nakamoto, Satoshi Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. Decentralized Business Review. 2008. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> Erişim Tarihi: 21.11.2024

Saudi Central Bank; Central Bank of the U.A.E. (2020). Project Aber. https://centralbank.ae/media/himj5j0u/aber-report-2020-en_4.pdf Erişim Tarihi: 11.10.2024

Ünal, Nilgün Şayeste. Anlık Ödeme Sistemleri ve Anlık Ödeme Sistemlerine Merkez Bankalarının Yaklaşımı. Uzmanlık Tezi. 2021. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ödeme Sistemleri ve Finansal Teknolojiler Genel Müdürlüğü.

<https://www.atlanticcouncil.org/cbdctracker/>
Erişim Tarihi:10.11.2024

<https://www.banque-france.fr/en/press-release/banque-de-france-bank-international-settlements-and-swiss-national-bank-conclude-successful-cross> Erişim Tarihi:02.10.2024

<https://www.bis.org/press/p211208.htm> Erişim Tarihi:01.10.2024

<https://www.bis.org/about/bisih/topics/cbdc/dunbar.htm>
Erişim Tarihi:02.10.2024

<https://www.bis.org/press/p221026.htm>
Erişim Tarihi: 02.10.2024

<https://www.bis.org/press/p221102.htm> Erişim Tarihi:03.10.2024

<https://www.bis.org/publ/othp75.htm> Erişim Tarihi:04.10.2024

<https://www.bis.org/about/bisih/topics/cbdc/icebreaker.htm>
Erişim Tarihi:09.10.2024

<https://www.bis.org/publ/othp62.htm> Erişim Tarihi: 09.10.2024

<https://www.bis.org/press/p230323.htm>

Erişim Tarihi: 08.10.2024

https://www.bis.org/about/bisih/topics/cbdc/mcbdc_bridge.htm
Erişim Tarihi:02.10.2024

<https://www.bis.org/press/p240403.htm>

Erişim Tarihi:09.10.2024

<https://www.bis.org/about/bisih/topics/cbdc/rialto.htm>

Erişim Tarihi: 13.10.2024

<https://www.juniperresearch.com/press/juniper-research-unveils-2024-s-fintech-payments-awards-winners/>

Erişim Tarihi:10.10.2024

Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	<i>* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynağında belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin / intihal.net vb.</i>
Etik Bildirim:	<i>turkarsosyalbilimlerdergisi@gmail.com</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	<i>* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / Turnitin / intihal.net etc.</i>
Complaints:	<i>turkarsosyalbilimlerdergisi@gmail.com</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>